

A.S. URALOV, L.A. ADILOVA

**LANDSHAFT
ARXITEKTURASI**

412 01/045/
L 20

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

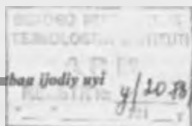
A.S. URALOV, L.A. ADILOVA

LANDSHAFT ARXITEKTURASI

O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
sonidan 534/000 - "Qishloq hududlarini arxitektura-landshaft
tasvili etish" ta'lim yo'nalishi
talabalari uchun darslik sifatida tayyorlangan

Ma'muriylik fanlari doktri
A.S. Uralovning umumiy tahriri ostida

Chu'qur nomidagi nashriyat-matba'a ijodiy xoti
Tashkent - 2014

UO-K 71281(075)
KHK 26.12(50.1)
L 20
U-62

Taggranskning:

И.А. Шульга — заслуженный работник культуры (ТАО),
 И.И. Тютюмов — заслуженный работник культуры (Сам.ОАО)

1. 20 Landshaft arhitekturali / A. Uratov [va boshq.]. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi – T.: Cho'pon nomdagi NMITU, 2014. 384 b.
ISBN 978-9943-05-683-1

[illegible]

Ushbu kitob nafaqa; qishloq arastalarini shonda o'qiyotgan talabalar uchun, bolalar uchun, shaharlarda, ta'lim uchun arastalar, dizayn, shahar va qishloq xo'jaligi qurilish ta'lim xo'jaliklarida o'qiyotgan talabalar uchun va ta'lim uchun arastalarini bolalar uchun ta'lim uchun. Katta ta'lim uchun.

DOI: 742 81(075)
KHX 26 82(90-1)

ISBN 978-9943-05-683-1

© A.B. Sinden et al., 2014
© TheOpen Journal of Nephrology, 2014

KIRISH

O'ra Osiyoda, xususan, O'zbekistonda «Landshaft arxitekturas» mavzusi va faqat hanauzga qadar alohida adabiyot yoki kitob tarzida faqat sanog'li mualliflar (L.A. Adilova, A.S. Uralov, K.J. Raximov, S.N. Sadikova) tomonidan yozilgan. Bu sohada o'quv adabiyotlari sobiq ittifoq davrida, xususan, Rossiya va rus tilida chop qilib, ular landshaft arxitekturasining turli muammolariga bag'ishlangan va alohida kitoblar tarzida nashr etilgan.

Umuman olganda, bu sohada o'quv chop etilgan adabiyotlardagi asosiy e'tibor bog'-park san'atiga qaratilgan. «Landshaft arxitekturas» mavzusining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, ushbu muammoni nafaqat bog'-parçachilik san'atini o'rganish, balki landshaft arxitekturasidan zamonaviy estetik va ekologik maqsadlarda foydalanish hamda bu sohada madaniyatimizni keng va uzviy boyitib borib o'qitish nazardan ham ungi yangicha yondashish zaruridir.

Landshaft arxitekturasining yemaymon va asfayz tajribalari bilan tanishish nafaqat arxitekturlarga, balki me'morchilikning boshqa sohalarida ishlayotgan arxitekturlar, xususan, qashloq arxitekturlarga ham birday ahamiyatlidir. Ushbu darslikni yozishdan maqsad nafaqat o'quv adabiyotlarining yetishmasligiga barham berish, balki landshaft arxitekturasini va bog'-park san'atining eng qadimgi davrlardan to buzning kunlarigacha bosh o'lgan taraqqiyot jarayonida o'ttirilgan boy tajribalari haqida tushuncha berish va bu sohada muhim amaliy ishlar va loyihalar jarayonlari bilan talabularni tanishtirishdir.

«Landshaft arxitekturas» atamasi ilk bor bundan 150 yillar muqaddam avval Angliyada 1850 yillardan so'ng Amerika qo'chma shtatlarida 1872-yildan u yerdagi yirik Xalqaro ko'rgazma parklar va milliy parklarni tashkil qilish muammolari bilan bog'liq holida

yuzaga keladi. O'zbekistonda esa landshaft arxitekturasini fan, san'at mustaqillik yilida shakllandi va rivojlanib kelmog'ida. Landshaft arxitekturasining taraqqiyot yo'li yaqin tushunish uchun ushbu atamaning mohiyatini aniqlash, landshaft arxitektorialarining nimalar bilan shug'ullanishlari va bu sohaning keng arxitektura dunyosidagi o'rnini chuqurroq anglash juda muhimdir.

Arxitektorialar, ma'lumki, nafaqat bino va inshootlar qurish, shaharlar yaratish, balki ochiq fazoviy muhitlar arxitekturasini va ularni tashkil qilish bilan ham shug'ullanadilar. Bularga ko'chalar, maydonlar, gulzorlar, xiyobonlar, sohillar, mikrokvartallar ichidagi bog'lar, skverlar, bulvarlar, maxsus parklar, sirohat bog'chasoylari, milliy bog'lar, xiyobonlar, mo'jar bog'lar va tartibli landshaftlar kiradi. Sun'iy tarzda yaratiladigan bunday ochiq makamlar ro'yxatini yana ham davom ettirish mumkin. Landshaft arxitekturasining asosiy maqsadi ana shunday ochiq makamlar muhitini tabiiy landshaft va sun'iy elementlar, shu jumladan, mo'jar me'moriy shakllar, tashqi obodonlashtirish elementlari va informatsion asboblari qurilmalar vositasida kompozitsion badiiy, me'moriy-rejaviy va landshaft shakllantirishdir.

Arxitektura, shaharsozlik va landshaft arxitekturasini o'zaro uzviy aloqada bo'lib, bir-biridan muhitni shakllantirishda qo'llaniladigan materiallari va vositalari bilanгина farq qiladi. Har uchala soha ham kishilik jamiyatining rivojlanish tarixida umumiy bir yo'nalish va maqsadlar uchun xizmat qilgan. Landshaft arxitekturasini ham arxitektura va shaharsozlik kabi barcha tartibli ilmiy bosqichlarda jamiyat ehtiyoqlarini qondirib kelgan va o'z davrining badiiy madaniy hamda umumijamoiy yutuqlarini o'zida mujassamlashtirgan.

Landshaft arxitekturasini va uning muhim tarmog'i hisoblangan bog'-parkchilik san'atining o'ziga xos yorqin xususiyati — bu ularni yaratishda qo'llaniladigan tabiiy qurilish materiallaridir. Bular taqsimiga, eng avvalo, o'simliklar dunyosi, suv dunyosi, yer, toshlar va umuman joy relyefining barcha xususiyatlari kiradi. Aynan shu materiallar ochiq fazoviy muhitni shakllantirishda asosiy manba bo'lib hisoblanadi.

Landshaft arxitekturasini — bu kishilik jamiyatiga xos badiiy va umumijamoiy maqsadning cheksiz va beqadrgina sohasidir. Tabiiyki, birgina kitob-darslik orqali landshaft arxitekturasining

dunyoviy beyonini to'la ifodalash qiyin. U faqat bu sohaga qiziquvchan talabalarni uchun o'ziga xos yo'l ochuvchi va ochiq muhatlar arxitekturasini dunyoga taklif etuvchi darslik tarzida xizmat qiluvchidir.

Fanning maqsadi — talabalarda arxitektura-landshaft dunyoqarashni shakllantirish ularning landschaft loyihalash mahkamlari egallashi va uning asosiy loyihalash bihlari qo'llay olish bo'yicha ko'nikmalari berishdir.

Fanning asosiy vazifalari:

— talabalarga landschaft arxitekturasini va bog-park san'atining butun o'lam tarixi va taraqqiyot bosqichlarini o'rgatish;

— landschaft arxitekturasini obyektli va landschaftni tashkil etish usullarini shaharsozlik rejalashtirish va loyihalashning turli bosqichlari bo'yicha o'rgatish;

— talabalarda landschaft arxitekturasini funktsional-rejaviy, landschaft-estetik va ekologik yondashgan holda loyihalash ko'nikmalarini tarbiyalash.

Fanning ishlab chiqarishdagi o'rni va roli. Landschaft arxitekturasini jamiyatning hayotiy faoliyatini o'rnatgan muhitning ekologik, sanitar-gigiyenik va estetik sifatlarini yaxshilashga bevosita ta'sir etuvchi fandir.

Landschaft arxitekturasining obyektlari yerni — turli rejaviy sathlardagi, turli-tuman funktsional maqsadlarga xizmat qiluvchi ochiq va yarmochiq hududlardir. Bu shaharlar, qishloqlar, sanoat ishlab chiqarish, rekreatsiya, tabiat muhofazasidagi va boshqa xalq xo'jaligiga tegishli bo'lgan yer hududlaridir. Yerni landschaft obodonlashtirish xosidagisi uning qumoy, ekologik, estetik qulayligi va rentabelligiga erishish mumkin. Landschaft arxitekturasini shahar va rekreatsiya xo'jaligi yerlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshiradi, chunki bu hududlarning jozibadorligi va manzaraviyligini kuchaytirib, shahar va qishloqlarda yashovchi va rekreatsion imkoniyatlardagi foydalanuvchi aholini o'ziga jalb qiladi. Rekreatsiya-hordiq, dam olish, aholi sog'lig'ining mustahkamlashuvi, mikroiklimning yaxshilanishi va boshqa maqsadlarda foydalaniladigan hududlarni landschaft obodonlashtirish ko'kalamzorlashtirish, shuningdek, madaniy-mashiy xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash natijasida savdo-sotiq va boshqa xizmatlardan

ko'rsatilgan foyda ko'payib, shahar xo'jaligi va umuman, xalq xo'jaligi uchun bu hududlarning rentabeligi yanada ko'rsatiladi.

Landshaft arxitekturasini obyektlarini ko'zlamlashtirishda manzaraviy daraxt va butalar, gullar, chirmashuvchi hamda yeryopar o'simliklar, mayxalar muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ham bu san'atni o'rganuvchilar dendrologiya fanini yaxshi bilishlari zarur. Shu talabdan mazkur darslikda landschaft arxitekturasida qo'llaniladigan o'simliklar dunyosini, ulardan tuziladigan turli xil yashil kompozitsiyalarni talabalarga o'rgatish, ularni amaliyotga qo'llay bilish masalalariga ham e'tibor qaratilgan.

Landshaft arxitekturasini uchq muhitdagi landschaft qurilmalar, bilan shunchalik bog'liqliki, landschaft arxitekturasining tanri hokim landschaft qurilmalari bilan buriyordir. Landschaft arxitekturasini bu umumiy so'z bo'lsa, landschaft qurilmalari uning to'ldiruvchi, uning barcha obyektlariga sifat va mazmun bag'ishlovchi, landschaft bilan bog'liq no'jay mo'mory shakllar, tashqi muhitni obodonlashtirish elementlari, ularning barchasi landschaftni shakllantiruvchi qurilmalardir.

Landshaft arxitekturasini nazariyasi va amaliyotini o'rganayotgan har bir mutasassis yoki ijodkor uning tarkibiy qismi bo'lmish — landschaft qurilmalari, ularning shakllari, tasnif tizimi va tiplari, ularni amalga oshirish uslublarini o'rganmay turih, bu sohada biron-bir muvaffaqiyatga erishishi qiyindir. Shu bundan mazkur masala darslikning alohida bobii sifatida qaratib, masalaga chuqur va kompleks yondoshildi.

Mazkur ta'lim yo'nalishining o'quv rejasida «Landschaft arxitekturasini» taniga 38 soat nazariy, 114 soat amaliy, kurs loyihasi va 138 soat mustaqil ta'lim soetlari ajratilgan. Shu bundan mazkur darslikni yuzabda 114 soat amaliy dars jarayonida bajariladigan kurs loyihasining mavzusi va topshirig'ini, kurs loyihasini bajarish bo'yicha uslubiy ko'rsatma hamda tavsiyalar, shuningdek, talabalar mustaqil ishlarining mazmuni va mavzulari, fan hamda kurs topshiriqlarini babolash mavzulari, joriy, oraliq va yakuniy nazariy rivling savollari, «Landschaft arxitekturasini» fanining atamalar lug'ati. O'zbekistonda landschaft arxitekturasida qo'llaniladigan daraxt hamda butalar turlari va ularni tanlash tamoyillari ham ko'rsatib berilgan.

Mazkur darslikning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, landshaft arxitekturasini muhitni o'rasta va go'zallashtirish orqali inson tafakkurini tabiat bilan bog'lash, unga yaqinlashtirish, uni sevish hamda ardoqlash kabi tushuncha va ko'nikmalarni shakllantirib, insonning ekologik tarbiyasiga ijobiy ta'sir qiladi.

Mazkur darslikda bayon etilgan va asrlar davomida shakllanib, qo'llanish kelingan bog'-park san'ati hamda landshaft arxitekturasini me'mor hozirgi yoshlarni, bo'lgak qabliq arxitektoralarini kelajakda mo'jizaviy bog'lar va landshaft arxitekturasining yangi obyektlarini yaratishga da'vat etsa ajab emes.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, landshaft arxitekturasida qo'llaniladigan o'simliklarning barchasi ham o'rtek tiliga to'liq o'g'irlmagan. Shu sababdan mazkur darslikda ko'rsatilayotgan o'simliklarning nomlari rus tilida berilmoqda.

Mazkur darslik shu choqqacha landshaft arxitekturasini bo'yicha yozilgan hoshqa darslik va o'quv qo'llamalaridan o'zining takomillashganligi, ko'tarilgan mavzu hamda masalalarning to'liqligi va yangiligi bilan ajinib turadi (VIII-IX boblar va keltirilgan ilovalarga qaring).

Ushbu darslikda berilayotgan rasmlar va fotolar Respublikamizda nashr etilgan adabiyotlar (L.A. Adilova (2011-y), R.J. Raximov, A.S. Uralov (2013-y) va xorijiy davlatlarda chop etilgan yangi nashrlar (P. Cooper (2001-y), V.V. Dorminontova (2004-y), E.V. Zabelina (2005-y), V.Y. Kurbatov (2007-y)) hamda INTERNET materiallaridan olinib, montaj qilindi va mualliflarning shaxsiy arxividan keltirilgan foto va chizmalar bilan to'ldirildi.

Darslikning 2.5; 2.6; 6.1 va 6.3-paragraflari va rasmlarini L.A. Adilova, qolgan barcha boblar va paragraflar matni va rasmlarini esa A.S. Uralov yozdi va tayyorladi.

Mualliflar darslik qo'lyozmasiga ijobiy ta'qir yozgan arxitektura doktori, professor D.A. Nozlovga, arxitektura nomzodi, dotenti R.T. To'xtamirovga hamda darslik qo'lyozmasini kompyuterda tergan va unga tegishli rasmlarni joylashtirishda yordam bergan T.F. Kuchminov, G.S. Sidikova, Y.B. Shanlova va L.A. Raz-zakovalarga o'z minnatdorchiligini izhor etadi.

LANDSHAFT ARXITEKTURASINING ILK SHAKLIANISH ASOSLARI. OBJEKTIV VA SUBYEKTIV OMILLAR

Dars rejasi

1. Landshaft arxitekturasining dastlabki shakllari (genezis) va shakllari. Ilk bog'dorchilik va bog'-park madaniyatining yuzaga kelish sabablari.
2. Bog'dorchilik va bog'-park san'atining tarixiy shakllanish va rivojlanish jarayoni.
3. Bog'-park san'ati va landshaft arxitekturasining me'moriy-asosiy va landshaft tarkibiyatiga va qadri.

1.1. Landshaft arxitekturasining dastlabki shakllari (genezisi) va shakllari. Ilk bog'dorchilik va bog'-park madaniyatining yuzaga kelish sabablari

Landshaft arxitektura – bu kishilik jamiyatiga xos hodisa va umumiamaliy me'rosning cheksiz va betad keng sohasidir.

Landshaft arxitekturaning bir an' anaviy me'moriy amaliyot bilan taqqoslash, har qituvchi nazariy usulning tabiiy yondashishida, estetik, ekologik va me'moriy muhitning sog'lomlashtiruvchi roli va ta'bir joiz bo'lsa, insonparvarlikning shaklida ko'ramiz. Muhitni shakllantiruvchi odatiy funksional va ayniqsa, texnik tushunchalar qanchalik muhim bo'lsa-da, landshaft arxitekturasida ular yordamchi o'rinni egallaydi. Buning o'ringa o'zgarishlar dunyosi, sur dunyosi, joyning tabiiy rehyefi chiqadi. Aynan ushbu holat landshaft arxitekturasining alohida san'at turi mazmunida keng tarqalishiga sabab bo'lgan.

Landshaft arxitektura go'yo tirk tabiat bilan uchrashgandek bo'ladi, ammo, shu tabiat elementlaridan foydalanib, inson ehtiyoji uchun muhit yaratadi.

Bunda u tabiiy elementlar va atrof-muhitga iloji boricha kam ta'sir ko'rsatib va undan samarali foydalanishga harakat qiladi. Boshqa tomondan esa u butunlay yangi «sun'iy tabiat» yaratib, uni inson maqsadlari va hodisa ehtiyojlariga moslashtiradi. Ushbu yo'nalish landshaft arxitektura tarixiy taraqqiyotining butun

davomida turli ko'rinish va bog'lanishlarda namoyon bo'lish keldi va kelmoqda.

Landschaft arxitekturasining genezi deganda uning yer yuzida dastlab paydo bo'lish shakllari, tarixiy shifrlari, sabablari, rivojlanishidagi obyektiv va subyektiv omillar tushuntirildi.

Landschaft arxitekturasining dastlabki ilidizlari qadimgi bog'dorchilikka borib taqaladi. Yer yuzida ilk shaharlarning yuzaga kelishi bilan bog'dorchilikning mevali va manzarali turli shakllanadi. Ular kishilik jamiyatining utilitar, estetik, xo'jalik va rekreatsion ehtiyojlarni qondirishga mo'ljallangan. Bunday bog'lar dastlab jamiyatning amaldorlari, hukmdorlari, ruhoniylar sinfiga mansub bo'lgan. Ular yer yuzining ilk arxitekturalari rivojlangan mintaqalarda, insonlarning tabiatga bo'lgan ehtiyojlarining oshishi, suv va sug'orish inshootlari tuzilishining shakllanishi jarayonida yuzaga kelgan. Bog'dorchilikning rivojlanishi bilan jamiyatning rekreatsion ehtiyojlari asosda bog'-parkchilik san'ati ham yuzaga kelgan. Bog'-parkchilikning ilk vzantlari Qadimgi Misr, Bobiliston, Eron, Qadimgi Yunoniston, Rim, Hindiston va Xitoy, ya'ni qismi jihatdan issiq, geografik va sersuv daryolarga boy, tropik va subtropik mintaqalar hisoblangan.

Bog'-park madaniyatining turli mamlakatlardagi rivoj turli davrlarda turlicha kechgan bo'lsa-da, ularning shakllanishi hatma hat joylardagi muayyan tabiiy iqlim sharoitlariga, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy, diniy e'tiqodlarga, insonlarning atrof-muhit va tabiatga bo'lgan munosabatiga bog'liq bo'lgan.

Deklarativ bog'dorchilik va bog'-park san'atining vujudga kelishi va rivojlanishidagi asosiy sabablar (tarixiy shifrlar). Landschaft arxitekturasining vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanishining bir qator ijtimoiy sabablari, boshqacha aytganda, tarixiy ilidizlari borli, ular fikrimizcha quyidagilardan iborat:

1) insoniyatning tabiiy go'zalligi va landschaftga bo'lgan ijobiy munosabati tufayli o'zining yashashi, faoliyat ko'rsatishi hamda dam olish muhtojiga tabiiy elementlarini kiritishga, ularni o'ziga yaqinlashtirishga, ulardan huzur halovat olishga intilish ehtiyoji.

2) noqulay tabiiy iqlim sharoitlarining insoniyatga salbiy ta'sirini pasaytirish, suya-salqin yaratish va ayni paytda, go'zal manzaraviy landschaft muhitini yaratish imkoniyatlarini izlash ehtiyoji;

3) jamiyatning rivojlanish jarayonida dehqon va bog'bonlar, o'lm hamda muhandislarning turli-tumari sug'orish ushobotlari va qurilmalarni yaratish, surini bir joyga to'plash, saqlash, uzatish hamda balandlikka ko'tarish texnikasi ilmiy va amaliyotiga ega bo'lish tajribalarining oshib borishi,

4) hukmdorlar va mansabdorlarning firdaymonand bog'-saroylar, yozgi bog'lar, ov qilish bog'lar va isrohat bog'larini yaratishga bo'lgan ehtiyoji va istilishi;

5) shunga o'zi yaratgan shaharlar oqsoq muhitida tabiiy element (suv, o'simlik, tog'-u toshlar va hayvonot dunyosi shakllari va manzara)larning bo'lishligini tush ko'ruhi.

Bularning barchasi o'z-oqibatida landshaft arxitekturasini to'hasining inson faoliyatining muayyan turi tarzida vujudga kelishiga sabab bo'lgan.

Bog'chilik va bog'-park xan'sining tarixiy shakllanish va rivojlanish jarayonlari

**Bog'chilik
xan'sining shakllanish davri
(ertamuzgacha
2000-yillardan
o'zgarish
hokimlarigacha)**

Bu davr bog'larini hozirgi kunda turli xil yozma matnlar va adabiyotlar va talq og'zaki qoidalar ayrim ma'lumotlar taqdimat, bog'larini yaratilgan.

Bog'chilik xan'sining ilk shakllanish davri, shunga, O'zbekiston davlati talq og'zaki matnlar (Mav, Bahi, Eron, Hindiston)larga ta'g'ir kelib, bu davr bog'chilik xan'si shunga ayrim ayrim davlatlarning vujudga kelishi va sug'orish ushobotlarning yaratilishi bilan bog'liq. Bu davr bog'larini arxitekturalar va muhandislar to'plam bo'lib, ular, shunga, o'ylar va saroylar, shaharlar qoidalar yaratilish bog'larini tashkil qilgan. Bu bog'lar muayyan rej va tartib asosida shakllantirilish, shunga ayrim ayrim muayyan ushobotlar kompozitsiyalariga asoslangan. Bu davr bog'larining shunga ayrim shakllar kelib bo'lgan. Buning, Eron shaharlari o'zgarishga bo'lgan davlatlarning matnlar talq og'zaki kelib bo'lgan bog'larini — -paradiz-larni tashkil qilgan.

**Bog'-park
san'atining
qadimgi va
o'rta asrlar
davri
(erana)
boshidan to
XIV asrgacha)**

Ushbu davrga do's bog'lar haqida juda kam ma'lumotlar mavjud. Ularning ayrimlari arxeologik topilmalarda, buyum va gravyuralarda, devoniy san'at va rasmlarda, boshqalarda uchraydi.

Bu davr bog'leri O'zga hududidan chiqib, qadimgi Yunoniston va Rim mintaqalarini qamrab olgan.

Bu davrdagi bog'lar oldingi davr bog'laridan farq qilgan-da, san'at tipologiyasiga ko'ra ajratilgan. Turarjoylarning ichki hovli bog'leri, saroylar, shodatonalar qoshida; bog'lerden tashqari, shaharlardan tashqaridagi villalar, gimnazyalar, litseylar, akademiyalar, shahar poytaxt bo'limlari bog'leri tashkil qilgan.

Ularning o'lchamlari ham ancha katta bo'lgan. Bu davrda ilk bor topus san'ati va tashkil shakllantirilgan.

**Bog'-park
san'atining
rivojlanish
davri
(XV-XVII
asrlar)**

Ushbu davrga do's bog'lar haqida juda kam ma'lumotlar mavjud. Ularning ayrimlari arxeologik topilmalarda, buyum va gravyuralarda, devoniy san'at va rasmlarda, boshqalarda uchraydi. Bu davr bog'leri O'zga hududidan chiqib, qadimgi Yunoniston va Rim mintaqalarini qamrab olgan. Bu davrdagi bog'lar oldingi davr bog'laridan farq qilgan-da, san'at tipologiyasiga ko'ra ajratilgan.

Turarjoylarning ichki hovli bog'leri, saroylar, shodatonalar qoshida; bog'lerden tashqari, shaharlardan tashqaridagi villalar, gimnazyalar, litseylar, akademiyalar, shahar poytaxt bo'limlari bog'leri tashkil qilgan.

Ularning o'lchamlari ham ancha katta bo'lgan. Bu davrda ilk bor topus san'ati va tashkil shakllantirilgan.

Bog'-park san'ati va landshaft arxitekturasining ma'muriy-rejaviy va landshaft tashkilotiga xos stillar

Azal-azaldan inson bilan tabiat orasidagi munosabatlarda, xususan, aholi punktlarini ko'kalamzorlashtirib va bog'-park san'atida o'ziga xos uslublar, landshaft kompozitsiyalari, an'analar va qurilmalar shakllanib va qo'llanilib kelgan. Bu uslub va an'analarning shakllanishi, ahonchilari hamda amalda amalga olingan bog'-park san'atining qonda va qonunlarga aylanib, bu anhadagi landshaft arxitekturasini fani va amaliyotining tartibiy asoslarini tashkil qilgan.

Demak, zamonaviy landshaft arxitekturasini uzoq tarixdan shakllanib va rivojlanib kelayotgan bog'-park san'atini, uning turli an'ana hamda uslublarini, landshaft qurilmalari va dizayn elementlarini o'z ichiga oladi. Turli mintaq va xalqlarda turlicha bo'lgan madaniy-ma'rifiy, iqlimiy, iqtisodiy-iqtisodiy sharoitlarda bu uslublar o'ziga mintaqalarga moslashib, takomillashib, o'zgarib, yangilashib kelmog'da. Masalan, nafaqat oddiy gorizontal ko'kalamzorlashtirish, balki tik (vertikal) ko'kalamzorlashtirish uslubini, daraxt va butalarni nafaqat tabiiy shakllarda o'rnatish, balki qirishlab va qirishlab ulangi turli-tuman sun'iy yashil shakllar berish uslubini va hokazo.

Biror daraxt va butalarni, gulzorlarni landshaft shakllantirish hamda ekishda uzoq tarqalanib yotib kelgan va zamonaviy bog'-park san'ati va landshaft arxitekturasida keng qo'llanilib kelayotgan *ikkala ma'muriy-rejaviy* uslub mavjud: birinchisi — tartibli munozam (regulyar) uslub. Bu uslubni adabiyotlarda klassik, ya'ni mumtoz uslub, genmerik yoki fransuz uslubini deb ham yozishadi. Ikkinchisi — bu erkin, ya'ni tabiiy ko'rinishdagi uslub bu lib, uni adabiyotlarda landshaft yoki ingliz uslubini deb ham atashadi.

Landshaft arxitekturasidagi munozam-rejaviy uslub deganda bog'-parklar, xiyobonlar, yo'llar, hududlarni ko'kalamzorlashtirishda bir-biriga parallel va ko'ndalang to'g'ri chiziqlar, aniq bo'ylab o'zari simmetrik tarzda, tartibli reja asosida joylashtirilgan daraxt hamda butalar, gulzorlar, maydonlar, yo'llar va landshaft qurilmalarining yaxlit kompozitsiyasi tushuniladi. Bu uslubda qo'llanilayotgan daraxt va butalarga qirishlab, sun'iy yashil shakllar

Shuning uchun murda eruvchan oqsillar santonoplazma oqsillari deb ataladi.

Tuzli eritmada eruvchan mushak to'qimasi fibrilli tuzilishga ega. Ularning molekullari bir-biri bilan o'zaro reaksiyaga kirshib, eruvchi molekullar (murda nisbatan boshqa oqul molekullari bilan kuchliroq birlasma hosil qiladi).

Shuning uchun ularni eritishda maxsus sharoit talab qilinib, unda oqsillarning molekullararo ta'siri buziladi. Bu holat tuz erimalearning ion kuchlari (M) 0,35 dan yuqori bo'lganda yuzaga keladi. Tuzli erimalelardan ajratib olinadigan oqsillar, asosan, mikrofibrillali strukturalardan iborat bo'ladi.

«Stroma oqsillari» oqsillarning hujayra pardasini tashkil etuvchi va oqsillarni mushak hujayralari strukturalarida mustahkam ushlab turuvchi, tuzli eritmada erimaydigan qismining asarini qo'lga keltiradi. Ularni (oqsillarning sarkomerlari — kollagen va elastin tashqari) ajratib olishda 0,25% $NaOH$ eritmasidan foydalanish mumkin.

Oqul yadrolari alohida strukturalar bilan tavsiflanadi va stroma oqsilligina mansub bo'ladi.

Aynim mushak to'qimalaridagi oqsillar (aktin, tropomiosin) lipidlar bilan bog'langan holatda bo'ladi. Ularni eritmaga o'tkazish uchun ularni alohida bog'ni buzish kerak.

Mushak gomogenatlarida turli eruvchilarning qo'llanilishi tufayli ekstraktlarning ko'p qismini oqsillar aralashmasi tashkil etadi. Qator usullar yordamida (adorbuya, dializ, elektroforez, aromatografiya va boshqalar) oqul fraksiyalarini bir-biriga yaqin bo'lgan individual oqsillar — aralashmalardan ajratib olish mumkin.

Keyingi vaqtlarda mushak to'qimalarini ajratishda elektroforez va katodoforez usullari keng qo'llanilmoqda.

Oqsillarni ekstraktga qilish vaqtida, eritma tarkibidagi oqsillar bilan birga murda eriydigan azotli birlasmalar hamda nonazotli bo'lgan ekstraktlangan mineral moddalar dializ yo'li bilan olinishi shart.

Ajratib olingan oqsillar eruvchanlik diagrammasi bo'yicha belgilanadi.

Olingan oqul ekstraktlari yoki cho'kmalarning mushak to'qimalaridagi oqul fraksiyalarining sonini aniqlashdagi biologik usullar bilan birga, oqsilning fizik-kimyoviy xususiatini aniqlash usullari ham qo'llaniladi.

ya'ni unda daraxt va butalar, gulzorlar, maydonlar, jo'laklar va boshqa landshaft elementlari yorvoyi tabiatda qanday shakillangan va joylashgan bo'lsa, o'xshash rejalandirish ko'zda tutiladi. Bu uslubda hamma narsa tabiiy, o'simliklarning shakllari va joylashishi, tog'-u toshlar ham, suv havzalar, ma'muriy shakillar ham erkin, faqat ular inson zarurati va qo'liga bilan yaratilgan, asos. Bu uslubda ochiq, yarim ochiq va yopiq vashl maydonlar, erkin rejab maydonlar va gulzorlar, lim soya o'rmonzorlar, suv havzalar, irmoqlar, qavariq ko'priklar, toshloq bog'larni qo'llash odatiydir.

Bu uslubda ko'pincha Angliya bog'larini, Xitoy va Yaponiya, Uzoq Sharq, Amerika va Yevropa mamlakatlari o'rtasidagi va zamonaviy bog'-parklari, qo'riqxonalar va shverlari shakillantirilgan.

Bu uslubda uncha katta bo'lmagan hududlarda ham erkin tabiatning turli ko'rinishlari va peyzajlarini yaratish mumkin. Aytanmi yo'li, qadar orqasidan yangicha vashl taht ko'rinishlari, toshloq, maydonlar va skulptural alohida ehtilgan xushqonul go'zal daraxt, daraxtlar va butalar guruhidan tuzilgan landshaft kompozitsiyalari, hovuzlar, favvura va haykallarni ko'rish mumkin. Daraxt va butalarni lozab, ularga sun'iy vashl shakillar berish bu uslubga xos erkin, aksincha ular erkin hamda tabiiy ehtilashi va o'sishi zarur (1.2-rasm).

1.2-rasm. Erkin tabiat ko'rinishidagi rejayvi uslubda bunyod etilgan bog'.

Zamonaviy landshaft arxitekturasida yuqorida ta'rif berilgan ikki xil rivojlanish yo'llarining aralashmasini ham uchratish mumkin. Zamonaviy ushbu va ushbu o'rtanadigan hududlarda mustaqim ushbu, shu ham olish va sayr qilish hududlarida erkin rejali landshaft ushbu qo'llaniladi. O'zbekiston viloyatlarida ushbu bog'-parklar ushbu shunday aralash ushbu shakllantirilgan.

Misol uchun Samarqand viloyatining Firdavsiy tumani, Juma shaharchasidagi «Yoshlar bog'i»ni olib qaraylik. Bog'ga kirish, darvozasi atroflari, bog'ning bosh maydoni va atraksionlar joylashgan hududlarining landshafti mustaqim ushbu shakllantirilgan bo'lsa, bog'dagi tashqi dam olish va sayr qilish zonasi landshaft ushbu shakllantirilgan. Ikkinci tumani markazidagi Ibrohim bog'ining landshafti ham daryo aralash ushbu shakllantirilgan.

Bog'-park san'ati va qurilishida tarixiy shakllangan milliy ushbu ham bor. Ularga kalyan, fransuz, ingliz, xitoy, yapon, mavritan va cron bog'-park millarini kiritish mumkin.

Bog'-park qurilish tarixi arxitektura tarixiy bilan chambarchas va yimma-yon bog'langan. Shu sahah arxitekturaga xos xitoy muqim va yirik badiiy ijodiy yo'nalishlar va stillar bog'-park san'ati ushbu ham kiritilgan. Bularga misol ushbu Yevropa bog'-park san'atiga xos bo'lgan romanizm, barokko klassizm va romanizm millarini ko'rsatish mumkin.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Bog'dorchilik san'atining ilk shakllanish davriga ta'rif bering. Bu davrning o'ziga xos xususiyatlarini tushuntiring.
2. Landshaft arxitekturasining vujudga kelish sabablarini tushuntiring. U qachon, qayerda, qanday ushbu va shunday ushbu vujudga kelgan?
3. Ikkinciy bog'landshah na bog'-parkchilikning vujudga kelish va shakllanish tarixi qanday bo'lgan?
4. Ikkinciy bog'landshah shakllanish va rivojlanishdagi ushbu va shunday millariga ushbu kiritil?
5. Daryo bog'landshah va bog'-park san'atining ushbu shakllanish tarixi qanday?
6. XV-XVII asrlarda bog'-park san'at qanday ushbu va shunday millariga ushbu kiritil? Bog'-park san'atiga ushbu asrlar millarini ushbu kiritil?
7. Bog'-park san'atining ushbu millar, ushbu va shunday millariga ushbu kiritil?

II bo'lim
**BOG'-PARK SAN'ATI VA LANDSHAFT
ARXITEKTURASINING TARIXI**

**2.1. Qadimgi davrning bog'-dorchilik va bog'-park san'ati
Qadimgi Misr bog'leri**

Dars rejasini

1. Qadimgi Misrda bog dorchilikning shakllanish omillari
2. Qadimgi Misr bog'larining turlari, ularga xos xususiyatlar
3. Misr bog'laridagi o'simliklar va ularning landshaft kompozitsiyasi
4. Piva shahri qadimgi bog'leri
5. Qadimgi Misr shahri qadimgi bog'leri va ularni xos xususiyatlar
6. Misr bog'larining hozirgi vaqtda yashovchi yodlari va qoldiqlari

Eng qadimgi bog'-parklarning fanga ma'lum bo'lganlari yer yuzining dastlabki sivilizatsiyalaridan biri bo'lgan Misr hududida vujudga kelgan.

Sog orilish ushbu otlar va qurilmalarining rivojlangan tuzimga asoslangan yuksak saviyadagi Misr dorchilikligi o'lkaga xos xos iqlim, mavsum quyosh ta'siridan bokinish va quyuk soyaga erashish ehtiyojlarini bo' o'lkada bog'lar yaratishni talab qilgan.

Misrda eramizgacha II ming yillik o'rtalardan boshlangan Yangi podshohlik davri naqsh-bezaklarida turli hovuzlar va bir-biridan farqlanuvchi ekolar va daraxtlarga, to'g'ri burchakli mustahkam me'moriy rejaga ega bo'lgan xususiy bog'larining tavsiflari uchiradi. Bunday bog'lar hukmdorlar saroylarida, badiyat uylarining ichki hovlilarida, ibodatxonalar atrofida, ularning moqaddas hisoblangan bo'limlarida qurilgan. Saroylar va ibodatxonalar, odatda, Nil daryosining toshqini etib bormaydigan tepalik va qirlarda qurilgan. Ehtimol shu sababdan Qadimgi Misr qirralari etaklarida bog'lar (ku'p mahalliy) bog'lar vujudga kelgan. Saroylarning ichki hovlilari tekislanib, to'g'ri burchakli tekis bog'lar shakllantirilgan. Bog' chegarlari katta dov-daraxtlar, ichkariga esa pomidor, daraxt va butalar ekilgan. O'rinda katta hovuz, uning yoniga soyabon qurilgan.

Misr bog'larining o'ziga xos xususiyatlaridan biri, ularni hovuzlar, gulzorlar, meva va manzarali daraxtlar, urumzor va sabzavot-

zorlarning aralash eklatidir. Deraxt qatorlari orasidagi bo'sh joylarni sabzavot va guldar qilgan. Tokzorlar uchun esa alohida maydon ajratilgan. Eng Qadimgi podshohlik davrlaridayoq tokiartu to'rtarib qo'yish uchun ustunli-to'simli qurilmalar ishlatilgan. Keyinchalik ularga — benilib, tokzorlar bilan o'ralgan soyabonlar yuzdaga kelgan. Bog'lar to'rida saroy binosi joylashib, darvozadan ungacha ushbu uzum bilan yopilgan diyobon tortilgan. Bog' markazi va bog' qismlari o'rtasida hovuzlar joylashgan. Shahar qismlari, chironlar, bog'lar va ulardagi hovuzlar, asosan, to'g'ri to'rtburchakli munozam simmetrik rejalarida shlangan.

Misrlilik bog'bonlar marvaridgul, shabbo'y va atirgullarni madaniylashtirib ko'paytirganlar. Bog'larga bulardan tashqari, qaharnipgul, butako'z, mo'jchechak, kolagul, nilufar va papirus gullari ekilgan.

Misrda Yangi podshohlik davrlarida har bir ibodatxona o'z bog'-so'jaligiga ega bo'lgan. Memluksiteplar (eramizgacha 2160—2000-yillar) ibodatxonalari qashidagi bog'lar hamda qirolicha Xatshepaug (eramizgacha 1820—1500-yillar) bunyod etgan bog'-park bunga misol bo'la oladi.

Bog'-ustrobahchilik tan oti, synuqa, Marning qadimgi proyaxti Fivada rivoj topgan. Fivadagi bog'lar saroylar, shahar hovuzlari va ibodatxonalar qashida qurilgan. Yirik saroy bog'larini bir necha qismlarga bo'linib, har bir alohida hovli bog'i ham devorlar bilan ajratilgan.

Bu devorlar bog' muhitini quruq shamollardan saqlashga yordam bergan. Bog'lar va ulardagi yashil maydonlar alohida devorlar bilan o'ralgan. Bog' ichiga hovuzlar joylashtirilish, ularda chiroyli suv o'simliklari, boshqalarda esa o'rdaklar va baliqlar suzib yurgan. Bosh bino, ya'ni saroy bog' kompozitsiyasining markaziy o'qida joylashib, unga toklar oqilgan diyobon orqali horilgan. Bog'-ning harcha tarlabi qismlari — hovuzlar, soyabonlar, tokzorlar, gulzorlar, uchliq pavilyonlar sug'orish tizimiga asoslangan yirik munozam (regulyar) kompozitsiyaga buyundirilgan (2.11-rasm).

Hukmdorlar bog'larining kuz'pchiligi bo'yicha o'qni simmetrik rejaga ega bo'lib, o'q uza joylashgan bog' umuman va ulardagi yashil muhitlar kompozitsiyasini hamda perspektivani tashkil etgan. Hovli zodagonlar saroylar qashidagi bog'lar nuqtasi 6—7 mingga ky'zo bo'lsa,

211-сун Мисрнинг hovli bog'leri.

a — mashai bo'ying uy bog'i, b — Fivadagi Amonning III tashkilotchiligi bog'i; d — ushbu bog'ning namoyishi an'ani.

oddiy shaharliklarning hovli bog'leri bor yo'g'i 100 kv metrga yaqin bo'lgan.

Fir'avn Ramzes III (cranizgacha 1194—1166-y.y.) davrida kichik daraxd va hotalarni katta dekorativ vopul idishlarga ekrish tajribasi o'rtirilgan. Uning davrida 514 ta bog' hunyud etilgan. Bu bog'lar o'zlasining dekorativ ahamiyatidan tashqari ehtimolard o'simlik yog'i, sharof, yog'och, xushbo'y o'tlar bilan ta'minlab turgan.

Qadimgi Misrda eng sevimli gullar lotos va papiruslar hisoblangan. Misrliklarda chomlar va saroylar qoshadagi bog'larga zaht etilgan o'likalardan keltirilgan ekzotik daraxt va butalar ekrish odati bo'lgan.

Karnak shahridagi Amon va Edfu shahridagi Ciara ibodatxonalarida qoshida «Sfinkslar xiyobonlari» saqlangan bo'lib, ular cranzgacha XV—XIV asrlar landshaft arxitekturasining xiyobon ko'rinishidagi yodgorligi hisoblanadi. Odamlar ibodatxonaga sfinkslar xiyoboni orqali kirib kelishgan.

Misrdagi eng uzun sfinkslar xiyobonining uzunligi 3,5 kilometrga yaqin bo'lgan. Shahar ko'chasining landshaft muhtitini yechish tajribasi ham Qadimgi Misrda ushbu davrga taalluqdir. Shimoldan janubga qarab bir necha kilometrga chu'zilgan Avaraton shahriining shoh ko'chasi esa har ikki tomonidan baland sfinkslar bilan emas, balki palma daraxtlari bilan chiroyli bezatilgan. To'g'ri chiziqli metrik qatorda joylashgan sfinkslarni palma daraxtlari bilan almashtirish o'sha davr shahar shoh ko'chalarining landshaft

vechumda katta yangilik haqida. Shuning uchun ham Mardaga bu qadimiy xryobonning kompozitsion unluhi kryschalik hayotga keng qo'llana boshlangan (2.1.2-2.1.4-rasmalar)

2.1.2 rasm. Qadimgi Misr, Edfudagi Gora ibodatxonasi ichki va tashqi muhitining landshaft yechishi.
Erernigacha XV asr. Ibodatxona darvozasidan aflekslar xiyoboni boshlangan, daraxtlarning ekilishi mustazam rejaga asoslangan.

2.1.3-rasm. Misr ibodatxonalarda va xryobonlarida mustazam rejaga asoslangan

a — Fivada, Ramzess III asri, Nubian Xana, ot. sh. 1 dar; b — Karnakda ibodat, vilyonlar atrofidagi; v — Lakson, Ramzess III asri

Qadimgi Mesopotamiya: Osiyriya va Bobil bog'leri

Dars rejalari

1. Qadimgi Mesopotamiya bo'limi tarkibidagi darslar mavzisi qisqacha tushuntirish.
2. Osiyriya va Bobil bog'larining tashkilidagi asosiy qismlar.
3. Babil Bog'larining IV va V qavatlaridagi bog'lar.
4. Babil bog'larining asosiy bog'leri.
5. Mesopotamiya bog'larining qurilish sharoitlari va bog'lar grafi.
6. Bog'larining asosiy o'simliklari va ularning landshaft tashkilidagi roli.
7. Osiyriya - Bobil bog'larining asosiy bog'leri - park va bog'larining roli.

Yaqin Sharqdagi Frix va Diyir daryolari orasida joylashgan bu o'lkada eramizgacha IV minginchi yillarda shumer va akkadlarning qadimgi qabilalari yashagan. Mesopotamiya xalqlari bog' - park san'ati tarixi, odatda, 3 davrga shumerokkud, osiiriy va yangi babilliklar davrlariga bo'linadi.

Shumerokkudlar davri o'ziga xos ehromlar - zikkuratlar tarkibidagi bog'lar bilan ajralib turgan. Zikkurat pog'onasimon piramida ko'rinishidagi minora o'xshash, yirik xomg'isht va toshlardan qurilgan ko'p qavatli (odatda, 7 qavatlik) hino bo'lib, eng yuqori qavatda ehrom joylashgan. Mesopotamiyaning eng qadimgi bog'lar Ure tog'idagi zikkuratning pog'onasimon bog'lar hisoblangan (eramizgacha XXIV-XXIII asrlar). Ehrom pog'onalarini ko'ng bo'lib, ularni turli xil o'simliklar o'stirilgan.

Osiiriylar davri bog'lar katta o'lchamlari bilan farq qilgan. Tabiiy daraxtzorlar va o'simliklar ov hamda bordini chiqarishga mo'ljallangan muhojat bog'larga aylantirilgan. Bu bog'lar rejalari qat'iy munozaralikka ega bo'lmay, o'simliklar o'rmonlardagi kabi ancha erkin joylashtirilgan. Osiiriya va Bobil davlat tomonidan qo'riqlanadigan rivojlangan bog'orish tarmoqlari mavjud bo'lib, ular o'simliklar o'stirish va bog'lar bunyod etish imkonini bergan. Biroq, tarixiy manbalar bu yerdagi bog'lar Qadimgi Misr bog'laridan keyin vujudga kelganligini ko'rsatadi. Tarixiy tasvirlardan biri Shumer shohi Gudeaning eramizgacha taxminan 2340-yillarda qurilgan o'simliklar bilan chegaralangan to'rtzorlar va baliqli hovuzlar tashkil etganini ifodalaydi. Bu yerdagi parklar haqida ilk bor Osiiriya shohi

Tigris-palesar 1 (eramizgacha 1100 yillarda) shunday ma'lumot beradi. «Kedr va qora qayin hamda bu yerga mendan oldin hech kim ekmagan daraxt navlarini mag'lub etgan o'lkalarimdan olib kelib o'z mamlakatim bog'lariga ekdim».

Keyinroq esa shoh Sargon II ham (eramizgacha 711–707-yillar) o'zi qurdirgan yangi shahar Dur-Sharakundagi saroy qoshida katta park bunyod etib, uni Xett mamlakatidan keltirilgan turli xil ekotilik o'simliklar va tog' mevalari bilan bezatadi. Sargonning o'g'li Sinsarrib ham Osiyoning avvalgi poytaxti Ninevyada saroy qurib, uning yonida park bunyod etadi va parkda turli xil hog'lar, shuningdek, mevali daraxtlar hamda uzumzor tashkil qiladi. Bog'lar katal orqali sug'oriladi va unda uzumlar, mevali daraxtlar, ushbu'y o'tlar, gullar, serv, palma va hoshqa o'simliklar yayrab o'sadi. Parkda, shuningdek, noyob hayvonlar ham saqlanadi, sun'iy suv havzabari va turli shakllardagi pavilyonlar quriladi (2.1.5-rasm).

2.1.5-rasm Dur-Sharakin-Osiyona (Xattabod poytaxti) ar. av. VII asr:

1 – Sargon saroyining plani, 2 – saroy,
3 – Sargon II saroyining birinchi darajasi qurilishi haqida

Ma'lumki, o'simliklar ham shumerovakdlarga o'xshab, zikrnatlar qurganlar. Zikkurat pog'onalarining salbi ko'klam zurlashirilgan. Aynim mutaxassislarining taxminicha, parklariga tuproqdan uyib yasalgan sun'iy qirlik va tepa qismiga soylabon (pavilyon) o'rnatilgan baland tepalik ushbu zikkurat ta'arinda vujudga kelgan. Zikkuraga xon landshaft va ma'moniy yechimlar qadimgi hobilliklarni ehtimol «o'ma bog'lar» bunyod etish g'oyasiga undagan.

Dunyoning yetti mu'jizadan birinchi hisoblangan «o'ma bog'lar» nafaqat Qadimgi Babilning, balki butun Sharqning ham landshaft

me'morchiligi — darsiydagi eng go'zal namunalaridan bir bo'lgan (2.1.6-rasm).

2.1.6-rasm. Qadimgi Babil shahrining umumiy ko'rinishi, uning ishtar darvozasi va zikkurat tashviti.

Bu bog'lar Frot daryosining sohilida joylashgan bo'lib, Gero-dotning fikricha, Ushbu qirolichasi Semiramida (eramizgacha IX asr) nomi bilan bog'langan. Turtchi Strabon esa bu bog'larni shoh Navuodonosor II (eramizgacha 605—562-yillar) o'zining Midiyalik sevikli xotini Nikotima uchun qurdirgan deb yozgan. Bog'lar davlat malika Semiramida (aslda Shammuramat) davrida qurilgan, keyinchalik esa Navuodonosor tomonidan rivojlantirilib, qayta ishlangan bo'lishi mumkin.

To'rt qavatlik baland tepaga sekin-asla qisqarib boruvchi pog'onaimon «sama bog'lar» birinchi qavatining o'lchamlari 45x40 m, ikkinchi qavati esa 40x30 metrga tashkil qilgan. Har bir qavatning sof balandligi 5 metrga yaqin bo'lib, bir qavatsdan ikkinchisiga oq va qizg'isi rangli marmardan ishlangan keng zinalar orqali chiqilgan. Naqshankor ushularga tayangan ravoqlar ustidan g'isht, uning ostidan murakkab tarkibli yelim-qatron, ichiga esa hozirgi sementga o'xshash loy to'ldirilgan chiyo to'shilab, yana g'isht terilgan va, nihoyat, uva o'tmasin deb yana qatron va qo'ng'oshun quyilgan. Har qavatga mana shu tarzda «zamin» hozirlanganidan ko'ng

ustidan ulkan daraxtlar o'sadigan darajada unumdor tuproq qatlami yotqizilgan. Bog' uchun dunyoning Mag'ribi-bu Mashriq'ida eng oqidir va ko'rkam daraxt ko'chmalari, butalar, sarvoy, gullar keltirib ekilgan (2.1.7-rasm).

2.1.7-rasm. Soma tashida «Oma bog'leri» rekonstruksiya shakllari
1, 3 — rekonstruksiya shakllari. 2 — lotlar darvozasi va Bobil qismi;
4 — «Alkimed» boshqir filidan olingan rasm

Bog'lar Frot daryosidan chetpalek yordamida chiqarilgan suv bilan sug'orilgan. Har bir qavatga fivvoralar, qavatlarni shalolalar ishlangan. Qavatlarni ko'tarib turuvchi jo'g'on ustunlar ichi bo'shliq bo'lib, ularga tuproq solingan va dov daraxtlar ekilgan. Daraxtlar tabiiy tartibda, ya'ni yuqori qavatlar dov-daraxtlar, past pog'onalar esa pasqamilar ekilgan (Xumiy va Bobilga palma, kapar, kadr, shamshod, chinor va eman daraxtlari qadimdan xos bo'lgan. Bog'ning eng yuqori qavatiga go'zal va nafis ko'shilaroy ishlab, undan butun shahar huzni, bog'ning quyi qismi, Frot daryosining suvi va sohili ko'rinib turgan. Qavatlardagi ustunlar orasidagi bo'shliqlar esa bezallib, usti yopiq oromgoh ayvonlar tarzida xizmat qilgan. Bundan tashqari, Osumiya — Hobeiston podestublarining o'z qilib, burdiz chiqarish, ot chopish va oida sayr qilishga mo'ljallangan keng yaylovlar va o'rmonzorlarga boy bog'leri ham bo'lgan. Bu bog'larda suv havzalari bo'lib, turli yovvoyi hayvonlar va parrandalar boqilgan.

Sharq xalqlari landshaft me'morchiligi va dizaynining yana bir ajoyib namunasi Qadimgi Iyerusalimdagi shoh Solomon (ermit-gacha X asr) saroyi qashlagi bog'laridir. Manbalarda keltirilishicha, saroy qashida ajoyib balzam bog'i hamyod etilib, unda qimmatbaho vashbo'y o'zmaliklar o'stirilgan. Shohning oromgohlaridan biri

ov bog'lar o'zining kengligi, tanlangan landshafti va go'zal tabiati bilan ajralib turgan. Qadimgi Eron shohlari o'zlari qurdirgan ulkan saroylar qoshida ham bog'lar yaratgan. Qadimgi Persepol saroyi qoshidagi bog' shunday bog' jumlasiga turgan. Hind olimi M. Randurvaning fikricha, Eron shohi Kur II Eron va Turonda «chor bog'»lar bunyod etgan ilk hukmdor ham hisoblanadi. Qadimgi Eronning poytaxti Pasargad shahri atrofida eramizgacha VI asrda yaratilgan chorbog' ana shunday bog'larning biri sanalgan.

Tarixchi Ksenofontning yozishicha, Kir yaratgan «Chorbog'» muntazam simmetrik tjavivi yechimga ega bo'lib, undagi tryobonlarni seroya daraxtlar, aushbo'y o'simliklar gullar bezagan. Bog' to'rt qismga bo'linib, unda turli-tuman manzarali va mevali daraxtlar ekilgan, ariqlar va shaharlardan shirqirah suv oqqan. Chorbog'lar Eronning suvga tanqis moq iqlimi sharoitida aydan tejimli va samarali foydalanish tajribas asosida yaratilgan bo'lsa ajab emas.

Qadimgi Eron bog'larida chunor darudi ko'proq ekilgan. Bu bog'lar ekzotik o'simliklar, xonaki hayvonlar, hovudlar, tabiiy havzalar, ko'shklar, ko'shk o'idilar gulchamanlar bilan bezatilgan. Bog'larida zilol suvi buloqlar bo'lgan.

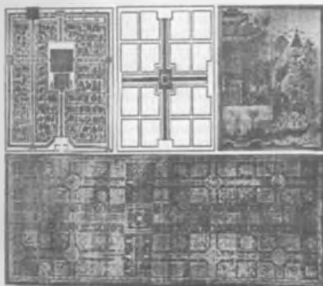
Bularning harchasi bog'larga tirilayotgan manzara bergan. Qadimgi Eronda «Bo'ston» deb ataluvchi mevali bog'lar ham keng an'ana bo'lgan. Sa'di Sheroziyning shu nomli poemasi buning isbotidir. Eron gullar shohi atirgulning vatani deb ham bekorga aytilmagan. Atirgul bog'lariga «Guliston» deb nom berilgan. Hatto Eron milliy eposining nomi ham «Gulnoma» («Atirgul haqidagi poema») deb nomlangan. Eron, nafaqat atirgulning, balki siren, lolagul, chinnigul, nargislar vatani hamdir. Yozishlarcha, Qadimgi Eronning poytaxti bir vaqtlar So'za, ya'ni Liliya gulining nomi bilan atalar ekan. Umuman olganda, Eron bog'-parkchalik san'ati butun Qadimgi Sharq bog'larining rivojiga katta ta'sir ko'natgan (2.1.8-nam).

Tarixiy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, O'rta Osiyoda bog'lar yaratish san'ati me'morchilik va shaharsoylikning muhim tarkibiy qismi tarzida juda qadim zamonlardan boshlab taraqqiy topgan. Masalan, Sug'diyonaning qadimgi bog'-parklari haqida antik davr mualliflari, jumladan, Diodor va Kvint Kuruy Ruslar xabar beradi. Ularning yozishicha, hunday bog'lar uchun, odatda, mavjud keng

vashil maydonlar, suvloq tog'oldi yaylovlar va qalin o'rmonzorlar tashkil etib, ular hukmdorlarning ov qilishlari va dam olib bordiq chiqarishlari uchun mo'ljallangan. Ularda hatto ov paytida foydalaniladigan maxsus buzlar va imoratlar qurilgan.

Bog'larida turli xil yovvoyi hayvonlar saqlanib tushirilgan. Bunday bog'lar o'sha davr hukmdorlarining boyligi, vashah, dam olib va istirohat udublaridan darak beradi. Bu bog'lar maxsus tarh asosida qurilganmi yoki yo'qmi, bu haqda hime nima deyish qiyin. Biroq, ular o'zlarining shakllanish omillari, egallagan joylari va tabiiy manzaralarga qarab muntaзам rejali me'moriy bog'lardan keskin farq qilgan. Shu bosidan ularni erkin rejali manzarali istirohat bog'lar turkumiga kiritish mumkin.

Charbog' uslubining grafik tasvirlari

2.1.4-son Charbag'lar va Shahqona mahalliy qishqir (Eron).

Gibanda charbag' g'oyami shodlangan bo'lsa, o'zining -jannat bog'ini va ang'amon dunyo-ning ko'ri tarafga boykibarch ov tarqilmoqda Charbag'lar ko'rinib bog'da uyaylar, savab daraxtlar, chamanzorlar, chamanzorlarda esa mo'ljal qizqorlar ko'rinilgan.

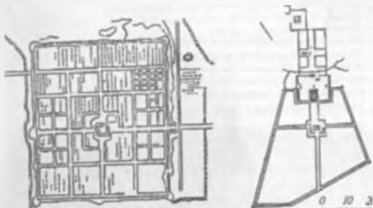
«Makedoniyalik Iskandar tarixi»ning muallifi rimlik Kvint Kurnsning yozishicha, Iskandar Sug'dryonaga bostinib kelganda «Bazayra» nomli joyda barpo etilgan manzarali bog'da askarlar bilan ov qilib dam oladi va ov paytida to'rt ming hayvonni olib o'ldiradi. Tarixchi olimlarning fikricha, ushbu bog' Maroqand shahriga, ya'ni qadimgi Samarqandga yaqin joyda bo'lgan. Tarixiy manbalarda ko'rsatilishicha, bu bog' o'ta keng tog'liq yaylovlarga, qalin daraxtlarlarga, turli xil yovvoyi va qo'lga o'rnatilgan hayvonlarga boy bo'lgan.

Shuningdek, antik davr manbalarida Afg'onistondagi Tosh-qo'ng'ondan Mozon-Shanfgacha bo'lgan keng yaylovlarda Amudaryoning o'ng sohiliga yaqin to'qayzorlarda qadimgi zamonlardagi podshohlarning hayvonlar o'stiriladigan va saqlanadigan ulkan bog'lar bo'lganligi haqida ham ma'lumotlar mavjud. Ularda son-sanoqiz kuyiklar va yovvoyi cho'chqalar to'dimi, ular orqasidan tushgan bo'nilar galesi va hatto go'yoki sherlar ham o'stirilgan.

Tojikistondagi Mug' qazidan topilgan (VIII asr) hujjatlarning bundan Panjikent hokimi Devashlichning baland devorlar bilan o'ralgan ustrohat bog'i — «paradiz»ni bo'lganligi haqida xabar beradi. Devashlichning ushbu bog'i shahardan tashqarida, Panjikent tog'liklarida joylashgan deb taxmin qilinadi. O'sha hujjatlarda ushbu bogqa maxsus ho'shliq tayinlanganligi ham ko'rsatilgan. Bu narsa bog'ni haqiqatdan ham qo'ng'irlanganligi hamda bukdor Devashlich hayotida alohida ahamiyat kasb etganligini bildiradi.

Arxeologik ma'lumotlar birga Xorazmda ham qadimiy bog'-parkchilik san'atining rivojlanganligidan darak beradi. XII asrda Xorazmshohlar davlatining mustahkamlanishi Amudaryo vodiylarida bir qator Jend, Vazir va Shosonam bog'-park majmualarining vujudga kelishiga imkon yaratadi. Bu bog'lar shahardan tashqarida qulay iqlimli va ko'rkam landshaftli joylarda joylashib, shohlarning oilalari bilan yoz paytlari yashashi va dam olishiga mo'ljallangan bog'lardir. Atrofi devor bilan to'silgan bu bog'lar sahni nisbatan tekis bo'lib, bog'da saroy, bog' ko'shklari, xo'jalik imoratlari, mevali bog'lar, ziyobonlar va hovuzlar bo'lgan. Bog' majmuasi to'g'ri chiziqli muntazam rejavy yochimga ega bo'lib, darvozadan kiribgach, bosh ziyobon bog' markazida joylashgan asosiy bino-saroy uning yonidagi hovuzga chiqgan. Bog' sahni katta va kichik bog'chalar

hamda chamanzorlarga bo'lingan. Bu davr bog'larining me'moriy inchootlari, asosan, ximg'isht, paxsa va sunchkor inchoatlardan iborat bo'lib, davr o'tishi bilan huzulib ketgan (2.1.9-rasm).

2.1.9-rasm. Qadimgi Xorazm bog'ları
(Jend, Vam va Shohrmon).

Miloddan avvalgi II asrlarda O'rta Osiyodagi Parfiya davlatining podshohlari o'zlari uchun saroylar qurdirib, ularning atrofini tartibli rejadagi bog'lar va suv havzalar bilan o'rgan. Demak, chorbog'lar Eron va Turonning islomgacha bo'lgan bog'lariga ham xos me'moriy uslubiyatdir.

Shunday qilib, Eron va Turon qadimgi va islomgacha davridagi bog' - parklarini quyidagi turlarga bo'lish mumkin: ov qilishga va qn'iga o'rganilgan turli hil hayvonlar saqlashga mo'ljallangan shahar tashqaridagi bog' - qo'ng'onalar, hukmdorlarning oilalari bilan dam olishga mo'ljallangan shahar tashqaridagi bog' - saroylari (chorbog'lar) va shahar ichidagi, uning maydonlarida banyod etilgan so'o'jaz bog'chalar. Har uchala yo'nalishdagi bu bog' - parklar O'rta Osiyoda miloddan so'nggi davrlarda ham saqlanib qoldi va rivojlanishda. Temuriylar davri bog'larini va bugacha saqlanib qolgan Buxorodagi XIX asr o'rtasi va XX asr boshlarida barpo etilgan Sotoni Mo'v-Xona chorbog'i va undagi baland chinarlar tagida erkun uyri qilib yurgan rustovuglar va ohular fikrining dalili bu nashrdadir.

Qadimgi Yunoniston bog'lari

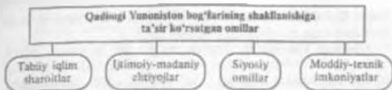
Dars rejasi

1. Qadimgi Yunoniston bog'larining shakllanish asoslari
2. Bog'larining turlari va ularga xos xususiyatlar
3. Etruslar - ibodatxona bog'lari
4. Padshahlik va xususiy mulkchilik o'rtasidagi bog'lar
5. Turarjoy binolarining ichki hovlilaridagi bog'lar
6. Geronimiy va akademiy qoshidagi bog'lar.
7. Bog' - ixtiroxona
8. Pnyoma haqida landshaft tuzilishi asosida qadimgi yunoniston davlat tuzilishi
9. Yunoniston bog'larining o'ziga xos xususiyat va bog' elementlari

Qadimgi Yunon adabiyotlarida Yunoniston shaharlarining tabiiy landshaft bilan munosabat tarzida bunyod etilishi haqida yozilgan. Darchaqqat, Peloponnes va Kichik Osiyodagi yunon hamda Elbada shaharlaridagi akropol va teatrlar tabiiy landshafti kompozitsiyasiga tamoman moslashib, uni mun'iy rivojlantirgan. Agar Afina akropolining ansambli o'zi o'rnatilgan qoyaning haykalona yakuni tarzida bunyod etilgan bo'lsa, Epadora, Efes, Priyena tashkili go'yo insonning tog' qoyalari yengilgana badiiy ishlov berilganligi oqibatida vujudga kelganday tuyuladi. Ayniqsa, bu hol Priyena shahrida yaqqol ko'zga tashlanadi. Shahar joylashgan tog' qiyaligi agora va jamoia binolariga mo'ljallangan maydonchalariga mos tarzda pog'onalariga bo'lib chiqilib, joyning tabiiy landshafti xususiyatlari saqlan qolgan (2.1.10-nam)

Yunoniston bog'lari ko'p sordli bo'lsa-da, katta bo'lmagan. Turarjoy binolarining ichki hovlilaridagi bog'lar tagiga mo'arak rasmlar shlangan kichik hovuzlar bilan bezalgan. Hovzlarda mavsum quti va yog och bochkalarda o'stirilgan gullar va butalar so'lim tabiatning mo'jar bir bo'lagiga aylanib ketgan. Qadimgi Yunonistonda bog'lar gimnaziyalar qoshida sayrgoh va tashkur manaru tarzida ham bunyod etilgan. Uchshak katta bo'lmagan bog'lar ayni ibodatxonalar qoshida ham tashkil etilgan.

Tabiatga moslashgan yunon shaharlarini, odatda, zaytun daraxzorlari va qushloq mo'jalik ekinzorlari o'rab turgan bo'lsa-da, biruq tirik landshaftini shahar ichida vujudga keltirish harakatlari deyarli kam maqdorda amalga oshirilgan.

Antik Yunoniston bog'larining turlari

2 / 16 rasm. Qadimgi Yunoniston bog'leri:
 1 — muqaddas o'rmonlar model, 2 — Akademiya bog'ining rekonstruksiya, 3 — Lihene chashmasi qashlagi, 4 — nuqatlik o'rmonkorona altari — geron

Yunoniston va Eflada shaharlarining ko'chalarida hamda jamoat maydonlari — agoralari me'moriy manzaraviy tashkil etish bobida qiziqarli misollar mavjud. Piyodalar ko'chasini landshaft tashkil etishning mumimoz misoli tariqasida Efladagi Savdo, Marmar va Kurtez nomli ko'chalarni ko'rsatish mumkin.

Arkadan savdo ko'chasining har ikki tomoni baland ustunlar qatoni bilan bezatilgan. Butun ko'chaga tosh taxtachalar to'shalgan.

Yunon shaharlaridagi ochiq maydonlarni shakllantirishda haykallardan keng foydalanilgan. Jumladan, Efladagi Kurtez ko'chasi shahardagi eng buyuk kashlarning haykallari bilan bezalgan. Qadimgi dunyo landshaft arxitekturasining o'ziga xos asarlari qatonga Afina akropolisidagi afina Promexosining aymomi ifodalangan haykal hamda Rodos orolidagi Quyosh xudosi Gellios sharafiga o'rnatilgan ulkan haykal «dunyoning eraknamo mo'ljasi» hisob-

langan Kolon ham kiradi. Kolon sohaga hammasi tomondan ko'rinib turadigan keng maydonga o'rnatilgan bo'lgan.

Qadimgi Yunoniston. Yunon me'morlari binolarni tabiiy quchog'ga murvoqlashtirishga va bu uyg'unlikni turli nuqtalardan ko'rinishga harakat qilganlar. Tog' chuqurlariga mos tushgan teatr deyarli har bir yunon shahrining aynalmas qismi hisoblanib, butun aholini sig'dirish imkoniyatiga ega bo'lgan. Rimliklar davrida teatr o'zining ana shunday «landshaftdor» xususiyatini yo'qotib, to'ltirg'icha sun'iy inshoot ko'rinishini olgan (2.1.11-rasm).

2.1.11-rasm. Qadimgi Yunoniston. Fika shahri teatrlarining joy ravayati mos tarzda ishlatilishi.

Qadimgi Rimning antiik davri bog'lari

Dars rejas

1. Qadimgi Rimliklarning tabiiy landshaftlarga munosabati.
2. Qadimgi Rim bog'larining xillari. Rim yodgorliklarining saroylari qatibdag bog'lar, shahar saroylari, haddi bog'lar, shahardan tashqarida joylashgan villa bog'lar.
3. Lazzaronum va Tivolidagi mumiyali villa bog'i va uning xillari.
4. Qadimgi Rimning xillari va uning xillari.
5. Villa bog'larining asosiy xillari.

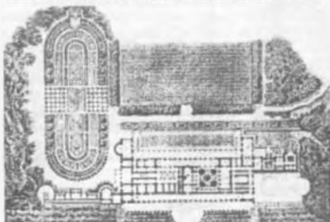
4. *„Jalilning bogʻi“ va mahallalarning mavjud boʻlgan bogʻlari va ularning mavjud boʻlgan bogʻlari*
7. *Shahar koʻchalarini va shaharlarning landshafti*
8. *Bogʻlarni bogʻlari asoslarini — oʻrmonlar va shaharlar*

Yunoniston va Rim landshaft arxitekturasini bogʻ-park sanʼati xususiyatida inson va tabiat oʻrtasidagi aloqadorlikning, asosan, ikki xil anʼanalari koʻzga tashlanadi. Bu anʼanalari eramiz boshida Oʻrta Yer dengizi atrofidagi yashagan ikki yirik xalqlar va davlatlarning badiiy madaniyatidagi umumiy farqlar bilan bogʻlangan Yunoniston meʼmorchiligi va sanʼati asarlariga tabiat bilan tamoman uygʻunlashishga erishish xususiyatidan mos keladi. Nimliklar, yunonlardan farqli oʻlaroq, atrof-muhit yozibadorligiga geometrik va toʻgʻri chiziqli shakllar nafosatini qarama-qarshi qoʻyishga harakat qilganlar.

Rim bogʻ-parkchilik sanʼati xususiy uyalar, saroylar va hovli dala uyalar — villalar qashidagi bogʻlar shaklida mavjud boʻlgan. Shahar turarjoylar hovlilardagi bogʻlarda, asosan, Yunon anʼalari bilan bogʻlangan. Bu anʼanalari Pompeyda (I-asr) qazishmalar natijasida oʻz qalbi yaxshi tanilgan. Rim zodagonlarining shahar tashqaridagi dala hovlilardagi bogʻlari esa oʻzgaracha koʻrinishga ega boʻlgan. Rimni zabt etilgan mamlakatlardan keltirilgan gullar va behob boʻyliklar hukmdorlarga manzaraviy va manfaatli utilitar bogʻlar bilan bezatilgan. Arxitektura dala hovlilari, villalar va saroylar qurish imkonini bergan.

Kichik Plinyning Laurentinumdagi villasi Rimdan 30 km chetda, dengiz sohildagi xushmanzara goʻshada, bogʻlar va qishloq xoʻjalik ekinzorlari oʻrtasida joylashgan (2.1.12-rasm). Ushbu villa ning grafik tasviri keltirilgan, biroq u toʻliq aniqlikka davogar emas. Shunday boʻlsa-da u Kim villasining miqyosiy koʻlami va kengligidan darak beradi.

Villa ichki hovlilardan birida qishin yozin yum-yashil boʻlib va kechki ziyoratlar, xurmat qiluvchi «vinidatum» deb nomlangan bogʻ joylashgan. Villa yaqinida muntazam tarzda rejalashtirilgan manzaraviy sayyoh bogʻlari joylashgan. Kuzalgan daraxtlar va butalar bilan bezatilgan yoʻlliklar mayzorlar va gullar oʻrtasidan oʻtkazilgan. Oʻsimliklarni kuzash sanʼatida va gulchilikda nimliklar yuqori saviyaga erishganlar.

2.1.12-va. I asrdagi Rim bog' va bog'.

Krananing I asri:

yuqoridagi rasmda Villa kompleksi o'rtasidagi ko'nikma,
pastki rasmda Villa bog'ining tashqi qismi

Qadimgi Rimning bog'-parkchilik san'atida bugungi kun manzaraviy bog'-dorchiligidagi deyarli barcha ma'lum uslublar qo'llanilgan. Bog' kompozitsiyasini shakllantirishda pergola, yopiq maydonlar, haykallar, o'rindiqlar, lavvoralardan keng foydalanilgan. Qo'llanilgan daraxtlar, butalar va gullar turri ruhiyatda ko'p bo'lgan. Katta Pliny (cranizgacha I-asrda) Rim bog'larida o'sha davrda qo'llanilgan o'simliklarning sonini mingtagacha yetkazadi.

2.13-son Tivolidagi Adrian villasi. II-asr. «Nil» nomidagi sun'iy havuz va «Kanopus» mahallasi.

a)

b)

c)

2.14-son Tartix bog' - parklarning umumiy stili.

Roma «italyacha» (ichkiroq manzarasi), fransuzcha (manzarasi to'la) va inglizcha (tabiiy peyzaj) bog'larining bir-biridan farq qiluvchi yachimlari bo'lgan. a - italyanacha, b - fransuzcha, c - inglizcha bog'.

Villalar qoshidagi parklar ancha katta bo'lib, maydoni 100-150 gektarga yetgan. Ushbu maydonlar ortida poliz ekilgan va mevali daraxtlar joylashgan. Ana shunday mashhur villalardan biri Rimdan sharqda 30 kilometr masofada joylashgan Tivoli shaharchasi yaqinidagi Adrian villasidir (2.13-son). Tivoli boy rim zodagonlarining asrlar davomida shahar atrofidagi villalarini qurishda eng sevimli go'sha bo'lib xizmat qilgan. Rim imperatorlari Yuliy Sezaridan boshlab qadimgi Misr me'moriy yodgorliklari va bog'lariga katta qiziqish bilan qaragan. Bu hatto ular qurilgan inshootlarda ham o'z aksini topgan. Masalan «Kanopus» Aleksandriyaga yaqin shaharchaning nomi. Adrian villasidagi Kanopus markazida «Nil» nomi berilgan sun'iy hovuz mavjud.

Villa turli-tuman binolar konglomerati, bog'lar o'stirilgan terrasalar, qator suv havzalari va haykallardan tashkil topgan. Bularning barchasi so'lim daryo vodiylarida joylashgan. Adrian villasidan janubiyda Olimp tog'larida etaklarida o'suvchi afsonaviy o'rmonga bog'langan «Zamon vodiysi» deb nomlanuvchi manzarali tabiiy park joylashgan. O'rta XVIII asr romantik bog'larining mualliflari Ushbu adrian villasi qoshidagi «Zamon vodiysi» g'oyalaridan ta'sirlangan bo'lishi muqarrardir.

Shahar ichidagi bog'lardan tashqari, Italiyaning Alban va Sabin tog'larida etaklari va nuqталarida joylashgan villa bog'larini o'ziga xos yechimlarga ega bo'lgan. Tivoli yaqinidagi imperator Adrian villasining bog'i qadimgi Yunoniston va Sharqning eng mashhur imoratlarining miniatyuralashtirilgan maketlari bilan bezalgan.

Rimdagi Pliniy villasiga doir yozma ma'lumotlarda keltirilgan gulzorlar, favvoralar, ustunlar va terrasalarni qadimgi Yunonistonda Pompey freskalari va Palatin saroyi — Stadium bog'lariga taqqoslab qarab, aytish mumkin. Qadimgi Rim bog'larini ham Yunoniston bog'larini kabi me'moriy jihatdan tartibli hajmay kompozitsiya va muntazam regularlarda ishlangan. Bog' imoratlarining to'g'ri tekis shakllari, ravoq va ustunlarning qat'iy geometriyasiga darajali va butalarning tabiiy shakllarini muvofiqlashtirishga intilish ularni kuzatish zarurati tug'dirganki, bu qadimgi Rimda «topon» san'atini mavjudga keltirgan.

Qadimgi Rim bog'larini bezakdor usulda go'zal hammayni bo'lgan ustun gumbaz bilan yopilgan salqin suhbatxonalar (nimsfeyalar), partierlar, favvoralar yoki haykallar bilan va hatto ushbu hinddan keltirilgan nodir gullar bilan bezatilgan.

Rimda, so'ngra esa Italiya sayyoh bog'larida joyning relyefidan o'la usulda foydalanganlar. Tog' va qiralar mahalliy zina-poyalar hamda panduslar orqali bog'langan terrasalar turli shakllantirilgan. Terrasalar bilan regular bog'larni tash etganlar. Tog'dan oqayotgan suv favvoralar, havuzlar, sun'iy havzalar va shakllarga keltirib quyilgan. Ana shunday reliefli regular, muntazam tashli, simmetrik kompozitsiyali bog'lar parovardida, «italyan» bog'i nomini olgan (2.1.14-rasm).

Tarixdan ma'lum bo'lgan xalqlarning ulkan ko'chma janavoni bu bog'larning boshqa Rim inshootlari kabi, shu jumladan,

skulptur va foyvoralarning ham buzilishi va vayronaga aylanishiga olibda bo'lgan.

Topshiriqlar

1. Qadimgi Misr bog'larining xislati va shirazi va ornamentlari tushuntirib bering.
2. Samarqand (Babot) nomini bog'larining yiriklar nomlari va bog'ni grafik ta'birlik variantlari haqida gapirib bering.
3. Qadimgi Eron shahrlarining xislatlari qadimgi bog'lar — «Charbag'lar» va bog'—qasriyonalari (paydarlar) haqida tushuncha bering. Charbag' paydarlardan qanday farq qilgan?
4. Qadimgi Samarqand atrofidagi «Baxraya-bog'itidan» haqida tushuncha bering. U qanday bog' bo'lgan?
5. Qadimgi Xorazm bog'—paritshilik san'atiga va xislatlarini aytilib bering.
6. Qadimgi Timurlarning jadal shirazi nomlari qanday bo'lgan?
7. Arab Yozonlari bog'larining xislati va shirazi va ornamentlari tushuntirib bering.
8. Rim bog'larining xislatlari tushuntirib bering. «Tapiro» nomini qadimgi Rimda tushuntirib bering.

2.2. O'rta asrning bog'dorchilik va bog'—park san'ati

Yevropaning qal'a va monastir bog'larini

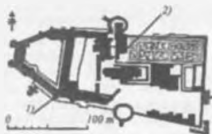
Dars rejasini

1. Ilt o'rta asrlarda Yevropa bog'dorchiligidagi o'zgarishlar
2. Yevropaning qal'a monastir qadimgi bog'lar
3. Yevropaning monastir bog'larini va shirazi va shirazi—landshaft yechimlari
4. Qal'a monastir va bog'lar bog'larini landshaft yechimlarining xislati
5. Xislat va shirazi
6. Bog'—shirazi va shirazi

To'rt asrdan ziyod hukm surgan Rim imperiyasining yemirilishidan so'ng Yevropa o'rta asrlar davrida (V asrdan to'rt Yevropa Uyg'unlash davrigacha bo'lgan davr) boshlanadi. Yevropaliklarga majburiy bo'lgan xristian dini hukmronlik qilgan bu davrda Chertkov dargmasi har qanday inson tafakkuridan, «hu jumladan, bog'—park san'ati ma'naviyatidan ham ustun turardi. Yevropadagi o'zaro urushlar ham bog'—park san'atining jadal rivojlanishiga imkon

bermadi. Shu sababdan o'rta asrlarga kelib Yevropada, xususan G'arbiy Yevropa mamlakatlaridagi bog'lar soni va ularning o'lchamlari antik bog'larga nisbatan ancha qisqaradi. Ayni paytda ularning vazifalari ham o'zgardi. Avvalgi manzaraviy, sayrgoh bog'lar bu davrda o'ta kamyob bo'lib, ularning maydonlari o'rta asr tendentlari qarshisiga ulkan devorlari ichkaridagi mo'jazzaga sahnalarga tashib qoldi. Bu bog'lar ham ko'p hollarda, asosan, mevazor va darivor o'simliklar yetishtirish maqsadida foydalanildi.

Afsuski, haqiqiy o'rta asr Yevropa bog'larini boshqacha to'liq saqlanmagan. Birinchi ularning aynimlari tarixiy rasmlar va yozuvlar orqali qayta tiklangan. Bu bog'lar o'rta asr saroy qal'a devorlari va imoratlari orasidagi cho'zinchoq tor maydonlarni egallagan. 2.2.15-rasm Frantsiyadagi Ambuaz qal'asi va uning tarkibidagi mo'jazz bog' turlari keltirilgan.

2.2.15-rasm Frantsiyadagi Ambuaz qal'asining bog'i. (XVI asr) 1 - bosh binosi (chirkov). 2 - bog'.

Qal'a-saroylar qoshidagi bunday bog'lar, odatda, san'iy asosga ega bo'lib, hosilgan tuproqqa qurilgan. Qal'a bog'larini mustazam rejada ishlab, ularda foydali ekinlar zonasidan tashqari «ko'ngil ochish» yoki «jannat bog'larini» zonalarini ham bo'lgan.

O'rta asr Yevropa bog'larini haqidagi ma'lumotlar Bokachchoning «Dekameron-i va Chomerning «Aurgul haqida roman»ida ham mavjud (2.2.16-rasm).

Qal'a-saroylar tarkibiga kirgan bog'lardan tashqari Yevropada o'rta asr cherkovlari va monastirlari qoshidagi boshqacha bog'lar ham keng tarqalgan. Monastir va cherkovlarga xos hayot tarzining duymiylik natijasi sifatida bu bog'larning ko'nnashlari va vazifalari o'zgarib borgan holda oqib kelishga sharoit tug'dirgan. Monastirdagi bog'lar, odatda, bir nechta bo'lib, vazifasiga ko'ra mevazor, pulazzor,

2.2.16-rasm. Ka'ngli uchish bog'i

Chimarring «Atirg'ul bog'idagi rasm-og'a ishlangan miniatyura.

uzumzor, cherkov yizmati uchun gulzor hamda donvor o'simliklar bog'iga bo'lingan. Ular, odatda, kvadrat yoki to'g'ri to'rtburchak shaklidagi hovilalarda muniazam rejaviy yechimlarda ishlagan. Fransiya, Italiya va Angliyaligi ko'pchilik o'rta asr monastirlarida xuddi shunday an'anaviy yechimlarda ishlangan hovli bog'lar saqlanib qolgan. Kvadrat hovli markazida, ko'ndalang yo'laklar o'zaro kesibgan joyda quduq yoki katta bir mevali daraxt, janubiy tumanlarda esa apelsin daraxtlari joylashtirish an'anasi keng tarqalgan. Italiyada o'rta asrlarga kelib bunday monastir hovli-bog'larini ochirish hatto «tipovoy» uslubga aylanib qolgan. Ular, ayniqsa, noyabr-dekabr oylarida, apelsinlarning pishib yetilishi davrida juda samarali ko'rinishlar olgan. Hovli bog'larini chor atrofdan qator ravonlar galereyasi o'rab turgan (2.2.17-rasm).

2.2.17-rasm. Florentsiya.
San-Lorenso monastirining bog'i.

2.2.18-rasm. «Vertograd maxboshing onasi» nomli ikonaga ishlangan bog' tasviri. 1960-yil. O'rta asr rus bog'lari aka ettirilgan eng yaxshi ikona namunasi.

2.2.19-rasm. Klintor bog'lari:

- 1 - Klintor. San-Juan shaharidagi Klintor.
- 2 - Florentsiyadagi Iarova yoi hovlisining Klintor.

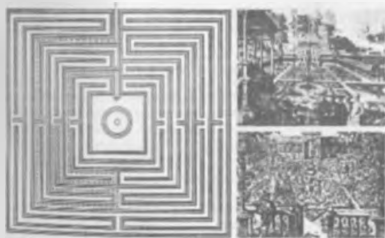
Katolik monastirlar hovlisidagi bunday mo'jar bog'larning to'rt tomon yopiq bo'lgani uchun ularni *Klintor*, ya'ni yopiq hovli bog'i deb atashgan. Tarbi kvadrat yoki to'g'ri to'rtburchak bo'lgan bunday klintrlar chetlari to'vaxlarga ekilgan chirmay gullar bilan bezatilgan. Ayrim o'rta asr ibodatxonalari va monastirlarning polteriga

xudojo yilarning emaklab, ularni ulagan holatda harakatlanishi uchun mozaika ko'inishidagi murakkab yo'laklar — *labirintlar* ishlangan. Labirintlar dastlab xudoga intilish yo'lidagi azob-uqubetlar va shaytonga qarshi kurashish harakatlarni bildiruvchi ramziy rasmlarga ega bo'lgan Cherkovlarga kelgan xudojo'yilar kishini adashdiruvchi ushbu murakkab yo'lni bosh o'tishi lozim bo'lgan.

Labirint yo'lakdan keyinchalik o'rta asr bog'lariga ko'chirilib, ularni doim yashil o'simliklar (grab, lipa, lavr, ts)dan qurqilab ishlangan yashil devorli uzun kondorlar shaklini olgan (2.2.20-rasmi). Labirint bog'ga kirganlar ushbu kondorlar bo'ylab sayr qilishgan. Bu sayr dastlab maroqli, kech tushgach tashvishli, oqshomga qolganlar uchun esa qo'rqinchili o'tgan.

Ma'lumki, o'rta asrlar hunarmandchilik san'atining eng taraqqiy topgan davri hisoblanadi. Bu davrda san'ataviy hunarmandchilikdan tashqari manzaraviy o'simliklarni yetishtirish, bog'-park elementlari — favvoralar, o'rindiqalar, koshinkorli to'shamalar, o'ta nafis bezaklar berishda yashil o'simliklarga erishgan bog'dorchilik san'ati ham rivoj topadi.

O'rta asrlarda G'arbiy Yevropa shaharlaridan tashqaridan baland tekis devorlar, minoralar, chuqur zovoriar bilan aytantirilgan me-

2.2.20-rasm. Labirintdagi o'simlik ko'inishi.

tindch mustahkam ko'inishda bo'lgan. O'rta asr G'arbiy Yevropa bog'larning mo'jazligi shaharlarning keskin chegaralangan boshqa ochiq maydonlar bilan moslashib ketgan.

O'rta asr badiiy madaniyatida, jumladan, Sharqiy Yevropa hududini egallagan Qadimgi Rim landshaft arxitekturasida esa o'zgacha g'oyalar mavjud edi. Bu yerda G'arbdan tarq qiluvchi umumiy hayot tarzi o'zga xos yashash tizimini vujudga keltiradi. G'arbdan tlg'uz mustahkam shaharlar bilan birga foodallarning qalalari va qashloqlar mavjud edi.

Rimda esa faqat shaharlarga xos shunday ushbornlarga ega edi. Yevropaligi qal'alar o'rniin Rossiyada qashloq vo'jalik o'zmi bilan o'rab olingan qo'rg'onlar (usad'baslar) egallagandi.

Monastir bog'larida qadimdan ham xo'jalik va manzaraviy funksiyalar mustarak bo'lgan. Bog'lar monastir hovliining 25-30 foiz hududini egallagan. Mevali daraxtlar, polizlar, rezali me'vazorlar, haliq boqish havzalari bog'larning ajralmas elementlari bo'lgan.

Ispaniyaning Mavritan bog'lari

Dari rejasi

1. Ispaniyada Arab - Mavritan xalifaligi davri.
2. Ispaniyaning Kordova, Tolida, Sevilya va Granada shaharlaridagi mavritan bog'lari.
3. Granada'dagi Alhambra va Generalif bog'lari.
4. Mavritan bog'larining arxitektura landshaft yuchimlari.

Ispaniyada Arab - Mavritan xalifaligi davri. Arablar millodiy 711-718-yillarda Ispaniyaning deyarli hammasi joyini hosib olib, 756-yil mustaqil davlat - Kordova amirligini, 929-yilda esa Kordova xalifaligi, ya'ni Mavritan davlatini tuzadilar. Keyinroq (X-XIV asrlarda) arablar Ispaniyaning Kordova, Granada, Sevilya shaharlarida amirlikka xos mustahkam ushborn - qasr va saroylar, ularning qoshida esa go'zal bog'-rog'lar bunyod etadilar. Buning uchun esa Ispaniyaning Serra-Nevada tog' tizimlaridagi crigan qor suvlarini ulkan yerosti hovuzlarga yig'ib, ularni yopiq katta kanallar-qasbi va akveduklar tizimi orqali pashga, bog' va saroy hovlilariga qarab suv keltiradi.

Ispaniyadagi Kardova, Toledo, Sevilya va Granada shaharlaridagi mavritan bog'larlari. Arablar VIII asrdan to XV asrgacha Ispaniyada keng bunyodkorlik ishlari bilan shug'ullanadi. Ana shunday ishlar qatoriga arablarning Ispaniyada amalga oshirgan keng sug'orish inshootlari, takomillashgan suv ta'minoti tizimlari, ilmiy bog'-park san'ati va madarivatiining go'zal namunalarni mamlakatga olib kirish va joriy qilish, ularni asrlar davomida o'zlar qurgan saroylar, qasrlar, qal'alar hamda Ispaniya iqlimi va tabiati bilan hamohanglikda rivojlantirib borish ham kiradi.

Ispaniyadagi so'ngi arab davlati — bu Granada (arabcha G'arnota) amirligidir. U 1238-yilda tashkil etilib, to 1492-yilgacha hukm surgan. Aynan shu shaharda va Sevilya'da arablar qurgan qasr va saroylar, bog'-roq'lar huzgacha saqlanib, yetib kelgan. Ispaniyadagi o'rta asrlar Mavritan bog' park san'atini Granadaning Generalif (2.2.18; 2.2.19-rasmlar) (arabcha «Jin al-Arif», ya'ni «Me'moriy bog'» degani) va unga yaqin joylashgan Algambra («Qizil uy») bog'-saroy ansambllari orqali o'rganish mumkin (2.2.20, 2.2.22; 2.2.23-rasmlar).

Arablar Ispaniyani bosh qilgan davlatlari davrlarda va so'ngi o'zlar qurgan uy-joylarning ichki hovlilarda Yevropa adabiyotlarida «patio» deb ataladigan ispan-mavritan bog'ini shakllantiradilar. Hovli va yashash xonalar devorlari bilan aylantirilgan bu mo'jaz bog'da foyvora, hovuzcha, shalola, anq va bog' mebeli kabi elementlardan tashqari, aytim hollarda azizgul, shupovnik va mirt o'simliklari bo'lgan. Patio, mosan, tinch dam olish va oila bilan ochiq havoda hordiq chiqarish uchun mo'ljallangan. Ana shunday mo'jaz «patio» bog'larini keyinchalik Granadadagi Algambra va Generalif qasr-saroy ansambllarining ichki hovlilari va atrofiga ham tashkil etila boshlanadi va «me'moriy bog'»larga aylanadi.

Granadadagi Algambra va Generalif bog'larlari. Generalif va Algambra saroy-bog'larlari Ispaniyada hukmronlik qilgan arab amirlarining yozgi rezidensiyasi (istiqomat va dam olish) maskanlari hisoblangan. Ular Granadada XII asrdan boshlab to XV asrgacha shakllantirilgan Algambra va Generalif qasrlarining bog'larlari sathi, mosan, 100—150 kv. m.dan oshmaydigan, bir nechta pog'onalarda alohida joylashgan, bir-birga zinapoyalar va suv kanallari orqali bog'langan hovli bog'laridan iborat (2.2.21-rasm).

2223-son. Granada shahridagi Alhambra qasrining umumiy ko'rinishi.

2223-son. Alhambra qasri va Generalif saroyining joylashuvi XII-XV asrlar:

- a - Alhambra qasri,
b - Generalif saroyi

2223-son. Alhambra saroy bog'larining tashkil

- 1 - saroy, 2 - Miri hovli bog'i,
3-5 - saroyga doir hovli,
4 - Sherlar hovli bog'i.

Granada shaharining Generalif va Alhambra saroylaridagi aksari ichki hovli bog'lar sharqqa muqimot «Chorbag» usulida to'rt simmetrik qismlarga bo'lingan holda shakllantirilgan, ularda asosiy o'rtinchi hovli markazida joylashgan hovuz (bassyn) yoki favvara va ularga to'rt tomondan tutashgan toza oqar suvga to'la kanallar yoki anqlar egallaydi. Bunda suv markaziy favvaradan tashqari, bog'ning to'rt tomoniga yoki aksincha bog'ning to'rt qismida yoki burchakda joylashgan mo'jar favvarachalardan markazga qarah oqish hollari uchraydi. Alhambra Sherlar hovlida aynan shunday, ya'ni hovli burchaklaridagi to'rtta favvarachalardan markazga, Sherlar favvarasiga suv oqib ketadi.

Hovli bog'lari tarhda, to'g'ri to'rtburchak shakllarda bo'lib, ularning arxitekturali hovlini o'rab turgan zonalarining devorlari, eshiklari, darazalaridagi naqshlar, kuzalgan yassi yashil bordyur va izmorodlar va, eng asosiy, g'aroyib suv inshootlari — favvara va hovuzchalar shakllarining o'zaro kompozitsiyaviy uyg'unligi, ularning «inson mashtabi-ga mutanosibligidadir (2.2.24-a, b, d rasml)

Algambra Sherlar hovli bog'ining markazida marmardan ishlangan 12 ta (yilning 12 oyi) sher haykallari majmumi joylashib, ular oq'zidan suv toqimi o'tib turadi. Haykallar ustida katta bemeyn kosasi joylashgan. Suv shu kosadan toshib sherlar ustiga tushadi va maxsus yerlari quvurlarga kimb, saroy atrofidagi dala bog'larini sug'oradi. Algambradagi keyingi hovli bu Miri hovlidir. Uning ichida shakli to'g'ri to'rtburchakli sath kattagina keng hovuz joylashganki, unga atrofdagi mo'jaz favvorachalardan suv oqib tushadi. Hovuzga uning atrofidagi saroy ravoqlari va palma daraxtlarining akslari nashib turadi. Hovuzning ikki uzun tomonida miri butasidan qitichlab ishlangan cho'zinchoq yashil izgorod (to'vqlar) borki, hovli ularning nomiga qo'yilgan. Hovuz atrofida uni yurib tomosha qilish uchun tekis v'laklar ishlangan. Hovliga katta palma daraxtlari ham ekilgan.

Generalif saroy bog'lari Algambraga yaqin hududda joylashgan bo'lib, Algambradan ko'rinib turadi. Bog'ga uzun kiparlar hiyobidan kiriladi. Generalifning asosiy yuragi — bu Kanal hovlidir, ya'ni akvedukka birikkan patio (Patio de la Askiya) bog'idir (2.2.25; 2.2.26; 2.2.27; 2.2.28-rasmlar). Bu bog' qir nashabligida, bir necha pug'onalarda joylashgan. Bog'da sokin suvni tomosha qilib favvoralar tovuqlum eshitish, o'nga cho'mish va yolg'iz qolish kishiga tash yoqadi. Bog'da arxitektura, suv elementlari, o'simliklar bir-biriga o'zaro mutanosib, uyg'un shartqona shakllarda ishlangan. Bu bog' tomosha va rohatlanish bog'idir. Hovli muhiti berk baland devorlaridan tushgan soya va favvara suvidan salqin va sokinidir (2.2.29-rasm).

Mavritan bog'larining me'mariy-landshaft yechimlari. Algambra va Generalif saroylarda qator hovli bog'lar bir-biri bilan uzviy bog'lanib ketgan. Aksari bog'lar markazida favvara joylashib, undan to'rt tarafa anqcha-yo'llar ketgan. Bu bog'lardagi o'sim-

a)

b)

d)

2.2.24-son Alqabrada qurilgan saroy bog'lar.
a - bog'larga burilgan Alqabrada saroy kompleksi,
b - Mini hovli, d - Sharbat hovli

2.2.25-rasm. Alhambra hovli bog'ining landshafti.

a)

b)

2.2.26-rasm. Granada. Generalif saroyi va uning bog'lari:

a — Generalif saroy bog'lari; b — Generalif saroy bog'iga boriladigan kiperislar xiyoboni.

2.2.27-rasm Alhambra saroy bog'larining sari qurilmalari.

2.2.28-rasm Generalif saroyidagi bog'larining landshaft jihatidagi

liklarga kuzah shakli berilgan, ya'ni yashil yere shamshotlar, baland xvoylar, min butas va pastqam sitrus (limon, apelsin) daraxtlari kiradi. Atirgullar va ularning xushbo'y hidi ham o'simliklar qatoridan joy olgan.

Arablarining Ispaniyada qurgan bog'lariga suvga to'la sug'orish kanallari, keng hovuzlar, turlicha favvoralar, shalolalar, yo'laklar

2.2.29-*num* Generalif saroyidagi bog'larning landshaft yechimlari.

dan past joylashgan oqar suv ariqlari nafaqat ichki hovli bog'larida, balki saroy galereyalari va zallarning ichiga ham kirib ketgan.

Suvning ko'pligi shunchaki, hatto zinapoyalar bo'ylab ham oqadi. Hovlidan hovliga o'tgan bu kanallar va ariqlar maxsus sug'orish tizimi — «eseki» larni hosil qilgan.

Ispaniyadan arablar qovulgach, diniy fanatlar ta'siri ostida arablar qurgan akveduk va kanallar izdan chiqadi. Faqat Ispaniyaning chetida Jazirada, Serra Nevada tog' yaqinida joylashgan Granada qal'a saroylari va ular qoshidagi guzal bog'lar — Generalif va Algambra hozirgacha saqlanib qolgan.

=====

1. Yevropadagi qal'a saroylari qoshidagi mo'jaz bog'leri haqida hushuncho
2. Yevropadagi monastir bog'leri va ularning mo'ljariy-landshaft yechimlari omidi bo'lsa"
3. Etnar va laborator mayon va ular nomi uchun mo'ljallangan"
4. Ispaniyadagi Alhambra bog'leri haqida umumiy hushuncho berilg
5. Granadadagi Alhambra va Generalif bog'leri ta'riflang

2. Ayniqsa qirg'iz xalqlarining shahar bog'iga xos xususiyatlari ko'rsatib berilgan.
3. Xalq boyligining kamchilligi yoritilgan va tuzilgan.

2.3. Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarining o'rta asrlardagi bog'-park xan'ati

Old Osiyo va o'rta osiyo bog'-parklari

Dari rejasi

1. Eron va islom mamlakatlarining o'rta asrlardagi bog'-parklari
2. Afg'onistondagi «Beydan Shon» va «Shahar bog'» bog'-ammonalari
3. Eronning bog'xan'ati bog'lari
4. Mamlakatlar: Samarqand va Buxoroning Eron va Eronning darzi bog'-ammonalari
5. Shohi bog'-parklari
6. «Chorbog'» uslubidagi bog'lar va mo'ljalar-kamchilliklari.

Eron va islom mamlakatlarining o'rta asrlardagi bog'-parklari. Boshqa mamlakatlardagi kabi Islom dunyosida ham eng go'zal bog'lar hukmdorlar sinfiga tegishli bo'lgan. Islom mamlakatidan bog'lariga xos xususiyatlik, bu avvalombor, ularning muntazam simmetrik rejada shlanganligidir. Muntazamlikni «Chor usul» falsafasi va bog' o'simliklarini tejamlilik bilan sug'orish zaruratidan kelib chiquvchi «chorbog'» uslubi tashkil qilgan. «Chor bog'» uslubidagi bog' rejasi har yoki bir nechta kvadratlardan tuzilgan. Katta kvadrat to'rtta kichik kvadratlardan «chorchamanlarga», ular ham o'z navbatida yana mayda kvadratlardan — «chamanlarga» bo'lingan. Bu bo'linmalar nafaqat yo'llar va uybonlar orqali, balki bog'ni sug'orish tizimiga kirgan ariqlar yordamida ham hosil qilingan. Chorbog' yoki chorchamanlarning markazida bog' hovli-ani namlik bilan ta'minlovchi foyvoralar yoki mo'jaz foyvoralardan bo'lgan hovuzlar joylashgan. Nozik tuzilgan foyvoralar, yamqiroq marmar anjirlardan soqin shildirib oqqan suvlar o'ziga xos hulus bog' muhitini yaratgan. Manzara va mevali daraxtlar, xushbo'y hidli chaman gullar, hovuzlardagi o'rta-g'ozlar, bog'dagi tovuqlar, go'zal ohullar bog'ni yanada mafunktor eigan.

Yaqin va O'rta Sharq mamlakatidan bog'laridagi alohida e'tiborga loyiq narsa — bu suvga bo'lgan munosabatdir. Ayniqsa, iqlimni

Issiq serquryosh musulmon mamlakatlarning bog'lariga o'ta ehtiyojkorlik va tejankorlik munosabatida shakllanganiki, issiq va quruq iqlim sharoitida bog'larning berpo etilishi, asosan, ana shu erdagi bog'liq bo'lgan. Nafaqat bog'ning, balki bu o'lkalarda insonlar hayoli ham ko'p haddan erdagi bog'liq holda kechgan. Issiq iqlim arab mamlakatlari va Eron, Afg'oniston, Hindistonda suv va bog' insonlarga huzur halovat va baxt keltirgan. Asrlar davomida insonlar bog'ni avaylab, xazinadach saqlab kelgan. Shuning uchun ham Ispaniyadan tortib to Hindustongacha keng tarqalgan musulmon dunyosi bog'larining tuzilishi, kompozitsiyasi va shakli-u ahamiyati haqidagi ma'lumotlar buzgacha yaxshi saqlanib qolgan.

Isfahondagi «Maydoni Shoh» va «Shahar bog'» bog' ansambl-lari. Eron shohi shoh Abbos XVI–XVII asrlarda poytaxt Isfahonni obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish maqsadida ulkan «Maydoni shoh» xiyobonini tashkil etadi. Uning atrofini go'zal insonatlar bilan bezab, yashil ko'kalamzorlar, soyabonlar bunyod etadi.

Maydoni shoh Isfahon shahrining yangi jamoa markazi park tarzida qurilib, u shimoliy janubga qarab 510 m, eni 165 metrlik muntazam tegali ulkan ochiq ko'kalamzor maydonni tashkil qiladi (2.3.30-rasm). Maydon atrofi zarqirgator savdo do'kon rayoqlari bilan chegaralangan. Rayoqlar yonidan soyahop daraxtlar ekilib, sug'orish uchun arq o'tkazilgan. Maydon uzra tekis maymazor tashkil etilib, u milliy marosimlar, tantanalar o'tkazish va chavg'on o'yiniga mo'ljallangan.

Maydoni shohni bunyod etish tajribasi o'rta asr eron me'morlari va shaharsozlariga Isfahonning quruq va issiq iqlim sharoitida an'anaviy «chorbog'» uslubidan keng foydalanish zarurligini ko'rsatdi. Natijada maydondan yarim kilometrlar g'arb tomonda shahrning yangi bosh xiyoboni va tinchlik bog'i – «Shahar-bog'» bunyod etilib, u o'zining g'aroyib bog' saroylari va muntazam sayrgohlari bilan Maydoni shohga «Ali-Kapu» («Baland darvozalar») orqali tutashtirildi (2.3.31-rasm).

Chexel-utun, Xash-Bezish va Talar Ashraf kabi go'zal saroylarga ega bo'lgan «Shahar-bog'» yonlariga sakhiy qator chinor va tul ekilib, favvoralar, hovuzlar, kanalalar va gulzorlar bilan bezalgan uchta keng sayrgohlar tashkil etilgan. Bosh xiyobon «chor-bog'» esa janubga Zanderud daryosi tomon 1650 metrga cho'zilib, keyin

2.1.30-son. Eysa, Kishindagi bog'ning bir qismi
tashkilotining tashkiloti.

2.1.31-son. Toshkentdagi «Chilman» bog'ining

yanu shahardan 3 km uzoqandagi Xayon Jorib bog'lariga qo'shib
ketgan. Shahar-bog' va Maydoni-shoh O'ra Sharq o'ra asr
talqlarining shaharozlik, landshaft arxitektura va tashkilot, bog'-

2.3.32-rasm. Koshbandagi Bog'ni Piri saroyi va uning saroy qo'limlari.

park san'ati bo'lib qo'liga kiritgan ilg'or tajribalarining Erondagi eng go'zal namunalaridan hisoblanadi (2.3.32-rasm).

Bog'-istirohotchilik amaliyoti Sharqda muqaddas san'at darajasigacha ko'tarilgan. Bog'larning soyma daraxtlari, gulzorlari, hovuzlari va zilol oqar suvlari go'yo jannat ramzini ifodalaydi. Eron istirohat bog'larida qat'iy muntazam tartibot, simmetriya va uyg'unlik mavjud. To'g'ri burchaklar asosida qurilgan bog'ning markaziy o'qida bosh va yonbosh xiyobonlar kesishgan, markazda bog' saroyi va hovuz joylashgan, aksincha bog'larida saroy san'iy tepalik ustiga qurilgan, chortaraf esa zidol suvga to'la keng kanallar bilan chegaralangan. Kanallarga bosh xiyobon bo'lib o'tkazilgan o'q ariq kelib qo'shulgan, undagi fitoralar va hovuzlardan suv tizimini o'tilib turgan. Hovuzlarga saroy ustunlari va daraxtlarning aksl tashab turgan. Hovuzlar shakli turlicha: kvadrat va to'g'ri to'rtburchakdan to'xta shakligacha, olti va sakkiz qirradan murakkab gulshanogacha ko'rinishlarda bo'lgan. Oqalikda joylashgan bog'lar poq'onalar bo'lib, suv yuqoridan pastga shabab bo'lib oqgan, hovuzlar va kanallar marmardan, zinabir esa toshdan ishlab, ayrim hollarda asosiy hovuzlar moviy rangli koshinlar bilan bezalgan.

2123-сур. Индустриал Машина Шина туғ' комплексі.

Rash xiyohonlar va sayrgohlar bilan chegaralangan muhit to'g'ri burchakli kichik kataklarga bo'linib, ularning har birida alohida navli mevali daraxtlar (o'rik, anor, poma, bodom, arqir, olcha, osho'n, uzum va sh.u.) ekilgan. Ularning chegaralariga tol,

chinor kabi manzarali daraxtlar qatorlab ekilgan. Daraxtlar orasida ayohonlarga gullar (benafsha, nargiz, kula, gulshaynlar) ekilgan. Daraxtlar ichida alohida c'uborlari sarv hamobiansa, gullar ichida argul c'uzilgan.

XVII-XVIII asr Eron bog'-istirobatlan ichida Isfahon shahrini wonida Zanderud daryosi bo'yida hunyod etilgan Xazori Jenb bog'i va Kaspiy dengizi sohilida qad ko'targan Eshref bog'larini va saroylarini ham etdab o'tish zarur. Eshref bir nechta bog' va bog'-saroylardan tarkib topib, ulardan asosiytan - Bog'i-shoh, Bog'i-chashma va Bog'i-sohibzamonlar dengiz sohili qiyaliklarida pog'onalar va shaharalar tizimini shakllantirgan.

Isfahon shahrni atrofida kanallar bilan sug'oriladigan mevali bog'lar - «bo'ston»lar ham ko'p bo'lib, ularda shaftoli, hodom va hchilar o'stirilgan. Shoh Abbas davrida Kaspiyga Morondaron viloyatining Amol, Barfurush, Feriashod, Fahref va Semobod shaharlarida ham ko'plab bog'lar qurilgan. Amoldagi bog' ulkan kiparlar bilan mashhur bo'lgan.

Sherozning pog'onali bog'larini Sheroz csi o'zining pog'onadon istirohat bog'larini bilan ajralib turadi. Shahardan sharq tarafda Bog'i-Tagusha, Bog'i-Jahonnamu, Chahal-Ben va Xaftan, shimoliy-g'arbda csi Bog'i-Taxt joylashgan. Bog'i-Taxt 7 pog'onalik bog'dan tarkib topib, ulardan pastdagi sarv havzasi va artof-mubutga go'zal manzaralar ochilgan (2.3.33-rasm). Bunday jumasi bog'larini Sherozda so'ngi o'rta asrlarda 20 dan ziyod bo'lgan. Bu bog'larida ulkan chinorlar, kiparlar, qorag'aylar o'sgan (2.3.34; 2.3.35; 2.3.36; 2.3.37-rasm).

XVIII asr oxirida Tehronda ham qator bog'lar hunyod etilib, ular ham Eronning boshqa bog'lar kabi an'anaviy «chor-bog'» uslubida, simmetrik mintazam kompozitsiyalarda ishlangan. Bu bog'larida sarv va soya yetakchi o'rinni egallagan.

Mevoronasabi: Samarqand va Buxoroning Temur va Temuriylar davri bog'-saroiari. Bog'lar bunyod etish va ularga oroyadi berish san'ati O'rta Osiyoda juda qadim zamonlardan boshlab shakllanib kelgan. Bunga O'rta Osiyoning o'ziga xos iqlimi, serquyoshligi, uzoq inaiq yozning o'tki ta'vridan saqlanishga qaratilgan harakat ham sabab bo'lgan. Radavlat odamlar dastlab min'jaz oromgohlar bunyod etib, jazirama yoz kunlarida soya-salqin

2.3.34-rasm. IIsfaxon. «Shehar-bog»dagi Chilsten saroyi va uning oqildagi suv va soya uyg'unligiga asoslangan ilkan hovuz.

2.3.35-rasm. Eron. Sheruodagi 7 pog'onali jannatmakon Bog'i-Taxtning suv havzalari va landshaft ko'rinishi.

2.3.36-rasm Chahabog' o'rtasidagi bog' va madaniy yodgorlik.
(D.A. Norikov ko'rsatishi)

2.3.37-rasm Qadimgi Karzin. Qadimgi chaxriston strukturi va ichida harpuz o'silgan mustahkam vaqif bog'ining tashri.

bog'larda, hovuzlar qoshidagi supali shiyponlarda, shabboda joylarda dam olishgan. Bunday oromgohlarda, odatda, servoja manzarali dov daraxtlardan tashqari turli-tuman mevali daraxtlar, gullar, mo'jalik uchun toqlar va boshqa chinkar ham ekilgan. Bunday bog'lar ko'pincha shahar atroflarida, tog' yonbag'irlaridagi qiyaliklarda budoq ho'ylanda bunyod etilib, yoz kunlari ularga ko'chib o'tilgan. Ekimlar uchun yer tekislanib chellar xhlangan, anqlar olingan, hovuz, shiypun, ayvonlar, supalar, ular oldida mo'jaz gulzorlar tashkil qilingan. Hokim va amaldorlarning shahar chetlaridagi bunday oromgohlari atrofi passa devorlar bilan avlatirilib darvozalar idilangan. Ular yozgi qo'rg'oncha bog'lar ko'rinibhinoigan. Bunday bog'lar sahni o'q ariqlar bilan bir ochha, odatda, to'n qumga bu'lanib, «chor bog'» hosil qilingan. Badavlat oilalar o'z chorbog'larini ichiga chiroyli shiyponlar qurib, yoz oylari mehmonlarni shu bog'larga taklif qilishgan. Bunday mo'jaz qo'rg'oncha chorbog'lar suv manbalariga yaqin, nisbatan tekis joylarda bunyod etilgan.

Yozgi qo'rg'oncha-chorbog'lardan tashqari shaharlar ichida servoja xiyobonlar, mo'jaz yashil maydonlar ham tashkil qilingan. X asrda Samarqandga tayyohatga kelgan arab geografi Ibn Xavkal shahardagi yashil maydonlar va ulardagi turli xil oroyixlar haqida quyidagilarni yozadi: «Shahar bog'larga burkangan, agar unga yuqoridan qarasangiz hatto uyhar ko'rinmay kelgan», deydi.

Xerman Vamben o'zining «Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi» kitobida Samarqandni mo'g'ullar asilo qilganida (1221-y.) bu yerdagi «usta bog'bonlar uzoq Sharqqa, mo'g'ullar yuriga yuborilgan edi» degan fikrni bildiradi. Ma'lumki, mo'g'ullar Samarqandni bu yarim asrga yaqin davr ichida muvamlah qilib turgan. Ana shu uzoq yillar davomida Samarqand va Movarounnahrda deyarli to'stab qolgan bog'chilik san'atini Amir Temur qaytadan rivojlantirdi. Endi u qo'rg'oncha ko'rinibidagi bog'lar va shahar ichi maydonlaridagi mo'jaz bog'lar bilan chegaralanmasdan, shahar atroflaridagi xahmanzara joylarda katta-katta istirohat bog' -saroylarini va ulardagi turli xil go'zal oroyixlar va bog' ziynatlarini avj oldirdi.

Amir Temur bunyod etgan istirohat bog' -saroylari o'zlarining keng ko'lami, xush havosi, go'zal manzaralari, ertaknamo saroy

2.3.38-rasm. Temur va temuriylar yaratgan bog'larning Samarqand shahri atrofida joylashishi:

- a - Bag'i Baland;
- b - Bag'i Maydon;
- d - Bag'i Naqshi Jahon;
- e - Bag'i Amirzoda Shohrux;
- f - Bag'i Balda;
- g - Bag'i Zang'at;
- h - Bag'i Dilkocho;
- i - Bag'i Jahonnoma;
- j - Bag'i Dardobod;
- k - Bag'i Chinar;
- l - Bag'i Behish;
- m - Bag'i Shamol;
- n - Bag'i Nav;
- o - Bag'i (illegible);

va ko'shiklar, g'aroyib hovuz va favvoralar, bezur jonroq bilan mo'jaz qo'rg'onchu - chorhog'lardan ajralib turgan (2.3.38-rasm). Ammo istirohat bog'lari ham qo'rg'oncha-chorbog'lar kabi atroflardan baland devorlar bilan aylandirilib, darvozalar orqali kirib chiqilgan. Temur bunyod etgan ayrim istirohat bog'larning maydoni juda katta bo'lib, ular ichida sermoya daraxtlar, turli mevali bog'lar, hovuzlar, gulzorlardan tashqari maydonlar, hatto o't-yalangliklar bo'lgan.

Temurning shahar Arki ichida Bu'stonuarnoy qo'shida mo'jaz chorbog' ham tashkil etganligi haqida ma'lumotlar bor. Shuningdek, manbalarda shaharda Muhammad Salton qurdirgan madrasa (hozirgi Go'ri Amur) atrofida «Bir nechta uyini buzib jannat misol bir bog'cha» yaratilganligi ham eslatib o'tiladi. Ammo, bog'larning asosiy qismi shahar atroflarida, xitordan tashqarida mahobatli istirohat bog'-saroylari tarrida bunyod etilgan.

Temur ushbu istirohat bog'-saroylaridan tashqari Shahrisabzda Oqsaroy qo'shida, shuningdek, Yaxudagi Xoja Ahmad maqbara majmuasi.

Hiroat bog'-parklari. Temur va temuriylar davrida Xuroson poytaxti Hironda ham Samarqand bog'lariga o'rnatilgan bog'-roq'lar bunyod etiladi (2.3.39-rasm). Hiroat shahri atroflarida Temur davriga qadar ham mahalliy zodagonlar qurgan bir nechta bog'lar

2. 1797-yilda Firuz bog'ida bo'lgan manzaralar.

bo'lib, ulardan Bog'i Baland, Bog'i Zog'on, Bog'i Safedlar Shohruh davrida saltanatning yozgi qarorgohi va xalq sayllarini o'tkazish uchun foydalanilar edi. Shohruh o'z hokimiyatining davlatbakiylarida Bog'i Sated hududini ancha kengaytirib, bog'ni qayta quradi va unda lasiriy san'at asarlari bilan ziynatlangan munozqam bir saroy bunyod etadi.

Sulton Xusayn Boyqarn davrida Hira atroflarida bir necha bog' saroylar va xiyobonlar mavjud edi. Ular ichida eng yirigi Xusayn Biquqaro bunyod etgan Bog'i Jahonaro hamohlangan. Bu bog' salkam bir kvadrat kilometr (100 gektar) joyga ega bo'lib, bog'ning o'rtasida mahobatli baland saroy qurilgan. Saroy oldida gulzor, mevali va manzarali yam-yashil daraxtlar bilan bezatilgan chorbag' va chorchaman hamda xiyobon ulublarida tashkil etilgan to'rtta bog' bo'lgan. Bog'ning shimoliy atrofida keng hovuzning to'rt tomonida to'rtta ziynatli shaybon va kamundan nashonga yoy olib, nashq va monabeqalar o'tkazibga mo'ljallangan marosim bino - sandahtonu ham bo'lgan. Bog'da qaturlab ekilgan turli xil mevali daraxtlar, tolzor, sarv, oxqarag'ay, nujoyuntol, chinur, shuningdek, turli-tuman gulzorlar bo'lgan.

«Chorbag'» ulubidagi bog'larga xos me'moriy-landshaft san'atizatlari. Temunylar o'zlarining bog'larini dil ochuvchan va ertaknamo bo'lishligi uchun ularni chiroyli hayvonotlar bilan bezaganlar. Bog'da sayr qilib yurgan obu va tovuqlar, hovuzlarda suzib yurgan o'ndak va g'uzlar shular jumlasidandir. Kleyvon ham

2.3 46-rasm *Temurning damxanasidagi (yetukchilik) rasi* beritgan «ichki» va «tashqi», «charbagh» ko'rsatgan bo'rtishlari.

Temurning Samarqanddagi Davlatobod bog'ida ota va tustovuqlar bo'lganligidan dalolat beradi. Bug'laridagi hayvonot olamini ko'pgina nafa'a sur'atlari ham uchratish mumkin. Hirot bog'larining birini maxsus Hovuzi Moahyon — Baliqlar hovuzi bezagan. Bunday junzorlar Sharq bog'leri huniga ham qo'shgan (2.3 40-rasm).

Klavvo Temurning Shahrisabrdagi Oqarovi qoshida bunyod etgan bog'ida tilkadan ishlangan suv iy daraxti ko'rib, uning mevalari bittir toshlar bilan bezatilgan edi, deb yozadi. Bunday g'aroyib mo'jizani yaratgan o'rta asr udalen mahalliy xalq vakil-laridan yoki o'zga yurtlardan odimi, bundan qat'i nazar, bu hol suv iy landshaft yaratish va darayn udubi Sharq xalqlariga avvaldan xos ekanligini ko'rsatadi.

Bu bog'larini yaratgan arx'mor va bog'boalar ularda o'sha davr bog'-ustirohatchilik san'atining eng yaxshi namunalarini aks ettirishga intilganlar. Temurnylarning bog'lar uchun ko'proq ilga-

ndan mavjud manzilgoahlar, sarvi yetarli kichik bog'lar, kushmanzaralar daraxzorlar, o'l-o'lanlar qo'shib olinib, qaytadan rejalangan yoki maxsus loyihalangan. Faqat aynim bog'lar yangidan ishlangan. Har ikkala holda ham ular uchun mavjud manzaraga boy joylar tanlangan. Ayni paytda, Movarounnahrdagi tabiiy noqulay bo'lgan, masalan, botqoqlik joylarda man'ry ishlangan bog'lar ham uchraydi.

Amir Temur va Temuriylar davri istirohat bog'larining qiyofasi ikki xil: 1) simmetrik rejasi asosida to'g'ri handasaviy shakllardan tuzilgan tartibli muntazam ko'rinishda va 2) jonli tabiiy manzarlardan tashkil topgan tabiiy erkin ko'rinishlarda shakllangan.

Temur va temuriylar bunyod etgan bog'larning ko'pchiligi birinchi xil ko'rinishdagi bog'lardan tashkil topib, ularning tuzilishi an'anaviy «Chorbog» tartibiga bo'ylandirigan Chorbog'lar rejasi, asosan, to'g'ri to'rtburchak yoki to'rtburchak shaklidagi devorlar bilan o'ralgan to'rt va undan ko'p qismdan iborat bog'lar bo'lgan. Ularning o'rtasidagi saroyga boriadigan sayobonlar odatda, chorbog' maydonini simmetriya yoki shunga yaqin holda joylashgan birtalay to'rtburchak «chorchaman»larga bo'lgan.

Chorbog' tartiboti shularda qonda sifatida e'lon qilinib, bog'dorchilikda unga amal qilish an'ana qalunga kurgan. Bu an'ana asrlar davomida bog' ustalari va me'morlar tumrudan aniq yitmoq va tabiiy sharoitlarni hisobga olgan holda turli ko'rinishlarda rivojlantirib kelingan. Buxorodagi Sitorai Mo'ri Xona bog'ining (XIX–XX asr) tuzilishi bunga misol bo'la oladi. U XIX–XV asrlardagi Samarqand va Ilisot bog'larga o'xshash chorbog'lar shaklida rejalangan. Bog' tashqi bir-birga ko'ndalang yo'laklar bilan kesiluvchi chorchaman maydonlarga bo'lingan.

Tartibli muntazam handasaviy ko'rinishdagi chorbog'lar ko'proq nisbatan iksis yerlarda joylashgan bog'larga mos kecha, erkin manzarali ko'rinishdagi bog'lar baland-pastlikda, qiyaliklarda joylashgan keng maydonli saygoh istirohat bog'lar va bog'qo'riqxonalar uchun mos kelgan. Amir Temur bunyod etgan Bog'i Jahonnamo, Bog'i Naqshi Jahon, Bog'i Taxti Qoracha bog'lari ana shunday erkin tabiiy manzarasi ko'rinishidagi bog'lar turiga kurgan. Bu bog'lardagi bog' saroyi atroflari, unga boriadigan markaziy sayobon va bog' darvozalari oldilari, muntazam tartibli rejalarda shakllantirilgan. Bog'ning qolgan qismlari, asosan, erkin tabiiy

manzarasi ko'rinishida qoldirilgan. Temuriylar buyud etgan bog'lar, yaqonda ta'kidlaganimizdek, maydonlarining kattaligi, go'zal mahobati-ya, munaqqas zeh-u ziynatlari, e'takrumsa ko'shish-aroylari (2.3.41-rasm), mevuli va manzarali daraxtlari, rang-betang gullari, g'aroyib urv inshootlari va manzaralari, hayvonot dunyosi bilan qirabb turgan.

2.3.41-rasm Temuriylar buyud etgan Chirchikdagi ko'shish-aroylar va hovuzlar.

Sharafiddin Ali Yazdiy Temurning «Bog'i Jahonnamo»-si haqida yozgan, unda to'satdan me'morning o'zi yo'qolib qolganligi va uni bog'dan izlab topishga bir oy sarf bo'lganligi haqidagi lajzani keltiradi. Bog'i Dilkushi va Bog'i Nav bog'laridagi o'ichamlari 1500x1500 gaz (1000x1000 metrlar chamasi) atrofida bo'lgan. Davlatshah Bog'ining tashqi esa to'g'ri to'rtburchak ko'rinishida (900x1350 metr) bo'lib, bog'ning o'zi ikki qismdan: bog'-aroy

joylashgan isiribxar bog'i (900x900 metr) va bog' uzumzondan (900x450 metr) iborat bo'lgan. Yangi bog'lar ko'pincha, ilgirdan mavjud bog'lar hududlarini kengaytirish hisobiga turpo o'tib-da, ekiladigan daraxtlar turi alohida e'tibor bilan tanlangan. Bog' devorlari yonidan tortilgan ariqlar bo'ylab mirzalaraklar ekilgan.

Ular ichida «Safedon Samarqandiy» turi o'zining go'zal me'i va shakli bilan boshqa teraklardan ajralib turgan. Chorbog' xiyobonlari, hovuzlar va ariqlar bo'ylab *menzarieli daraxtlardan* tol, terak, chinor, sarv, archa, majnunistol kabilar ekilgan. *Mevali daraxtlardan* olmalarning turli xil navlari, o'rik, shaftoli, anor, nok, olcha, anjir, tut va bodomlar daim e'tiborda bo'lgan.

Gullarni tanlashda ularning ochilish mavsumiga e'tibor berilgan. Ular chorchamanlarda shunday tartibda ekilganiki, bir ochilib tugasa, ikkinchisi gullay boshlagan. Shunday gullardan ayrimlarini sanab o'tamiz: hamisha bahor, atirgullar, hinasihalar, sayran, narqin, gulra'no, nihufar, shahho'y, gultojxo'roz, argun, adobog, saqjany. Bog'larda qo'liga o'rgatilgan ohular, tovuqlar, bedona va kaktiklar, hovuzlarda esa g'oz va o'rdaqlar, baliqlar suzib yurgan. Temuriylar qurdirgan ayrim bog'larda (jumladan, Bog'i Davlatobod, Bog'i Bexzohi, Bog'i Chinor) saroylar holand tabiiy yoki sun'iy tepaliklar ustiga qurilgan bo'lib, ular bog'ning turli tomonlaridan, ayniqsa, ularga etuvchi xiyobonlardan yaqqol ko'zga tashlanib turgan. Go'zal saroylar qurilgan tepaliklar yoniga shabo saroylarning aksl tushib turuvchi sun'iy suv havzalari khtlanib, ular chir aylana keng ariq yoki hovuz favvoralar tarrida bo'lgan. Bu kabi memoriy uslublar bog'ni yanada go'zal va tarovatli qilgan, dam oluvchilar dilini zavq-shavqqa to'ldirgan.

II Hindistonning Behariylar davri bog'lari

Ular yomiri

1. Hindistonda Behar, Akhar, Jahangir, Shahjahanlar hukmronligi davrida bog' dorchilikning rivoj topishi.
2. Behariylar davrida Hindistonda bog'-park san'atida yangi yo'nalishlarga yopiqqa kiritildi. Bog'lar topografiyasi.
3. Jahangir Shahjahan bog'ining me'moriy landshafti yechimi.
4. Shahjahan Shahjahan bog'ining me'moriy landshafti yechimi.
5. Hindistonning maghara-bog'lari. Taj-Mahal maghara bog'-sani.

Hindistonda Bobur, Akbar, Jahongir, Shohjahonlar hukmronligi davrida bog'dorchilikning rivoj topishi. O'ra asr Sharq mamlakatlari bog'lariga to'la an'analar Shimoliy Hindistonda, Bobur va boburiylar hukmronligi davrida (XVI-XVII asrlarda) yanada taraqqiy topdi. Boburiylar yaratgan bog'lar nafaqat hozirgi Hindistonda, balki Pokistonda ham saqlanib qolgan. Dehli, Agra, Fatehpur-Salim, Shohjahonobod (eski Dehli), Lohur, Kasmir shaharlaridagi Boburiylar qurgan bog'lar nafaqat Hindistonning, balki butun islom dunyosi o'ra asr bog'-parkchilik san'atining ham javohirlari qatonga kiritilgan.

Boburiylar davrida Hindiston bog'-park san'atida yangi yo'nalishning vujudga kelishi. Bog'lar tipologiyasi. Boburiylarning bobolar Amir Temur va Temuriylar chorbog'larini shahar atrofidagi tabiiy nafsa joylarda bunyod etgan bo'lsalar, Boburiylar chorbog' uslubini nafaqat nafis tabiat quchog'iga, balki shahar ichiga me'moriy obidalar majmuyi saroylar, qasrlar, ko'shklar, maqbaralar muhitiga olib kirib, bu san'atning yangi yo'nalishini yaratdi. Ana shunday me'moriy obidalar bilan hamohang tarzda yaratilgan chorbog'ni Dehli'da, Akbarshoh otasi Xumoyunga atab 1566-yilda qurdirgan maqbara-bog'da ko'ramiz. Maqbaraning chiqi atrofida simmetriya tarzida suv havzalari, ariqlar, xiyobonlar va chumchalilar harpo etilgan. Chorbog' bu yerda maqbara uchun manzaraga boy, jozibador, diniy yaratilgan me'moriy yashil muhit-peyzaq vazifasini bajaragan. Agradagi Akbarshoh maqbara-bog'i ham ana shunday orombonlik bog'laridandir. Akbarshoh maqbarasi bog'ning geometrik markazida joylashgan. Bog'ning to'rt tarafida to'rtta ulkan darvoza, bog'da senoya daraxtlar, maymunlar, tovuqlar va obular mavjud.

Lahordagi Shahimar bog'ining me'moriy landshaft yechimi. Shohjahonning Lohurdagi Shahimar bog'i haqida alohida to'xtash jozibadir. Bog' 1641-42-yillarda bunyod etilgan. U qiyalikda joylashgan bo'lib, maydoni pog'onali uch tekis sahnga bo'lingan. Cho'zinchoq to'g'ri to'rtburchakli munozam rejadagi bog' atrofi baland devor va darvozalar bilan o'ralgan. Meridional yo'nalishdagi bog' o'qi bo'ylab markaziy xiyobon va o'rtada o'q ariq, ikki yondan esa unga parallel yonboesh xiyobonlar o'tuzilgan. Xiyobonlarni ko'ndalang kesgan parallel yo'lalilar va ariqlar bog'da kvadrat shaklidagi «chorchaman»larni hosil qilgan. Bog' maydoni 16 gektarga

yuqori. Xryobonlar va yo'laklar ko'rsatgan joylarga turli shakllig. favvoralar yoki shalulalar bunyod etilgan. Qaysi va yuqori pog'onalarining tarhi bir-biriga o'xshash chorbog' ko'rinishida bo'lgan Chorchaganlarda mevali daraxtlar, gulli butalar va gulzorlar mavjud. O'rtadagi uhnning maydoni nisbatan kichik, unda ulkan kvadrat hovuz, uning markazida esa marmar supe joylashgan. Bog'ning sharqiy va g'arbiy devorlari bo'ylab bir-biriga o'xshash bir oshiyonli saroylar va yordamchi xonalar qurilgan (2.3.42-rasm).

2.3.42-rasm. Tashkentdagi Shalul bog' landshaftlarining ko'rinishi.

Bog'ning asosiy binosi—ikki qavatli saroy o'rtadagi hovuz yonida joylashgan. Hovuzning qolgan uch tomonida marmar shiyponlar qad ko'tarib turibdi, hovuz markazidagi marmar supe esa bog' bilan tosh ko'pinklar orqali bog'langan. Hovuzdagi qator xilsi favvoralar havoga ruhatbexsh suv purkaydi. Bog'ning sharqiy qismidagi ravoqlar bilan bezalgan xonalarda dastlab shohning haratu joylashgan bo'lib, unda asosiy xonalardan tashqari hammom va cho'milish uchun hovuz ham bo'lgan. Tevarak-atrofni to'ldirib turgan atirgullarning muhtashabadi, qatnada rangorang to'liqushlar

Shalimar bog'lashgan. Shalimar bog'i endilikda Loxur shahri bilan o'zshahar ketib, oddiy xalq va sayyohlar dam oledigan go'zal so'shaga aylantirilgan. «Shalimar» so'zi har xil tarjima qilinib, «Sevgi maskani» yoki «Huzur-halovat va go'zallik maskani» degan ma'noni bildirar ekan.

Kashmirdagi Dal ko'li sohilidagi Shalimar bog'ining me'moriy landshafti yechim. Akbarsbning o'g'li Jahongirshoh (1569—1627) ham Agri va Loxur shaharlarida, shuningdek Hindistonning bosh go'zal joylarida: Kashmir va G'arbiy Pokistonda qator bog'lar yaratgan. Uning Kashmirdagi Dal ko'li sohilida joylashgan Shalimar bog'ining rejasi cho'zinchoq to'g'ri to'rtburchak shaklida (500x200 metr) bo'lib, ketma-ket uch qismdan: tashqi bog', markaziy bog' va ichkari bog'lardan iborat. Tashqi bog'ning me'moriy ochiq maydoni va ulkan stuyponi bo'lib, u podshoh qabulxonasi bilan tutashgan. Markaziy bog' shahri esa ikki pog'onali bo'lib, o'rtasida shoh saroyi va qabulxonasi joylashgan. Ichkari bog' shoh oilasi uchun mo'ljallangan. bog'dagi saroylar qorli, ulug'vor Maxodev tog'lan etagida joylashgan. Ana shu tog' qoyalardan boshlangan kengroq aniq Shalimar bog'ini uzunasiga ketib o'tib shaharga va bironalar, har ikki yopdan esa xiyobonlar bosh qilgan. Xiyobonlar chetiga chinorlar ekilgan (2.3.43-rasm).

Kashmirning Shalimar bog'i bir tomondan ko'l suvining masfunlik manzarasi, ikkinchi tomondan baland tog' landshaftiga uyg'unligi bilan boshqa bog'lardan ustun turadi.

Kashmirdagi Dal ko'li havzalanda suv ustida suzib yuruvchi g'aroyib bog'lar shakllantirilgan. Buning uchun quruq qamishdan to'kilgan vengil «glam» suv ustiga to'shilgan. Suvostida o'suvchi turli o'simliklar tomurlari va loyi bilan ushbu glam ustiga yozilgan. Bu narsa qoqqa vaqt ichida hnilidor qatlami aylangan. Unga tashlangan don tez orada o'sib chiqqan. Avlodlar-avlodga o'tib ketgan bu suzuvchi bog' qatlami vangidan qo'shilgan cho'kindilar yordamida mustahkamlangan. asla-eklan patiga o'sib, suv tagiga yetgan va yaxshi yer masnasiga aylangan. Bu masnaga tashqaridan tushgan turli chiqindilar uning sathini suv yuzasidan ko'tara borgan va natijada imon qo'li bilan yaratilgan quruq tin'iy yer qatlami bosh qilgan. Bu qatlam ustiga nafaqat bog'lar, balki uyalar, imoralar ham qurish mumkin bo'lgan.

23 43-rasm Kishindagi Shohin bog'ining
kirib joyi va landshafti

Hindistonning maqbara-bog'lari. Toj-Mahal maqbara bog'-saroyi. Hindistondagi maqbara-bog'lar orasida eng mashhur – bu Agradagi Toj-Mahaldir (XVII asr). Uni Boburiy Shoh Jahon rafiqasi Orrumandbonu (Mumtoz Mahal) ning so'natga notirasi uchun qurdiradi. Toj-Mahal ham boshqa maqbara bog'lar kabi chorbog' ushida rejalangan. Hiroq undagi maqbara binosi Xumyun va Akbarshoh maqbaralar kabi bog' markazida emes, balki orung to'rida joylashirilgan. Natijada maqbara-bog' g'oyatini o'zida mujassamlashtirgan etaknamo obida va unga poyanduz tushgan go'zal chorbog' hovli bo'lgan. Bosh xiyobon bo'ylab o'tkazilgan keng ariqlar va hovudarga tashgan maqbara-saroy aksu bog' muhitiga yanada maftunkor fays beribbala etgan Toj-Mahalni ko'mhga kelganlar chorbog' darvozasidan kirib to maqbara binosiga borguncha ko'z o'ngida ming turfa jilo berib tovlanayotgan obidaning jamoliga to'yamay, bu jannatmakon bog'ni kangruq muhoxada clushga shubiladi (23.44-rasm).

Hindistonning Aurangobod shahrida ham mo'mony-rjaviy kompozitsiyyasi jihatidan Toj-Mahalgacha juda yaqin bo'lgan Bibi-Kamakbar maqbara-bog'i (XVII asr) saqlanib qolgan

2.3.44-rasm. Agradagi Toj-Mahal maqbara bog'-saroyi.

Hindiston va Pokistonda XVII asrda go'zal Ximolay tog'larining etaklarida bunyod etilgan «Shalimar» va «Nisbat» bog' deb nomlangan bir nechta bog'lar mavjud. Bularning aksariyati Boburiylar tomonidan Lal ibn'li atrofidagi xushmanzara joylarda qurilgan (2.3.45-rasm).

Bu bog'lar hududini tog' etaklarida sun'iy tashkil qilingan kvadratsimon bog'onalalar, tog'lardan oqayotgan suvga to'la shalolalar, ariqlar, katta-kichik hovuzlar, gulzorlar, uyubonlar tashkil qiladi. Bu bog'lar kompozitsiyasini sof muntazam simmetrik rejada chorbog' va chorchaman uslublarida qurilgan.

Bobur va uning avlodlari yaratgan bog'larning ayrimlari hozirgi davrimizgacha saqlanib kelmoqda. Kobuldagi Bog'i Bobur, Istoliddagi Bog'i Istolif, Agradagi Bog'i Nurahon (Pombog') bog'-saroylari, Toj-Mahal, Dehli'dagi Xumoyun va Sekridagi Bog'i Akbarlar, Srinagar va Lahordagi Shalimar bog'larini shular jumladandir (2.3.46; 2.3.47; 2.3.48-rasmalar).

Mustahkamlash uchun savollar

1. Movarounnahrda Temur va temuriylar davri bog'-saroylari haqida ta'limchamiz.
2. Temur davri (Tashkent) bog'larini ta'limchamiz.

2.3.45-rasm. Lal ko'li atrofidagi Boburiylar bog'larining joylashish sxemasi.

2.3.46-rasm. Kashmirdagi Shalimar bog'ining landshafti.

1

2

2.3.47-rasm. Boburiylar yaratgan bog'larning landshaft ko'rinishlari:
1 — Kashmirdagi bog'onali bog'larida qo'llanilgan «chodat»
(sun'iy shulola); 2 — Fotexpur Sekridagi saroy-bog'i favvoralari.

3. Erondagi «Maydoni xhax» va «Shahar bog'»ning me'moriy-landshaft yechimlari qanday usuliyatlarga asoslanadi?
4. Hindistondagi Bobur va Boburiylar davri bog'-parklarining tipologiyasini aytil bering.
5. Boburiy qurgan bog'lar Temuriylarning Samarqand, Xirat va Qobul bog'laridan nimolari bilan farq qiladi? Ular orasidagi umumiylik nima?
6. Shalimar va Nizhat bog'lari qanday maqsadlarda qurilgan?
7. Hindistondagi moqbara bog'larining eng rivojlangan ko'rinishini aniqlang.

2.3 48 nam Boburilar yaratgan bog'larining landshaft ko'rinishlari:

- a — Akbarshohning Agradagi suv-bog'i;
b — Jahongir Shohdagi suv-bog'i hovuzi.

2.4. Uzoq Sharqning bog'dorchilik va bog' park san'ati

Xitoy bog'-park san'ati

Dari reja

1. Qadimgi Xitoy bog'leri
2. Xitoy bog'larining daryo-falshafy asoslari
3. Xitoy bog'-parklarining tarixiy-tashkilotiy va san'at
4. Xitoy bog'lariga xos asosiy va mavzi-landshaft xususiyatlar
5. Pekingdagi imperator bog'-toroqlari va parklari. Xitoy bog'-park san'atining
6. Xitoy Pekingdagi bog'-toroqlari va parklari

Qadimgi Xitoy bog'leri. Xitoy tadqiqotchilarning ma'lumotiga ko'ra, Xitoyning bog' parkchilik san'ati uch ming yildan ko'proq tarixga ega. Eramizgacha XII asrga mansub bo'lgan turli yozma

manbalarda Qadimgi Xitoyning ilk parklardan birini yaratgan Cheu qirolligi haqida gap boradi. Cheudan keyingi hukmdor My Uang esa turli inshootlarni bo'lgan hasharlar va xushmanzara bog'larini vayron qiladi. Imperator Szin Xi-Xoang o'zining 41 yillik hukmronligi davrida maydoni ming gektardan ziyod bo'lgan ulkan isrobat parkini bunyod etadi va unga qancha qirolliklarni zabt etgan bo'lsa, o'shaoncha armiyalar qurdiradi.

Xitoyning «Qo'shiqlar kitobi» nomli eposida Imperator Ven Vang bunyod etgan «Bilimlar bog'i» haqida gapiriladi. Eramizgacha 1150-yilda qurilgan ushbu bog' maydoni 375 gektarni tashkil etgan. O'sha kitobda Imperator Shu Xang-Ti bunyod etgan ulkan park haqida ham gapirib, uning perimetri 120-130 kilometr ekanligi aytilgan. Ushbu asolardan bo'lgan Imperator Uang Ti eramizgacha 197-yilda maydoni 3000 gektar keladigan ulkan park bunyod etadi. Biroq, afsuski, Qadimgi Xitoy parklarining arxitekturası haqidagi ishonchli ma'lumotlarning kamyobligi tufayli bu sohadagi bilimlarimizni mazkur o'lkalarda tarixan keyinroq bunyod etilgan bog'lar yordamida to'ldiramiz degan umiddamiz.

Xitoy bog'larining diniy-falsafiy asoslari. Ushbu mintaqaning o'rta asr bog'-parkchilik san'ati islom mamlakatlari bog'chilik san'atidan ancha farq qiladi. Biz yuqorida ko'rdikki, Islom mamlakatlari bog'-parklariga munozam rejali simmetrik kompozitsiyali yochimlar o'rta mosdir. Xitoy mintaqasida munozam rejadan farqli o'laroq park qurilishi va dizaynining tabiiy landshaft yoki peyzaj usulı keng qo'llangan. Bu esa uzoq Sharq xalqlari o'rta asr diniy falsafasiga bog'liq bo'lib, bu falsafa o'z quribotida tabiat kuchlarini shohiyshatiruvchi ibtidoiy animizmlik (har bir narsaning joni, ruhi bor deyuvchi) maslaklar bilan burgallikda shakllanib borgan. Uzoq Sharqning yirik mamlakatlari — Xitoy va Yaponiyaning milliy bog'ları bu jihatdan alohida qiziqarliidir.

Bu mamlakatlarda amaliyotidagi tabiat go'zalligini mulloqlashtrish o'zımsı inson faoliyatining tabiat qonunıyalariga bo'ysunishga olib kelgan. Uzoq Sharqning landshaft arxitekturası va bog'-park usulı o'z hıddarında ushbu tamoyilga qadimdan amal qilib, jonli erkin tabiat manzaralarini aks ettiruvchi milliy bog'larnı yaratgan.

Xitoy bog'-parklarining me'moriy tipologiyasi va turlari. Xitoyda bog'-parklarining oltı xil turi mavjud: Imperator bog'ları, Imperator

qabriani qashidagi bog'lar, ibodatxona bog'lar, tabiiy peyzajli bog'lar, hovli bog'lar, alomalar (yoki adabiyot) bog'lar. Bog'larni bunda turlarga bo'lish o'ta shartli bo'lib, u bog'larning me'moriy kompozitsion jihatlarga ko'ra ko'proq link xususiyatlarini ochib beradi. Bog'lar, alhatda o'zlarining ko'lam, rejaviy tuzilishi, shaharlar muhiti yoki tabiiy muhada joylashishiga qarab bir-biridan farqlanadi.

Xitoy bog'lariga xos asosiy me'moriy-landshaft xususiyatlar. Xitoy bog'lariga xos umumiy xususiyatlar mavjudki, bularga kulrang toshli qirg'oqli sov havzalari, shunday toshli ishlangan "qoyalar-kompozitsiyasi, sov suhiga deyarli tekis yoki yoy shaklini olgan mo'jaz ko'priklar, g'isht rangiga o'xshash qizil ushnlargi o'rnatilgan qiya toshli shiypuncha (pavilon)lar, uzundan-uzoq, cho'zilgan soyabon (galcriya)lar, nafis to'shamali yo'laktar, g'aroyib shakllarga ega chirok daraxtlar kiradi. Shu va shunga o'xshash muhim xususiyatlar Xitoy manzaraviy bog'larini bezash aniqlashga imkon beradi. Xitoyda atigi bundan uch asr avval bunyod etilgan bog'lar ham eng qadimgi bog'larga xos an'analar asosida qurilgandir.

Xitoydagi eng mashhur va ulkan bog'lar — bu imperator bog'laridir. Bu bog'larning erkun rejaviy yochimlan, to'g'riburchakli hovlilar rangirini tashkil qilgan qattiy simmetrik kompozitsiyali saroy binolari bilan qorishib ketgan. Bunday zanjir qator hovlilar o'z navbatida nafis ohlov berilgan tabiiy landshaftidagi ko'l va qirliklar quchoq'iga uyg'unlashib ketgan. Bog' landshaftining eng joribador sun'iy elementdan hisoblangan qavariq ko'priklar, odatda, yorqin qizil, yam-yashil, sarg' va boshqa ranglarga bo'yalgan shiyponlar bilan jonlantirilgan.

Pekidagi imperator bog'laroylari va parklari. Ikeyuan bog'-park ansambli. Imperator parklari qurilishining yirik markazi Pekin hisoblanadi. Bu yerda ichki shaharning g'arbiy devorlari ortida joylashgan Beyxay, Chjunnxay va Nonsxay ko'llarida XII asrda qurilgan imperator parklari yastarub yotgan. Bu parklar shaharning Gugin imperator saroyi va undan shimolroqdagi go'zal ko'nanishli Sinsshaning sun'iy qurilidan va Pekin shaharning to'qqiz kilometrluk katta o'qi bo'yida joylashgan boshqa binolardan iborat landshaft kompozitsiyasining muhim tarkibiy qismlarini tashkil etgan. Bu yerda me'moriy genotsizizm mohirona ishlangan sun'iy manzaraviy kompozitsiyalar bilan o'ta uyg'unlashib ketgan (2.4.1-rasm).

2.4.1-rasm Xitoy imperator bog'larining namunasi.
Imperator saroyi va bog' shemametriyasi.

Imperator bog'larining ko'pchiligi XVII–XVIII asrlarda Pekin shahriga yaqin joylarda, shimoliy va g'arbiy tomonlarda joylashgan. Bu bog'larining ko'pchiligi saqlanmagan, ulardan eng yirigi Yuanmuyuan esa quman saqlangan, xolos. Birgacha yaxshi holatda saqlangan imperator bog'laridan biri – bu shahar oldi bog'-park ansambli – Ixeyuan yozgi saroyidir (2.4.2-rasm). U 330 gektar mayni egallagan. Ixeyuan bog'-park ansamblining kompozitsion markazini bu parkda sun'iy usulda yaratilgan ulkan Kunming suv ko'li tashkil qiladi. Uning suv yuzasi 250 gektardan ziyod va bir necha orollar va bandidan iborat.

2.4.2-rasm. Pekin shahri yonida joylashgan Ixeyuan imperator-ansambliining bog' tashi.

Xitoy Venetsiyasi. Suchjou shahrining «Allomalar» yoki «Adabiyot» bog'lari. Xitoy bog'-parklariga xos tabiiy g'oya ko'proq «allomalar» yoki «adabiyot bog'lari» deb ataladigan mo'jaz manzaraviy bog'larda o'z aksini topgan. Ana shunday bog'lar bilan Shanxay yaqinidagi Suchjou shahri nyonlan mahshurdir. Suchjou bog'larida (ularning soni hozir 60 dan ziyod) imperator parklaridagi kabi rasmiy dardaholizlik yo'q. Bu bog'lar xitvida hordiq chiqarib dam olish, o'zga cho'mish, aql-zakovat, ya'ni tafakkur bilan shug'ullanish uchun yaratilgan (2.4.3-rasm, 1-4). Shu bolidan ular «allomalar» yoki «adabiyot bog'lari» deb nomlangan. Bunday bog'larga xos elementlarni baland qavatli ko'prikli uncha kam bo'lmagan ko'llar, sopol tomli shrypolar, pagodalar, tabiiy toshlardan shakllangan kompozitsiyalar tashkil qiladi. Yashash sonlarining davomi hamolangan va butkul tashqi dunyodan to'nilgan bu mo'jaz bog'lar o'zida halovat dunyo, osoyashchilik va tabii gozalligini mujassam etgan.

1

2

3

4

2.4.3-rasm Xitoy bog'-parklariga xos peyzajlar. 1-2 - allomalar bog'lariga misollar, 3-4 - Shanxay parkning ko'rinishi va peyzaji

Suchjou shahri parklari va kanallarning ko'pligidan «Xitoyning Ventsiyasi» deb ham nom olgan Suchjouning tarixiy mo'jaz bog'larini — Lyuyuan («Sokin o'tgan vaqt»), Vantsiyuan («To'rtlar ustasi bog'i»), Chjo-ujenyuan («Kamrann ma'murning bog'i») va boshqalar XVI-XVII asrlardan yoki yana ham avvalgi davrlardan beri mavjuddir. Xitoyliklarning o'zlashtirilgan bog'-park inshootlari arxitekturasini va dizaynini, ya'ni ko'priklar, darvozalar, ochiq muhitdagi haykallar yaratibdek yuqori malakani ham alohida e'tirof etish zarurdir. Jumladan, Pekin yaqinidagi Min sulolasi xitonasining yo'li odamlar va hayvonlarning qat'ol tuzilgan hamdori haykallari bilan bezalib, ko'p ustunli oraliqli darvozalar bilan yakunlangan. Parklar va saroy ansambllari tizimiga kirgan yelkasiga yana tosh ko'targan toshbeqalarga o'tish uchun «aydar holatlarini» haykallari, shablonlarning sillashirilgan shakllari, naqshinkor ustunlar va to'siqlar qilib va mo'jazakordir. Ayniqsa, parklarning eng muhim tomonidagi kompozitsion nuqtalarga joylashtirilgan shuyonlar va ko'priklar o'zlashtirilgan va o'ziga xos tarzda tashlangan. Tabiiy landshafti quchoqida sun'iy inshootlarni joylashtirishning zamonaviy timsoliga Buyuk Xitoy davri ham misol qilib keltirish mumkin, chunki bu davr o'zlashtirilgan tabiiy manzaraga xuddi urukka qo'yilgan gashdek mox tushgan.

Yaponiya bog'-park san'ati

Dars rejasini

1. Yapon bog'ining manzari va diniy filozofiyasi
2. Yapon bog'larining asosiy tashkiloti va shakllari. Yapon bog'larida mavjud bo'lgan (tashkiloti) tashkiloti.
3. Yaponiya bog'larining asosiy tashkiloti, asosiy tashkiloti, shodatsunalar, shodatsunalar va shodatsunalar shodatsunalar.
4. Yapon bog'larining asosiy tashkiloti, asosiy tashkiloti, shodatsunalar va shodatsunalar shodatsunalar.
5. Yapon bog'larining asosiy tashkiloti.
6. Yapon bog'larining asosiy tashkiloti (shodatsunalar) bog'lar.
7. Yapon bog'larining asosiy tashkiloti (shodatsunalar) bog'lar, shodatsunalar (shodatsunalar) shodatsunalar.

Yapon bog'ining mantiqiy va diniy filozofiyasi. Yaponiya bog'-park san'atining g'oyaviy falsafiy asoslarini chuqurroq tushunmoq uchun bu mamlakatning o'ziga xos geografik va tabiiy-iqlim

sharohlari hamda yapon xalqining diniy va dunyoviy tafakkuriga nazar solmoq kerak. Tog'-u toshlar, qoyalar, shanbharalar, ko'llar, dengizlar tabiiy imoqlar. Yaponiyaga xos o'simlik va suv dunyosi, ya'ni ona tabiat qanday yaratilgan bo'lsa, yaponlar ularni o'z bog'larida shunday mazmunda, faqat kichiklashtirilgan va ramziylashtirilgan shakllarda ko'rishga odatlanganlar. Yaponiya dini - dzen-buddizm va sintoizm ham yapon xalqi aynan ana shunga, ya'ni ona tabiat go'zalligini yaxshi holda ko'ra bulishga, uni sevishga, uning elementlari orasidagi mutanosiblikni sezish, uni tushunish va to'liq his qilishga undaydi. Bu ularning turmushini go'zal, hayotga shu yoqini mustahkam, ruhini quvnuq, dilini baxtiyor qiladi, deb tushuntiradi. Bu esa bizga yapon bog'lariga xos ramziylik, mazmunlilik va an'anaviyligni tushunishga yordam beradi. Demak, Yaponiya milliy bog'larining uslubiyati yaponlarning ona tabiati, milliy mafkurasi va diniy dunyoqarashlaridan kelib chiqadi.

Yapon bog'larining asosiy usullari va belgilari. Yapon bog'larida simbolizm (timsolilik) ramal. Dzen-buddizm ona tabiatni inson o'zining barcha sezish a'xolari bilan, ya'ni nafaqat ko'rib va ushlab, balki hidlab, chutib va ta'mini totib ham o'rganishga undaydi. Faqat shundagina inson ona tabiatni yashay tushunadi, sezadi va sevadi.

Ona tabiatdagi tog'-u toshlar, qoyalar, shanbharalar, irmoqlar, daraxt va o'simliklar hamda havzalarning modelashirilgan ko'rinishlari yaponlarning jon-u dil. Ular o'z bog'larini ana shularsiz, o'zlarini esa bog'larsiz tasavvur etolmaydi. Bu yapon bog'lariga xos eng birinchi va asosiy omildir. Ikkinchisi bu jonli tabiatning ushbu tarkibiy elementlari tabiatda qanday mutanosiblikda bo'lsa, bog'larda ham shunday holatlarda timsoillashtirilishi shart (2.4.5-rasm). Yaponiyada inson jonli tabiatning bir qismi, uning tashqartidan emas, ichidan joy olgan uyg'un organizmi hisoblanadi. Shu boisdan ham yaponlar tabiatni egallashga emas, balki har doim u bilan uyg'unlashishga harakat qiladi. Tabiatga mavsumiylik, vaqiga ko'ra doimiy harakatchanlik tushunchalari xos. Bu tushunchalar ham yapon bog'larida u's aksini topgan. Daraxt va butalar, ularning gullari hamda mevalari mavsumiylikni bildiradi, tosh va qiralar doimiylikning, yapon tog'larining ramzidir. O'simliklar hayoti va suv oqimi esa vaqt va harakat ramzidir. An'anaviy yapon

bog'larga sos yana bir noma — bu ochiq va yopiq yashil muhitlar kontrastidir.

Buning ma'nosi shuki, yaponlar bog'larini tabiiy elementlari (to'shlar, qirlar, o'simliklar, suvlar) bilan to'ldirilib tashlash emas, balki ochiq muhitlar va ularda turgan tabiiy urg'ular orqali ham tasvirlashni yoqltirishadi. Bog'larning oldingi, o'rtalik va orqa manzaralari bo'lishligi va ularni sayr yo'liklaridan ko'rish imkoniyatining yaratilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Agar Xitovda bog'lar mavjud tabiatning husudor joylarini yanada takomillatirish, ularga hadiy-estetik tablov berish orqali yaratilgan, yapon bog'-parkchilik san'ati tabiiy dunyosini oldindan o'ylanib belgilangan kichik miqyoslarda aniga o'xshatib ifodalashga asoslangandir. Xitoyga juda qadim zamonlardan ma'lum bo'lgan daraxtlar turini mo'jar ko'rinishlarda o'stirish san'atining g'aroyib tajribalariga asosan Yaponiyada erishilgan «Ban-say» deb nom olgan bu san'at daraxtlarning ko'pgina turlarini, jumladan, an'anaviy — yapon olchasi — sakurani ham miniaturaviy ko'rinishlarda yaratishga imkon bergan (2.4.4-rasm).

Yaponiyada ham bog'lar dastlab o'zra sarfodal davlatlaridagi kabi zodagonlar saroylari, ibodatxonalar va monastirlar qoshida yaratila boshlagan. Hozirgacha saqlanib qolgan yapon bog'lari bu yerdagi qadimiy bog'-park san'atining ko'p xalq milliy an'analari orasida vujudga kelgan.

Yaponiya bog'-park san'atining yirik markazi davlatning qadim poytaxti Kioto hisoblanadi. Bu yerdagi saroylar qoshida qurilishi XIV—XV asrlardan, ehtimol undan ham avvalroq boshlangan va hozirgacha o'zining asosiy kompozitsion tamoyillarini saqlab qolgan manzaraviy bog'lar joylashgan. Ular orasida Ozno-dzi (Kumush ko'shki bog'), Kinkaku-dzi (Oltin ko'shki bog'), Sayao-dzi (Mox bog') hamda Rean-dzi monastir bog'idagi mashhur «to'shloq bog'» keng tanilgan. Ayniqsa, Rean-dzidagi «to'shloq bog'» to'lig'icha Yaponcha kompozitsiyaga ega. Manzaraviy bog'da o'rnatilgan monastir xujralari oldida sathi 12x25 metrlik tekis maydon joylashgan bo'lib, unga qum aralashirilgan mayda shag'al to'shilgan. Shag'al ustida yirik tabiiy to'shlarining bir necha guruhi joylashtirilib, u go'yo dengiz timonini bergan va quruq peyzajli jozibador kompozitsiya hosil qilingan (2.4.6-rasm).

2.4.4-rasm. Daryoqlarga mo'ljat ko'rsatilgan ko'chali - «Kamoyi» bog'ida.

2.4.5-rasm. Haddi uncha katta bo'lmagan bog'larda Yaponiya tabiatiga xos mislatyuralashtirilgan ko'rishlarning aks ettirilishi. Yuqorigi va pastdagi rasmlarda Yaponiya tabiiy shaharalari, o'rtadagi rasmda esa pastbaland toshloq hovli bog'lari aks ettirilgan.

246-raqam Edo Rean-dzu monastirining yashil bog'i

Aytishlaricha, ushbu bog' Dzen haddizmining falsafiy ramzi hisoblanar ekan. Yapon olimlari bog'ning ilk asoslanish davrini aniqlashga qiyinalib, uni XIV-XVII asrlarga bog'laydilar. Har qalay Rean-dzu toshloq bog'i ushbu uslubda yaratilgan bog' kompozitsiyalarining eng qadimgilaridan biri hisoblanib kelmoqda.

Umuman Rean-dzu monastir bog'ining rejası yapon bog'ining muayyan xususiyatini aniqlashga, uni xuddi o'shanday tabiatga munosabat falsafasiga asoslangan Xitoy bog'laridan farqlashga imkon beradi. Yaponiyada bog' yig'noq, odatda, simmetrik tuzilgan binolar guruhi atrofida shakllantirilgan. Xitoy bog'ları tarkibiga esa bir o'q bo'lib joylashgan, odatda, ichki hovli simmetrik binolar guruhi qo'shilgan. Xitoy bog'larida eng jozibador asosiy manzarali nuqtalar shayponlar, darvozalar, go'zal oy shaklidagi silyonsumon eshiklar bilan beratiladi. Yapon bog'laridagi asfunktir manzaralar, bog' ko'rinishlari o'zgaruvi, duriy bo'lmay, ular mazmunli saygoh yo'llar bo'lib joylashtiriladi. Bu xususiyat, ayiqqa

Xeyyan-dzingu (Xeyyan-Kioto shahrining eski nomi) monastir bog'ida yorqin ifodalangan.

Yaponiyada o'ra tarixiy davrga mansub imperator bog'lar va monastirlar qo'ldagi manzaraviy bog'lardan tashqari tarqalgan. Qo'shida ham mo'jaz bog'lar yaratish san'ati keng tarqalgan. Bunday bog'lar aynim hollarda, hatto, bir necha kvadrat metr joyni egallaydirlar. Biroq, bunday bog'chalarda yapon bog'ining zarur elementlari — mo'jaz tabiiy ko'rinishli havzalar, «yovvoyi» toshloqlar, tosh chiroqlar, pagoda, daraxtlar, yo'laklar, gullar mavjud. Kiotoliklarning an'anasiga ko'ra ana shunday mo'jaz hovli bog'larining uch yil tun mavjud, «ke» — ichki ro'zg'or ehtiyojlari uchun mo'ljallangan bog', «hare» — an'anaviy ramziy marosimlar o'tkazishga xizmat qiluvchi bog', «suki» — faqat estetik funksiyalarga mo'ljallangan nafosat bog'laridir (2.4.7-rasm). Aynim hollarda bir bog'ning o'zida «ke» va «hare» yoki «hare» va «suki» funksiyalari mujassamlantirilgan. Ehtimol, aynan ushbu mujassamlilikdan XVI asrda yaponlarning maxsus cho'p marosimiga bog'langan milliy bog'lar vujudga kelgandir.

Ta'kidlash kerakki, yapon bog'lariga favvoralar deyarli xos emas, biroq aksariyat Yapon bog'larida shanxara va urmoqlar xos mavjud qilib ko'rinmaydi.

Savr yo'laklari bu'ylab bog' senariyalari (manzaralari)ning daimiy o'zgarib turishi murakkab kompozitsion tuzilishli katta bog'lar xos asosiy atributidir. Keng bog' maskanlari uzra sayr qilish, unda ona tabiatning jonli ramzlari — qiralar, ko'llar, shalokalar, orolchalar, qirg'oq, qoya, irmoq va yashil dunyoni tomusha qilish, yaqin va uzoq manzaralardagi tabiat urg'ularga ravm solmoq va, umuman, inson hamda tabiat uyg'unligi, hamohangligiga erishmoq bunday bog'larning asosiy funksiyasi va g'oyaviy mazmunidir.

Bu dunyo bog'-park tajribalaridan kelib chiqib, bugungi kunda Yaponiya shaharlarida ham umumiy foydalanishga mo'ljallangan parklar va bog'lar yaratila boshlandi. Biroq, bu bog'lar bir Yevropa va Rumsya shaharlarida ko'rinadigan odadlarga moslashgan va istirohat bog'laridek katta bog'lar emas. Yaponiyaning Tokio, Kioto va boshqa shaharlarida piyodalar ko'chalari muhitini, binolarning tashqi devorlariga tutashgan trotuarlarini, binolarga kirish joylarini konteyner qutirlarga ekilgan tuvak gullar va boshqa

2.4.7-son Yaponiya boshi bog'larining landshaft ko'rinishlari.

manzaraviy o'simliklar bilan saol tarzda ko'klamzoriqlashtirish tajribalari to'plangan. Hajmi unchalik katta bo'lmagan bunday nishonli maskanlar mikroiklimiga konteyner o'simliklarining ta'siri ancha katta. Bu o'simliklar nafaqat atrof-muhit havosini tozalashi va unu kadrodod bilan boyitishi, balki unga tabiiy go'zallik baxshida etishi bilan ham muhimdir.

Yaponiyada zamonaviy turarjoy maskanlarini ko'klamiz. Landshaftning o'ziga xos shakli sifatida yana xususiy uy-klar tarkibida yaratilayotgan mo'jaz bog'larni ko'rsatish mumkin. Yashash mahallasi bilan uyg'unlashish ketgan bu mo'jaz bog'larda kishi o'zini go'yoku uyda emas, balki tashqirda, ochiq muhitda yurgandek his qiladi. Tabiiyki, bunday mo'jaz bog'lar maxsus loyihalangan xususiy turarjoylar tarkibida yaratilgan. Bunday bog'larda yaponlar milliy choy ichish marosimini o'tkazishni yoqlinshadi va shu boisdilar ular aynim hollarda «Choy bog'lari» deb ataladi.

Yaponiya bog'larida o'sadigan o'simliklar ichida drom yashil manzaraviy o'simliklar yetakchi o'rinni egallaydi. Ular sifatida eng an'anaviy daraxtlar va butalardan yapon qanag'ayi, yapon zarang, kameliya, azaliya, magnoliya, yapon olchasi, sakura, olxo'ri, bambuk, asfora va bereskitalarni ko'rsatish mumkin.

Yaponlarning tushunchicha, o'simlik dunyosining «to'rt zynati»-ru arizantema, olxo'ri, orideya va bambuklar tashkil qiladi. Surv havzalari lotos gullari, ularning qirg'oqlari esa imalar bilan bezatiladi. Gul o'simliklari juda kam, aynim hollarda umumiy qo'llanilmaydi. Yaponiya hovli bog'larida banan daraxti ekish ham odat tusiga kirgan. Mayya o'ruga yer yopar o'simliklar keng qo'llaniladi. Uncha katta bo'lmagan zamonaviy shahar bog'larida daraxtlarga bunday yordamda turli xil g'aroyib san'iy shakllar beriladi ham an'anaviy tusiga kirgan.

Yaponiya bog'larida, yuqorida ta'kidlaganimizdek, surv turli shakllarda ko'l, havza, urmoq yoki sharshtaralar ko'rinishida uchraydi. Birinchi, Yaponiyada surviz bog'lar ham mavjud.

Yaponiya zamonaviy bog'-park san'atining ana shunday mahumi an'anaviy milliy ko'rinishlardan biri — bu «tashliq bog'lar» yoki «quruq peyzajli bog'lar»dir. Bu yo'nalish Yaponiyada qadimdan an'ana haublanib, hozirga qadar ham davom etib kelmoqda.

Bunday bog'larida toshlar, mayda shag'al, qum, mox, tosh chiroqlar alohida elementlardir. «Quruq» bog'larida shag'al yoki qum yordamida tabiiy urmoq san'iy ko'rinishga keltirilib, u «oqar» survga taqlid qilinadi, ya'ni zynan o'xshatiladi. Tashliq yoki quruq bog'larining kelib chiqishi yapon dini dzen-buddizmning dunyoviy g'oyalariiga asoslanib, bu bog'larida toshlar, odatda, buddizm uchligiga taqlid qilinib, alohida guruhlarda uchradan joylashtiriladi.

Toshloq bog'lar kishini dunyoviy tashvishlari va turmush tarafdorlaridan bolib qalmoq, xulvaga chekinmoq va muliy meditatsiyalar uchun mo'ljallangan. Bunday bog'lar g'oyasi oddiy tabiat go'zalligini har qabali va u bilan uy'g'unlashishdan iboratdir.

Toshlar Yaponiyada asafaqat «toshloq bog'lar»-ning, balki umuman yapon bog'lari, ibodatxonalar quriladagi va jamoat bog'larini, nasosiy tuzatqich va jamoat binolari tarkibidagi bog'larning hammasiga muhim tarkibiy elementlaridir. Boshqacha aytganda, yapon bog'larini umuman toshlarsiz tasavvur qilish bo'lmaydi (2.4.8; 2.4.9; 2.4.10; 2.4.11-rasmlari).

Yapon bog'i muvozanatli yoki polivromli ranglarda bo'ladi. Toshloq bog'lar yoki quruq peyzajli bog'lar monoxromli bog'larga kiradi, peyzajli yoki manzarali bog'lar polivromli bog'larga kiradi.

Reliefning holatiga ko'ra yapon bog'lari uch xil: qirlik, yassi va past-baland bog'larga bo'linadi. Yassi bog'lar sahni tekis bo'lib, ularning yuzi mayda shag'al yoki qum, bir necha tosh va mox, ayrim hollarda daraxtlardan iborat bo'ladi. Bunday bog'larga, birinchi navbatda toshloq yoki quruq peyzajli bog'lar kiradi. Bunday bog'larning tarziy prototipi Kioto shahridagi Rean dzu bog'idur.

Qirlik bog'larga qirning mavjudligi xosdir. U, odatda, suv havzası, shamshara va suv oqimi, irmoq bilan to'ldiriladi. Bunday bog'lar ham tosh va daraxtdan xoli emas (2.4.12-rasmi).

Past-baland bog'lar sahni, odatda, o'nqir-cho'nqir bo'lib, ular Yaponiya tog'lik mintaqalarining mo'jaz modelini o'zida nazariy ma'noda aks ettiradi. Kichikroq ko'l, oqicha, toshloq quvg'och, toshchiroqlar, toshko'priklar va suv ustidagi toshvo'laklar bunday bog'larga xos elementlaridir. Bu bog'lar ham o'simliklardan xoli emas.

Kompozitsion tuzilishning holati va tarkibiy elementlariga ko'ra yuqoridagi har uchchala bog' ham to'liq shaklda — «sin», yarimqoqargan — «so» va qoqargan — «ge» shakllarida yaratilishi mumkin.

Yapon bog'laridagi to'shmaliklar va yo'llarning shakllari, material va ranglari ham ahlma-xil: kvadrat, to'g'ri to'rtburchakli aylana va boshqa shakllarda. Umuman, Yapon bog'larini va parklariga mahalliy shart-sharoitlar va ulumlarning ta'siri katta. Shuning uchun ham ularning o'khamlari, me'moriy-rejaviy yechimlari va

248-сун Япония ташлиқ бағ'ларида қо'лланган ташлар
va етерде таалиган каммонлар

249-сун Япон бағ'ларида дарахтонан а'шиллар va
ташлардан таалиган каммонлар

2.4.10-rasm. Yaponiya toshloq bog'ining sxemasi.
Tushir, shantimonstratsiya va kashida tash.

2.4.11-rasm. Yapon bog'i sharsarasining sxemasi:
A - asosiy tik sharshara toshi,
B, D - yonbosh toshlar;
E - suv oqimini bo'luvchi tosh
F, G - sharshara toshi va
buvirining toshi; H - sharshara
mayi va to'liqlaridan qaytaruvchi tosh

Rusiyasida toricha bo'ldi. Hozirgi vaqtda Yaponiyada milliy landshaft parklarini tashkil qilishning tamoyillari ishlab chiqilgan. Ularga ko'ra ranglar, shakllar, materiallar fakturas, mashtabi va hajmiy kompozitsiyalar kontseptsiyasidan foydalanish bog'-park san'atida eng samarali yo'nalish ekanligi ko'zda tutilgan (2.4.13-rasm). Sharq mamlakatlari bog'-park san'atiga bugungi kunda ham qiziqish uyaygan emas, ziru ularda yashiringan sirli fahafiy mushohadalar va tabiatga bo'lgan munosabat kisha e'tiborini o'ziga jalb qilmasdan qolmaydi.

Mushohadalar uchun masalalar

1. Xitoy bog'larini qanday g'aybarga o'n to'qaltirgan amaliyot yaratilgan?
2. Xitoyda bizga qanday qanday bog'larini tashkil qilishning funksional tamoyillari berilgan?
3. Xitoy bog'-parklarini yaratishda bizga qanday tariqlar bo'yicha masalalar berilgan?
4. Xitoy bog'larining o'n masalalar landshaft tamoyillari tushuntirilgan.
5. Nima uchun Xitoyda shunday "Xitoy Yaponiyada to'qaltirgan"?
6. Yaponiya bog'chilik san'atining falsafiy asoslarini tushuntir.
7. Yaponiya bog'-parklarining turlari va xillarini yoritib bering.
8. Yaponiya bog'-parklariga xos xususiyatlarni ko'rsatib bering.
9. Toshloq bog'larining landshaft tuzilishi, vazifasi va mohiyatini yoritib bering.

a)

b)

2.4.12-ruz. Yapon bog'larining relyefiga ko'ra umumiy sxematik ko'rinishi:
a — yassi bog'; b — qirlik bog'.

2.4.13-son. Yaponiya bog'lariga san landshaft ko'rishlar.

2.5. Yevropaning uyg'onish, harokko va klassitsizm davrlari bog'-park san'ali

Italiya va Fransiyaning Uyg'onish davriga san mustazom (regulyar) rejali harokko uslubidagi bog'leri

Dari

1. Yevropa Uyg'onish davrining landshaft arxitekturasiga ta'siri
2. Italiyaning uyg'onish mustazom rejali bog'leri. Floransa va Etna viloyatining talia bog'leri
3. Italiya Uyg'onish davri bog' park san'asining muhim namunalari. Leno, Espranzo va De Etna bog'leri
4. Fransiyaning harokko davridagi mustazom rejali parkleri
5. Andre Lenor qadi "Fo-le-Vilani bog' park uslubida"
6. Vartal bog'-ustunlikning san'aviy-landshaft yechimlari

Yevropa Uyg'onish davrining landshaft arxitekturasiga ta'siri.
Uyg'onish davri Yevropa madaniyatida yangi taraqqiyotning boshlanishidan darak beruvchi voqea bo'ldi. Uyg'onish davrining harakatlanuvchi markazi bo'lib Italiya maydonga chiqdi XV asrda Italiya butun tashqi dunyo bilan keng aravda aloqalarini yo'lga qo'ygan. Bu yerdagi vujudga kelgan hunarmandlik hukmdor sinfining ilg'or dunyoqarashlari amalga kira hishladi. Ayni paytda Italiyada o'z qo'lida katta moddiy va ma'naviy boyliklarni to'plagan katolik cherkovining mavqeyi ham muvaffaqiyatli haroratgan edi. Bu yerdagi haroratning o'zida san'aning barcha turlari, shu bilan birga, landshaft arxitekturasida ham rivojlandi.

Italiyaning pog'onali muntazam rejali bog'leri: Florensiya va Rim viloyatining villa bog'leri. Florensiya shahri atrofida villa bog'leri Italiya bog'-park san'atining rivojlanishida muhim rol o'ynadi. O'rta asr fcodallarining tashqi muhitdan qralgan yuqori hovli kompozitsiyasi o'rniqa hayotbush, ochiq tabiat bilan bog'langan keng bog'-park shakli vujudga keldi. Dastlabki villa bog'leri yagona kompozitsion yechimga ega bo'lmagan. Bunga misol tarzida Boboli villasini ko'rsatish mumkin. Villada yagona tarziy yechim bo'lmay, parkning har bir hududi alohida rejayiy kompozitsiyaga ega. Bu park hududining turli davrlarda qisman o'zlashtirilish honidan darak beradi (2.5 I-rasm).

Shahar tashqarasida villalar qurishdek Florensiya badiiy an'anasalarini davom ettirgan Rimda bog'-park san'ati yanada rivojlandi. Qadimgi Rimda shakllangan «italiyancha» pog'onali bog'larning an'analari rivojlantirildi va mantiqan qayta tiklandi. Pog'onalarda unclm katta bo'lmagan muntazam partierlar yoki bosketlar shakllantirildi. Villalarning xo'jalik ahamiyati ikkinchi darajaga ko'chdi yoki umuman yo'qoldi.

Kompozitsiya yaxlitligi to'g'risida taassurot tug'diruvchi yangi uslublar paydo bo'ldi. Villa saroyi bog' landshafti bilan aniq bir kompozitsion bog'liklikda qaralib, villa arxitekturasini uslubiy bog' qurilishi va uning shakllarida o'z aksini topdi. Rim bog'larning kompozitsion qismlari yagona o'qqi birlashadi va bo'ylanadi.

2.5 I-rasm. Florensiya.
Boboli villasi bog'larining
tarkibi. XVI asr.

Italiya Uyg'unlash davri bog'-park san'atining muhim namunalari: Lante, Kaprarola va De Este bog'lar. Uyg'unlash davridagi Lante, Kaprarola va boshqa bog'onasimon villalarning alohida qismlari bir-biri bilan «anfilada» uslubida kompozitsion bog'langan.

Italiya bog'-parklari qurishiga arxitektor va rassomlar Bramante, Rafayel, Palladiniylarning ijodi katta ta'sir ko'rsatadi va villa bog'larida yanada afzali kompozitsiyalar paydo bo'ladi. Bunga misol qilib, Tivoli shaharchasining eng go'zal villalaridan biri De Este bog'ini olish mumkin.

Bog' muallifi Qadimgi Rim inshootlarga xos bo'lgan hashamat va tantanasvorlikni tutashga urinish ko'rgan (2.5.2—2.5.4-rasm).

1530-yildan boshlab bog'-park san'atiga xuddi arxitektura-dagidek Barokko stili kirib keldi. Italiyaning barokko stildagi eng tanqili villalarga Borghese va Aldobrandilar (1598—1603-yillar) kiradi. Barokko bog'larining kompozitsiyasi quyidagi tamoyillar asosida qurilgan: fozoviy yechimlarning atayin murakkablashishi, fozukordig, landshaft effektlari, nozik estetikizm va uslublar hamda shakllarning dekorativ uyg'unlashuvi bog' muhitini shakllantirishdagi ekanlik. Barokko stili o'zgaruvchan perspektivalar dila-

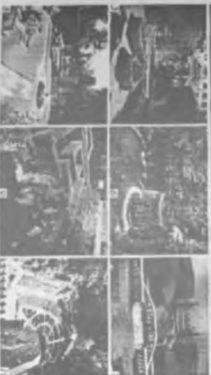

2.5.2-rasm. De Este villa bog'ining umumiy ko'rinishi. XVI asr.

2.5.4-variant. Halkyn villa bog'laridagi rasmlar:

- 1 - Laste viloyatining rasmi; 2 - Laste viloyatining kichikroq; 3 - Karpatlarning viloyatining rasmi; 4 - De Ege viloyatining dargaz tomonidan ko'rinishi;
- 5 - De Ege viloyatining «kun tuman» nomli faslida.

2.5.4-variant. Halkyn villa bog'laridagi rasmlar:

- 1 - rasmi viloyat; bog'lar; 2 - taxtali bog'lar; 3 - Bog'lar viloyatining bog'lar;
- 4 - Laste viloyatining rasmi; 5, 7 - G'arbiy viloyatining bog'lar;
- 6 - De Ege bog'laridagi qadimiy dargazlar; 8 - villa bog'lar; 9 - bog'lar viloyatining bog'lar;
- 10 - Bog'lar bog'lar (L.A. Adilovning intervyu).

izlagan xarakteristik rasmlar.

mukostni, yorug'lik va soya kontrastidan foydalanshni, qirishlangan ko'kalamzorlar va tog'is o'tkazilgan kupalar qatorini qo'llashni, bog'ni haykallar murakkab shaklli partierlar va arabeskalar bilan bezatishni talab qilgan. Bu davr bog' yaratuvchilari favvoralar va shaharalardan, ranglamali bezatish usullaridan ustalik bilan foydalanib, bog'-park san'atining o'ziga xos xususiyatlariga erishganlar.

Fransiyaning barokko davridagi munazzam rejali parklari. Fransiya Uyg'onish davri XV asrning 2 yarmidan XVIII asrning boshigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Fransiya qirollari o'rta va mayda dvoryanliklar hamda shahar burjuaziyasiga tayanib, mamlakatning siyosiy yakdilligiga erishdilar. Fransuzlar Italiyaga harbiy yurishlari davrida Italiya Uyg'onish davri madaniyati bilan tanishdilar. Bu la sir Fransuz bog'-park qurilishida ham o'z aksini topdi. Fransiya landshafti Italiyaning qir va tog'lik landshaftidan farqli o'laroq, atovam, tekisliklar hamda va yopruqli o'rmonzorlar solin sızuvchi daryulardan iborat bo'lganligi uchun Fransuz bog'-park usulani joyning kichik past-balandliklardan foydalandilar. Shu bols «boulignn» va «vertiyugaden» kabi xarakterli ustublar kelib chiqdi. Boulignn, ya'ni mayyazorning qirishlangan past partier to'ri tupruqning bir til ko'rinishiga harham berdi. Fransuz parklaridagi vertiyugaden esa Italiyadagi amfiteatr rolini o'ynadi. Unda bog' kompozitsiyasini o'zini yurimdoir shaklidagi yashil butalar tugallangan, unga kichik pog'onachalar qo'stilib, eng yuqorisi esa turaklardagi o'simliklar bilan bezatilgan.

Fransuz parklarida saroy yoki uy oldidagi asosiy joy partierga ajratilgan, u yashil yoki qirishlangan mayyazordan iborat bo'lgan. Ba'zan partierga gullar o'tkazilgan yoki qingilgan butalar ekilgan yashuklar qo'yilgan. Parkning eng katta qomini yopiq bushetlar tarrifi, ya'ni uni yashil tezirlardan iborat labornt afisida foydalanish mumkin bo'lgan. Yopiq bushetlardan tashqari ochiq ekimler — «kenkus» ham tashkil etilgan.

Andre Lenor ijodi. Fransiyaning XVII asr o'rtasidagi bog'-park san'ati arxitektori Andre Lenor (1613- 1700-yillar) ijodi bilan bog'liq. U o'zining uzoq umri davomida arxitekturaning klambizizm usulubida quyidagi parklarni qurdi va qayta tikladi: Vo-le-Vikont (2.5.5-tasmi), So-va-Medon, Shanteli va Shuazi, Ninon, Vernal, Marli, Parizdagi Embet va Tyulri bog'-parklar.

253 rasmi Vo-Lé-Vilani naroyining parki:

- 1 - to'q o'tiridagi naroy, 2 - Sazir Savvazni,
 3-5 - mayvali va gulli parklar, 6 - baliq hovisi, 7 - ruvda,
 8 - Vo-Lé-Vilani naroyi va asosli
 boshqaruvi (U.A. Adilovning rasmlari shuningi)

2.16-rass Vernet saroyining surati:

- 1-3 - Vernet saroyining ichki va tashqi ko'rinishi. 4-6 - gulli portlar, qoqchilarning tashvishi ziyohona va haykallari. 7, 10 - «Apollon» saroyidan.
 8 - Apollon saroyi «Apollon portlar struikida» haykati kompozitsiyasi.
 9, 11, 13 - «Lisena» saroyidan. 12, 14 - gulli va marmar portlar.
 15-17 - «Er», «Kun» va «Paxta» saroyidan (L.A. Adilovning rasmlari asosida).

Vernal bog' asoslab ma'moriy-landshaft yechimlari. Lenor
hodisining eng yorqin namunasi esa Lyudovik XIVning Vernal
mazidunyasi parki bo'lgan. Bu park nafaqasi bog' park un'usiga,
balki shaharlikka ham katta ta'mir ko'rsatdi. U ma'morchilik,
haykaltarohlik va bog'-park san'atlarining ajoyib sintezidir. Lenor
park kompozitsiyasini uch asosiy nur-da rejalashtirdi. Shahar
tomonidan ham uch nur bo'ylab yo'nalgan yo'llar Vernal saroyi
joylashgan maydonni Lyudovik XIV ning haykaliga olib
ketadi.

Uch nur kompozitsiyasi «Katta kanal» tepasida uchramadi va
parkni uch qismga bo'ladi: saroyoldi parki, asosiy nurning ikki
tomonida joylashgan bosketlar va ko'kalamzorlar. Asosiy bosh
nurning atrofida juda katta yashil gilam (25x330 m) loyihalangan.
Bu gilam Apollon bema'nigacha davom etadi.

Apollon bema'nidan so'ng uzunligi 1600 m, eni 120 m bo'lgan
Katta kanal boshlanadi. Lenor Katta kanal o'qini shunday
rejalashtirganki, kanal suviga quyosh nuri kun bo'yi tushib,
yarqiragan suv oynasini hosil qiladi.

Parkda juda ko'p ajoyib va katta suv parterlari, favvoralar,
bosketlar va haykallar loyihalangan. Ulardan eng kattalari saroy
oldida joylashgan «Neptun» suvoynali parteri. Katta kanal o'qida
joylashgan «Appolon» va «Laiou» favvoralari, parkning turli bar
zil qismlarida joylashgan «Yoz», «Kuz», «Flora» va boshqa
favvoralar, oranjereya oldidagi yashil panerlar, «Suv organi», «Quy»
bosketlari va haykallar (2.5.6-rasm).

Angliya va Germaniyaning manizizm rejali parklari

Ushbu rejalar

1. Angliyaning barokko davridagi manizizm rejali parklari. *Derwent va Xempston
Kart parklari*
2. Germaniyaning Xorvatsiyalik parki va uning ma'moriy-landshaft yechimlari

Angliyaning barokko davridagi manizizm rejali parklari. Der-
went va Xempston Kart parklari. Fransiya parklariga son regulyar
kompozitsiya va barokko uslubi Markaziy Yevropa parklariga ham
tarkib.

Angliyaning barokko davrida mustazam rejaga amalangan Chasvort (1680-y.), Loglit (1685-y.), Durmon, Xempton Kort (1699-y) va boshqa bog'-parklar yaratildi. Angliyaning eng chiroyli regulyar rejali parklariga Durmon (2.5.7-rasm) va Xempton Kort (2.5.8-rasm) parklari kiradi.

2.5.7-rasm Durmon parki.

1 — park (mavzumi), 2 — tupur qo'yilgan Lanchestri daryo kompozitsiyasi, 3 — «Kren Svetogo Andre» kishibali kompozitsiyasi; 4-5 — fashizlar bog'i

Durmon parkining kompozitsiyasiga ochiq simmetrik parterlar va dov-daraxtlardan shakllangan yaxlit yashil maydonlarning qo'llanilishi xosdir. Park rejasi «Kren Svetogo Andre» («Muqaddas Andre sochi») ordeni asosida yaratiladi. Ichki detallari ham Muqaddas Andre ordenining mukammal korta mashtabida shakllantirgan.

Xempton Kort saroyi va parkning Temza daryosi bilan chegaralangan qator kichrayib boruvchi uchburchak shaklli gullik parterlar Xempton kortning muhim qismini tashkil etadi. Xempton Kort rejasini A. Lenoir va G. Molleanning shogirdlari ishlab chiqarishgan va loyihani G. Vayz amalga oshirdi. Xempton Kort parki tabiiy muhitni butunlay o'zgaracha, sof inglizcha monosabab bilan shakllantirgan. Bu yerdagi barokko uslubining kompozitsiyasi Versaldegidек jonli ubiatga qarshi tarzda qo'yilgan emas, balki park hududining murakkab shakliga mos ravishda amalga oshirilgan.

23.8-son Xanqin Kart parki:

1 — katta porterna ajratilgan; 2 — porteri disayni.

Barokko uslubidagi parklar Angliyada keng taraqqiy topmadi. Bimq Markaziy Yevropadagi holat Angliyadagidan boshqacharoq edi. Masalan, Germaniya va Avstriya XVII asrda to XVIII asrgacha «fodal absolutizm» siyosati va madaniyatiga ega bo'lib, bu davrda regular parklar ko'plab yaratilgan edi.

Germaniyaning Xerrenxauz parki va ushbu me'moriy-landshaft yochimlari. Germaniya kurfürstlarining cheklanmagan hokumiyati ularga o'z hukmronligi chegaralarida keng mavqeda bog'-saroylar qurilishiga imkon yaratdi. Gannover shahridagi mashhur Xerrenxauz parki ikki teng kvadratlardan iborat to'rtburchak shakliga ega bo'lgan. Park 1666-yilda gersog Yogann Fridrixning yozgi rezidensiyasi Xerrenxauz qoshida «italyancha» uslubda bunyod

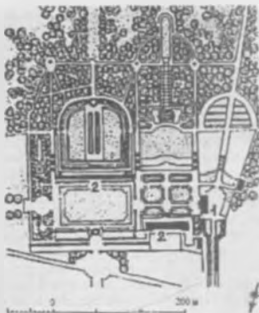
etiladi 1673-yilda Fransuz bog'boni A. Perron ushbu bog'ni kengaytiradi

XVII asrning oxirida E. Armand bu yerda ahsolotizmining barokko davri didiga mos keluvchi ulkan bos yaratilishi uchun loyihami iqtidori bog'bon Martin Sharbonega topshirdi. Sharbone parkning butun qurilishiga bami rahbarlik qilgan.

Germaniyaning boshqa parklaridan Dresden yaqinidagi Grosssedla saroyi (XVIII asrning boshii) va Myunxendagi Nymfenburg. Poldamdag San Susi parklaridir. Bu parklar o'ziga bos yorqin yechimlarga ega har park kompozitsiyasiga ega bo'lib, XVIII asr oxirida peyzajli bog'lar bilan to'ldirilgan. Lekin ko'pincha regulyar stilga mos yaratilgan park qismlarida klassik haykallar va favvoralarning eng yuqori san'at darajasiga yetishganligini ko'ramiz (2.5.9, 2.5.10-rasmlar).

2.5.9 rasmi Germaniya barokko davridagi park
1-2 - Xattimaga parkning tashqi va ichki ko'rinishi.
(XVII asr oxiri - XVIII asr boshii).

2.4.10-rasm Dresden vaqtidagi Grasseville parki

1 - parkda karyat maydoni;

2 - park maydoni (XVIII asrning bosh)

Rossiyada barokko va klassitsizm davrining regulyar parklari

Rossiyadagi barokko va klassitsizm davri bog'-park san'atining eng buyuk asarlari sifatida XVIII asrda Pyotr I davrida qurilgan Yozgi bog' va Petrodvortsoy ko'rsatish mumkin. Pyotr I Fransiya, Gollandiya va Germaniyada bo'lganida, bu mamlakatlarning bog'-park qurilishi bilan qiziqib qoladi. XVIII asr boshida Pyotr I Yevropadan chaqirgan arxitektlar va bog'bonlar Rossiya me'morchiligi, bog'-park va landshaft arxitekturasiga munozamlik va Yevropaga xos yangi barokko uslubini taklif etishadi. Bunday bog'larning birinchisini, ya'ni Yozgi bog'ni Grezini, A.Shhutter va M.Zemtov kabi arxitektlar yaratadi (2.5.11-rasm).

Bog'ning ikkinchisi, ya'ni Petrodvorets saroy-bog' park ansambli Fin qo'ltig'ida joylashib, uning ilk qurilishi 1714-yili boshlangan. Parkni qurishda tamigi arxitektorialar: J.B. Leblon (Lenot-rung shogirdi), ota va o'g'il Rastrelli, N.Miketti, A.N. Vorontsinlar qatnashadilar (2.5.11-rasm). Parkda tinmay suv harakatlana-di: kecha-yu kunduz (2040 dan ko'p suv qurilmalari) kanallar, shalolalar, bomeynlar, favvoralar ishlaydi. Park ikki qismdan iborat bo'lib, yuqorigi qismda bir necha katta suv partierlari joylashgan. Ularning atrofida haykallar bilan bezatilgan guli partierlari joylashtirilgan. ko'klamzor galereyalar ulkan maytaxonlar bilan o'rangan. Shovqinli favvoralar va katta shashvara pastki bog'dagi aokin kompozitsiyadan so'ng ajoyib kontrast ko'rinishini olgan.

Favvoralar 22 kilometr masofada joylashgan Ropshinsk tepalik-laridan oqib keluvchi suvning tabiiy bosimi bilan ishlaydi. Park kompozitsiyasining asosini katta saroy binosi qoshidagi yuqorigi bog' va saroyning orqa tomonidagi quyi bog'onada joylashgan pastki bog' egallaydi. Parkning umumiy maydoni 100 gektardan ziyod. O'zining uslubiy xususiyatiga ko'ra, katta saroy binosi ham, park kompozitsiyasi ham rus barokko uslubining eng yaxshi namunalari qatoriga kiradi.

Pastki bog' o'zicha alohida kompozitsiyaga ega bo'lsa-da, yaxlit park ansambli bilan uzviy bog'langan. Ansambli markazini tash-tanavor katta shalola va «Samson» favvorasi egallaydi. Sher og'zini kuch bilan ochayotgan Samson Rotaryaning Shvetsiya usidan qilgan g'alabasining ramziy ifodasidir.

«Samson» favvorasi «Samson hovuzi»ga oqib tushadi. «Menaj-er», «Rim», «Adam», «Yeva», «Zori», «Piramide» va boshqa favvo-ralar parkning asosiy qiyofasini «Samson» bilan bog'laydi. Katta shasharadan tashqari parkda yana ikkita: Olin shalolasi va Shax-mal abalinalari joylashgan. Shumol shalolasining uilki qism xitoy stilida yaratilgan rangli maxduqlarning haykallari bilan bezatilgan.

Biruq Rotaryada eng avval, qurilgan bog'-saroy ansambllari ham o'zlarining fransuzcha, italyanча, nemisча timollaridan ancha farq qiladi. Bu farq avvalo, tabiiy atrof-muhiti, dengizning yaqinligi, qurilish materiallarning o'ziga xosligi va bog'larning yashil kompozitsiya qismlarida ishlangan rus an'anaviy naqshlarida tavsirlangan.

2.5.11-*nuom.* Yozgi bog' landshafli (1704-1725-y.y.);
(I.A. Adilovning internetdan olgan rasmlar montaji).

XVIII asrning birinchi yarmiga kelib, shahar atrofi bog'-saroj ansamblarining qurilishini rus me'morlari va bu yerga kelgan chetellik arxitektorialarning aralashuvi davom ettirdilar. XVIII asrda Peterburg shahri atrofida «Oranienbaum», «Tsarskoye selo» (2.5.12-rasm), «Arxangel'skoye» va boshqalarda ulkan regular maymazor parklar tashkil etildi. «Arxangel'skoye» parki italijan ustalarining haykallari bilan bezatilgan. Bu yerda 200 dan ortiq original asarlar park haykalgohida to'plangan (2.5.13-rasm).

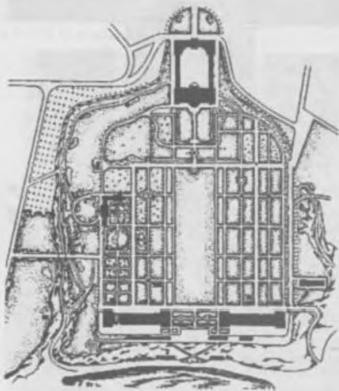
Bulardan tashqari, Moskvada ko'pgina saroy bog'-park ansambllari yaratilgan. Masalan, Kolomenskoye, Tsarkino va boshqalar. Rossiyaning muntazam rejaaviy stilga ega bo'lgan bog'-parklari, maymazorlar, gulli partierlar, foyvoralar, shalolalar, haykallar va boshqa elementlar bilan bezatilgan.

2.5.12-rasm. Tsarskoye selo bog'-park ansambli

2.5.12-ном. Петродворца парк. Санкт-Петербург.
(Л.А. Айдованинг originaldan tushirilgan va intermetdan
olgan rasmlar montaj).

2.5.12-raitm. Arxangelskoye saroy-bog'ining terrasalari,
atrof landshafti va tashqi.

2.6. Yevropaning XVIII–XIX asrlar peyzaj va romantik uslubdagi parklari

Dars rejalari

1. Angliyaning romantik peyzaj parklari.
2. Germaniyaning peyzaj parklari
3. Italiyaning peyzaj parklari

Angliyaning romantik peyzaj parklari. XVIII asr o'rtalariga kelib klassizm bilan bog'liq yangi chetlik g'oyalari bog'-parkchilik san'atida ham to'liq hukmronlik qila boshladi. Agar muntazam rejali barokko bog'lar, eng avvalo, Fransiya bilan bog'liq va «fransuzcha» bog'lar deb nomlangan bo'lsa, klassitsizmning tabiiy peyzajlarga boy bog'lar shubhasiz Angliyaga tegishli bo'lib, «inglizcha» bog'lar nomini olgan edi.

Klassitsizm uslubida bir qancha omillar yotardi. Eng avvalo, bu antik davrni idallashdinish va qadimgi davridayoq vujudga kelgan naturfalistik g'oyalarni rivojlantirish bo'ldi. Rangstamir, pochta, landshaft arxitekturasida klassitsizm romanisizm bilan, jonli tabiat va uning tabiiy estetik sifatlarini imzolashdinish bilan uzviy bog'lanib ketdi.

Yangi g'oyalar XVIII asr boshida Angliyada keng tarqalgan eta boshladi. Fransuz bog'chilik san'atining umumi tarzida XVII asr o'rtalarida maydonga chiqqan Andre Le Notre kabi XVIII asrning 30-yilida Angliyada arxitektori va muallifi Vilyam Kent landshaft arxitekturasini va bog'-park san'atidagi yangi uslubning buyuk muallafisi bo'lib tanildi.

Kent, avvaliga, Londondan yuz kilometr masofada joylashgan Stouev parkidagi ishlari bilan keng tanildi (2.6.1; 2.6.2; 2.6.3-rasmalar). Bu yerda 1714-yilda barokko uslubida park bunyod etilib, unga manzaraviy rejali elementlar ham kiritilgan edi. 1738-yilda Kent parkni to'liqicha qayta rejalashtirib chiqdi. Yangi reja muntazam «fransuzcha» bog'larning butkul aksini tashkil etdi. Sof muntazam tarzda rejalashtirilgan parterlar, bosketlar, hovuzlar o'rniga barcha element va qismlarni go'yoki tabiatning o'ziga shakllantirgandek erkin peyzajli manzaraviy bog' yaratildi. Parkning puxta o'ylangan yo'llar tizimidan yurgan kishi ko'z o'ngida go'zal peyzajlar, ayobonlar, manzaraviy ko'rinishlar, saroy va park

2.6.3-vaia Sans parki poyangli ~~landshaft ko'inishlari~~
(I.A. Adilova inisiativasi bilan tayyorlangan rasmlar montaji).

texnologiyalarining birin-ketin almashib borishini ko'rsatardi. Parkda inglizcha so'f zamonadagi maydonlardan iborat ochiq maydonlar va turli darajalardan tuzilgan baland yopiq daraxtzorlar nisbati shakllantirildi.

1803-yili ingliz arxitektori Xemfri Repton park qurilishi bo'yicha ko'pchilikka ma'lum «Landshaft bog'dorchiligi bo'yicha maslahatlar

2&2-um Sten parkning beshkallari.
(L.A. Audlora internetdan izlagan rasmlar montaji).

va beshkalar» traktatini yozdi. U katta amaliy ish tajribasiga ega edi. O'z parklarda u peyzaj kompozitsiyasini regular elementlar bilan muvoqlashtirdi.

Reptunning XIX asr boshlarida arxitektor Jonu Nesh bilan bajargan eng mashhur ishi Londondagi «Rijeni parki» edi. To'g'ri chiziqli o'qlar va doiraning sur va ko'kalamzorning erkin peyzaj rejasi bilan keskin uyg'unligi bu parkni yanada ifodalı qildi. Peyzaj parklar qurish, syniqqa, XIX asrda keng rivojlandi. Londondagi Gayt-park va Kewington parklari shular jumladandir.

2.6.3-son: Berlin parkining panoramas va tashqi.
V. Kent, X. Ruyton va boshqalar 1738-1803-yy

Germaniyaning peyzaj parklari. Manzaraviy parklarni qurish aniqsa, XIX asrda keng rivoj topdi. Bu sohada asr boshidayta birinchi o'ringa nemis maktabi chiqib oldi. Uning vakillari P. Lenne va G. Pyukler hozirgacha yashab saqlangan ajoyib landshaft kompozitsiyalarini yaratdilar. Lenne yodida Potsdamdagi mashhur park «Sao Sun» markaziy o'ldoni egallaydi (2.6.4; 2.6.5-namolari).

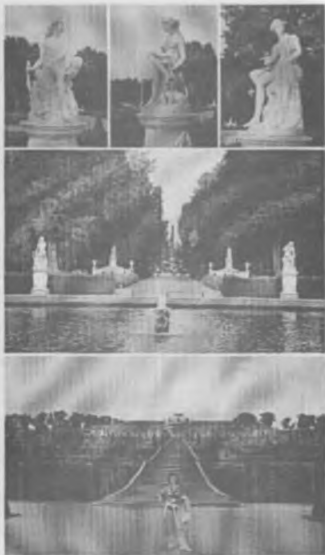
Unga 18 asrda barokko stildagi saroylar va uning qoshidaq kichik regulyar bog'lar qurilishi paytida asos solingan edi. XIX asr boshida Lenne ansamblini tugatdi. U saroylarni birlashtiruvchi markaziy xiyobon atrofida maydonchalar va daraxtzorlar tizimini yaratdi. Bu tizimga Sharlottenshof saroyi, «Rim termilari», xalq pantiyoni va park haykallari uyg'unlashgan holda kiritilgan.

Jozibali maydonchalar kompozitsiyasi, yashil massivlar, guruhlar va sohiblar kompozitsiyalar, tepaliklar. Neyse daryosi qirg'og'i va vodiysi bo'ylab sayr yo'llarini qurib uchun 30 yilga yaqin vaqt ketdi. Pyuklarning sentimental romantizmi Barntsi shahri yaqinida joylashgan katta bo'lmagan parkda o'zining yorqin ifodasini topdi. Bu achiri rangtasavvirlilik parkda Pyukler ikkita piramida joylashtirdi, ularning birinchisi ko'l ichida, ikkinchisi sohil bo'yida edi. Piramidalar Pyukler va uning mahabbati uchun qabr ushi bu lab xizmat qildi.

Lenneining davomchisi knyaz Pyukler-Muskau bo'ldi, u butun umri va boyligini erkin tibbiyot ko'rinushidagi peyzaj parklarni qurishga bag'ishladi. Pyukler Neyse daryosi vodiysidagi Muskau shahri atrofida «Muskau» parkini yaratdi (2.6.6-nam).

2.6.4-rtm. Germaniyadagi Potsdam shahrida joylashgan
 San Susi saroy-parki.
 (L.A. Adilovning originaldan tushirilgan rasmlar montaji).

2.6.5-*rum*, San Sesi parkining regulyar qismi;
(L.A. Adilovning originaldan iqlangan rasmlar montaji).

266-son Menkha parki.

(L.A. Adlovinging Internetdan tergan rasmlar moslas)

Rossiyaning peyzaj parklari. XVIII asrning oxiri va XIX asr boshlarida Rossiya bog'-park san'atida markaziy o'rinni peyzaj parklar egallaydi. Bu parklarda barokko va klassitsizm regulyar kompozitsiyalardan butunlikdan ajralmasdan landshaftli peyzaj kompozitsiyalar bilan mo'jzaviy bog'lanib, garmoniyanı tashkil etadi. Peterburgga yaqin Pushkin shahridagi «Tsarskoye selo» bog'-saroy park ansambli tamoman o'zgacha xususiyatlarga ega. Bu yerdagi umumiy parklar Yekaterina va Aleksandrov parklari yakkı umumiy kompozitsiyaga ega. Kompozitsiyaning markazini Yekaterina saroyi tashkil etgan.

Ansamblining bosh o'qi muntazam rejali barokko uslubida shlangan Yekaterina parkining saroy markazi orqali o'tib, Aleksandrov parkining muntazam qismi va serhosham saroy bo'liqini kicib o'tadi va hayvonlar joylashgan yashil manor bilan tugaydi. Bu yerdagi Yekaterina saroyi va muntazam parkning muallifi arxitektor Rasirelbidir, arxitektor Kameron esa bu yerdagi peyzajli parkni, arxitektor Kvarengi Aleksandr saroyi va parkini yaratganlar. Shu munosabatta «Tsarskoye selo»dagi saroy va parklarning yochimi yakkı bir uslubga, ansamblining umumiy rejaviy kompozitsiyasiga uyg'unlashib, yagona uzviy tizimni tashkil etgan (2.6.7-1 rasmi).

Rossiya peyzajli parklarining yana bir o'ziga xos ajovib asari Pavlovsk saroyining peyzaj parkidir. Pavlovskni 1780-yilda arxitektor Charlz Kameron loyihalagan va uni 1786-yilgacha amalga oshirgan. Pavlovsk parkining kompozitsiyasi kichik

Slavyanka daryosi sohllari va uning irmoqlari bo'ylab shakllan-
tirilgan. Hu yerdagi o'simliklar guruhi, yo'laklar, qurish maydon-
chalari, kichik me'moriy inshootlar yordamida ustalik bilan lirik
romantik xarakterga ega bo'lgan peyzaqlar rangin shakllanuviga
(2.6.7-2 va 2.6.8-rasmilar).

2.6.7-rasm. Rossiya peyzaj parklarining tarhi:

- 1 - «Tsimkoye selo» bog'-saroyining Yekaterina va Aleksandr parklari
- 2 - Pavlovsk parkining tarhi parkning o'rtasida
Slavyanka vodiysi, uning yuqorısında kichik Yulduz va pastida
katta Yulduz zonaları joylashgan

Parkning rejayiv yechimida Slavyanka daryosining ikki tomo-
nidan katta va kichik Yulduzlar zonalarga bo'linadi, lekin parkun-
moy landshafli erkin tabiat ko'rinishida lirik-romantik xarakterda-
dagi peyzaj uslubiga asoslangan. Darvo bo'ylab yotilgan asosiy
sayilgoh qirunga Katta Yulduz va Yangi Sevitva. Oqqayin park
kompozitsiyalan qo'shibilib, sezilmas holda tabiiy park landshafli-
g aylanib ketadi.

Peterburdagi Gatchina bog'-park ansambli ham peyzaj uslubida
tasvirladi (2.6.9-rasm). Har ikkala, Pavlovsk va Gatchina parkdanda
ham kompozitsiya markazini park saroyi hamda ular qoshidagi
sohllar va tabiiy ko'l tashkil qiladi.

Bu parklardagi barcha elementlar yo'laklar, mo'jaz me'moriy
shakllar, bino va park inshootlari, yashil guruhlar, gulzorlar, panir
maydonlar va o't-o'lanlar parkda mo'jazkor romantik tabiat

262-son Pavlovsk gʻuliniy payzajlari:
(L.A. Adlovning originaldan tashirilgan rasmlar mavzasi)

ko'rinishlarini tuzimini vujudga keltirgan. Faqat park saroylar qoshidagi maydonlarga qisman muntazam rejayiy yechimlarga ega.

Ayni paytda, har ikkala park ham bir-biridan o'zining emotional estetik ko'lamini bilan ajralib turadi. Agar Gatchina o'zining ma'yus va vazmin saroyi, tekis va baland dov-daraxtlari, mahobatli imoratlar bilan qandaydir sirli va vazmin muhit hosil qilsa, Pavlovsk muhiti aksincha, yorug', quvvinq va ochuq yambal kompozitsiyaga, dalkash park imoratlariga ega. Shuning uchun ham

269-*num.* Peterburg atrofidagi Gatchina saroyining peyraj parki:
(L.A. Adilovning originaldan tushirgan rasmlar montaji).

Pavlovsk bog' - park ansambl nafaqat Rossyaning, balki Yevropaning ham eng yaxshi peyzajli parklari orasiga kiradi. Pavlovskda har bir park elementi o'zining me'moriy va landshaft yechimi bilan takomiliga yetkazilib, parkning umumiy romantik g'oyasiga bo'yashdirilgan.

Peterburg va uning atrofidagi qator bog' - park ansamblilari asosiga oltirilgan yangi g'oyalar XVIII asr va XIX asrning birlashtirilgan yarmida butun Rossiya bo'ylab tarqaldi. Bu davrdagi eng yetakchi bog'lar shahar ichi va shahar atrofida usadba bog'larini hamrohladi. Shahar usadbalari uylari ko'chadan arshambur va tantanavor hovli (kurdnner) bilan ajratiladi. Bog' esa usadba uyi orqasiga joylashtiriladi. U ko'pincha daryo sohil yoki uy havzasi bilan tugalladi. Shahar atrofi usadba bilan ham shunday tuzilishda, faqat tantanavor hovliga ko'chadan emas, balki yo'ldan, ko'pincha cho'zinchoq sayohat orqali kirib kelinadi.

Moskva shahri usadbalarning eng yaxshilari Pashkov uyi (arx. Bajenov) va Goltsin kasabonasi usadbalari tarzi (arx. M. Kozlov) kiritish mumkin. Pashkov uyi qashida usadba Kremli hududiga va Neglinka daryosiga chiqqan. Goltsin kasabonasi bog'i esa terrasalar orqali pastki havzalarga tushgan va so'ngi Moskva daryosiga ichki qo'shiladi. Biroq, Pashkov va Goltsin usadbalari bog'larini boshqa usadbalardan farqlaydi - ular jamoa va kasabona bog'laridir.

XVIII asr oxiriga kelib rus usadba bog'larining shakllanishi nihoyasiga yetkaziladi. Uning markazini usadba uyi, uyni atrofida esa xo'jalik (moralari, polizlar va xo'jalik bog'larini) egallaydi.

Usadba uyi yonida munazam rejali «Fransuzcha» - partiyalar, atrof cheti esa «inglizcha» peyzaj parkka aylantirib ketadi. Usadbalarning o'zgarishlari va rejalashtirilgan cheksiz tarzda o'zgarib turgan.

Soddaroq usadbalarning «Fransuzcha» qismi klumba bilan chegaralanadi, «inglizcha» qismi uy oldida daraxtlarga ko'rinish beruvchi maydon bilan chegaralanadi. Shahardagi boy zodagonlarga qimmatli katta usadba o'zlarining ko'lamini va arshambur bilan Peterburg atrofidagi saroy bog'lariga tenglashadi.

Ular qatoriga Moskva atrofida qurilgan Kinkovo (1760-1770), Ostankino, Saritsino, Arxangelskoye va boshqa ellikdan ortiq usadba bog'larini kirgizadi.

Peterburg va Moskva atroflarida shakllangan Rossiya uchun yangi bo'lgan bog -park san'atining g'oyalari, XIX asrning birinchi yarmida nafaqat Rossiyaga, balki Ukrainaga ham tarqaladi.

Bunga misol tariqida Ukrainaning L'man shahridagi Sofiyevka, Aleksandriya va boshqa parklarni keltirish mumkin (2.6, 10-2-rasm).

Aziz talaba, Siz ushbu bobda keltirilgan ma'lumotlar orqali bog'-park san'ati va landshaft arxitekturasining turli mamulakatlarda hamda davrlarda turlicha shakllanib va rivojlanib kelganligini, ularning turli xil ijodiy yo'nalishlar hamda haduy estetik ta'riflari orqasida taraqqiy etganligini ko'rdingiz va bu san'atning mazmuni va boy tarixiy tajribalari bilan tanashishga muvaffaq bo'ldingiz. Bu olgan bilimlaringiz sizni kelajakda Respublikamiz tuman va qishloqlarida mo'jizaviy bog'lar hamda landshaft arxitekturasini obyektlarini yaratishga da'vat etishga qiziqib emass.

2.6. 10-raqam. Ukrainada bo'lgan parklarning tashkili:

1 — Moskva shahridagi Kishinovskiy bog'i.

2 — Ukrainadagi Sofiyevka bog'i.

[illegible]

- [illegible]

III bob LANDSHAFT ARXITEKTURASINING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI

3.1. XX asrdagi va XXI asr boshii landshaft arxitekturalarining taraqqiyot yo'li

Dari rejasi

1. Yangi zamonaui bog'lar.
2. «Art-landshaftlar» va ularning tarixi

Kag yangi zamonaui bog'lar. Ushbu mavzuga bog'ishlangan adabiyotlar va ilmiy ishlanmalar nafaqat bizda, balki xorijda ham juda oz sonlidir. Jumladan, Paum Kuper o'zining «Yangi texnologiyalarning bog'lar» degan kitobida bunday bog'larning yaratilishini «modernizm» talining takomillashuvi bilan bog'laydi. Modernizm, ma'lumki, XIX asr oxiri XX asrlar san'atida an'anaviy realizmga muvofiq chiqqan badiiy oqimning umumiy nomidir.

2005-yilda Moskvada E.V. Zabelinaning arxitektoralarga mo'ljallangan «НОВЫЕ КОСМЫС ФОРМЫ ЛАНДШАФТНОЙ АРХИТЕКТУРЫ» nomli o'quv qo'llanmasi chop etildi. Bu kitob ikki qismga: zamonaui bog'lar, «Art-landshaftlar» va ularning turlarga bog'ishlangan bo'lib, bu muvofiq paragrafni yozishda aynan ana shu kitobga asoslandik.

Ma'lumki, XX asr san'ati turli xil badiiy yo'nalishlar va oqimlarga bo'yli bilan ajrab turadi. Ular orasida oldingi davrlar san'atidagi ilg'or an'analarni davom ettiruvchi, antik va uyg'unish davri san'ati tajribalariga taqbid qiluvchi va, nihoyat, avvalgi davrlarga mos shakllarni rad qiluvchi kuchli oqim — «modernizm» va uning turli yo'nalishlari: avangard, dadaizm, pop-art va boshqalar shakllandiki, ular zamonaui landshaft arxitekturalari rivojiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmadi. Aynan ana shunday o'zaro ta'sirlar, ilim-u landagi texnik innovatsiyalar, yangi texnologiyalar va materiallar, tashviy san'atdagi yangi oqimlarni vujudga keltirdi. Buning oqibatida XX asr oxiri va yangi XXI asr ijodkorlari (rassomlar, arxitektolar, haykaltaroshlar, san'atkorlar), inson tnmush tarzi, uning rekreatsiyasi va badiiy tafakkuridagi o'zgarishlarni, eng avvalo,

landshaft arxitekturasida va uning yangi tarmug'ini hisoblagan «Art-landshaftlar» bilan bog'liq yangi bog'larda ko'ra oldilar.

Biroq bunday yangi bog'larni shakllantirish va yaratish jarayoni ham osonlikcha amalga oshmadi. Ular hozirgi davr landshaft arxitekturasini tanitning alohida bugunini tashkil qiladi.

Oxirgi 20 yillikda binolar va landshaft arxitekturasini obyektlarini loyihalashda tabiiy va inson ekologiyasini uyg'unlashtirish harakati shakllandi. Bu g'oya va yo'nalishda qator yangi bog'lar yaratilib, ular «Zamonaviy ekologik bog'lar» nomini oldi. Ularni E.V. Zabelina quyidagi guruhlariga bo'ladi:

1. Loyihalanayotgan joy tabiatining bir qismi tarzida yaratilgan bog'lar.

2. Loyihalanayotgan bino muhandislik tizimining bir qismi sifatida shakllantirilgan bog'lar.

3. «Yashil arxitektura» tarzida, ya'ni bino va bog' mustarakligida yaratilgan bog'lar.

Loyihalanayotgan joy tabiatining bir qismi tarzidagi bog'lar. Bu guruhga kiruvchi bog'larda loyihalanayotgan joy tabiatining go'zalligi, asosan, ushbu joyga xos mahalliy o'simliklar landshafti hal qiluvchi kuchga ega bo'ldi. Bunday bog'larda parvarishi qiyin, qo'shimcha energiya va kuch talab qiladigan, mazkur joyga xos bo'lmagan o'simliklar qo'llanilmaydi. Masalan, iqlimi juda issiq va quruq bo'lgan joylardagi bog'larda maysalar o'stirish, yashil mayzarolarni shakllantirish hamda parvarishlash qiyin va ko'p kuch talab qiladi. Bunday hollarda ushbu joylar tabiatiga azaldan xos va an'anaviy bo'lgan yovvoyi yeryopar o'simliklarni, isuqqa hamda quruqlikka chidamli daraxt va butalarni qo'llash muvofiq deb topilgan. Xullas, bunday bog'larda atrof-muhit go'zalligi va mahalliy jonli tabiiy florasidan foydalanish birlamchi shartiyatga ega. Mazkur bog'larda inson va landshaft tabiatining bir qismi, uning davomchisi deb qaraldi (3.1.1-nam).

Zamonaviy bog'larning shakllanishiga turli-tuman omillar: yangi innovatsion texnologiyalar va materiallardan tortib, to jamiyatdagi siyosiy xotirachilik va tinch-otuvchilik, o'ziga to'q yangi avlodning milliy sinfi, yangi dunyoviy tafakkur va yuksak estetik ehtiyojlar, shuningdek, landshaft arxitekturasining rivoji va takomillashtiruviga hozirgi zamon san'atining ham ta'siri kiritiladi.

22.1-son. Layfonayevga joy tashlashning bir qismi ishtida qatnashgan bog'lar landshafti. Aqlitza, Elabidagi bog'lar doirasida, 1963-y.

O'tgan asrning oxiri va hozirgi davrda shakllanayotgan turli xil bog'lar ichida buning bog'lar haqidagi zo'naviy tushunchamizdan keskin farq qiltadigan alohida yo'nalishdagi bir guruh bog'lar bor.

ular aksari zamonaviy mutaxassislar tomonidan «Art-landshaftlar» deb nomlangan. Bunday bog'lar, asosan, xorijda AQSH, Yaponiya, Yevropa davlatlarida shakllana boshlagan. Bu guruhdagi bog'larda odatiy bog'lar rasmidanning tili qo'llanilmas-da, ularning shakli va tuzilishi XX asr sohasini (predmetni), ya'ni san'at asarlarining ochiq muhitdagi ko'rgazmasiga o'xshash ketadi. Bu bog'lardagi g'oya (ma'noshi) va uning mohiyati an'anaviy bog'larga xos xususiyatlardan ustun turadi. Ularda odatiy bog'larning atributlari emas, balki yangi texnologiyalar va materiallar qo'llanilgan.

Xullas, «Art-landshaftlar»ga xos asosiy xususiyatlarni quyida-gicha mohlash mumkin:

- bunday bog'larda san'atning xilma-xil turlari (musiqa, me'morlik, teatr dekoratsiyasi, haykaltaroshlik va to'g'ri ta'limiy shakllarning landshaft arxitekturasidagi o'zaro birlashuvi va amaliy tarzda bog'lanishi aks etgan;

- bog'ning shakllanishiga yangicha dunyoviy tafakkur bilan yondoshilgan. Turli davlatlar, xalqlar madaniyati, an'analarning bir-biriga yaqinlashuvi, muhtarakligi, ular orasidagi masofalar va chegaralarning nisbiyligi bunday bog'larni loyihalashdagi xalqaro dunyoviy yondoshuvni ta'minlagan;

- «Art-landshaftlar» eng so'ngi dunyoviy texnik yutuqlar, texnologiyalar, materiallar va ilg'or san'at asarlarining muhtarakligini o'zida aks ettirganligi bilan an'anaviy bog'lardan ajralib turadi.

Chunki hozirgi texnik va texnik asboblarni hamda madaniyatimizda qat'iy ijodiy badiiy yo'nalishlar va oqimlar vujudga kelmoqdaki, ular bir-biriga ta'sir qilib, almashinib turishga moyildir. Endi qotib qolgan moybo'yoqlar va shakllar asri o'tdi, uning o'rnini makon hamda zamonada texnik o'zgaruvchan va harakatlanuvchan xususiyatga ega bo'lgan yangi san'at turlari va texnik imkoniyatlar egallamoqda. Imkoniyatning ochiq tabii landshaftda dam olishga bo'lgan azaliy ehtiyoji ana shunday texnika, san'at va ilm-u fan rivojlanib, texnik yangilanib borayotgan hozirgi zamonada «Art-landshaftlar» guruhiga kiruvchi eng yangi zamonaviy bog'larga bo'lgan ehtiyoqini yanada oshirib yubormoqda. Xalqimizning obod va bog'lum turmush tarzi, ta'minlangan yangi avlod insonlari milliy an'janing shakllanishi ham bu jarayonni yanada tezlatmoqda. Demak, «Art-landshaftlar» guruhiga kiruvchi bog'larni shartli

larida odatiy bog'larga o'xshab o'zining muayyan ochiq muhitiga ega bo'lgan, beraq mazmuni va mohiyati jihatidan harkul yangicha. «Yangi tashabbuslar», «Rashkal landshaftlar» yoki yangi zamonaviy ko'rinishdagi bog'lar deb tushunishimiz mumkin.

Ana shu jihatdan bu tipdagi bog'lar uchun tanlangan o'simliklar an'anaviy Yapon bog'larining dendrologik prinsiplariga o'xshab ketadi, ya'ni ma'lumki, yaponlar o'z bog'larida inson bilan tabiiy uyg'unlashuvini va bu uyg'unlashuvda mahalliy flora va tabiat go'zalligini aks ettirishni asosiy tamoyil deb bilishadi.

Shunday qilib, birinchi guruh ekologik bog'lar uchun o'simliklar, odatda, bog' loyihalarayotgan joy tabiati va botanikasini yaxshi biladigan botaniklar va ekologlar tavsiyaga ko'ra tanlanadi. Chunki, bog' o'simliklari mahalliy iqlim va tuproqqa ideal mos kelishi, ammo ekilishi hamda bog'larda joylashishiga ko'ra landshaft arxitekturasini va bog'-park san'ati qoidalarini asosida amalga oshiriladi. Hunday bog'larning g'oyaviy kompozitsiyasi va landshafti bog' yaratilayotgan yurt yoki o'lkasi tabiatidan olinadi.

E V Zabelinaning yozishicha, bu tipdagi bog'larni yaratishning ikki asl usuli mavjud:

- bog' loyihalarayotgan joyning yan. ya'ni tuprog'ini mada-nyilashtrish usuli;

- san'iy «yovvoyi bog'» yaratish usuli.

Har ikkala holda ham bog' atrofidagi muhit tabiatining bir qismi, ushbu joyning tabiiy go'zalligini o'zida ko'rsatmog'i va ochib bermog'i lozim. Bog'ning rejaviy stili iloji boricha erkin tabiat ko'rinishida, yo'laklar va maydonchalar esa tabiiy landshaftga mos tashmog'i zarur. Agar bog' hududi reliefli qiyalikda bo'lsa, joyning tabiiy landshaftiga mos ravishda bog' hududini pug'unabargi bo'lib chiqarib, tuprak devorlar va zinapoyalar esa mahalliy materiallardan shlanishi, tanlangan o'simliklar mahalliy iqlim ushanga chidamli bo'lishi, ular ichida manzarali va mevali daraxtlar, tokzor, butalar va birin-ketin gulko'chi gullar, yeryopar o'simliklar bo'lishi, biroq bularning barchasi mahalliy yovvoyi tabiatni e'latishi, unga o'xshatmog'i, uning go'zalligini yanada ko'rsatmog'i lozim. Bunday tur va uslubdagi zamonaviy ekologik bog'larga hozirda, ayniqsa, Skandinaviya, Germaniya, Niderlandiya, AQSH, Angliya va Rossiya mamlakatlari bog' dizaynerlarining qiziqishi katta bo'lmoqda.

Bino muhandislik tizimining bir qismi tarzidagi bog'lar. Zamonaviy arxitekturaning bugungi kundagi eng faol rivojlanayotgan yangi yo'nalishlaridan biri — bu binolar tarkibida bog' tashkil etish va undan, ayni paytda, bino muhandislik tizimining elementlaridan biri sifatida foydalanishdir.

Bunda bog' nafaqat estetik funksiyaga, balki hoshqa vazifalarga: havoqni saqlovchi qurilma, oqova suvlarni tozalash jarayonida qatnashuvchi, xonalarning shamollatish tizimini takomillashtiruvchi, binoda mikroqim yaratuvchi kabi funksiyalarni ham bajarishga qaratilgan. Masalan, Germaniyaning Frankfurt shahrida 1997-yilda balandligi 53 qavat «Kommertsbank minoras» deb nomlangan bino qurilgan. Uning ichidagi arium strofida spiralsimon tarzda bino bo'yab to'rt qavat balandligida bir nechta qishgi bog' loyihalangan bo'lib, ular binoda tabiiy landshaft muhitini yaratishdan tashqari mikroqimni yaxshilash, zamonaviy qulay ekologik va estetik imkoniyatlar yaratishga ham xizmat qiladi (3.1.2-rasm).

Tarhi uchburchak shaklidagi bu baland binoning har bir qavatida uch qismdan tuzilgan bo'lib, uning 2 ta qavatida bankning o'sa xonalari, uchinchisida esa to'rt qavatli qishgi bog'larning bir qismi joylashgan. Bu bog'lar binoning «yashil orzamlari» hisoblanib, har bir qavatdan ularni kuzatish, bog'dagi o'simliklar va bino strofidagi shahar manzarasi bilan zavqlanish, bino interyerining filodetsayni imkoniyatlaridan foydalanish mumkin.

Uch burchakli ichki arium va spiralsimon o'suvchi to'qqizta uzluksiz qishgi bog'larga ega bo'lgan bu ulkan binoning tuzilishi kabi go'yoki tabiatning tirk organizmlarga mos bo'lgan hajjyra shaklini eslatadi.

Bu esa bino mualliflarining katta yutuq'idir. Bog'lardagi o'simliklar botanikasi quyidagicha tashlangan:

— sharq tomondagi 3 ta bog'da Osiyo o'simliklari (amitba, bambuk, Osiyo zarangi, magnoliya, azaliya, gibskosa);

— janubdagi 3 ta bog'da O'rta yer dengizi o'simliklari (timyan, oliv daraxti, olxandr, lavanda, anor daraxti, kiperis, sirusli o'simliklar);

— g'arb tomonga qaragan yana 3 ta bog'da Shimoliy Amerika o'simliklari (zarang, mamont daraxti, sekvoyadendron, rododendron, amra).

21.2-raqm. Germaniya, Frankfurtda Konsumts bankning qabli bog'leri, 1997-yil.

To'rt qavat balandlikdagi fazoviy bu bog'lar binoning ichki ofis xonalariga keraklicha quvosh nurini yetkazish, bank xodimlarining dam olishi va erkin muloqot qilishini ta'minlashdan tashqari bino xonalari va atriumni tojramli tabiiy shamollatish tizimining bir qismi tarzida ham xizmat qiladi.

Yildan-yilga yirik shaharlarda qurilayotgan binolarning qavatlar va teg'irligi o'sib bormoqda. Yerning bahou binoning bahouidan ham oshib borayotgan bunday urbanistik taraqqiyot oqibatida shahar muhitida landshaft tashkil qilish uchun ochiq muhullar tanqisligi sezilmoqda. Biroq, landshaftdan voz kechish evaziga shahar qurilishini rivojlantirish mumkin emashligi hammanimizga ma'lum.

Xo'sh, nima qilish kerak? Bunday sharoitda eng maqbul yechimlardan biri Fransiyada amalga oshirilgan yangi «vashil devorlar» texnologiyasidir. Markaz texnologiyaga ko'ra o'simliklar endi yerda emas, balki binoning tashqi tik devorlarida o'sadi. Ana shunday texnologiya Parijda Braneli darvoza sohasida qurilgan «Yangi dunyoviy madaniyatlar muzeyi» binosining fasadida qo'llanilgan. Bino fasadining oynalardan bo'sh qolgan tik yuzasiga turli xil pastqam o'suvchi gullar va maysali o'tlar ekilgan (3.1.3-rasm).

«Yashil devorlar» endi quyosh nuri tushuvchi haland binolarning interyerlarini ham bezamoqda. Xullas, mo'jaz bog'lar, o'ziga avval zarur bo'lgan endi nafaqat yerda, balki devorlarda, bino fasadlar va interyerlarida ham qat'iy bog'lar tarzida o'z o'rniga ega bo'lmoqda.

«Art landshaftlar» va ularning tiplari. Hozirgi «Art-landshaftlar»ning hududi, aksari hollarda, uncha katta bo'lmagan ochiq

3.1.3-rasm. Parij. Yangi dunyoviy madaniyatlar muzeyi binosida qo'llanilgan yashil devor texnologiyasi.

mutbilar hisoblanib, bog' ko'rinishiga ega. Ularning aytib berilgan butkul yangi texnikaviy g'oyalar ta'vinda shakllanib, binoga sarflanadigan energiya turlarini samarali tejovchi va yopiq texnologik jarayonlarning mo'ljallangan binolar zamonaviy muhandislik tizimining bir qismi sifatida foydalanilmoqda. Hozirgi kunda esa zamonaviy notasiviy, ya'ni predmetsiz san'at ta'vinda shakllangan bo'lib, ana shunday san'at asarlarining ko'pgacha bog'larga aylanib bormoqda.

Ta'kidlash joziki, bunday bog'larning me'moriy hududiy tuzilishi landshafti arxitekturasining o'tmishdagi ko'p asrlik tajribasiga (rejalaviy tashkil etish, o'simliklarni tanlash, ularni parvarishlash va boshqa usullarga) asoslangan holda shakllantirilmoqda.

Biroq, bunday yangi bog'lar o'zining g'oyaviy yaratilishi va mazmuni jihatidan, zamonamizning eng yangi texnikaviy estetik yo'nalishidagi tasviriy san'at asarlarini ochiq muhitda tomosh qilish, ularni zavqlanish, tafakkur daryosiga cho'mish va fikrlash maqsadlariga mo'ljallangan bog'lar.

Ular asosan quyidagilardan iborat:

1) hududining katta ekanligi tufayli bog' elementlari va dizaynining muzey ko'rinishidagi tarzda namoyish etilishi,

2) asosiy e'tiborning bog' elementlariga qaratilishi;

3) aynan holatlarda bog'ning faqat asosiy materiallardan tayyorlanishi turlari tashqari oynalar, metallar, plastiklar, bo'yog'lar, sintetik materiallar va bularni landshafti arxitekturasini san'at usullari yordamida qo'llash.

4) arxitektoralarning bunday bog'larni yaratishga auddi san'at asarlarini yaratishdek yondashishi, bog'ning yakkalari, ya'ni san'at kompozitsiyasi tarzida shakllantirilishi.

Zamonaviy «Art-landshaftlar»ning shakllanishiga an'anaviy landshafti usullari ham ta'sir ko'ngatgan. Masalan, o'simliklarni ekish, o'stirish usullari o'zgarmay qolgan. Biroq, zamonaviy bog'ni yaratish g'oyasiga butkul yangicha yondashilgan. Bog' endi ochiq muhitdagi, an'anaviy bog' emas, balki landshafti qu'yadagi muayyan tugal kompozitsiya asosida ishlangan san'at asarini, muzey ekspozitsiya yoki haykallar namoyishini e'latuvchi bog'ga o'xshash ketadi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, «Art-landshaftlar»ning dastlabki namunalar XX asr oxirida shakllana boshlagan. Aytish mumkinki, bu bog'lar — o'tgan asr san'atidagi yangi idishlar mahsulidir.

«Art-landshaftlar» guruhiga kirunchi bunday bog'lar kompozitsiyasida xuddi o'lgan bir badiiy yo'nalishlar va san'atidagi kabi alohida stilistik yo'nalishlarni ko'ramiz. Bog' kompozitsiyasining qaynash manbalar (san'at yo'nalishlar)ga asoslanganiga qarab, ularning turlarini quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin: kinetik g'oyalarga asoslangan bog'lar, «bog'ga o'yin»; bog' - arxitekturalar, bog' - landshaftiy maydonlar, sun'iy elementlarga ega bog'lar.

Quyida biz ushbu bog'lar qatoridagi kinetik g'oyalarga asoslangan bog'larga to's xususiyatlarini amaliyotdan olingan muayyan misollar asosida tashvur uchun harakat qilamiz.

3.1.4-rasmda Yaponiyaning Gifu tog'i etagida qurilgan «Mura-Terras» madaniy va axborot markazining bog'idagi «Tebra nayotgan to'lar» kompozitsiyasi ko'rsatilgan. Arx. Makoto Sey

3.1.4-rasm Yaponiyaning Gifu tog'i etagida qurilgan «Mura-Terras» madaniy va axborot markazining bog'idagi «Tebra nayotgan to'lar» kompozitsiyasi.

Vatanub. XX asr oxiri. «Tehranayotgan to'lar» kompozitsiya go'yo yerdan o'sib chiqqan o'ta tingichka, balandligi 4 metrlik 150 ta egiluvchan uglerodmatik tsvichlardan tuzilgan.

Ularining uchlarga kunbo'yi quyoshdan nur oluvchi diodlar joylashtirilgan. Salgina shubada ekan ular ruddi maytaxorda o'sayotgan baland o'tlar va tsvichlar kabi qumirlab, bir-biriga tegadi va to'viah chiqaradi. Yomg'ir to'pchilardan esa yengilgina sochilib, yomg'ir tingach yana quyosh sari intiladi. Oqshom payti to'la uchlardagi diodlar o'zlaridan yiroq'lik chiqarib, go'yo keng o'tloqda baland tsvichlar tehranayotganday bo'ladi. Bu mo'jazar kompozitsiya kishini ham kunduzi, ham kechasi hayratga soladi.

Ikkinchi misol Germaniyaning Myunxen shahrida qurilgan ko'p qavatli ma'muriy bino hovlisidagi kinetik kompozitsiyali harakatlantiruvchi bog'dir (Arx. Vito Aldroochi) (3.1.5-mis).

Buning eng baland to'liga shamol kuchini elektr energiyasiga aylantiruvchi texnik qurilma o'rnatilgan. Elektr kuchi bino

3.1.5-mis. Germaniya. Myunxen shahridagi ko'p qavatli bino hovlisidagi harakatlantiruvchi kinetik bog'

hovlidagi ulkan kinetik bog' sathida joylashgan diskni harakatga keltiradi. Diskning aylanish tezligi shamol kuchiga bog'liq. Ko'z oldingizda bog' landshafti sezilarli harakatga ketadi va sekin-asta o'zgarib boshlaydi. Bog'da dam olovchilar hundav mo'jaraning shohidi bo'ladilar. Tomoshabin o'zi sezmagun holida hexodan arksitektur-san'atkor yaratgan bog' o'yining axtirokchiga aylanadi, bu esa unga halovat hog'ishlaydi. Ma'muriy bino vodiidan bo'sh vaquni hovlidagi ushbu kinetik bog'da o'tkazadi.

Yaqinda Xitoy bog'larining birida «vaznsizlik holati» deb nomlangan kinetik atraksion shga tushirilgan. Atraksion qurilma ichida avtomatik boshqariladigan sun'iy biokibernetik muhit yaratilib, unda xohlovchilar hayotda bir marta bo'lsa-da, kosmik kemaslarda ro'y beradigan vaznsizlik holatiga tushib o'zini sinab ko'rishlari mumkin.

Hozirgi vaqtda ochiq muhuda namoyish etilayotgan xalqaro ko'rgazmalar va nufuzli bog' festivallarini «kinetik bog'lar»-siz tasavvur qilish qiyin. Ularda ko'pchilik suvning turli holatdagi harakatlari va o'zgarishlari namoyon etiladi. Masalan, 2003-yilda *Chetu (Angliya)da o'tkazilgan «Gulbog' shousi»da bog'lar suv harakatlari vositasida namoyish etilgan*. Ularning birida «yugurayotgan» suv, boshqasida quyilayotgan suv, tomchilanasayotgan yoki plyonkali suv va hokazolar aks ettirilgan.

«Noto'g'ri bog'» deb nomlangan bog'da esa tik yorqin oymalar ustidan pasiga oqib tushayotgan suv plyonkasi va, ayni paytda qirva yotqazilgan o'shanday oymalar ustidan suv go'yo o'sha qiyaliklar bo'ylab teskari oqayotgandek namoyish etilgan. Aslida esa bilmizki, suv teskari oqmaydi. Bu yerda aslida tekis yuzga bo'ylab oqayotgan suvdan ajralib chiqan havo pufakchalari qiya oynaga urilib, tashqaridan qaragan kashiga suv go'yo oyna ustida teskari oqayotganday tuyuladi.

1999-yili Fransiya-da o'tkazilgan xalqaro bog' festivallaridan birida «G'oya» («Ideya») nomli noan'anaviy bog' namoyish etilgan. Undagi traktatsimon fantastik favvoralar turli ranglardagi shallof esmetik bambuk tayoqchalaridan iborat bo'lib, ular bog'ning sug'orish tizimi tarzida foydalanilgan va, ayni paytda, bog' uchun g'oyada go'zal yangicha esmetik ahamiyat kasb etgan (J.I.6-ram). Shu bog'ning o'zida mualliflar o'sha bambuk tayoqchalaridan tashqari

3.2.3-son. Plastikkali ustunliq sug'orish tizimi uchun kerak bo'lgan baliq bog'ning shafid bo'lmagan.

ularidan yo'g'onroq va balandroq ustunsimon plastik farrvoralarini ham namoyish etganki, ular ishkari o'rnatilgan va bir-birining ichiga kiritilgan plastik butilkalardan ishlangan.

Bu butilkalar ustuni suvga to'ldirilib, suv yuqoridan pastga shovulib oqib tushadi va atrofdagi bog' o'simliklarini sug'oradi. Eng muhimi bu plastik butilkalar ustuni ichidagi suv og'irligi bilan ziddi bambuk taxtochalariga o'xshab egiladi va ichidagi suv oxirigacha to'kiladi. Suv to'kilib bo'lgach ustunsimon farrvoru konstruksiyasi qolib yana o'rning bo'shang'ich holatiga keladi va shu zayida oldi qaytariladi.

Mualliflar tizimining issiq va quruq iqlim sharoitida bog'ning bir kvadrat metr yuzasini sug'orish uchun haftasiga 20 ltr suv zarurligini aniqlaganlar. Hisoblarga ko'ra, 1 kv.m bog' yuzasiga o'rtaicha balandligi 1,5 metrli ikkita farrvora-ustun kerak bo'lar ekan. Ustunlar baland yoki past ham bo'lishi mumkin. Ko'rib turibmizki, bog'ning bunday sug'orish tizimi bog' landshaftini

shakllantirishda shaffof ustun-favvoralar tarzida qurilishmoqda va ular oddiy tuzilishli suv purkagichlarga ko'ra kishida o'chmas tasvirlar qoldirmoqda.

Shunday qilib, XX asr va XXI asr boshlarida shakllangan yangi bog'larda kinetik kompozitsiyalar nafaqat estetik badiiy ahamiyatga, obrazga, balki amaliy, foydali ahamiyatga ham ega bo'lmoqda.

3.2. Mustaqil O'zbekiston va hamdo'stlik мамлакатlarining zamonaviy landschaft arxitekturası

Mustaqillik yillarida sobiq ittifoq davrida qurilgan eski madaniyat va istirohat bog'larini zamon talablariga ko'ra qayta qurila boshlandi (Toshkentda Mirzo Ulug'bek va G'afur G'ulom nomidagi bog'lar, Andijonda Alisher Navoiy, Farg'onada Ahmad al-Farg'oni, Samarqandda Alisher Navoiy nomidagi Markaziy madaniyat va istirohat bog'i va boshqalar) hamda qator yangi mustaqillik davrining bog'larini yaratildi (Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy bog'i, «Toshkent-lend» akva-parki, hayvonot bog'i, Samarqanddagi «Sug'diyona» bog'i, Andijondagi Bobur bog'i va boshqalar).

Bu bog'larida mahalliy iqlim, joy relyefi landschafti, shaharnozlik va iqtisodiy sharoitlar hisobga olinib, milliy an'analarni rivojlantirgan holda manzarali va mevali daraxtlar, gulzorlar, sun'iy havzalar, kanal va favvoralar, serinya so'lim yivobonlar harpo etildi.

Barcha madaniyat va istirohat bog'larida (ularning soni respublikada 100 dan ziyod) aholini tabiat bilan bevosita munosabatta bo'lishi, bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish ko'ngilli bordini chiqarish, madaniy-ommaviy tadbirlar, milliy va umumxalq bayramlari o'tkazish uchun imkoniyatlar yaratildi (3.2.1-rasm).

Keyingi yillarda Toshkent shahridagi Mustaqillik maydoni, Amir Temur uyuboni, Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy bog'i va shahar tomanlaridagi bog'lar, Yapon bog'i, o'zbek xalqining buyuk allomalardan Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Bobur Mirzo, Ahmad al-Farg'oni, as-Termiziy, Ismoil Buxoriy, Hahruddin Naqshband, Jaloliddin Mangubendilarning, Buxoro, Xiva, Qashg'ir va Toshkent shaharlarining yubileylarini xalqaro ko'lamda,

3.2.1-*rasm.* Samarqand viloyatining Juma shahridagi
«Yoshlar bog'i»ning landshafti ko'rinishlari.

tasarruf o'tkazish hamda Toshkent va respublikaning barcha viloyatlarida «Xotira va qadriyat» xiyobonlarini tashkil qilish mas'uliyati bilan qator me'moriy va memorial majmualar loyihalashtirilib, ularning aksariyati amalga oshirildi (3.2.2-rasm). Ta'kidlash joziki, bu ishlarining barchasi Prezidenti Islom Karimovning e'tiborida bo'ldi va bo'lmog'da.

Ana shu buyrordorlik ishlarida jahon landshaft arxitekturasining badiiy-estetik vositalariga asoslanib qurilish va O'rta Osiyoga xos milliy bog'-park san'atining Chorbog' uslubini qayta tiklash masalalariga keng e'tibor berildi.

Buynod etilgan me'moriy ushbonlar, memoriallar va muzeylar, bog'-xiyobonlarning aksariyati murakkab simmetrik rejada ishlatilib, ularning hududi ochiq va yopiq yashil maydonlar, ulardagi favvoralar, shaxsharalar, gulzorlar, maymazorlar, xiyobonlar va yo'laklar hamda mo'jaz me'moriy shakllar, buyuk shaxslarning timsoli ifoda etilgan ramziy majmualardan iborat bo'ldi. Bu majmualarning hududi nisbatan katta bo'lmay 2 gektardan to 20 gektargacha maydonni tashkil etadi. Ularning har biri reyaviy markazi va hajm-fazoviy yechimiga mos kompozitsiyalarga ega. Ularda qo'llanilgan yashil dunyo va arxitekturaliy qurilish materiallari orasidagi o'zaro uyg'unlik ushbu majmualarga tarovat bog' berilaydi.

Toshkentdagi Mustaqillik maydonining arxitekturasini va uning landshaft yechimlarini respublikada bog'-park san'ati sohada amalga oshirilgan ishlarining yuksak namunasidir. «Mustaqillik maydoni» me'mor bokatidan chiqqanigizda quyosh nurida chaqnayotgan turnaqator piramidasi mon bog'onali favvoralarini ko'rib ko'ringiz qur'onadi. go'yo ular tashrifingizni olqashlayotgandek. Ular orqasida Mustaqillik maydonining darvozasi — Fargulik darvozasi ko'kka bo'y ch'ngan (3.2.3-a rasm). Bosh darvoza ustidagi laytlar parvoz Vatanimiz tinchligi va ommonining sofligi, umyoshtaligining go'zal ramzidir. Bu darvozaning qalqon ustunlar kashiga mustaqil Vatan himoyachilarini eslatadi. Bosh darvoza shuni «Jannat bog'i»ning asosiy xiyoboniga chorlaydi. Bog'da hash va yonbush xiyobonlar mavjud. Atrof-chet gulgun tabiat, chamanzor va maymazor hash xiyobon bo'ylab, uning ikki yoniga qator daraxtlar chulgan.

Uzoqdan baland platforma ustiga qurilgan Mustaqillik monumnti va uning poyiga yarashtir turgan «Baxli oqa» symonisiga

3.2.2-razm. Toshkent, Alisher Navoiy nomidagi
O'zbekiston milliy bog'ining landshaft ko'rinishlari.

ko'zning nashadi. Bug'ning bosh va yon-bosh xiyobonlari tulashtirishga qad ko'targan uzbek me'moriy kompozitsiyasi, ya'ni Mustaqillik monumenti va Baxtiyona haykali Mustaqillik maydonining me'moriy g'oyalari mag'zi — kulminatsiyasi hisoblanadi (3.2.3-b rasim).

Bu kompozitsiya dinamik ko'inishga ega bo'lib, baland tag'lunida mahobatli qilib qurilgan O'ra Ouyoning Chorbug' eskabidagi tarqay bog'larida ham bog'ning mosiy binoi — ko'chik (saroylari) asuddi shunday baland tag'lunida mahobatli va mu-naqqashlarida qurilgan Bush xiyobundan o'ng tomonga keng yonbosh xiyobun orqali yuzsangir. Mustaqillik maydonining yana bir muhim me'moriy kompozitsiyasi — «Xitira va qadriyat» xiyoboniga burasiz. Bu xiyobun to'rtida «Motamsaro ona» haykali va uning o'ldada mengu olov sarkasi joylashtirilgan. Xiyobonning bosh o'qi bo'ylab simmetrik joylashgan u'zbekona peyshanxonalar va ular oldidagi poki — poyondoz gulzorlar sizga go'yo «Jannat xiyoboni»ni eslatadi (3.2.4-rasim).

Bu yerdagi har bir me'moriy kompozitsiya, bog'-park va landshaft yochimlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning g'oyalari va rahnamoligi asosida hunyod etilgan. Mustaqillik maydonining Vazirlar Mahkaması va Senat binolari joylashgan tomonidan maydonga kirib kelishdagi xiyobonda daraxt va butalardan tuzilgan shunday bir go'zal firdavsmonand landshaft kompozitsiyalari mavjudki, bunday kompozitsiyani Liqat shu yerda uchirish mumkin. Bu «buket gurubi»dir, unda huket go'yo gullashli emsa, baki go'zal manzarali daraxt va butalardan tuzilgan. Bu ham O'zbekistonning «Chorbug'» uslubiga xos landshaft kompozitsiyalaridandir. Maydonni chegaralab turgan namona par Respublika moliya binosi va Vazirlar mahkaması binolari orasidagi keng maydonda uzunligi chaması 100 metr keladigan ulkan favvara va hovuz joylashgan. Favvara tug'inlaridan otulib chiqayotgan suv 4 metrlik chaması balandgi ko'tarilib, 2 metr ponda joylashgan ulkan hovuzga tushadi. Sharchara tovuhsu va undan houl ho'lgan mikroqukm kishu qalbini zavq u shavqqa to'ldiradi. Bunday favvara turi O'ra Ouyoda hozircha yagonadur. Favvara yonida suv bug'ga ko'yragan shabaddadan nafas olib, favvara poyidagi ko'poldan o'tar chasur, o'ziga o'zini «Jannat bog'»da yurganday vazarur Xullas, Mustaqillik maydoni, undagi bog'-park san'ati va landshaft kompo-

323-son Toshkent Mustaqillik maydoni;
 a - maydon boshidagi darvozasi Erpilik arxasi,
 b - Mustaqillik monumenti

zotlarining go'zal namunalarni hamda bu verdagi ma'muriy binolar va mo'jar ma'moriy shakllarni to'g'ri ma'noda O'zbekiston arxitekturasining «imidi» deb hisoblash mumkin.

124-raqam Toshkent. «Xatira va qadriysi» stadioni

Andijondagi Bobur milliy bog'i majmumini bunyod etishda ham an'anaviy «Chorbog'» uslubii tamoyillari e'tiborga olingan. «Bog'i Bobur» deb ataladigan bu bog' mustaqillik yillarida Qobul shahridagi «Bog'i Bobur»ga qiyoslab, qirlik joyda yuriladigan yo'llar, imoratlar pog'onasimon sahnalarda qurilgan Bog' maydoni 300 gektar. Sharqona marmar darvozadan kirilgach, bog' yo'li yuqoriga birinchi sahndagi suvga ko'tariladi. Unda Boburning ulkan haykali o'rnatilgan. Undan yuqoridagi pog'onada «Bobur va jahon madaniyati» muzeyi qad ko'targan (3.2.5-raqam).

Muzeyning ikki yunidan o'tgan marmar zinali yo'ldan yana ham yuqoriga, so'nggi sahnga chiqiladi. Bu yerda Boburning ramziy qabr-sag'anasi (Qohukdagi Bobur qabriga aytan tarzda) o'rnatilgan.

Ramziy qabrdan yuqoriga ketgan yo'l bolalar o'yin maydonchalariga olib chiqadi. Pasidan Bobur chorbog'ining yuqoriga 2 km yo'l (2 km) o'tkazilgan Bog'da hunarmandchilik buyumlar do'koni, shuningdek, choyxona, oshxona va boshqalar dam olish joyida konsert ko'rish sahnavi, kurash va boshqa milliy sport mashabqalar o'tkaziladigan maydon qurilgan Bog'da 20 xildan ortiq mevali (yong'oq, uzum, olma, anor, anjir, gilos va boshqalar

3.2.5-rasm. Andijon. Behar ensamblidagi keltirib bog'ning umumiy ko'rinishi.

10 dan ortiq manzarali (archa, chinor, eman, chakanda, magnun, tol, mirzazerk) kabi daraxtlar ekilgan. Bog' nihoyatda xushmanzara va obod maskaniga aylangan. Bu yerda Navro'z va Mustaqillik kunlari xalq bayramlari ham o'tkaziladi.

Bu sohada Samarqandda va Respublikamizning boshqa viloyatlarida ham e'tiborli ishlar bajarildi. Samarqanddagi Registon me'moriy ansamblining maydonini qayta tiklash loyihasiga ko'ra ansambl atrofidagi tarixiy shakillangan jamoat binolari buzib tashlanib, ularning o'rniga bog'-park hududi, xiyobonlar va ochiq gulzorlar vujudga keltirildi (3.2.5; 3.2.6; 3.2.7-rasmlar).

Samarqandda 2002 yilda ilgandan mavjud «Ozero» parki qayta tashlanib, zamonaviy bolalar akvoparkiga aylantirildi. U o'zining jo'shqin me'moriy shakllari, tay atirakoonlari va haykallari bilan ajralib turadi.

Buxoro shahrida Prezidentimiz I.A. Karimov tashabbusi va rahnamaligida dunyodagi etilgan yangi madaniyat va iqtisodiy bog' ham an'anaviy chorbog' uslubini respublika bog'-park amaliyotiga joriy qilish yo'lida say'-harakatlarning biridir. Ushbu bog'ning tashkil etilishidan maqsadini «Ko'hnas va bogiy Buxoro majmuasi» tashkil qilib, undan ulguning to'rt tarafiga yo'naltirilgan xiyobonlar bog' tartibida an'anaviy chorbog' ko'rinishini ramziy aks ettirgan. Bosh

3.2.6-*rasm.* Samarqand shahrining Mustaqillik yillari landshaft arxitekturası:
 a — hotelar akvoparkı;
 b — Registon maydonidagi «Yoʻllarlar xiyoboni» favvorasi.

xiyobonlarning biri bog'ning bosh darvozasidan boshlanib, markazda joylashgan «Ko'hna va boqiy Buxoro majmuasi» orqali bog'ni kesib o'tadi va uning ikkinchi darvozasigacha davom etadi. Ushbu xiyobonga ko'ndalang joylashgan yonbosh xiyobonlarning bir bog' markazidan yoshlar anfitratrigacha, ikkinchisi esa unga qarama-qarshi tomonda joylashgan teatr binosigacha davom etadi. Mazkur teatr binosi bog' markazidagi monument kabi baland platforma

3.2.7-rasm. Samarqand. Sug'diyona bog'ining bosh darvozasi va landshaft ko'rinishlari.

(takkursi)da joylashgan bo'lib, an'anaviy chorbog'larga xos bo'lgan bog'-saroyining joyi va mavqeyini egallagan. Natijada butun bog' hududi yirik to'rt qismga bo'linib, ularning har biri alohida bog' yo'laklari va chamanlarni tashkil qilgan. Bog' hududi va bosh xiyobonlar bo'ylab soyapar daraxtlar, butalar va gulzorlar ekilgan. Xiyobonlar tutashuvida joylashgan favvara va mo'jaz hovuzlar, atrof-chetdagi yam-yashil maysazorlar bilan qo'shilib, bog' landshaftini jonlantirib yuborgan. Biroq bog'ning eng asosiy g'oya-viy markazi, bu «Ko'hna va boqiy Buxoro» monumentidir (3.2.8-rasm). Unga ko'hna va navqiron Buxoro tarixi haqida so'zlovchi mashhur me'moriy yodgorliklar, Buxoro allomalari va kelajak hayot ravnaqini o'zida aks ettiruvchi ramziy baralyeffer ishlangan. Bog' zamonaviy avtomatlashtirilgan sug'orish tizimi bilan ta'minlangan.

Mutaqillik yillarida O'zbekiston landshaft arxitekturasining rivoji uchun yaxshi imkoniyatlar yaratildi.

Yangidan qurilgan va qayta tiklangan ko'rkam jamoa binolari va ansambllari egallagan hududlar, ayniqsa, ularning bosh tarzlari qoshidagi me'moriy muhit ushbu binolar vazifalariga moslashtirilgan holda mo'jaz bog'larga aylantirildi. Quyosh nurida yarqiragan suv yuzalarini yaratuvchi favvoralar, pog'onali, bir-biridan go'zal shalolalar, yam-yashil tekis maysazorlar, ular uzra yastangan gilamnusxa gulzorlar, guldor butalar, mo'jaz me'moriy shakllar, did bilan ishlangan o'rindiqlar, tekis va jozibador, nafis to'shamalar shular jumlasidandir.

O'zbekiston zamonaviy bog'-park san'atini rivojlantirishda Navoiy, Namangan, Farg'ona, Urganch, Termiz kabi shaharlarda ham e'tiborga loyiq ishlar bajarildi. Navoiy shahrida dastlab 16 gektarlik «Janubiy bog'» istirohatiga asos solinib, tez orada u shahar aholisining hordiq chiqaradigan ko'ngilochar maskaniga aylandi. Bog' ichida o'yin maydoni, qishda isitiladigan ochiq suzish hovuz-chasi, qishlik va yozlik kinoteatrlar, muzqaymoq, mehmonxona, xullas, yosh shahar navqiron avlodining jo'shqin turmushi va hayoti uchun barcha zaruriy inshootlar joylashgan. Shahar o'sishi bilan yangi «Shimoliy boq»qa asos solindi. Bu bog' 70 gektarlik maydonni egallagan bo'lib, uning qoq o'rtasida 20 gektarlik sun'iy ko'l mavjlanib turibdi. 200 mingdan ziyod aholiga ega bo'lgan shaharning asosiy istirohatgohi endilikda ana shu «Shimoliy bog'» bo'lib

3.2.8-rasm. «Ko'hna va boqiy Buxero» bog' majmuasidagi monument va teatr binosi.

hisoblanadi. Bog'dagi ko'l cho'milishga kelganlarni ham, suzuvchi g'avvoslar, sportchi va havaskor eshkakchilarini ham bermalol bog'riga sig'dira oladi. Ko'lining zilol suviga havasing kelmay ilojing yo'q, yozning jazirama kunlari mazkur ko'l Qrim va Kavkazdagi «oltin sohillar» bilan bermalol bellasha oladi.

Mustaqillik yillarida bu bog' yanada takomillashtirilib, uning sharqiy qismida Alisher Navoiy haykali o'rnatilgan ulkan xiyobon tashkil etildi. Xiyobon chorbog' uslubida ishlanib, u bir nechta chorchamanlar, favvoralar va gulzorlardan iborat. Hozirgi kunda «Shimoliy bog'» Alisher Navoiy nomidagi madaniyat va istirohat bog'iga aylantirilgan. Undagi ko'l esa Toshkentdagi O'zbekiston milliy bog'idagi ulkan ko'lga qiyoslanadi (3.2.9-rasm).

3.2.9-rasm. Navoiy. Shahar ko'chalarining landshafti va shahardagi madaniyat va istirohat bog'ining ko'li.

3.2.10-rasm. Toshkent shahridagi bog'-rog'larga burkangan binolar atroffining landshaft dizayni.

3.2.11-rasm. Samarqand shahridagi «Yo'lbarslar xiyoboni» landshafti.

Xullas, mustaqil O'zbekiston Respublikasining landshaft arxitekturasi va bog'-park san'atining zamonaviy qadamlari bugungi kunda g'ayritabiiy va shoshilinch uslublar bilan emas, balki, bosqichma-bosqich tashlanayotgan bo'lsa-da, uning istiqboldagi taraqqiyoti porloq bo'lishligi uchun to'liq imkoniyatlar mavjud. (3.2.10; 3.2.11-rasmlar).

Mustahkamlash uchun savollar

1. XX asr landshaft arxitekturasiga xos xususiyatlarni tushuntirib bering.
2. XX asr landshaft arxitekturasining asosiy ijodiy yo'nalishlariga nimalar kiradi?
3. XXI asr boshi landshaft arxitekturasiga xos xususiyatlarni ta'riflab bering.
4. XXI asr boshi landshaft arxitekturasining asosiy yo'nalishlariga nimalar kiradi?
5. Mustaqil O'zbekistonning zamonaviy landshaft arxitekturasi qanday samayillar asosida rivojlanmoqda?
6. Mustaqil O'zbekiston landshaft arxitekturasining tipologiyasi qanday obyektlarni o'z tarkibiga oladi?
7. Zamonaviy O'zbekiston landshaft arxitekturasining sobiq ittifoq landshaft arxitekturasidan farqli tomonlarini tushuntirib bering.
8. «Artlandshaftlar» tushunchasiga izoh bering.
9. Artlandshaftlar guruhiga kiruvchi eng yangi bog'larning turlarini tushuntirib bering.
10. Ekologik bog'lar deb qanday bog'larga aytiladi?

IV bob

LANDSHAFT ARXITEKTURASINING SHAHARSOZLIK ASOSLARI

Dart rejasi

- 4.1. Qishloq aholi punktlari landshaft arxitekturasiga qo'yiladigan asosiy talablar.
- 4.2. O'simliklarning shaharsozlik va landshaft arxitekturasidagi roli va o'rni.
- 4.3. Shahar va qishloqlarning ko'kalamzorlashtirish tizimi va me'yori.
- 4.4. Aholi yashash joylarini landshaft rejaviy tashkil etishning asosiy tamoyillari va vazifalari.

4.1. Qishloq aholi punktlari landshaft arxitekturasiga qo'yiladigan asosiy talablar

Davlatimiz tashabbusi bilan 2009-yilning mamlakatimizda «Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili» deb e'lon qilinishi va «Qishloq taraqqiy topsa, yurtimiz obod, hayotimiz yanada farovon bo'ladi», degan ezgu g'oyani o'zida ifoda etgan maxsus Davlat dasturining ishlab chiqilishi va ularning izchillik bilan hayotga joriy qilinishi bu sohada yangi davrni boshlab berdi.

Mazkur dasturga binoan qishloq aholisi hayotining sifatini yanada yaxshilash maqsadida qishloqlarimizning arxitektura, shaharsozlik va landshaft nuqtayi nazaridan rejalashtirilishini tashkil etish, ularda uy-joy, ijtimoiy va ishlab chiqarish obyektlarining kompleks qurilishini tashkillashtirishga qaratilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

O'tgan vaqt mobaynida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qishloqlarni kompleks rivojlantirish, qishloq aholisining hayot sifati va darajasini yuksaltirishga qaratilgan ko'plab farmon va qarorlari qabul qilindi.

Jumladan, davlatimiz rahbarining 2009-yil 21-yanvarda qabul qilingan qaroriga muvofiq «Qishloqqurilishloyiha» loyiha-tadqiqot instituti tashkil etildi.

Mazkur institut tomonidan qishloq joylarida barpo etiladigan uy-joylar, ijtimoiy inshootlar, maishiy xizmat ko'rsatish obyektlarining namunaviy loyihalari ishlab chiqildi.

2009-yilning sentabr oyida va 2010-yilning oktabr oyida Toshkent shahrida o'tkazilgan ko'rgazmalarda bu loyihalar keng jamoatchilikka namoyish etildi, ular atroflicha muhokamalardan o'tkazilib yanada takomillashtirildi.

2010-yil 17-iyunda Prezidentimizning «Qishloq joylarda namunaviy loyihalar asosida xususiy uy-joy qurilishini kengaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori qabul qilindi.

Mazkur hujjatga muvofiq yakka tartibdagi uy-joylarning namunaviy loyihalariga jiddiy o'zgartish va tuzatishlar kiritildi. Jumladan, qishloqlarda har bir uy-joy quruvchiga 4 sotix o'miga 6 sotix hajmida yer uchastkasi ajratish belgilandi.

Qishloq aholi punktlari hududlarining nisbatan uncha katta bo'lmagan o'lchamlari va qishloqlardagi ishlab chiqarish, turar-joy hamda jamoat binolari tiplari va turlarining hamda qavatlar sonining chegaralanganligi qishloqlarda qurilayotgan har bir bino yoki inshootning arxitekturaviy yechimi va hajmiy kompozitsiyasiga, uning joylashishi, qavati va funksiyasiga, qishloq hududining landshaft yechimiga bo'lgan talabni, me'morlar va quruvchilardagi javobgarlik hissini oshiradi.

Bugungi kunda qishloqlarimiz arxitekturasi nafaqat ularda yangi takomillashtirilgan me'moriy loyihalarni qo'llashga, balki, qishloqda qurilayotgan binolarning me'moriy turkumlashuviga, ya'ni qishloq qurilishining ansamblashtirilishi va komplekslashtirilishiga ham bog'liqdir.

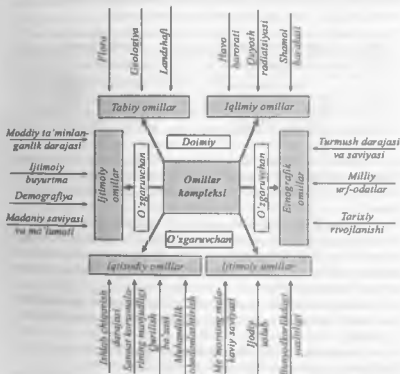
Chunki, aynan ana shunday kompleks va ansambl, tugal landshaft ko'rinishidagi qurilishlarga qishloqlarimiz fayziga fayz, chiroyiga chiroy bag'ishlaydi va qishloq qurilishining go'zalligini yanada oshirish va takomillashtirishga imkon yaratadi.

Arxitektura xuddi ko'zgu kabi o'zida qishloqliklar hayotini, ularning ayni davrdagi turmush darajasi, ijtimoiy-iqtisodiy ta'minlanganlik holati, qishloq jamiyatining qay darajada rivojlanganligi va nihoyat, ularning qurilish madaniyatini o'zida aks ettiruvchi voqelikdir.

Landshaft arxitekturasi esa, hamma vaqt, turli makon va zamonlarda jamiyatning moddiy, ma'naviy-madaniy qadriyatlarini, estetik qarashlari va boyliklarini o'ziga singdirib, aks ettirib kelgan.

o'sha makon va zamon ta'sirida yashab ijod va mehnat qilgan insonlarning bunyodkorlik faoliyatining mevasidir. Insonning qilayotgan ijodiy omili esa hamma vaqt me'morlarning buyurtmachilar va quruvchilar bilan hamohang hamda uyg'un tarzda ishlashida, ularning ustakorligi, iqtidori, malakasi, madaniyatida aks etgan, bu esa o'z navbatida ularning ma'lumotiga, kasbiy saviyasi va tajribasiga bog'liq bo'lgan.

Quyidagi modelda qishloq aholi punktlari arxitekturasini va landshaftining shakllanishiga ta'sir qiluvchi mintaqaviy omillar kompleksi ishlab chiqilgan (4.1.1-rasm).

4.1.1-rasm. Qishloq aholi punktlarining arxitektura va landshaft shakllanishiga ta'sir qiluvchi mintaqaviy omillar kompleksi (model).

Hozirgi vaqtda va Respublikamizning istiqbolli qishloq aholi punktlaridagi tarkibiy hududiy tuzilmalari va ularning joylashishini o'rganish O'zbekiston qishloqlarining quyidagi hududiy qismlardan tashkil topganligini ko'rsatdi:

- ma'muriy tuman (tuman markazi hududi);
- qishloq fuqarolar yig'ini markazi hududi (qishloq kengashi);
- qishloq xo'jaligi korxonalari hududi;
- qishloq aholisi yashash punktlari (qishloqlar, ovullar, posyolkalar).

Harakatdagi shaharsozlik me'yorlari va qoidalariga ko'ra O'zbekiston qishloq aholi punktlarining aholi soni hisobiy muddat davri bo'yicha quyidagicha guruhlariga bo'linadi.

№	Qishloq aholi punktlari	Aholisining soni
1.	Yirik qishloqlar	5000 dan ko'p
2.	Katta qishloqlar	3000 dan 5000 gacha
3.	O'rtacha kattalikdagi qishloqlar	1000 dan 3000 gacha
4.	Kichik qishloqlar	100 dan 1000 gacha

O'zbekiston qishloq aholi punktlarining yuqorida keltirilgan hududiy tarkibi va tizilmalariga binoan landshaft arxitekturasini va dizayniga doir masalalarni hal qilishda quyidagilar e'tiborga olinishi zarur:

– hududiy joylashtirishning tarixiy qaror topgan tizimining ijobiy jihatlari va kamchiliklarini hamda u bilan bog'liq asosiy elementlarni, yaqin kelajakda qishloq agrosanoat komplekslarini shakllantirish va xo'jalikni kompleks rivojlantirish jihatdan tashkil etilishini hisobga olish;

– aholiga madaniy-maishiy xizmat ko'rsatishni rivojlantirish va dam olishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishni ta'minlash;

– aholining istiqbolda qishloq turarjoylari bilan ta'minlanishining o'sishini hisobga olish;

– aholi punktlarining hududlarini me'moriy-landshaft rejalashtirish va tashkil qilish, ularni muhandislik uskunalari bilan jihozlash va obodonlashtirish;

— amaldagi sanitariya-gigiyena, tabiatni muhofaza qilish, mikro va makroiqlimni yaxshilash, ekologik va boshqa me'yorlar hamda talablarga rioya qilish;

— viloyatlar tumanlarida tashkil etilgan va etilayotgan o'rmon xo'jaliklarining aholini yashil o'simliklar bilan ta'minlash imkoniyatlarini hisobga olish.

Qishloq landshaftlari arxitekturasi va dizayni rivojlantirish istiqbollari qishloqlardagi qishloq xo'jalik korxonalarining ixtisoslashuvi, qishloq yer qurilishi sxemalari va loyihalari, tumanning shaharsozlik-landshaft rejalashtirilishini hisobga olgan holda, qishloq agrosanoat komplekslarini shakllantirish bilan uyg'un tarzda belgilanishi lozim.

Qishloqlardagi aholiga xizmat ko'rsatish korxonalari va muassasalarining tarmoqlari barcha posyolkalar, ishlash joylari va aholining dam olish zonalarini qamrab oladigan yagona tizimdan iborat bo'lishi ko'zda tutilishi zarur.

Qishloq posyolkalarining hududlarini shaharsozlik-landshaft rejalashtirish tuzilishini shakllantirishning umumiy tamoyillari O'zbekiston Respublikasi hududining iqlimga doir tumanlashtirilishi (sahrolar, sahrolar qurshovidagi vohalar, tog' etaklaridagi vohalar, yangidan o'zlashtirilayotgan yerlar va tog'lar)ni hisobga olgan (QMQ 2.01.01-94 «Loyihalashtirish uchun iqlimiy va fizik-geologik ma'lumotlar»ga muvofiq) hal qilinishi kerak.

Qishloqdagi posyolkalar va qishloq xo'jalik korxonalarining rejalashtirilishi hududiy funksional zonalarining muxtasar holda joylashtirilishi va o'zaro bog'liq bo'lishini, hududning jamoatchilik markazlari, muhandislik-transport infrotuzilmasi bilan uyg'un tarzda oqilona rejalashtirilishini, hududning shaharsozlik jihatidan mavqeyiga qarab undan samarali foydalanishni, xalqimiz tarixiy arxitektura-shaharsozlik an'analari, tabiiy iqlim, landshaft, milliy-maishiy va boshqa mahalliy o'ziga xos xususiyatlarning kompleks tarzda hisobga olinishini ta'minlash lozim bo'ladi.

Respublikamiz qishloqlari sharoitida ochiq muhitlar va hududlarning rejabiy yechimi va qurilish uslubi, turarjoylarning qulay mikroiqlimini ta'minlash, qishloqdagilarning yashash va turmush jarayonlarini ko'ngildagidek o'tkazish uchun qulaylik yaratilishi, ularga shaxsiy yordamchi xo'jalik yuritishi uchun optimal sharoitlar

yaratib berilishi va qo'llanilayotgan uslublarning tejamkorligi bilan bir qatorda yuksak me'moriy-badiiy sifatga ham ega bo'lishi talab etiladi.

Qishloqlar va turarjoylar hududi uchun tabiiy suv manblariga, xushmanzara daraxtzorlarga yaqin, landshafti ko'rkam, bahavo, yog'in suvlar yig'ilib qolmaydigan balandroq, kungay joylar tanlanishi lozim. Qattiq bo'ron va shamolli tumanlarda ularni to'sish uchun turarjoylar atrofiga baland o'sadigan daraxtlar ekish yoki bu maqsadda o'rmon va dov-daraxtlar ko'p bo'lgan joyni tanlash maqsadga muvofiqdir. Bu omillar turarjoylar hududini chang va to'zon, qumdan, sovuq va quruq issiq shamollar ta'siridan saqlashda, atmosfera havosi hamda muhitning musaffo bo'lishida katta rol o'ynaydi. Qishloq landshaft arxitekturasining muhiti, me'moriy-manzaraviy sifatini boyitishda joyning tabiiy-iqlim sharoitlaridan foydalanish ham katta ahamiyatga ega. Shu maqsadda loyihalangan muhit kompozitsiyasiga joydagi bor yashil daraxtlarni, ochiq suv havzalarini, joy relyefining chiroyli qiyaliklarini kiritish, ayniqsa, muhimdir. Uylar, proyezdlar (transport o'tish yo'llari), ko'chalar va xonadonlarning tarhiy yechimida ana shu tabiiy sharoitlar e'tiborga olib loyihalanganda qishloqlar manzarasi va landshafti yanada go'zallashadi.

Ochiq muhitlar hududi ichida aholining dam olishi va ommaviy bayram tadbirlarini o'tkazish uchun yashil zonalarini tashkil qilish, shunday zonalar hamda ko'cha va turarjoy muhitini me'moriy-manzaraviy va dizayn jihatdan obodonlashtirish, ularga badiiy-estetik tus berish, umumiy dam olish zonalarini turarjoy mahallalari bilan soya-salqin piyoda yo'laklar orqali bog'lash kabi ishlar yuqoridagi usullar bilan birgalikda qishloq turarjoylar dahasi va butun qishloq arxitekturasiga manzarali landshaft tus beruvchi omillar sifatida ro'yobga chiqishi mumkin.

Ana shu nuqtayi nazardan, ayniqsa, respublikamiz sharoitida tabiiy iqlim talablariga muvofiq piyoda yo'llar va umumiy foydalaniluvchi ko'kalamzorlar dam olish zonalarining soya-salqin bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Buni qulay landshaft va iqlim sharoitli tumanlarda ko'kalamzorlashtirish va har xil landshaft qurilmalari yordamida amalga oshirish mumkin bo'lsa, cho'l hamda lalmikor yaylovli tumanlarda turli-tuman mo'jaz me'moriy shakllar

va qurilmalar (soyabonlar, ishkamlar, galereyalar, ko'cha ko'lami ustidan ishlangan voishlar, yaxlit hajmlar va boshqalar) yordamida bajarish mumkin.

Turarjoy hududining rejayiy yechimi muayyan muhandislik omillariga ham ko'p jihatdan bog'liqdir. Masalan, qishloqda ochiq suniy sug'orish tizimi — ariqlar qazilsa, turarjoy hududining rejayiy yechimi to'g'ri chiziqli ko'rinishga ega bo'ladi. Bu omil tog' etagida joylashgan qishloqlarda o'z ta'sirini yo'qotadi, chunki qiyalik joylarda sug'orish shoxobchalari joy relyefiga muvofiq egri chiziqli qilib o'tkaziladi va turarjoy rejasiga deyarli ta'sir ko'rsatmaydi.

Kelajak sug'orish sistemalari yopiq (truboprovodlar bo'ylab) avtomatik sug'orish shoxobchalaridan foydalanilganda turarjoylar rejayiy yechimi mazkur omilga bog'liq bo'lmay, istalgan ko'rinishga ega bo'lishi mumkin.

Qishloq turarjoy qurilishiga xos bo'lgan qiyofalardan bin ko'cha perspektivasining uzluksizligi, shakllarning izchilligi, siluetning oddiyligidir. Ko'cha qurilishining xarakterli o'xshashligida unga xos bo'lgan bunday qiyofani boyitish maqsadida xalq me'morchiligi turarjoy binolari qurilishida qo'llanilgan har xil urg'u (aksent)lar kiritish hisobiga amalga oshirilishini taklif qilamiz. Xalq me'morchiligiga xos qishloq uylarida darvozaxona, unga o'rnatilgan eshik yoki ko'cha eshigi hamda ularning chetlariga ziynatli bezakdor elementlar bilan sayqal berilganligini ko'ramiz. Ko'pincha darvoza ustidan ikkinchi qavatda dam olish xonasi — boloxona qurilib, kirish joyiga savlatli tus berilmoqda.

Qurilishda sifat va sur'atni oshirish, qurilish xarajatlarini kamaytirish hamda qiymatini yanada arzonlashtirish maqsadida mahalliy qurilish materiallari va noan'anaviy xalqchil uslublar asosida qurishga mo'ljallangan uylarning loyihalarini ishlab chiqish ko'zda tutilishi kerak. Bunday loyihalarda uylarning muhandislik jihozlari va santexnika xonalarining turli xil variantlarda ishlashiga, oila a'zolari sonining o'sishiga qarab uy-joyning kengayishi va yashash xonalarining ko'payishini hisobga olishga erishish lozim. G'ishtin va yaxlit keramzit beton uylar bilan bir qatorda loydan quriladigan yaxlit konstruksiyali uylarni shaxsiy uy-joy qurish uchun loyihalash, xalq binokorlik texnologiyasidagi kabi foydalanishga qulay, sodda va mexanizatsiyabop qurilish texnologiyasini

hamda qolipini ishlab chiqish va amalda tatbiq qilish katta ahamiyatga egadir. Turarjoy fasadlarini har xil variantlardagi yechimlari bilan ta'minlash, uyni me'moriy bezaklar bilan bezash, rang qo'llash ishlariga ham katta e'tibor berilishi kerak.

Viloyat arxitektura va qurilish bo'limlari, tuman arxitektorlarida joylarda aholini qishloq uylarining namunaviy me'moriy bezaklari, ko'chalarni va ommaviy dam olish maskanlari — bog'-parklar va xiyobonlarni ko'kalamzorlashtirish, ularda qo'llaniladigan o'simliklar va landshaft kompozitsiyalari, hovli landshaft dizayni yechimlari bilan tanishtiruvchi grafik-albomlar bo'lishi kerak.

Yuqorida ko'rsatilgan tadbirlarni amalga oshirish, loyihalash va qurish tajribasida ularga amal qilish, qishloq arxitekturasini va, umuman, qishloqlarimiz qiyofasini, landshaft arxitekturasini va dizaynini zamonamiz talablarga mos ravishda o'zgartirishga, qishloqlarimizni qayta qurish sur'atini tezlashtiriga yordam beradi.

4.2. O'simliklarning shaharsozlik va landshaft arxitekturasidagi roli va o'rni

Shahar va qishloqlarimizda aholi turarjoylarining me'moriy badiiy va estetik ko'rinishini shakllantirishda hamda atrof-muhit ekologiyasini muhofaza qilishda daraxt va butalarning roli nihoyatda kattadir. Ular me'moriy qimmatga ega bo'lgan binolar, inshootlar, yodgorliklarga soya berishi bilan bir qatorda, ochiq devorlar, to'siqlar, eski binolar, sanoat obyektlarining noestetik ko'rinishini bartaraf etishga ham xizmat qiladi. O'simliklarni atrof-muhit masshtabi va binolarning me'moriy yechimiga mos ravishda to'g'ri tanlash ularga yanada ko'rkam va go'zallik baxshida etadi (4.2.1-rasm).

Daraxt va butalardan tashkil etilgan bog'-parklar hamda xiyobonlar atrofimizdagi olamning o'ziga xos zaruriy tarkibiy qismi bo'lib, keskin kontinental, issiq quruq iqlimimiz sharoitida atrof-muhit tabiiyligini saqlash va uni sog'lomlashtirish vazifasini o'taydi. Yashil maydonlar havo harorati va namligini mo'tadillashtiradi, daraxt hamda butalar bilan qoplangan yashil maydonlarda havo harorati yilning issiq vaqtlarida atrof-muhit haroratiga nisbatan 7–10°C gacha salqinroq va havo namligi esa 20–30% ko'p bo'lishini

ta'minlaydi. Ayniqsa bizning issiq iqlimli sharoitimizda shaharlarda daraxtlarning bu xususiyatlari katta ahamiyatga egadir.

Ignabargli va keng bargli daraxtzorlarning havodagi gaz almashinuvi jarayonidagi ahamiyati ham juda kattadir. Daraxt va butalarning azot oksidi, oltingugurt, ftorli vodorod, kislota bug'i balansini ushlab turishda ham bevosita ahamiyat kasb etadi. Lekin gaz almashinuvi jarayoni hamma o'simliklarda har xil o'tadi. Ayniqsa kengbargli o'simliklarda bu jarayon ignabargli o'simliklarga qaraganda ancha jadal kechadi. Respublikamiz iqlim sharoitida aholi turarjoylari, ayniqsa yilning issiq davrlarida kuchli darajada changlanishi bilan ajralib turadi va bunda uning cho'l hududlarida esadigan garmisel va afg'on shamollarning atrof-muhitga salbiy ta'siri kattadir. Bunday sharoitda daraxt va butazorlarning chang ushlab qolish xususiyatidan foydalaniladi. Daraxtlar qanchalik zich joylashgan bo'lib, barg yuzasi katta bo'lsa, changni shuncha ko'p ushlab qoladi. Ayniqsa daraxtlarning barglari vegetatsiya davri boshida, changni ushlab qolish intensivligi kuchli bo'lib, vegetatsiya davri oxiriga qarab kamayib boradi. Tadqiqotlarga ko'ra ignabargli daraxtlar har yili o'rtacha gektariga 40 tonna changni ushlab qolsa, kengbargli daraxtlar 100 tonnagacha changni ushlab qoladi. Atmosfera kuchli changlanishi kuzatiladigan hududlarda kengbargli daraxtzorlar va yashil maydonlar barpo qilish atmosfera nisbiy namligini ham oshiradi, nisbiy namlikni oshishi esa atmosferaga chang chiqishini kamaytiradi. Shu sababli yirik shaharlarda, sanoat markazlari yaqinida 500 metrgacha radiusda shahar atroflaridan yirik ignabargli va kengbargli daraxtzorlarni yashil maydonlar bilan birgalikda barpo qilish nisbiy namlikni oshirib, atmoferada chang hamda har xil aerozollar va gazlar miqdorining kamayishiga olib keladi.

Daraxt va butazorlarning sanitar-gigiyenik xususiyati fitonsidlik xususiyati, ya'ni kuchli rivojlangan og'riqlarni keltirib chiqaruvchi mikroorganizmlarni yo'q qiluvchi moddalarni chiqarishi bilan ham o'ziga xosdir. Masalan, terak barglari o'zidan ichburug' kasalligini qo'zg'atuvchilarni yo'q qiluvchi moddalarni chiqaradi. Ignabargli daraxtlar esa fitonsid ishlab chiqarishda yuqori o'rinlarda turadi. 1 gektar archazor 1 sutkada 30 kg, qoraqarag'ay va qorag'ay 20-25 kg bakteriotsid moddalarni ajratib chiqaradi. Bunday miqdordagi

4.2.1-rasm. O'simliklarning landshaft arxitekturasidagi o'rni va roli.

fitonsidlar katta shaharlardagi barcha mikroblarni yo'q qilish uchun yetarli hisoblanadi. Manzarali daraxtlardan oq akatsiya, soxta kashtan, oddiy qayin, tatar zarangi, qayrag'och, tol, olma fitonsidlarning eng asosiy manbayidir. Daraxtlarning fitonsidlik xususiyati kurtaklash, gullash fazasida va issiq hamda quyosh faolligi ta'sirida yanada kuchayadi. Shuningdek, ignabargli daraxtlarning atmosferani biologik tozalashdagi yashil filtr vazifasi ham juda kattadir. Masalan, rux, kobalt, xrom, mis va molibden kabi kimyoviy mikroelementlarning miqdori havo yaxshi aylanmaydigan, aholi zich yashaydigan joylarda, transport va har xil chiqindilar ta'sirida atmosfera havosida ko'payishi kuzatiladi. Bu elementlar miqdorining ruxsat etilgan me'yoridan ortib ketishi atrof-muhitning ifloslantirishga olib keladi. Bu esa aholining turli kasalliklarga chalinishiga sabab bo'ladi. Bunday hududlarda daraxtzorlarni barpo qilish zararli mikroelementlar miqdorini kamaytirishga olib keladi, ayniqsa atmosferadagi temir va manganes miqdorini kamaytirishda

soxta kashtan hamda maydabargli jo'ka (lipa), temir va mishyak miqdorini kamaytirda esa terak daraxti, mishyak va oltingugurtni tozalashda zarang daraxtining samaradorligi yuqoridir.

Umuman olganda, igna va kengbargli daraxtlar majmuasi, ulardan tuzilgan yashil kompozitsiyalar atmosfera havosini tozalashning eng yaxshi vositasidir. Daraxt va butalarni ayniqsa igna hamda kengbargli daraxtlarni birgalikda ekish, ulardan turli landshaft kompozitsiyalarni yaratish bizning iqlim mintaqamizda yaxshi samara beradi, chunki ko'pincha ignabargli daraxtlarning quruq issiq davrlarda issiqdan zararlanishi kuzatiladi, chunki bu daraxtlar havoning nisbiy namligiga talabchan hisoblanadi. Havo namligini saqlashda kengbargli daraxtlarning roli kattadir. Bu esa ularning bir-biridagi kamchiliklarni to'ldirib, atrof-muhit musaffoligini ta'minlaydi.

Zamonaviy urbanizatsiyalashuv faoliyatining atrof-muhitga kuchli ta'sir etishi natijasida aholining ruhiy holati keskinlashadi, jismoniy kuchlanishi esa og'irlashadi, bunday sharoitda daraxtzor va ko'kalamzorlarning inson salomatligi, ayniqsa yosh bolalar va qariyalar sog'ligi uchun ahamiyati kattadir. Katta shaharlarning markazida yirik bog'-parklarni tashkil etish ekologik nuqtayi nazardan eng lozim bo'lgan ishlardan hisoblanadi. Shu sababli shahar va qishloqlardagi jamoat binolarini, ayniqsa o'quv muassasalari hamda ijtimoiy binolarni loyihalashda yashil maydonlarda daraxt va butalarning turli xil majmualarni shakllantirish va ko'kalamzorlar tizimini to'g'ri tashkil etish atrof-muhitni sog'lomlashtirish va ekologik nuqtayi nazardan katta ahamiyatga egadir.

4.3. Shahar va qishloqlarning ko'kalamzorlashtirish tizimi va me'yorlari

Shahar va qishloq aholi punktlarining ko'kalamzorlar tizimi foydalanishi va ularning qaysi maqsadlarga mo'ljallanganiga qarab 3 yirik guruhga bo'linadi: umumiy foydalanishga mo'ljallangan, foydalanishi cheklangan va maxsus maqsadlarga mo'ljallangan ko'kalamzorlar.

Umumiy foydalanishga mo'ljallangan ko'kalamzorlarga umum-shahar va tuman markazlarining parklari, qishloq bog'lari, xiyo-

bonlar, skverlar, bulvarlar, shahar maydonlari hamda ko'chalarining ko'kalamzor hududlari va piyodalar ko'chalaridagi ko'kalamzorlar kiradi.

Foydalanishi cheklangan ko'kalamzorlarga turarjoylar hududlari, sanoat va ishlab chiqarish komplekslarida joylashgan ko'kalamzor hududlar kiradi. Bularga qishloq turarjoy kvartallari va turarjoy oldi uchastkalari, maktablar, bolalar bog'chalari, shifoxonalar, kollejlari, sport komplekslari, sog'lomlashtirish muassasalari hamda korxonalar va jamoat tashkilotlari hududlaridagi ko'kalamzorlar kiradi.

Maxsus maqsadlarga mo'ljallangan ko'kalamzorlarga esa ko'cha va transport magistrallari bo'ylab ekilgan ko'kalamlar, sanitariya-himoya va suv havzalarini muhofaza qilish zonalar, stadionlar, o'rmon xo'jaliklari, qabristonlar, gul va ko'chatlar yetishtiruvchi xo'jaliklarning ko'kamlari kiradi. Aytib o'tilgan ko'kalamzorlar shahar va qishloqlar hududida muayyan bir tartibda joylashib, zamonaviy shahar va qishloq ko'kalamzorlarning yaxlit tizimini tashkil qiladi.

Ko'kalamzorlar tizimining boshlang'ich elementi sifatida qishloq kvartallaridagi mavjud turarjoy guruhlarining hovli bog'larini yoki mahallalar markazlari qoshidagi bog'ni ko'rsatish mumkin. Agar yana ham ichkarroq kirib borilsa, xususiy uy-joylarning hovli bog'larini eng boshlang'ich ko'kalamzor element tarzida ko'rsatish mumkin.

Qishloq ko'kalamzorlar tizimining eng yirik zvenosi bu, albatta, umumiy qishloq markaziy parki va qishloq sport parkidir. Qishloq ko'kalamzorlari tizimining elementlariga yuqoridagilardan tashqari yana tuman markazi shaharchasining maydonlari, xiyobonlar, skverlar, bulvarlar, ko'kalamzor piyoda yo'llar va sohillar bo'ylab joylashgan bog'lar ham kiradi. Bu ko'kalamzor elementlarning bo'lish-bo'lmasligi shaharning katta-kichikligi va strukturaviy tuzilishga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Ko'kalamzorlar tizimining hajmiy tuzilishi va tashqi ko'rinishiga qarab ularni shartli ravishda ochiq hamda yopiq yashil ko'kalamzor muhitlarga bo'lish mumkin. Ochiq yashil ko'kalamzor muhitlarga manzaraviy parterlar, gulzorlar, maysazorlar va ochiq xiyobonlar, suv havzalari kirs, yopiq yashil muhitga yopiq xiyobonlar, daraxt

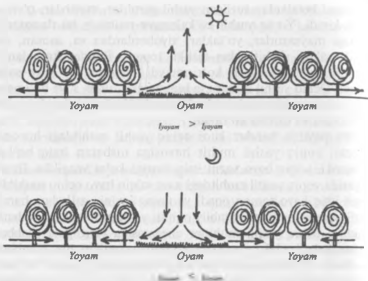
va baland butalardan tuzilgan yashil guruhlar, massivlar, o'rmonzorlar kiradi. Yopiq yashil ko'kalamzor muhit — bu daraxtzorlar ichidagi maysazorlar, yo'laklar, xiyobonlardan va, asosan, soya hamda salqin muhitlardan tashkil topadi. Bunday ko'kalamzor muhitda osmon deyarli ko'rinmaydi, hamma joy soya-salqin bo'ladi. Ochiq yashil muhit esa buning aksi, unda soya bo'lmaydi, muhitga quyosh nuri tushadi, muhitdagi barcha landshaft elementlari va osmon ko'rinadi.

Yoz paytida kunduz kuni ochiq yashil muhitdagi havoning harorati yopiq yashil muhit havosiga nisbatan issiq bo'ladi. Ma'lumki, sovuq havo vazni issiq havoga ko'ra yengildir. Buning natijasida yopiq yashil muhitdagi nam salqin havo ochiq muhitdagi yengil issiq havo tomon oqadi va uning joyini egallashga harakat qiladi. Havoning bunday tabiiy oqimi, ya'ni havo siljishi oqibatida yopiq va ochiq yashil muhitlar chegarasida yengilgina shabboda yuzaga keladi (4.3.1-rasm). Bu tabiiy voqelikni biz «shabboda samarasi» deb atadik. Kechasi esa buning aksi, ya'ni ochiq yashil muhit quyosh botishi bilan yopiq yashil muhitga nisbatan tez sovub ketadi va shabboda endi teskari tomonga — yopiq yashil muhit tomon harakatlanadi.

Ochiq va yopiq yashil muhitlar orasida sodir bo'ladigan bunday ijobiy havo harakatining qonuniyatidan ko'kalamzorlarni loyihalashda O'zbekistonning issiq va quruq iqlimi sharoitida samarali foydalanishni, buning uchun esa shahar ko'kalamzorlar tizimida tashkil etiladigan ochiq va yopiq yashil ko'kalamzor muhitlar maydonining o'zaro nisbatini 1:1 tarzda olishni tavsiya qilamiz.

Qishloq aholi punktlarida ko'kalamzorlar tizimining joylashishi turlicha usullarda bo'lishi mumkin: a) markazlashgan joylashuv; b) qishloq atrofi bo'ylab joylashuv va d) teng taqsimlanib joylashuv (4.3.2-rasm). Ushbu usullar ichida ko'kalamzorlar tizimining aholi punkti hududida teng taqsimlanib joylashuvi eng samarali usuldir.

Ko'kalamlarni me'yorlash — bu aholi punktlarida odam boshiga to'g'ri keladigan yashil maydonni kv. metrda me'yorlash. Yashil maydon deganda o'simliklar, daraxtlar, butalar, gulzorlar, maysazorlar yoki yeryopar o'simliklar ekilgan maydon tushuniladi. Bunday maydonlarni me'yorlash birinchi navbatda aholi punktining katta-kichikligi va tabiiy-iqlim sharoitlariga bog'liqdir. Agar qishloq

4.3. 1-rasm. Ochiq va yopiq yashil muhitlar orasidagi shabboda samarasi.

shaharchasi yirik yoki katta bo'lsa, odam boshiga umumiy foydalanituvchi ko'kamlar egallagan yashil maydonlar ham ko'proq, shaharcha yoki qishloq kichik bo'lsa, bunday ko'kamlar maydoni ham kamroq bo'ladi.

Shaharsozlik loyihalash me'yorlarida foydalanishi cheklangan va maxsus maqsadlarga mo'ljallangan ko'kalmazorlar maydoni me'yorlanmaydi, faqat umumiy foydalanuvchi ko'kalmazorlar hududigina me'yorlashtiriladi, deb ko'rsatilgan.

Umumiy foydalanuvchi ko'kamlar o'z navbatida quyidagi guruhlarga bo'lingan:

- umumshahar ko'kamlari;
- turarjoy tumanlari ko'kamlari;
- qishloq aholi punktlari ko'kamlari.

Har bir ko'kamlar guruhi uchun alohida yashil maydonlar me'yorlangan. Masalan, qishloq aholi punktlari ko'kamlari bir kishiga maksimal 12 m.kv. deb belgilangan (1-jadval).

Umumiy foydalanuvchi ko'kalamzorlar maydoni
(kv.m/odam)

Ko'kalamlar	Yirik va katta shaharlarda		O'rta kattalikdagi shaharlarda		Kichik shaharlar va shahar tipidagi posyolkalarda		Qishloq aholi punktlarida	
	Qurilishning I muddatiga	Hisobiy muddatga	Qurilishning I muddatiga	Hisobiy muddatga	Qurilishning I muddatiga	Hisobiy muddatga	Qurilishning I muddatiga	Hisobiy muddatga
Umumshahar yoki qishloq ko'kalamlari	5	10	4	6	7	7	10	12
Turarjoy rumanlarining ko'kalamlari	7	11	5	8	—	—	—	—

Bu me'yorni quyidagi holatlarni e'tiborga olgan holda 20% u yoki bu tomonga o'zgartirish mumkinligi ko'rsatilgan:

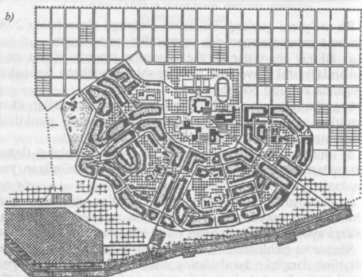
a) iqlimiy sharoitlar (O'zbekistonning janubiy viloyat va tumanlarida yashil maydonlar me'yori shimoliy viloyat tumanlariga qaraganda ko'proq bo'lishi kerak);

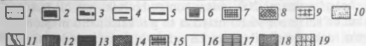
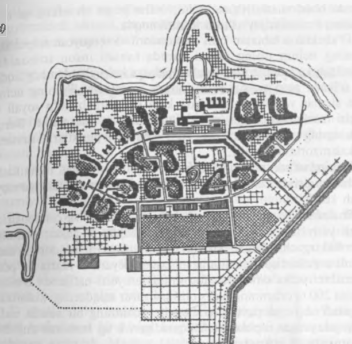
b) yashash uchun noqulay sharoitlar (kuchli shamollar, chang-to'zonlar, qumlar, qor ko'chkilari mavjud aholi punktlarida ko'kalamzor maydonlar miqdori ko'p bo'lishi zarur);

d) ishlab chiqarish va sanoat korxonalarining ko'pligi (bunday korxonalarning ko'pligi ham bir kishiga to'g'ri keladigan yashil maydonlar miqdorini oshiradi);

e) shaharsozlik rejaviy sharoitlari (masalan, qishloqda qurish uchun nobop maydonlar mavjud bo'lsa, ular yashil ko'kalamzorlarga aylantiriladi va bundan yashil maydonlar miqdori oshadi).

Shahar va qishloqlarning sifatli va zarur miqdordagi ko'kalamlashtirilish darajasi — bu aholining yashash madaniyatining oshganligi belgisidir. Qaysi aholi punkti yaxshi va sifatli ko'kalamlashtirilgan

4.3.2-rasm. Qishloq ko'kalamzorlarini joylashtirish usullari:

- a – markazlashgan joylashuv; b – qishloq atrofi bo'ylab joylashuv;
 d – teng taqsimlanib joylashuv: 1 – qishloq chegarasi;
 2 – turarjoy qurilishi; 3 – jamaot binolari hududi; 4 – qishloq yo'llari;
 5 – xo'jalik ichi yo'llari;
 6 – qishloq jamaot markazi; 7 – umumfoydalanuvchi ko'kalamzorlar;
 8 – kvartallar ichi ko'kalamlari; 9 – mudofaaloovchi ixota ko'kalamlari;
 10 – xonadonlar hududi; 11 – kommunal hudud;
 12 – omborxona hududi; 13 – ishlab chiqarish zonasi; 14 – suv havzasi;
 15 – avtomobil yo'li;
 16 – zaxiradagi hudud; 17 – sabzavot ekinlari hududi;
 18 – xo'jalik maydonchalari; 19 – issiqxontar.

hamda obodonlashtirilgan bo'lsa, o'sha yerga aholining qo'chib kelishi va muhim joylashishi kuzatilmoqda.

O'zbekiston tabiatan kam o'rmonzorli va serquyosh respublika, shuning uchun uning iqlimi hamda tabiati inson tomonidan yaratilgan ko'kalamzorlar va o'simliklarga ko'p jihatdan bog'liqdir. Bu o'lkada soya va suv o'ta dolzarb masaladir. Shuning uchun ham shahar va qishloqlarimizda kam suv sarflab ko'p soyali va salqin maskanlarga ega bo'lish juda muhim masaladir. Bunga erishishning eng oson va tezkor yo'li — bu aholi punktlarini samarali ko'kalamzorlashtirishdir.

Buning uchun esa aholi yashash joylarini landshaft tashkillashtirishning quyida keltirilgan asosiy tamoyillari va vazifalariga rioya qilish kerak.

Shaharsozlik normalarida O'zbekiston shahar va qishloqlarida soyali yashil maskanlarni yaratish maqsadida 1 gektar hududga 350—400 tagacha daraxt ekish tavsiya qilingan. Bu miqdor mo'tadil iqlimli zonalaridagi shaharlarga nisbatan deyarli 2 marta ko'pdir. Daraxtlar sutka davomida fotosintez jarayoni natijasida o'zidan havoga 200 ta odamning nafas olishiga zarur miqdordagi kislorodni chiqarish va, ayni paytda, o'shancha odamning bir soatda nafas olishi jarayonida o'pkasidan chiqaradigan 8 kg karbonat angidrid gazlarni yutish imkoniyatiga ega.

Agar 1 gektarni 200 odam soniga bo'lsak, har bir kishiga 50 kv.m. ko'kalamzor yashil maydon to'g'ri keladi. Bu miqdor inson hayoti uchun zarur bo'lgan havodagi kislorod miqdorini saqlab turish imkonini beradi. Tabiiyki, bu ko'rsatkichga ko'kalamzorlarning barcha turdagi guruhlar (umumiy foydalanuvchi, foydalanilishi cheklangan va maxsus maqsadlarga mo'ljallangan) ko'kalamzorlar ham kiradi. Kelajakda bu miqdorning ortib borishi kuzatilmoqda.

Masalan, umumiy foydalanuvchi ko'kalamzorlar miqdorini yaqin kelajakda o'rta hisobda 1 kishiga 24—26 kv.m ga, barcha ko'kalamzorlar miqdorini esa 50—60 kv. m ga yetkazish masalasi qo'yilgan. Hozircha bu ko'rsatkichlar mos ravishda 14—16 va 40—45 kv.m ni tashkil qilmoqda.

Bugungi kundagi shaharsozlik me'yorlariga ko'ra har bir aholi punkti hududining kamida 60% barcha turdagi foydalaniluvchi

ko'kalamzorlar tizimi bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. Hozircha bu ko'rsatkich, afsuski, respublikamizning ko'pchilik aholi punktlarida 50 foizni ham tashkil etmaydi.

4.4. Aholi yashash joylarini landshaft rejaviy tashkil etishning asosiy tamoyillari va vazifalari

Shahar va qishloq aholi punktlarining ko'kalamzorlar tizimini loyihalash va tashkil etishda quyidagi *asosiy tamoyillarga* amal qilinishi zarur:

1) aholi punkti hududi bo'ylab *yirik yashil ko'kalamzorlarni teng maromda taqsimlash va joylashtirish*. Mazkur talab eng avvalo umumiy foydalanuvchi ko'kalamzorlarga taalluqlidir;

2) *yashil ko'kalamzorlar tizimining aholi punkti hududi bo'yicha uzluksizligi va uzviyligini ta'minlash*. Ushbu tamoyil bog' va parklarning yashil hududini bir-biriga ko'kalamzor xiyobonlar, ko'chalar, trotuarlar, skverlar, maydonlar va sohillar yordamida bog'lab, ularning yaxlit va uzluksiz umumiy ko'kalamzorlar tizimini yaratish orqali amalga oshiriladi;

3) aholi punkti ichki va tashqarisida joylashgan *ko'kalamzor yashil hududlarni bir-biriga bog'lash va ularni yagona kompleks yechimga keltirish*. Mazkur talabga aholi punkti ichidagi yashil hududlarni funksional va kompozitsiyaviy jihatlardan uning tashqarisida joylashgan ko'kalamlar va manzaraviy bog'-rog'lar hududiga qo'yib yuborib seliteb hududning ichigacha kirib boruvchi o'ziga xos yashil «ponalar, belbog'lar»ni shakllantirish orqali erishiladi.

Ko'kalamzorlar tizimini tashkil etishda quyidagi uch asosiy vazifaning hal etilishi zarurdir:

— *funksional vazifa* — turli maqsadlarga mo'ljallangan ko'kalamzor hududlarni tashkil etish, shu jumladan, aholining qulay dam olishi uchun bog'-parklar va boshqa yashil muhitlar tizimini yaratish;

— *sanitariya-gigiyenik vazifa* — shahar muhitining ekologiyasini sog'lomlashtirish va mikroiqlimini yaxshilash;

— *me'moriy-badiiy vazifa* — badiiy jihatdan yaxlit va estetik jozibador bo'lgan arxitekturaviy-landshaft muhitini tashkillashtirish va shakllantirish.

Aholi yashash joylarini ko'kalamlashtirish me'yorlari va tamoyillariga rioya qilish, ularni me'moriy-landshaft tashkil etishning yuqorida ko'rsatilgan tamoyillari hamda shakllariga amal qilish shahar va qishloqlarimizning nafaqat ekologik jihatdan toza, iqlimiy qulay bo'lishligiga, balki madaniy manzaraviy estetik nuqtayi nazardan ham yaxshi natijalarga erishishni ta'minlashi mumkin.

Mustahkamlash uchun savollar

- 1. Qishloq aholi punktlari landshaft arxitekturasiga qanday asosiy talablar qo'yiladi?*
- 2. Qishloq landshaft arxitekturasining shakllanishiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?*
- 3. O'simliklarning shaharsozlik va landshaft arxitekturasida tutgan o'rni va rolini tushuntirib bering.*
- 4. Qishloq aholi punktlarini ko'kalamlashtirish tizimi deganda nimani tushunasiz? Uning elementlarini aytib bering.*
- 5. Ko'kalamzorlar funksiyasiga qarab qanday asosiy guruhlar bo'linadi?*
- 6. Umumfovdalanuvchi ko'kalamzorlarga qanday landshaft arxitekturası obyektlari kiradi?*
- 7. Foydalanilishi cheklangan ko'kalamzorlarga nimalar kiradi?*
- 8. Ko'kalamlarni me'morlash deganda nimani tushunasiz? Ko'kalamlar qanday me'yorlanadi?*
- 9. Aholi yashash joylarini landshaft tashkil etishning asosiy tamoyillarini aytib bering.*
- 10. Ko'kalamzorlashtirishning asosiy vazifalariga nimalar kiradi?*

V bob

LANDSHAFT ARXITEKTURASINING NAZARIY ASOSLARI

5.1. O'zbekiston sharoitida landshaft arxitekturasida qo'llaniladigan o'simliklar va ularni tanlash tamoyillari

Dars rejası

1. *Daraxtsimon o'simliklarning turlari.*
2. *Daraxt va butalarning tabiiy biologik xususiyatlari.*
3. *Daraxt va butalarning tabiiy shakllari.*
4. *Daraxtsimon o'simliklar barglarining manzaraviy sifatlari.*
5. *O'simliklarning tanlash tamoyillari.*

Daraxtsimon o'simliklarning turlari. Ma'lumki, landshaft arxitekturası amaliyotida, asosan, manzarali o'simliklardan foydalaniladi. Ularga daraxtlar, butalar, lianalar, gullar, o'tli va yeryopar o'simliklar kiradi. Daraxtsimon o'simliklarga, asosan, daraxt va butalar kiradi.

Daraxtlar 3 qism: ildizlari, yerdan o'sib chiqqan yagona tanasi (stvoli) va yuqoridagi asosiy qismi — bargli shox-shabballaridan iborat bo'ladi. Butalarda esa daraxtlarnikidek yagona tana bo'lmaydi, ular, asosan, 2 qism: yerostidagi ildizlari va yerdan o'sib chiqqan ko'p sonli ingichka tanalari va ularga birikkan bargli shox-shabballardan iborat. Daraxtlar butalarga nisbatan baland o'sadi, uzoq yashaydi va mustahkam bo'ladi. Biroq, daraxtlar va butalar o'rtasiga aniq chegara qo'yish qiyin, chunki ayrim baland butalar, masalan, safora yoki padub xuddi pastqam daraxtlar kabi o'ssa, ayrim past daraxtlarning bo'yi baland butalarniki kabidir.

Barcha daraxt va butalar ko'p yillik o'simlik hisoblanib, doim yashil va bargi tushuvchi guruhlariga bo'linadi. Doim yashil daraxt va butalar ham o'z navbatida xvoy tipidagilar hamda bargi yaproqlilarga bo'linadi. Xvoy tipidagilar doim ignabargli bo'ladi va gullash davrida gul o'miga g'udda solishi bilan bargi yaproqli daraxt va butalardan ajralib turadi.

O'zbekistonda o'sadigan *xvoy tipidagi ignabargli daraxtlarga* *biota* *vostochnaya*, *yel kolyuchaya*, *yel golubaya*, *kiparis orizonskiy*,

kiparis bolotniy obiknovenniy, mojjevelnik verginskiy, mojjevelnik zarafshanskiy, sosna krimskaya, sosna obiknovennaya, sosna eldarskaya, sosna chornaya avstriyskayalar kirsas, *doim yashil bargi yaproqli manzarali daraxtlarga* magnoliya va ginkgolarni kiritish mumkin.

O'zbekistonda o'sadigan *doim yashil butalarga* mojjevelnik kazaskiy, mojjevelnik turkistanskiy, beresklet yaponskiy, samshit vechnozelyoniy va daraxtsimon tuya zapadnayalarni kiritish mumkin. Bargi tushuvchi manzarali daraxt va butalarning soni juda ko'p va xilma-xildir.

Daraxt va butalarning tabiiy biologik xususiyatlariga ularning balandligi, tashqi ko'rinishi, shakli va rangi, shox-shabbalarining tig'izligi, gullash davri, gullarining rangi, suvsizlikka chidamliligi, yashovchanlik davri kabi belgilar kiradi.

Navqiron daraxtlar balandligiga qarab 1-, 2- va 3-kattalikdagi daraxtlarga bo'linadi:

1-kattalikdagi daraxtlar balandligi 20 m va undan yuqori. Ularga, odatda, yel kolyuchaya, sosna obiknovennaya, sosna krimskaya, iva belaya, topol beliy, platan vostochniy, dub chereshchatiy, klyon ostralistniy, yasen obiknovenniy, lipa krupnolistnaya va boshqalar kiradi;

2-kattalikdagi daraxtlar bo'yi 10 dan 20 m gacha bo'ladi: sosna eldarskaya, klyon polevoy, mojjevelnik, kashtan konskiy, tuya zapadnaya, yasen amerikanskiy va boshqalar ana shunday daraxtlarga misoldir;

3-kattalikdagi daraxtlar bo'yi 5 dan 10 m gacha. Ularga yel kanadskaya, akatsiya lenkoronskaya, klyon ginnala, bagryannik, iva, boyarishnik, sofora yaponskaya, mojjevelnik obiknovenniy va boshqalar kiradi.

Bo'yi 5 m dan past daraxtlarni manzaraviy xususiyatlariga ko'ra, balandligi 0,5 m dan 5 m gacha bo'lgan butalar guruhiga kiritish mumkin.

Butalarni esa balandligiga ko'ra uch guruhga bo'lish mumkin:

— *baland butalar* (2–5 m): mojjevelnik obiknovenniy, kalina obiknovennaya, siren obiknovennaya, amorfa, biota vostochnaya, akatsiya joltaya, gordovina va boshqalar;

— *o'rtabo'yli butalar* (1–2 m): pion dekorativniy, biryuchina, siren, beresklet, spireya Ven-Gutta va boshqalar;

— *pakana butalar* (0,5–1 m): mojjevelnik kazasskiy, magoniya, spireya bumalda, spireya yaponskaya, ayva yaponskaya, deysiya, snejnoyagodnik va boshqalar.

Daraxtlar ichida quyoshni yoqtiruvchi, ya'ni *soya joyda yaxshi o'solmaydigan* (beryoza, dub, klyon yasenelistniy, yasen, topol, oddiy sosna, olxa chyornaya va boshqalar) va *soyada o'soladigan*, ya'ni soyaga chidamli turlari (kashtan konskiy, yel tatarskaya, lipa, platan, boyarishnik, jimolost, kalina va boshqalar) ham mavjud.

Manzaraviy samaraga erishishning tezkor usuli — bu loyiha-lanayotgan hududga *tez o'suvchi daraxtlar va butalarni* ekishdir. Evkalipt, topol chyorni, piramidialniy, kanadskiy, balzamicheskiy, osina, aylant, gledichiya, vyaz, klyon yasenelistniy, iva plakuchaya, yasen zelyoniy, oddiy sosna, akatsiya belaya, biryuchina, buzina, chubushnik, jimolost, lox, smorodina zolotistaya va boshqalar ana shunday tez o'suvchi o'simliklardir. Yerning qiyali joylarida tuproq-ni mustahkam saqlashga yordam beruvchi, ildizi keng va tarqalib o'suvchi o'simliklar borki, ularga klyon polevoy, tatarskiy, akatsiya joltaya, oddiy leshina, kizilnik, boyarishnik, lox uzkolistniy, gledichiya va boshqalar kiradi.

O'zbekiston sharoitida *daraxt va butalarning namlik (suv)ga bo'lgan ehtiyojini* hisobga olish katta ahamiyatga egadir. Bu jihatdan ularni 3 guruhga bo'lish mumkin:

1) namlikka talabchan o'simliklar (bolotniy kiparis, ivalar, lapina, topol turanga, olxa chyornaya va bosh.);

2) namlikka talabchanligi o'rtacha o'simliklar (barxat amurskiy, beryoza pushistaya, vyaz gladkiy, klyon yavr, klyon ostrolistniy, lipa melkolisnaya, magnoliya, yasen obiknovenniy, yel kolyuchaya, yel serebristaya, tis yagodniy);

3) namlikka kam talabchan o'simliklar (ayva yaponskaya, ayland, karagach, akatsiya belaya, amorfa, bryuchina obiknovennaya, boyarishnik, glidichiya, byota, yel kolyuchaya, mojjevelnik virginskiy, mojjevelnik kazasskiy, sosna krimskaya, sosna obiknovennaya).

Sho'rxok tuproqlarga chidamli daraxt va butalar borki, ularni bilish ham foydadan holi emas. Solyankalar, chingil, grebenshchik,

saksoul, milnoye derevo kabi o'simliklar xlorli sho'r tuproqda o'sa olish qobiliyatiga ega.

Yasen, lipa, lavr blagorodniy, maslina yevropeyskaya kabilar hatto ohakli tuproqqa talabchan daraxtsimonlardir. Aylant (xitoy yaseni) esa neft bilan ifloslangan tuproqda ham o'sa oladi. Shunday ekan o'simliklarni o'tkazishda tuproqni yaxshilash imkoni bo'lmasa eng to'g'ri yo'l bu shu tuproqqa mos keluvchi o'simlikni tanlashdir.

Sho'rxoq tuproqlarda o'suvchi daraxt va butalarga yuqorida ko'rsatilgandek yasen, lipa, lavr blagorodniy, maslina yevropeyskaya ayland kabilar kiradi.

Ma'lumki, daraxt va butalar hududlarni tashqi ekologik ta'sirlardan himoyalash vazifasini ham bajaradi. Ana shunday paytlarda:

— *shovqindan himoyalalanish uchun* klyon ostrolistniy, oddiy vyaz, maydabargli lipa, oddiy yel, listvennitsa sibirskaya, jimolost tatarskaya, sariq akatsiya, sibir boyarishniklarini;

— *gazlardan himoyalalanish uchun* klyon pensilvanskiy, leshina, kashtan konskiy, manchjurskaya, gledichaya tryoxkolyuchkovaya, topol seriy va chyorniy, topol kanadskiy, oq akatsiya, biota, shelkovitsa belaya, mojjevelnik virginskiy, kazasskiy, oddiy biryuchina, lipa voylochnaya va boshqalarni;

— *chaglardan himoyalalanish uchun* vyaz peristovetvisti, iva belaya plakuchaya, kashtan konskiy, kulrang klyon, klyon tatarskiy, polevoy, topol kanadskiy, topol bolle, shelkovitsa belaya, yasen zelyoniy i obiknovenniy, akatsiya jeltaya, oddiy biryuchina, lox uzkolistiy, spireya Van-Guttalarni tanlash tavsiya etiladi.

Shamolni to'sish va hududni soyalashtirish maqsadida esa shox-shabbalari tig'iz o'suvchi dub obiknovenniy, kashtan konskiy, klyon ostrolistniy va polevoy, oddiy yel, dub chereschatiy, gledi-chiya, magnoliya, maydabargli lipa va boshqalarni tanlash tavsiya etiladi.

O'simliklarni guruhlab ekish uchun tanlashda ularning me'moriy-badiiy xususiyatlariga: balandligi, tashqi shakli-shamoyili, rangi, barglarining xususiyatlariga, ayniqsa, guruhdagi daraxtlarning bo'yi va tashqi ko'rinishlarining o'zaro kontrast yoki nyuans munosabatlarda bo'lishligiga asosiy e'tiborni qaratish zarurdir.

Guruhlarni shakllantirishda guruh tarkibiga tanlanayotgan o'simliklarning o'suvchanligi va yashovchanligini hisobga olish

zarur, ya'ni daraxtlarning tez o'suvchi xillarini sekin o'suvchilar yoniga hamda quyoshni yoqtiruvchilarni soya beruvchi daraxtlar atiga ekmaslik lozim.

Daraxt va butalarni loyiha ishlarida qo'llash, ulardan yashil kompozitsiyalar tuzish va ekish uchun tanlash, ularning dekorativ sifatlarini o'rganish va bilish katta ahamiyatga egadir. Ana shunday xususiyatlardan biri ularning tabiiy shakli-shamoili va shox-barglarining tig'izligidir.

Daraxt va butalarning tabiiy shakllari. Manzarali daraxtlarning tabiiy ko'rinishiga ko'ra, umumiy tarzda ikki guruhga bo'lish mumkin: geometrik shaklli va nogeometrik shaklli daraxtlar. Birinchi guruhga ko'rinishi piramidasimon, ustunsimon (sabzisimon), tuxumsimon, sharsimon, oval va sfera shaklidagi daraxtlar kirs, ikkinchisiga — yonlariga tarvaqaylagan, majnunsimon, soyabonsimon, chodirsimon, ikki tanalik va sochilib o'suvchi daraxtlar kiradi (5.1.1-rasm).

Butalar ham tabiiy ko'rinishiga ko'ra quyidagi shakllarga ega: cho'zinchoq oval (spireya), sharsimon (barbaris tunberga), oval (atirgullar), yonlariga sochilgan (mojjevelnik kazasskiy), yonlariga tekis tarqalgan (kizilnik gorizontalmiy), konussimon (tuya zapadnaya).

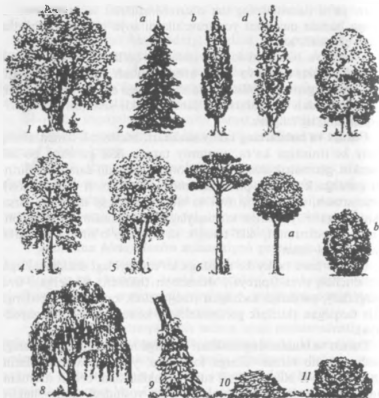
Daraxt va butalarning shakllari fasllarga hamda ularning yoshiga qarab o'zgarib turadi. Ularga formovka, ya'ni shox-shabbalarini qirtirlash yo'li bilan turli xil sun'iy shakllar ham berish mumkin. Biroq, barcha daraxt va butalarni o'rta yoshidagi tabiiy shakl-u shamoyillariga qarab quyidagi bir-biridan farq qiluvchi shakliy ko'rinishlarga bo'lish mumkin (5.1.2-rasm):

1) yoyilgan (tarvaqaylagan) daraxtlardan — vyaz, dub, dub chereschatiy, iva, topol beliy; butalardan — shelkovitsa belaya va boshqalar;

2) piramidasimon (konussimon, ustunsimon) daraxtlardan — dub piramidalmiy, klyon ostrolistniy, topol piramidalmiy; butalardan — tuya zapadnaya, byota va boshqalar;

3) ovalsimon (ellipssimon) daraxtlardan — kashtan konskiy, klyon va boshqalar;

4) tuxumsimon daraxtlardan — lipa voylochnaya, sosna veymutova

5.1.1-rasm. Daraxtsimonlarning tabiiy ko'rinishlari:

- 1 – yoyilgan shakli; 2 – piramidasimon: a – konussimon; b – sabzisimon; d – ustunsimon; 3 – oval; 4 – tuxumsimon; 5 – teskari tuxumsimon; 6 – soyabon; 7 – sharsimon: a – tanali shar; b – buta shar; 8 – majnuntol; 9 – chirmoviq; 10 – yer bag'irlab; 11 – yostiqlimon.

5)teskari tuxumsimon – gibiskus sirisskiy daraxti;

6) soyabonsimon daraxtlardan – aylant, albiysiya, sosna italyanskaya; butalardan – sipereya Van Guta;

7)sharsimon (tanali va butali turlari mavjud): daraxtlardan – karagach perestovetvisti, sofora, yablonya sibirskaya; butalardan – kalina, beresklet, siren va boshqalar;

8) egik, ya'ni majnun shaklli: beryoza povilaya, iva vavilonskaya va belaya daraxtlari;

9) tirmashgan va chirmashgan ko'rinishli — vinograd, jimolost, glitsiniya, tekoma va boshqalar;

10) yer bag'irlab yozilib o'suvchilar — mojoyelnik kazasskiy, kizilnik butalari;

11) yostiqsimon — kiparisovik Lavsona, mikrobiyota, kizilnik skuchinniy.

Ayrim daraxtlar, masalan, dub chereshchatiyning har xil — piramidasimon, sharsimon va egik shaklli ko'rinishlari mavjud.

Bog'-park yashil kompozitsiyalarini yaratishda o'simliklarning tabiiy shakllari va balandligidan tashqari shoxlari va barglarining tig'isligi, barglarning katta-kichikligi, naqsh va rangi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

5.1.2-rasm. Yaproqbargli daraxtlarning tabiiy shakllari.
(L.A. Adilova bo'yicha).

Shox-shabbalarining tig'izligi. ya'ni massivligi bo'yicha daraxt va butalar tig'iz, o'rtacha tig'iz yoki tig'iz emas (siyrak) ko'rinishlarga ega bo'ladi. Tig'iz ko'rinishli daraxtsimon o'simliklar me'moriy imoratlar, haykallar va gullovchi butalarga yaxshi

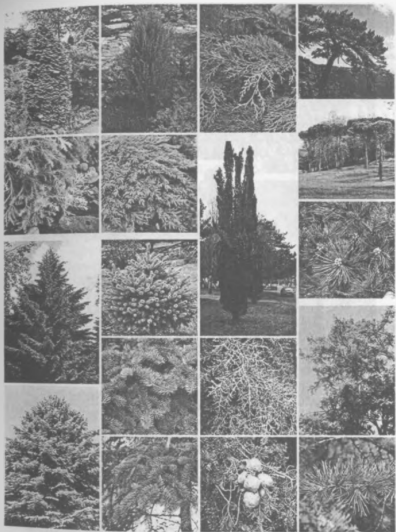
manzarali fon rolini bajaradi, kuchli shamollar va chang-to'zonlardan himoyalaniş, soya-salqin muhitlar yaratishda asqotadi. **Tig'iz shoxli daraxtlarga** qayrag'och, kashtan konskiy, klyon ostrolistniy; o'rtacha tig'izliklarga aylant, barxat amurskiy, iva belaya plakuchaya, vavilonskaya, klyon serebristiy, kedr livanskiy, orex gretskiy; siyrak daraxtlarga akatsiya belaya, albitsiya, amorf gledichiya, drok, sofara yaponskaya, yasen obiknovenniylar kiradi.

Daraxtsimon o'simliklar barglarining manzaraviy sifatlarini (bargining shakli, katta-kichikligi, rangi, rangining fasllardagi o'zgarishi va shoxlardagi joylashishi)ni bilish ham ulardan foydalanish va ko'kalamzorlashtirishda samarali qo'llash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

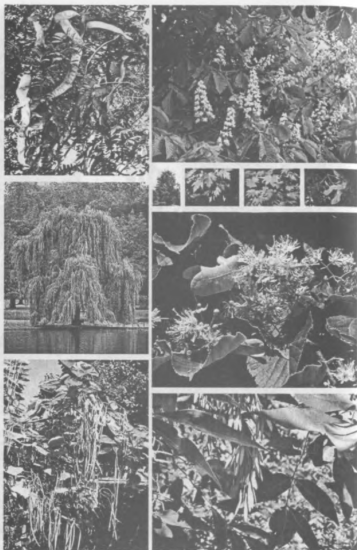
Masalan, alohida ekiluvchi yashil kompozitsiyalar — soliterlar uchun o'simliklar tanlashda daraxtlar va butalarning dekorativ sifatlarini bilish asosiy vazifalardan biridir (5.1.2-a, b; 5.1.3-rasmlar).

5.1.2-a rasm. Doim yashil gullovchi butalar ko'rinishi.

5.1.2-b rasm. Xvoy tipdagi doim yashil daraxtlarning manzaraviy ko'rinishlari.
 (L.A. Adilova fotomontaji bo'yicha).

5.1.3-rasm. Yaproqli daraxtlar va ularning manzaraviy ko'rinishlari.
(L.A. Adilova bo'yicha).

Daraxt va butalar barglarining tuzilishi sodda va murakkab, ular ham o'z navbatida ulkan, yirik, o'rtacha, kichik va mayda-barglilarga bo'linadi.

Ulkan barglilarga katalpa, aylant, bunduk, magoniya va boshqalar kirs, *yirik barglilarga* yavor, lipa, orex chyorniy, seriy va gretskiy, yasen obiknovenniy, albitsiya, kashtan konskiylar, *may-dabarglilarga* spireya, buksus, grebenshchik, drok ispanskiy, beresklet yaponskiy melkolistniy va boshqalar kiradi.

Bundan tashqari, barglarning yaltiroq yoki fakturali bo'lishligini ham bilish maqsadga muvofiqdir.

Masalan, magnoliya, samshit, grusha, orex gretskiy va boshqalarning bargi yaltiroq bo'lsa, qayrag'och turlarining barglari fakturalidir.

Ko'kalamzorlashtirishda qo'llaniladigan daraxtsimon o'simliklarni tanlashda ularning barglaridan tashqari, gullarining manzaraviy sifatlariga e'tibor berish ham muhim ahamiyatga ega. Daraxtlardan magnoliya, kashtan konskiy, akatsiya, butalardan ayva yaponskaya, rozalar, siren, forzitsiya va boshqalar o'ta chiroyli va samarali gullash qobiliyatiga ega.

Gullarining rangiga qarab daraxt va butalarni quyidagi guruh-larga bo'lish mumkin:

a) turlicha tonga ega bo'lgan oqchil rangli gullilar: grusha, desiya, katalpa, kashtan konskiy, lomonos, magnoliya, yasen svetochniy, kalina sadovaya va boshqalar;

b) sariq va zabzi rang gullilar: barbaris, drok, zveroboy, lipa, magnoliya, milno derevo, roza joltaya va boshqalar;

d) qizil, alvon va to'qqizil rang gullilar: abrikos, ayva yaponskaya, boyarishnik, mindal niskiy va boshqalar;

e) havorang, ko'kish yoki binafsha rangli gullilar: buddleya, glitsinya kitayskaya, gibiskus sirisskiy, lomonos Jakmana, pyure-raniya va boshqalar;

f) yashil rang gullilar: bunduk, glidichiya, ayland va boshqalar.

Daraxtsimon o'simliklarning gullash vaqti va gullab turish davrini bilish ham ularni maqsadga muvofiq tarzda tanlash va qo'llashga katta yordam beradi: erta bahordan fevralning oxiri — martgacha forzitsiya, bagryanik kanadskiy; bahorda (aprel — may)—

5.2. Daraxt va butalardan shakllantiriladigan yashil kompozitsiyalar

Dars rejası

1. Daraxt va butalardan tuzilgan yashil kompozitsiyalarning turlari.
2. Soliterlar.
3. Daraxtlardan tuzilgan guruhlar.
4. Butalardan tuzilgan guruhlar.
5. Yashil massivlar.
6. Qatorlar kompozitsiyasi.
7. Chirmashib va tirmashib o'suvchi o'simliklar.

Daraxt va butalardan tuzilgan yashil kompozitsiyalarning turlari. Ko'kalamzorlashtirish materiallariga yuqorida takidlaganimizdek, daraxt va butalar, gullar, maysalar, yeryopar o'simliklar, chirmashib va tirmashib o'suvchi o'simliklar — lianalar kiradi.

Landshaft arxitektorlari ko'kalamzorlarni shakllantirishda na-faqat alohida daraxt va butalardan, balki ularning turli xil tur-kumlaridan ham foydalaniladi. Daraxt va butalarni o'zaro turkum-lash, ulardan turli-tuman (muntazam yoki peyzaj ko'rinishi) manzaraviy kompozitsiyalar yaratishning o'ziga xos qonun-qoidalari mavjud bo'lib, ular ilm-fanda *manzaraviy yashil kompozitsiyalar* deb ataladi (5.2.1-rasm).

O'simliklardan tuzilgan bunday kompozitsiyalar turlariga quyidagilar kiradi: soliterlar; daraxtlar, butalar va ularni turkum-lashdan tuzilgan manzaraviy guruhlar; yashil massivlar; qatorlar kompozitsiyasi; yashil devorlar; tirik yashil to'siqlar; yashil bor-dyurlar; daraxt va butalarni kuzab ishlangan sun'iy yashil shakllar; chirmashib va tirmashib o'suvchi yashil shakllar.

Endi ushbu kompozitsiyalarning mazmun va mohiyatiga, ularni shakllantirishning qoida va qonunlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Soliterlar — bu yakka tartibda ekilgan va alohida noyob, o'zining manzarasi, tanasining shakl-shamoyili, gullari, o'lehamlari bilan ajralib turuvchi, xushbichim go'zal daraxt va butalardir. Ularga qo'yilgan talablar: o'ta manzarali va xushbichim bo'lishi, atrof-muhitdan qaratganda yaxshi ko'rinib turishi. Soliter kompo-zitsiyalarini qo'llash daraxt va butalarning go'zalligini alohida namoyish etish, landshaft kompozitsiyalariga favqulotda urg'u

berish, ularni o'zga turlardan ajratish, muhitga tantanavorlik kiritish kabi ehtiyojlardan kelib chiqqan. O'zbekistonda qadimdan choyxonalar va boshqa dam olish maskanlari hududida ana shunday alohida yakkaxon daraxtlar ekilib, ularga piramidasimon tol, ulkan chinor, sharsimon qayrag'ochlar, majnuntollar kirgan. Hozirgi vaqtda soliter kompozitsiyalari uchun kumush archa, qrim qarg'ayi, lenkoran akatsiyasi, tyulpan daraxti, magnoliya, ustunsimon tuya daraxti, majnuntut, sharsimon akatsiya, kashtan, chatiy va piramidasimon dub qo'llanilmoqda.

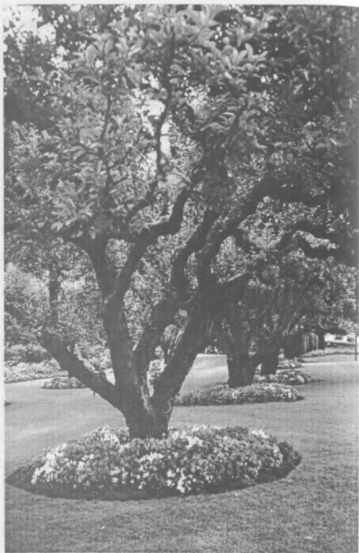
Daraxtlardan tuzilgan guruhlar kompozitsiyasi. Boshqa kompozitsiyalardan alohida ekiladigan, tarkibi 2—3 tadan to o'nlab daraxtlargacha bir xil daraxtlar turkumidan iborat bo'lgan (toza guruhlar) yoki tarkibi har xil daraxtlardan tuzilgan (aralash guruhlar), (5.2.4-rasm) maydoni bir necha o'n kvadrat metrdan to 0,25 gektargacha bo'lgan daraxtlar turkumidan iborat yashil kompozitsiya (5.2.2-rasm).

Daraxtlardan tuzilgan toza yoki aralash guruhlar kompozitsiyasi parklarda, skverlar, bog'lar, mahalla ichi ko'kalamlarida, bulvarlarda, davolash va dam olish muassasalari, madaniy va ma'muriy binolar hududlarida yetakchi o'rinni egallaydi. Daraxtlarning guruhdagi tig'izligi ularning biologik xususiyatlariga yorug'likni yoqtirishi, soyaga chidamliligi, o'lchamlari, tuproq va namlikka munosabatiga bog'liq bo'lib, guruhdagi daraxtlar oralig'i 3 metrdan 12 metrgacha, daraxtlarning tur va navlari esa me'moriy-badiiy va manzaraviy talablar asosida shakllantiriladi (5.2.3-rasm).

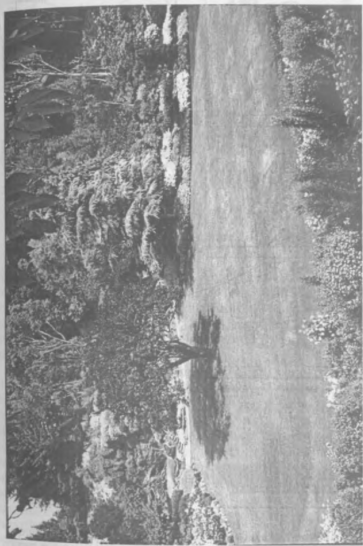
Guruhlarni shakllantirishda jozibali ko'rinishi va shakllarga ega bo'lgan, tarkibida bargi tushuvchi hamda xvoy tipidagi daraxtlar va ko'rkam gullovchi butalar mavjud bo'lgan manzarali aralash guruhlar kompozitsiyasidan keng foydalanish zarur.

Murakkab tarkibli bunday guruhlar, odatda, ko'p yarusli bo'lib, ularda qo'llanilgan daraxtlar o'zining shakli-shamoyili, tusi va balandligi bilan boshqa kompozitsiyalardan ajralib turadi (5.2.5-rasm).

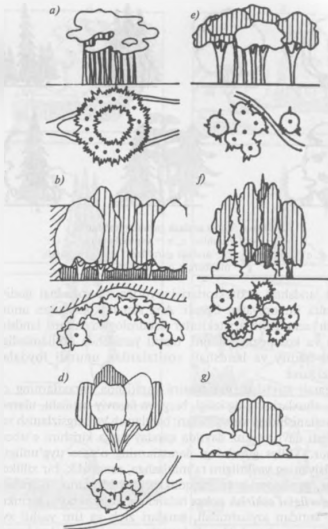
Bu sifat bunday guruhlarning jozibadorligi va manzaraviyligini oshiradi. O'zbekiston «Botanika bog'i» (Toshkent shahri)da olib borilayotgan ishlar, xususan, ekzotik o'simliklarni O'zbekiston sharoiti va iqlimiga moslashtirish, introduksiyalash ishlarining

5.2.1-rasm. Soliter va klumba aralashmasidan
tuzilgan kompozitsiya.

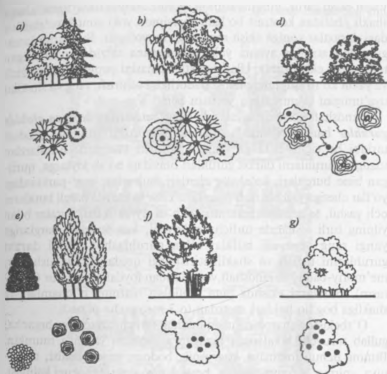

5.2.2-*rasm*. Manzaraviy maysa foniga ekilgan soliter.

5.2.5-rasm. Guruhlarni yaratish usullari:

a – xorovot guruhi; b – hamkorlik guruhi; d – guldasta (buket);
e – alohida bir navlik siyrak guruh; f – turli daraxt va butalardan tuzilgan
murakkab guruh; g – turli butalardan tuzilgan alohida guruh.

5.2.6-rasm. Daraxt va butalardan tuzilgan guruhlar kompozitsiyasiga misollar:

- a – bir chiziqda 2 tadan ziyod daraxt joylashmasligi zarur;
 - b – guruhda muayyan tur o'simligi yetakchi bo'lishi lozim;
 - d – guruh chekkalarida bargi va guilari manzarali butalar joylashishi zarur;
 - e – bir turdagi guruhlar yaratishda xvoy daraxtlar va chiroyli gullovchi daraxtlar qo'shilib ekiladi;
 - f-g- guruhlar nafaqat manzaraviy xususiyatiga ko'ra, balki yashovchanligiga qarab ham tanlanishi kerak.
- Bir turdagi guruhga misol:
- f – oqtol (6 dona), g – mayda bargli lipa (8 dona);
 - 1 – yaproqli daraxtlar; 2 – xvoy daraxtlar; 3 – butalar.

yaqin ekish zarur. Piramidasimon va konussimon daraxtlarni ularga shakli jihatidan kontrast bo'lgan sharsimon yoki zontik ko'rinishidagi daraxtlar yoniga ekish maqsadga muvofiqdir. Butalarni daraxt guruhlarini atrofiga aylana yoki yarimaylana tarzida ko'rindigan tomondan ekish zarur. Ular daraxtlar tanasini yopib, guruhni zich va yaxlit ko'rinish, uning manzaradorligini oshirish, rang va shakllar uyg'unligini ta'minlashga yordam beradi.

Landshaft kompozitsiyalarida faqat *butalardan tuzilgan alohida guruhlar* ham qo'llaniladi. Ular ham daraxtlar guruhiga o'xshab tarkibi bo'yicha toza va aralash bo'lishi mumkin. Butalardan tuzilgan guruhlarini daraxt guruhlarini orasidagi bo'sh joylarga, qurilgan bino burchlari, ko'chalar chetlari, bulvarlar, bog'-parklardagi yo'llar chetiga joylashtirish mumkin. Yirik va mayda bargli butalarni och yashil, to'q yashil qoramtir, zich va siyrak shoxli butalar bilan yilning turli fasllarida turlicha gullovchi, kuz faslidagi barglariga yangi rang beruvchi butalar bilan guruhlashda xuddi daraxt guruhlarini tuzish va shakllantirishdagi qoida hamda uslublar, me'moriy-badiiy va landschaft vositalaridan foydalanish zarur (5.2.6-rasm). Butalarni ekishda buta oraliqlari ularning o'lchamlari va shakliga bog'liq holda 1 metrdan to 3 metrgacha olinadi.

O'zbekiston sharoitida uzoq muddat (fevraldan to noyabrgacha) gullab turuvchi butalardan tuzilgan guruhlarini yaratish mumkin. Buning uchun forzitsiya, bagryanik, bodom, yapon behisi, magoniya, spireya, deysiya, jasmin, boyaishnik, siren, buldenej kalinasi, drok, veygelya, barbaris, buryuchina, svidinya, buzina, gartenziya, prutnyak, siriya atirguli, gibiskus, chelepsis, budleya, sumoxlardan foydalaniladi.

Atirgullar butalarning alohida turlarini tashkil qilib, ulardan park atirgullari, poliantovik atirgullar, o'ralib o'suvchi atirgullar (pletistiye), chaynogibrid atirgullarini bog' va parklarning eng manzarali elementlari sifatida soliterlar yoki guruhlar tarzida hamda ulardan alohida guruhlar — atirgulzor (rozariya)lar tashkil etishda foydalaniladi.

Daraxt va butalardan tuzilgan murakkab guruhlarining ko'p sonli aralashmasi *yashil massivlar kompozitsiyasini* tashkil qiladi (5.2.7-rasm). Ularni yaratish uchun joy hududining tabiiy geografik va iqlimiy sharoitlarini chuqur o'rganish va eng muhimi mahalliy

sharoitlarga moslashgan daraxt navlarini qo'llash maqsadga muvofiqdir.

5.2.7-rasm. Daraxt va butalardan tuzilgan yashil massivlar:
a – alohida qismlardan tuzilgan massiv; b – yaxlit massiv.
Park muhitlari: 1 – ochiq; 2 – yarimochiq; 3 – yopiq muhitlar.

Qo'llanilayotgan daraxtlarning navlari va turlari iloji boricha keng sonli va mahalliy sharoitlarga moslashgan bo'lishi shart. Aralash guruhlar uzoq yashovchan, himoya funksiyasi yuqori va iqlimni yaxshilash, havoni sog'lomlashtirish xususiyatiga ega. Ularning badiiy landshaft, ya'ni jozibadorlik jihatlari ham yuqori. Biroq, ular tarkibidagi daraxtlarning bosh (asosiy) va yondosh (to'ldiruvchi) turlarini ajrata bilish va qo'llash zarur.

Bosh (asosiy) nav (tur)lar — bu eng foydali va jozibador, ekiladigan o'simliklarga qo'yiladigan barcha talablarga, shu jumladan, mahalliy sharoitlarga ham javob bera oladigan navlardan iborat bo'lib, ular guruhdagi daraxt va butalarning 50–60% idan kam bo'lmasligi kerak.

O'zbekistonda qo'llaniladigan bosh, ya'ni asosiy daraxt turlariga ekiladigan tuman va mintaqalarga bog'liq holda dub chereschatiy, qrim qarag'ayi, soxta kashtan, yasen obiknovenniy, yapon saforasi, virjin mojevelnigi, katalpa velichestvennayalar kirsas, to'ldiruvchi turlariga — teraklar, majnuntol, sovun daraxti, dala klyoni va aylantlar kiradi. Hozirda bosh navlar qatorini kengaytirish maqsadida ularga Kanada bundugi, lola daraxti, beryoza, lipa, klyon yavorlarni kiritish, to'ldiruvchi navlarga esa lenkoran akatsiyasi, boyarishnik va boshqalarni kiritish urfga kirgan.

Yashil massivlar va yirik guruhlarining chetlariga ekish hamda ko'zga tashlanadigan joylarga chiroyli yashil manzaralar hosil qilish uchun majnun tut, sharsimon va piramidasimon akatsiya, Pissarda slivasini tavsiya etish mumkin. Daraxtlar oldi va atroflariga go'zal gulluvchi butalar ekib, yashil massivlar manzarasining sifatini oshirish mumkin.

Qatorlar kompozitsiyasi — ko'chalar, yo'llar bo'ylab ariqlar, kanallar sohillariga park va skverlardagi bulvarlar va xiyobonlarga ekiladigan, ko'kalamzor hududlar chegaralari bo'ylab bir qator va ko'p qator ixota daraxtlarini, sanoat korxonalari, qoramollar fermalari, mexanizatsiya bazalari, turarjoylar qurilishi oraliqlaridagi sanitariya-himoya ko'kamlarini shakllantirishda qo'llaniladigan manzarali landshaft kompozitsiyasidir. Mazkur kompozitsiya O'zbekistonda azaldan keng tarqalgan. O'rta Osiyo bog'-park san'atidagi an'anaviy «Chorbog'» uslubida ham daraxtlar aynan ana shu qatorlar kompozitsiyasida ariqlar, hovuzlar, xiyobonlar atrofiga

ekilgan. Yog'ingarchilik va suv kamchil, issiq va quruq iqlim sharoitida qatorlar kompozitsiyasining roli kattadir.

O'simliklarni qatorlab ekishning ham o'ziga xos qonun va qoidalari mavjud. Qatorlar bir, ikki va ko'p qatorli hamda xiyobon turlariga bo'linadi.

Qatorlab ekish kompozitsiyasidan foydalanib, tirik yashil devorlar, yashil to'siqlar, yashil bordyurlarni shakllantirish mumkin. Qatorlar daraxt va butalardan ishlanishi mumkin. Qatordagi daraxtlar yoki butalar navi bir xil bo'lishi shart.

Qatorlar kompozitsiyasi uchun tanlangan daraxt yoki butalar-ning bo'yi va ko'rinishi bir xil shaklda va yoshda, ularning qatordagi oralig'i ham bir xil masofada bo'lishi shart. Qisqasi har bir qator metrik ritm qonuniyatlariga asoslanishi zarur, ya'ni bir navdagi o'simlik bir xildagi masofalarga ekilishi kerak. Qatorlarning kompozitsiyasi va tuzilishi transport yo'llari va ko'chalarning keshuvi yoki razvyazkalarda, ko'chalarning rejasi va binolar qurilishining o'zgarishiga qarab o'zgarishi mumkin.

O'zbekiston aholi punktlarida ko'chalar bo'ylab ekilgan qatorlar uchun quyuq soya beruvchi keng shox-shabbali dov-daraxtlar: dub, soxta kashtan, yasen, yapon saforasi kabi daraxtlar tanlanadiki, ular nafaqat ko'chalar va xiyobonlarga, balki binolar tarzlariga ham soya beradi.

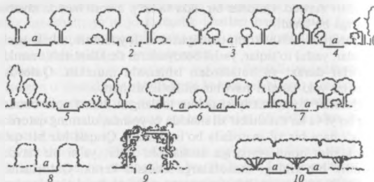
O'zbekiston ko'chalari va xiyobonlarini ko'kalamzorlashtirishda Yevropa ko'chalaridagi kabi uslub, ya'ni to'g'ri shaklli (piramida, ustun, konus) ko'rinishidagi va ko'chalar ustuni yopmaydigan daraxtlar emas, balki usti yopiq xiyobonlar va ko'chalarni shakllantiruvchi soyakor daraxtlarni qo'llash tavsiya etiladi.

Yashil qatorlar kompozitsiyasiga qo'yiladigan yuqoridagi talablar aholi punktlari oralig'idagi yo'llarga, ariqlar va kanallar bo'ylab ekiladigan daraxtlarga ham taalluqlidir.

Yo'llar, ko'chalar, parklar va bulvarlar bo'ylab ikki tomonlama qatorlab ekilgan daraxtlar kompozitsiyasi *xiyobon* deb ataladi (5.2.8-rasm).

Xiyobonlar ochiq va yopiq ko'rinishlarda bo'ladi. Ochiq xiyobonlar, odatda, piramida, konus va ustunsimon shakllarga ega, yo'l ustini yopmaydigan va quyuq soya berolmaydigan daraxtlar bilan shakllantiriladi. Bunday xiyobonlar bilan ufqning sharqiy-

g'arb, shimoli-g'arb, janubiy-sharq yo'nalishlari bo'ylab joylashgan yo'llar va yo'laklarni shakllantirsa bo'ladi. Chunki bunday oriyentatsiyali xiyobonlarda quyuq soya talab etilmaydi.

5.2. 8-rasm. Xiyobonlarning ko'ndalang kesimlari:

- 1 – ikki qatorli bir yo'lakli (a); 2–3 – ikki qatorli bir yo'lakli butali xiyobonlar; 4 – uch qatorli bir yo'lakli xiyobon; 5 – to'rt qatorli bir yo'lakli; 6 – uch qatorli ikki yo'lakli; 7 – to'rt qatorli bir yo'lakli butali; 8 – basketli xiyobon; 9 – voyishli xiyobon; 10 – uch qatorli ikki yo'lakli yopiq xiyobon.

Yopiq xiyobonlarga esa, aksincha, yo'lak yoki yo'l ustini shox-shabbalari bilan to'liq qoplab olgan va quyuq soya beruvchi dov-daraxtlar ekiladi.

Birinchi ko'rinishdagi, ya'ni ochiq xiyobonlar uchun piramidasiimon tol va dub daraxtlari, konussimon va ustunsimon shaklli xvoy daraxtlari: mojjevelniklar, tuyalar, biotalar, sosnalar yoki uncha katta bo'lmagan, tana tuzilishi tig'iz daraxtlar – sharsimon va majnun akatsiya, majnuntut, soyabonlilar – lenkoran akatsiyasi, Kanada bagryanigi kabi daraxtlar tanlanadi.

Yopiq ko'rinishdagi xiyobonlar uchun esa shox-shabbalari atroflariga taralgan tig'iz, baland bo'yli, yo'l ustida 10–12 metr balandlikda yashil ravoq hosil qiluvchi: dub, yasen, safora, yunon va qora yong'och, soxta kashtan kabi dov-daraxtlar tanlanadi.

Yashil qatorlar kompozitsiyasining xillariga yana *manzarali devorlar, tirik to'siqlar va yashil bordyurlar* him kiradi. Bu xildagi yashil kompozitsiyalarning vazifasi ularning nomlaridan ham ma'lum, ya'ni, asosan, to'siqlar vazifasini bajaradi.

Ular yo'llar polotnosini ajratish, transport va piyodalar harakati polosalarini bir-biridan chegaralash, yashil bosketlar o'rnatish, ya'ni maxsus maydonlar (bolalar, raqs, sport, dam olish maydonchalarini) kuzalgan yashil devorlar bilan to'sish, gulzorlar chetiga manzaraviy hoshiyalar ishlash, mo'jaz me'moriy shakllar va bog'-park haykallari uchun yashil fon yaratish kabi vazifalar uchun ham qo'llaniladi.

Yashil to'siqlar, odatda, butun, ya'ni yaxlit ko'rinishda, orasidan o'tib bo'lmaydigan holatda ekilishi kerak.

Shu maqsadda tirik yashil to'siqlar uchun butalarni 2-3 qator qilib, qatorlar orasini 0,4-0,5 m, qatordagi butalar orasini esa 0,2-0,5 m qilib ekish kerak.

Yashil to'siqlar shakl berilib kuzalgan yoki erkin holatda o'sishi mumkin. Erkin o'suvchi yashil to'siqlar uchun, odatda, sekin o'suvchi va ko'rkam gullovchi butalar, masalan Vangutta spireyi va barbaris kabilar tanlanishi mumkin.

O'zbekistonda xonakilashtirilgan bryuchinadan sun'iy shakllar berilib kuzalgan yashil izgorodlar keng tarqalgan (5.2.9-rasm). Amalda ularga istalgan shakl berish mumkin — parallelopiped, oval, trapetsiya, shar va hokazo geometrik shakllar.

Shakllantiriladigan yashil tirik to'siqlar uchun daraxtlardan: majnuntut, qayrag'och, olcha, qizil bargli Pissarda slivasi, grab; xvoy tipidagi daraxtlardan: tuyalar, turli xil mojjevelniklar; ignali daraxtlardan — boyarishniklar, gledichiya, makklyura, yovvoyi olmalar; butalardan — svidina (kornus), bryuchina, jimolist, yapon behisi, tamariks; ignali butalardan — ingichkabargli lox, Tunberg barbarisi (to'q-qizil bargli), poliantoviy atirgullar, sariq akatsiya, tyorn, shipovnik; doimiy yashil butalardan — shamshod, yapon bereskleti, magoniyani tanlash mumkin.

Tirik yashil to'siqlar balandligi bo'yicha: baland — 3 metrgacha, o'rta — 2 metrgacha, pastqam — 1 metrgacha va yashil bordyurlar ko'rinishida — 0,5-0,7 metrgacha bo'ladi.

Yashil to'siqlar tarkibiga ko'ra bir, ikki va ko'p xildagi o'simliklardan shakllantirilib, tuzilishiga ko'ra bir xil balandlikda (tekis) yoki turli balandlikda, ya'ni pog'onali ko'rinishda ishlanishi mumkin. Pog'onali yashil to'siqlar uchun bir necha xil butalar qo'llaniladiki, ular balandligi va rangi bo'yicha bir-biridan farq qiladi.

Tekis yashil to'siqlar ustida o'simlikni kuzash yo'li bilan turli shakldagi ritmik joylashgan yashil manzaraviy hajmlar yaratish imkoniyati mavjud.

Shuni ham ta'kidlash zarurki, yashil to'siqlarni istalgan joyda va maqsadda emas, balki funksional va estetik jihatlardan zarur bo'lgan joylardagina qo'llash maqsadga muvofiq. O'zbekistonning ko'pgina aholi punktlari, ayniqsa qishloq, tuman markazlarida yashil to'siq (izgorodlarni qo'llashni go'yoki shart bo'lgan qonun «shtamp» shaklida tushunilib kelinmoqda: istalgan maydon yoki bino oldidagi parterlar chegarasi, gulzorlar atrofiga biryuchinadan yashil hoshiya (to'siqlar) ishlangan. Vaqt o'tishi bilan ular o'sib atrof-chet manzarasini yoki yo'laklarni yopib qo'ygan, yovvoyi tabiiy muhit manzarasi vujudga kelgan. Yashil to'siqlarni vaqtida kuzab, ularning baland va yonlariga o'sib ketishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Bog'-parklardagi yashil dekorativ devorlar bundan mustasno albatta.

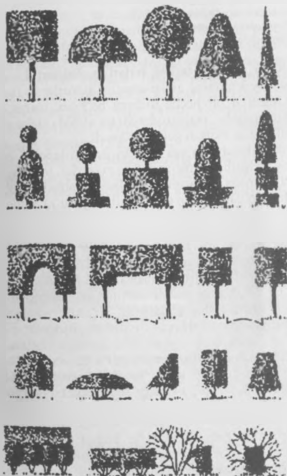
Chirmashib va tirmashib o'suvchi o'simliklar — lianalaridan foydalanish ham O'zbekistonda yaxshi yo'lga qo'yilgan. Biroq, ularni qishloq aholi punktlarini ko'kalamzorlashtirishda qo'llash hozirda keng tus olmagan.

Masalan, bunday o'simliklarni bolalar bog'chalari, xususiylar hovlilar, maktablar, bog'-parklar va jamoat binolari hovlilarida qo'llash foydadan holi emas. Bunday o'simliklar qatoriga O'zbekistonda amur toki, yapon toki, beshbargli devichiy vinograd, xitoy glitsiniyasi, yapon jimolisti, jimolost kaprifol, klematis, plyush, tekoma va boshqalar kiradi.

Tekis maysazorlar ustida turli shakldagi qalinroq sim yoki yog'och tirgaklarga chirmashib o'suvchi atirgullar, jakman klematisi, jimolost — kaprifollar manzarasi kishiga zavq bag'ishlaydi. Daraxtlar ostidagi soyalik joylarda plyushdan maysa, quyosh nuri tushadigan maydonlarda esa puerariya, Vixurayan atirguli, amur toki, klematisdan ekib dekorativ maysazorlar hosil qilish mumkin. Binolar devorlarini yashil o'simliklar bilan bezashda, panjarali to'siqlarni yopiq xiyobonlar, shiypov va ishkamlarni ko'kalamzorlashtirishda tirmashib va chirmashib o'suvchi lianlarning roli katta.

O'zbekistonda dam olish o'rinlari va maydonlarini ko'kalamzorlashtirishda, ishkamlar, voish, soyabonlarni yaratishda madaniy

tokning o'qi beqiyos. Umuman, ustakor bog'bonlarning bu soha-
dagi fantaziyalari cheksiz. Bu maqsadda ular yovvoyi toklar,
vinogradovniklar, tekoma (kampsis), chirmashuvchi atirgullar,
puerariya, glitsiniyalardan keng foydalanishdi.

5.2.9-rasm. O'simliklarni qirtishlash shakllari.

5.3. Gulzorlar va maysazorlar

Dars rejasi

1. Gulzorlar, ularning tarkibi, turlari va shakllari.
2. Gulzorlarni yaratish qoidalari.
3. Klumba va rabatkalar.
4. Guruhlar va soliterlar.
5. Bordyurlar va parterlar.
6. Maysazorlar.

Gulzorlar, ularning tarkibi, turlari va shakllari. Landshaft arxitekturasida obyektlarining aksari qismini gulzorlarsiz tasavvur etish qiyin. Gulzorlar bir necha turlarga bo'linib, ularga klumbalar, rabatkalar, guruhlar, maysazorlar foniga alohida ekilgan yoki guruh va massiv tarzida ekilgan gulzorlar kiradi.

Alohida ahamiyatga ega bo'lgan jamoat binolari hududlarini: me'moriy yodgorliklar, memoriallar, muzeylar, teatrlar, madaniyat saroylari, konsert zallarining oldilari va atrofini ko'klamzorlashtirishda qo'llaniladigan gulli yashil parterlar va boshqa landshaft kompozitsiyalarini shakllantirishda jimjimador yorqin gulzorlar va maysazorlardan foydalanish katta ahamiyatga egadir.

Gulzor deganda muhim me'moriy obyektlar atrofi va hovlilarini, maydonlar, bog'-parklarni bir yillik hamda ko'p yillik gullar bilan bezovchi har xil kattalik va shakllardagi kompozitsiyalarga ega bo'lgan landshaft elementlari tushuniladi. Gulzorlar tarkibiga, odatda, gullardan tashqari maysalar, yo'laklar, mo'jaz me'moriy shakllar ham kiradi. Xiyobonlar, trotuarlar, maydonlar, memoriallar atrofi, tinch dam olish joylari, sayr qilish yo'laklari, yo'laklar kesishgan joylar va hovlilarni manzaraviy bezashda qo'llaniladigan gulzorlar shakli kvadrat, to'g'ri to'rtburchak, ko'pburchak, oval, aylana, segment, tasma va boshqa shakllarda bo'lishi mumkin.

Gulzorlar yashil maysazorlar fonida ishlanganda turlicha o'lcham va shakllarga ega bo'lgan klumbalar, rabatkalar, miksborderlar va bordyurlardan iborat bo'ladi va tarkibi turli shakllardagi gul o'simliklari, yo'laklar va maysazorlardan tuziladi.

Gulzorlar tarkibiy qismlarining o'zaro nisbati, ya'ni xususan gullar egallagan maydon, yo'laklar va maysazorlar miqdori 3:5:8 nisbatda bo'lishligi amaliyotda keng tarqalgan. Keyingi yillarda katta

me'moriy muhitlar va shahar maydonlariga manzara beruvchi yirik gulzorlar shakllantirilib, ularda, odatda, maysazorlarga ko'proq, gullarga kamroq joy ajratilgan.

O'tgan asrning 60–70-yillarida yirik jamoat binolari oldilaridagi tekis parter maydonlarida shakllantirilgan gulzorlar ichida gilamnusxa klumbalar, shakli va tuzilishi murakkab geometrik tarzda tuzilgan gulzorlar (masalan, partiya dohiylarining portretlari va partiyaga shon-sharaflar, murakkab arabeskalar kabi gulzorlar) odat tusiga kirgan edi. Hozirgi vaqtda gulzorlar sodda va yaxlit geometrik tuzilishga ega bo'lib, maysalar fonida yorqin, kontrast rangli manzaralar ko'rinishini olmoqda. Toshkent shahridagi yirik jamoat binolari oldi va atroflari, Amir Temur xiyoboni, Mustaqillik maydoni, O'zbekiston milliy bog'i va boshqa yangi bog'-parklardagi gulzorlar buning isbotidir (5.3.1-rasm).

Gulzorlarni shakllantirishda ularning masshtabi va shakliga e'tibor berish, mayda islimiy elementlardan qochish, ranglar garmoniyasiga erishish va ularni yashil atrof bilan uyg'unlashtirish katta ahamiyatga ega. Gulzorlarda tantanavorlikka erishish uchun

5.3.1-rasm Gulldan tuzilgan massiv va guruhlar kompozitsiyasi.

fon tarzida sof bir turdagi maysa o'simliklarini ekish, ularni bir rangdagi guldor bordyurlar (hoshiyalar) bilan bezash tavsiya etiladi. Monumentlar, memorial yodgorliklar atrofi va oldilarini gulzorlashtirishda, gullardan axirantes, begoniya grasilis, seloziya, pelargoniya (geran)ni qo'llash, hoshiyalovchi bordyumi sinerariya primorskiy yoki pileyadan ishlash, maysazor uchun esa yashil alternatera yoki raygras pastbishchniy qo'llansa gulzorlarning tantanavor chiqishi ta'minlanadi. Bajarilishi qiyin va tuzilishi murakkab gul naqshlaridan ko'ra ko'rinishi manzarador oddiy gulzor shaklini amalda qo'llash oson va ko'rklidir.

Petunya, verbenya, yozgi georginiya, kann gullaridan ishlangan yirik massiv gulzorlar tagetes otklonyonniy, perilya, sinerariya primorskiydan ishlangan bordyurlar bilan o'ta manzarali ko'rinish beradi. Baland bo'lmagan bir turli toza rangli bir yillik gullar yorqin gulzorlar kompozitsiyasi uchun yaxshi material hisoblanadi.

Gulzorlarni yaratish qoidalari mavjud bo'lib, ular, asosan, quyidagilardan iborat:

1. Gulzorlarning eng yorqin, diqqatni o'ziga tortuvchi qismi — bu markaziy klumba hisoblanib, u gulzorning o'rtasida joylashishi shart. Klumbalar yodgorlik, monument va basseynni chegaralovchli yoki maysazor fonida ishlangan alohida landshaft kompozitsiyasi tarzida bo'lishi mumkin.

2. Gulzorlarda qo'llanilgan gul shakllari maydalashib, bir-biriga aralashib ketmasligi kerak, zero ular yaxlitlikni buzishga sabab bo'ladi. Yaxshisi yirikroq rasm va oddiyroq shakllarga ega bo'lgan gulzorlarni shakllantirish zarur.

3. Gulzorlarda guldor shakllarning ko'p sonli bo'lmashligi, atroflari ko'proq maysazor va hoshiyalar bilan bezatilishi va holilash-tirilishi kerak.

Gulzorlarni yaratishda ularning barcha turlaridan: klumbalar, rabatkalar, ornamentlar, guruhlar, bordyurlar, massivlar, soliterlardan foydalanish tavsiya etiladi. Quyida gulzorlarning ana shu turlari ustudi kengroq to'xtalib o'tamiz.

Klumba va rabatkalar. *Klumba* — gulzorlarning bir qismi yoki shu nom bilan ataluvchi alohida gulzor kompozitsiyasidir. U turli geometrik tugal shakllarga ega bo'lgan, o'rta qismi va chekkalari atrofidagi maysazor yoki yo'laklardan biroz baland, markazidan

troflariga qisman qiyalik hosil qiluvchi va sof manzaraviy (turli rangdor gullar, barglari manzarali) o'simliklardan shakllantirilgan gulzordir (5.3.2—5.3.3-rasmlar).

O'zbekistonning quruq va issiq yozgi sharoitida klumbalar doimiy sug'orishni talab qiladi. Shuning uchun ham bizda klumbalar yuzasini, odatda, tekis yoki hatto biroz cho'ktirilgan sathda ishlashadi.

Bunday tekis yuzali klumbalarning o'rta qismi hunuk ko'rinishligi uchun ularning markaziy qismiga bo'yi balandroq gullar va o'simliklar, haykallar yoki sopol vazalar, chet qismlariga esa pastqam manzarali o'simliklar ekiladi.

Klumba chegarasi maysa bilan yoki doim yashil bereskletdan ishlangan bordyur bilan hoshiyalanadi. Hozirgi vaqtda maysazorlar foniga ekilgan chetlari dandona shaklidagi ritmli shlakobeton hoshiyalar bilan chegaralangan romb yoki doira shaklidagi klumbalar keng tarqalgan.

Alohida tantanavor joylarda (memorial kompozitsiyalar, monumntlar va h.k.) klumbalarning chetlarini dekorativ tabiiy toshlardan, ayniqsa ochiq qizg'ish rangdagi toshlardan ishlangan bordyurlar bilan hoshiyalash an'ana bo'lgan.

Klumbalar ularda qo'llanilgan o'simliklarning qaysi guruhga mansub ekanligiga qarab quyidagi turlarga bo'linadi:

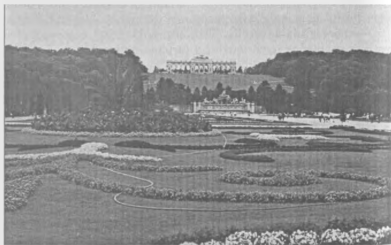
1. Gilamsimon ko'rinishli, ya'ni sathi tekis pastqam gullovchi yoki yaprog'i manzarali turli rangdagi o'simliklar ekilgan klumba. Ularda o'simliklar balandligini bir tekisda tutish va yaqqol figurali gulzor shaklini saqlash maqsadida o'simliklar qirtishlab turiladi (5.3.3-rasm).

2. Gulli klumbalar, tarkibi, asosan, yirik gullovchi o'simliklardan tuzilgan, qisman yaprog'i manzarali, bir yillik va ko'p yillik ochiq muhitda qishlovchi va qishlamaydigan o'simliklardan tuzilgan klumba. Bir yillik o'simliklar ikki xil: tuxumli va tuxumsiz bo'ladi.

O'zbekistonda o'simliklarning gullashi fevral oyining oxiri — mart oyining boshidan (viola, margatirka) to noyabrning o'rtalarigacha (mayda gulli xrizantemalar) davom etadi. Ana shu davr ichida eng muhim obyektlardagi klumbalarga ekilgan o'simliklar uch martagacha (viola, gullovchilar yoki yaprog'i manzarali; mayda gulli xrizantemalar ketma-ketligida) o'zgartiriladi.

5.3.2-rasm. Soat shaklidagi klumba.

5.3.3-rasm. Gulzorlar bilan bezatilgan ulkan maysazor — parter.
Uning o'rtasida doira shaklidagi yirik klumba, uning markazida
esa soliter-buta joylashgan.

Rabatka — uzun gryadkalar, tasma ko'rinishdagi chiziqli gulzor bo'lib asosan, gullovchi yoki yaprog'i manzarali o'simliklardan ekiladi. Boshqacha aytganda, rabatkalar — bu uzun chiziqli tasma gulzorlar bo'lib, yo'laklar va xiyobonlar, maydonlar atrofi bo'ylab ekiladi (5.3.4-rasm). Ularning eni va uzunligi turlicha bo'lib, rabatkalarining qayerga va nima maqsadda ekilganligiga bog'liq. Rabatka sathi, odatda, tekis bo'ladi. Rabatka eni 3 metrgacha bo'lgan tasma ko'rinishdagi, gulzor ichiga 5—8 qator ko'p yillik yoki 8—13 qator bir yillik gulli yoki yaprog'i manzarali o'simliklar ekiladi (5.3.5-rasm).

Ko'p yillik o'simliklardan ishlangan rabatkalar gulzorlar chetlariga, ularga hoshiya-ramka tarzida ekiladi.

Rbatkalar joylashgan joyi va ishlanishiga qarab bir sathli hamda ikki sathli bo'lishi mumkin. Bir sathli rabatkalar yo'laklar va xiyobonlar chetlarida zabor yoki imorat yoniga, ikki sathlisi esa xiyobonlarning o'rtasida joylashgan bo'ladi.

Uzun rabatkalar zerikarli bo'lmasligi uchun bir necha bo'laklar va qismlarga bo'linadi. Ularning orasiga tarhi kvadrat yoki aylana shaklidagi kichik klumbachalar, yo'laklar, katta o'lchamli pastqam o'simliklar (palma, drasena, banan, agavalalar) ekiladi. Ular davomli, uzun rabatkalarni o'ziga xos ritmlar va aksentlar bilan bezaydi.

Guruh va soliterlar. Guruh — bu gulzorlarning bir qismi, gulli o'simliklarning o'ziga xos shakli, odatda, bir xil yoki bir navdagi o'simliklardan ekilgan guruh kompozitsiyasini tashkil qiladi.

5.3.4-rasm. Maysazor fonidagi rabatka gulzori.

5.3.5-rasm. Yo'l bo'ylab tortilgan ikki yarusli rabatkalar.

Guruhlar uchun aksari hollarda baland o'suvchi gullovchi o'simliklar tanlanib, ular, odatda, bir-biriga yaqin qilib ekiladi.

Guruh kompozitsiyasi maysazorlar fonida yoki gulzor elementi tarzida ekilgan bo'lishi mumkin.

Guruhlar tarkibidagi o'simliklar xiliga qarab toza yoki oddiy, aralash va murakkab tuzilishda bo'lishi mumkin. Bir turdagi gullardan tuzilgan guruhlar oddiy (toza), har xil gullardan tuzilsa aralash deb ataladi (5.3.6 -rasm).

Guruhlar joylashishiga qarab ikki xil:

1. Devor oldi guruhleri — devorlar, to'siqlar, daraxtlarning tanalari va yomon ko'rinadigan predmetlarga yashil manzara berish uchun qo'llaniladi. Buning uchun baland o'suvchi o'simliklar (kleshchevina, qirqilgan bargli rudbekiya, baland o'suvchi kannlar) qo'llanadi.

2. Erkin o'suvchi guruhlar — maysazor ustida erkin tabiiy landshaft holatida yoki muntazam tartibda ekilib, ular uchun balandligi turlicha bo'lgan o'simliklar tanlanadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, guruhlar, odatda, bir tur yoki bir navli o'simliklardan zarur hollarda esa bir nechta (2–3) tur va

5.3.6-rasm. Yashil hoshiyalar bilan bir necha qismlarga bo'lingan gulzorlar guruhi.

navlardan tuzilib, balandligi, rangi-ro'yi, shakli, shox-shabbalarining tig'izligi va boshqa manzaraviy xususiyatlariga qarab, o'zaro uyg'un, kontrast yoki nyuans bog'lanishlarda yaratiladi (5.3.7-a rasm).

Soliter — bir yillik yoki ko'p yillik o'simliklardan maysazor, gulzor yoki maydon fondida alohida ekilgan yakkaxon kompozitsiyadir. U parklar yoki skverlarda, guruhlar, klumba, rabatka, mo'jaz me'moriy shakllardan alohida masofada, yakka tartibda ekiladi.

Soliter kompozitsiyasiga qo'yiladigan talablar:

— soliter uchun tanlangan o'simliklarning har tomonlama go'zal bo'lishligi, agar buning uchun manzarali yaproqli o'simliklar tanlansa, ularning tig'iz bargliligi, go'zal qomati, shaklining noyoblighi, barglarining rangdorligi, agar gullovchi o'simliklar tanlansa, ular to'la-to'kis va davomli gullab turish kabi xislatlarga ega bo'lishi zarur;

— soliterlar uchun tanlangan joy har tomondan yaxshi vizual ko'rinadigan bo'lishi kerak.

5.3.7-a rasm. O'rmonzor ichidagi gulzorlar guruhi.

Soliter kompozitsiyasi guruhlar kabi nafaqat gullovchi yoki manzarali bargli o'tli o'simliklardan, balki go'zal va xushqomat daraxt va butalardan ham shakllantirilishi mumkin (5.3.7-b rasm).

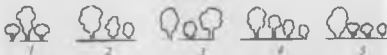
Bordyurlar va parterlar. *Bordyur* — gulzorlarning bir qismi, gullovchi o'simliklar kompozitsiyasining shakli. Klumbalarning chetlariga, yo'laklar, rabatkalar, maysazorlar, xiyobonlar bo'ylab bir yillik yoki ko'p yillik gullovchi yoki yaproqsimon manzarali o'tli o'simliklardan ekiladigan tasma ko'rinishidagi kompozitsiya (5.3.8-rasm).

Ayrim hollarda, to'g'rirog'i gulzorlar chetlaridagi bordyurlarni hoshiya yoki ramka deb ham atashadi. Ular gulzorlar ko'rinishiga tugal bezak va manzara beradi. Bordyurlarning eni ular uchun tanlanadigan o'simliklarning turlari va bordyurning qayerga ishlanishiga qarab 10–40 sm, o'simliklarning qatorlar soni esa 1–5 ta gacha bo'ladi. Qatorlarga gullovchi, gilamnusxa, bir yillik yoki ko'p yillik, bo'yi pastqam (25–35 sm gacha), bargi manzarali o'tli o'simliklar ekiladi.

5.3.7-b rasm. Maysa fonidagi klumba va soliterlar.

Bordyurlar ko'kalamlashtirilayotgan hududlarni manzaraviy va me'moriy badiiy bezash uchun ham xizmat qiladi. Bunday hollarda ular oddiy va murakkab turlarga bo'linadi (5.3.9-rasm).

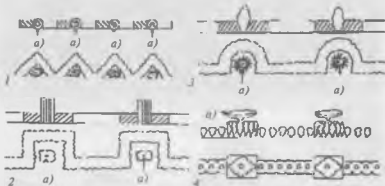

5.3.8-rasm. Oddiy yashil bordyurlarda o'simliklarning joylashishi:

1 – ikki yarusli uch qatorli; 2 – uch yarusli uch qatorli;

3 – ikki yarusli uch qatorli; 4 – to'rt qatorli;

5 – ikki yarusli to'rt qatorli.

5.3.9-rasm. Murakkab bordyurlarga misollar:

1 – ilon izli soliter kompozitsiyali bordyur (a);

2 – uyali soliterli bordyur (a); 3 – yarimaylanali soliterli (a) bordyur;

4 – kontrastga asoslangan kvadrat urg'uli chiziqli bordyur (a).

Parter – binolar oldiga, bog'-parklarga kirish yoki ular hududida qo'llaniladigan tantanali tekis gulzor yoki maysazor kompozitsiyadir.

Parterlar gulzor kompozitsiyasi bilan tashkillashtirilgan va yaxlit birlashtirilgan bir necha elementlardan tuziladi. Parter elementlari – maysazor, maxsus tanlangan manzarali o'tli va gullovchi o'simliklar, yo'laklar, mo'jaz me'moriy shakllar (5.3.10; 5.3.11; 5.3.12-rasmlar).

Parterlarda o'zining yorqinligi va manzaraviyligini uzoq saqlaydigan klumbali va rabatkali maysazorlar asosiy o'rinni egallaydi.

Keyingi yillarda muhim jamoat binolari yonidagi ko'chalar, chorrahalaridagi maydonlar, asfalt va beton yopmalar, to'shamalarni yashil va yorqin ranglar bilan bezash maqsadida muhitga manzaraviy samara beruvchi ko'chma gul vazalari va guldonlar qo'llanmoqda. Bunday guldon va vazalar quymabeton yoki plastmassalardan ishlanmoqda. Ularga, odatda, tayyor o'simliklar ekiladi. Buning uchun O'zbekiston sharoitida pelargoniya, petuniya, xlorofitum, setkreatziya, begoniya, gratsilis, shprenger asparagusi yoki pilelar birgalikda ekiladi.

Gulzorlarning u yoki bu shakli, kompozitsiyasini yaratishda o'simliklarni to'g'ri tanlash muhim ahamiyatga egadir. Bu masalada, o'simliklarning biologik – manzaraviy xususiyatlari va agrotexnikasini bilishdan tashqari, arxitektorlar yuksak badiiy did va kompozitsiyaviy ko'nikmalarga ham ega bo'lishlari zarur.

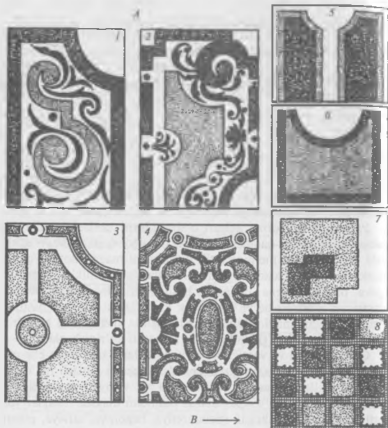
Parter va gulzorlar uchun o'simliklarni tanlashda ularning balandligiga e'tibor qaratish zarur. Agar gulzor markazida yodgorlik yoki boshqa biror me'moriy tik qurilma turmagan bo'lsa, gulzor markaziga bo'yi baland, ko'rinishi samarali o'simliklar, masalan, agava, palma drasena, banan va boshqalar, gulzorlarning chetaroq qismlariga pastroq bo'yli va uning chekkasiga esa eng pastqam o'simliklar tanlanadi. Bunday joylashishda o'simliklar bir-birini to'smaydi va gulzor (klumba) juda samarali ko'rinish oladi.

Gullash davri va vaqtiga ko'ra o'simliklarni tanlashda eng erta gullovchi va davriy uzoq gullovchi o'simliklarni tanlash ma'qul.

Mustaqillik yillarida Toshkentda va viloyat poytaxtlarida oranjereyalar hamda issiqxonalarda oldindan maxsus tuvaklar yoki torfli xaltachalarga ekilgan (pelargoniya, begoniya, salviya, pilantovoy atirgullar, axirantes, setkreaziya, xlorofitum, beresklet, shprenger asparagisi kabi) gullar va o'simliklardan foydalanish ularni ekish ishlarining tugashi bilanoq yaxshi manzaraviy samara bermoqda. Guli yoki bargining rangiga qarab o'simliklarni tanlashda eng chiroyli va jimjimador gul manzaralarini beruvchi o'simliklarni tanlash maqsadga muvofiqdir.

Parter uchun gullarni ranglari bo'yicha tanlashda quyidagilarga rioya qilish tavsiya etiladi:

- a) ranglar kontrasti;
- b) ranglar nyuansi qonuniga;

5.3.10-rasm. Parterlarning turlari:

- A – tarixiy parklarga xos parterlar: 1 – arabeskali parter; 2 – naqshinkor (ornamental) parter; 3 – inglizcha parter; 4 – gilamnusxa parter;
 B – zamonaviy parterlar: 5 – gulzor parter, 6 – maysali parter;
 7 – maysali va gulli asimmetrik parter; 8 – modulli parter.

d) neytral tonlar ahamiyatiga.

Ranglar kontrasti qonuniga ko'ra eng chiroyli gullarning birkuviga erishishga harakat qilinadi. Qizil gulni unga kontrast bo'lgan yashil gul bilan, to'q sariq gulni ko'k gul bilan, sariqni binafsha

5.3.11-rasm. Maysali va gulli naqshinkor parter.

5.3.12-rasm. Arabeskali va naqshikor yirik parterlar.

gul bilan yonma-yon ekadi. Qizil, to'q sariq va sariq gullar eng faol, issiq ranglardir. Ular ichida to'q sariq eng issiq hisoblanadi. U o'ta jozibador, diqqatni jalb qiluvchi, issiq muhit hosil qiluvchi rangdir. Yashil, ko'k, binafsha ranglar esa — passiv, sovuq ranglar hisoblanadi.

Ular ichida ko'k rang sovug'idir. Bu kabi tonlar gulzorlarga qat'iylik baxshida etadi.

Konrastlilikni biroz yumshatish uchun kontrast beruvchi gul guruhlar orasiga neytral tonli gullardan ekiladi. Hamma qoramtir (to'q qizil, to'q ko'k, to'q sariq) rangdagi gullarni tomoshabinga yaqin joylashtiriladi.

Ranglar nyuansi qonuni barcha rangdagi tonlarning sekin-asta o'zgarib borishini bildiradi, ya'ni ranglar bir-biriga kontrast emas, balki bir rangning turli tonlari, yo to'qlashib yoki oqarishib boradi. Ushbu qonunga asoslanib, klumbalarni gullar bilan bezashda istalgan rangdagi gulning turli tonlarini qo'llash mumkin.

Klumba gulzori agar unda ekilgan gullarning rangi gulzor chetidan o'rtasiga qarab to'qlashib borsa, buning teskarisiga ko'ra chiroyli va fayzli chiqadi.

Neytral tonlar ahamiyatini ham e'tiborga olmoq kerak. Neytral ranglar — bu oq va qora ranglardir. Oq rang va uning turli tonlari uzoqdan ham yaxshi ko'rinadi, ularni ko'pincha kontrast ranglarni qisman yumshatish uchun qo'llashadi. Oq rang dissonans ranglarni yumshatadi, disgarmoniyani yo'qotadi. Masalan, agar qizil va binafsha ranglar o'zaro to'qnashsa ular og'ir, bejirim ko'rinadi, ular orasiga oq rang qo'shilganda esa bu manzara ancha yumshatiladi, neytrallashadi.

Maysazorlar — bu tabiiy yoki sun'iy tarzda yaratilgan, ajir maysa o'tlar bilan yopilgan yashil maydondir. Maysazorlar funksiyasi va ahamiyatiga qarab ikki xil: manzaraviy va maxsus maysazorlar guruhiga bo'linadi (5.3.13-rasm).

Manzaraviy maysazorlar guruhiga parter maysazorlar, o'tloq maysazor va chiroyli gullovchi ko'p yillik maysazorlar kiradi. Maxsus maysazorlar guruhiga sport maydonlarining maysazori, magistral ko'chalarda transport va piyodalar harakatini ajratuvchi trotuarlar bo'ylab tashkillashtirilgan maysazorlar, qiyaliklar va qirlarni mustahkamlovchi maysalar, qabriston maysazorlari va hokazolar kiradi.

Parter maysazorlar, odatda, tekis bo'lib, park va bog'lar oldilari hamda boshqa tantanali joylarni ko'kalamzorlashtirishda hamda gulzor fondini tashkil etuvchi maysalardir. U o'ta sifatli, o'tlari barxatsimon, rangi bir xilda, yuzi o'ta tekis, bo'yi pastqam, barglari tig'iz bo'lishi shart.

O'tloq, ya'ni lugovoy maysalar keng maydonlarni egallaydi. Ularni, odatda, parklar, o'rmonzor parklar (lesoparklar), lugoparklarning keng ochiq yashil maydonlarini va peyzajli qismlarini ko'kalamzorlashtirishda qo'llashadi.

Maysazorlar ikki xil uslubda: maysa tuxumini ekish va chimlashtirish orqali yaratiladi. Tekis joylarni maysalashtirishda maysa tuxumini ekish uslubi, qiya va qirlik joylarni maysalashtirishda esa chimlashtirish usuli qo'llanadi. Maysa tuxumi yaxshi tayyorlangan tekis tuproqqa sentabrda, oktabr boshlarida yoki erta bahorda — fevralning oxiri martning boshlarida ekiladi. Ekilishi me'yori 1 kv m maydonga 10—12 gramm. Maysa ekilgan joy boshlang'ich

5.3. 13-rasm. Relyefli maysazor ko'rinishi.

ikki-uch hafta davomida muntazam sug'orilib turiladi. Parter tipidagi maysalar har 2 haftada, lugovoy maysalar esa har oyda bir marta qirtishlab turiladi. Maysa o'simliklarga O'zbekistonda, asosan, Kanada grin, raygras pastbishniy, ovsyanitsa lugovaya, palchatnik, myatnik lugovoy qo'llaniladi.

Hozirgi vaqtda maysalar tuxumi magazinlarda maxsus upakovkalarda sotiladi. Upakovkalar ustiga ularni ekish qoidalari va me'yorlari yozib qo'yiladi.

Maysalar o'miga ko'p hollarda yeryopar o'simliklardan ham foydalaniladi. O'zbekistonda o'sadigan yeryopar o'simliklarga beresklet pochvopokrovniy, paporotnik, barvinok, badan, dyusheniya indiyskaya, ofiyapagan yaponskiy, zemlyanika lesnaya, viola gibridnaya, barxatsi otklonyonniy kabilar kiradi.

5.4. Bog'-park kompozitsiyalari va peyzajlarni yaratishning badiiy-me'moriy va landshaft vositalari

Bog'-park peyzajlari bog'da sayr qiluvchilar kayfiyatini ko'tarish, tabiatdan zavqlanish va his-hayajon tuyg'ularini shakllantirishga xizmat qiladi.

Peyzajlar hajmiy tuzilishga ko'ra ochiq, yarimochiq, yarimyopiq va yopiq ko'rinishlarga ega bo'ladi. Yopiq peyzaj soya-salqinga boy, dov-daraxtlar bilan ko'kalamlashgan, osmon yoki bulutlar deyarli ko'rinmaydigan yashil sayrgoh — o'rmonzordir. Ochiq peyzaj esa buning aksi, soya unda deyarli yo'q, tarkibi maysazor, gulzor, suv havzalari va yo'laklardan tashkil topadi.

Bog'-park peyzajlarini yaratishda bir xillikdan qochish kerak, ya'ni parkda sayr qiluvchilar turli xil peyzajlar orasidan o'tishi, park «ssenariya»lari va «kartina»larini tomosha qilishi, ularni ko'rib ko'ngli yayrashi lozim.

Umuman olganda, bog'-park peyzajlari parklarning me'moriy-rejaviy tuzilishiga bog'liq bo'lib, ular yuqorida II bobda ta'kidlanganidek, muntazam simmetrik, erkin tabiiy peyzajli yoki aralash yechimlarda ishlanishi mumkin.

Park muntazam simmetrik yechimda shakllansa, unda maysazor va gulzorlardan tashqari ko'proq qatorlar, xiyobonlar, soliter, guruhlar, massiv kabi yashil landshaft kompozitsiyalari, agar park

peyzaj, ya'ni erkin tabiat uslubida shakllansa guruhlar, xiyobonlar, soliter va massivlar qo'llaniladi.

Bog'-park peyzajlari, shuningdek, peyzaj ssenariya va kartinalarini yaratishda arxitekturadagi kabi bog'-park san'atida ham badiiy me'moriy va kompozitsiyaviy vositalardan foydalaniladi. Ularga simmetriya, ritm, qator, kontrast, dominant, perspektiva kabilar kiradi.

Simmetriya — bir xildagi bog' elementlari va o'simliklarning rejaviy o'qlarga yoki shartli tekislikka nisbatan muntazam tartibda barobar joylashishidir. Bog'-park san'atining simmetrik kompozitsiyalaridagi bunday barobarlikka bog' elementlari va ular joylashgan oraliqlarning tengligi tufayli erishiladi.

Ritm — takrorlanuvchi elementlar va shakllarning bir-biriga mos kelishligini, takrorlanish tartibi hamda taktini, nazokati hamda maromini bildiradi. Ritm — bir xil tipdagi elementlar, shakllar, o'simliklar, harakatlar, ranglar, tovushlar yoki jarayonlarning zamon yoki makonda muayyan bir tartibda, davriy takrorlanishi yoki joylashishidir. Ritmdan samarali foydalanish uchun uning turlari va ularga xos xususiyatlarni bilish zarur.

Landshaft arxitekturasida ritmning ikki turi mavjud: 1) o'simliklarning biologik xususiyatlari (barglari, shoxlari, gullari va ularning rangi) bilan bog'liq bo'lgan tabiiy ritm va 2) badiiy ritm, ya'ni o'simliklarning qatorda muayyan tartibda takroriy joylashuvidan hosil bo'lgan ritm. Biroq, qatorda bir xil o'simliklarning uzluksiz birday takroriy joylashuvi ham inson medasiga tegishi mumkin. Shuning uchun ham landshaft ritmini badiiy boyitishning quyidagi usullari mavjud:

- takrorlanuvchi elementlar sonini oshirish, ular tarkibiga tabiiy va me'moriy elementlar kiritish, ularning materiali, rangi va fakturasini o'zgartirish;

- takrorlanayotgan elementlar tuzulishini murakkablashtirish;

- qator kompozitsiyasiga favqulotda kontrast va nyuans elementlar, urg'ular kiritish.

O'simliklarning ritmik qatorda takrorlanishi takt deb atalib, u miqdoriy xususiyatga ega. Ritm takti qatorda bitta, ikkita va uchtalik qismlardan tuzulishi mumkin. Bunda qismlardagi o'simliklar bir turda, yoshda va shaklda bo'lishligi shart (5.4.1-rasm).

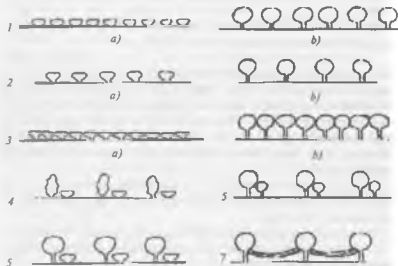

5.4.1-rasm. Ritm taktlari:

1 – bir qismli; 2 – ikki qismli; 3 – uch qismli taktlar.

Taktning ko'p martalab takrorlanishi natijasida turli xil ritmik qatorlarni vujudga keltirish mumkin:

– *oddiy qator*, daraxtlar va butalardan shakllantirilib, odatda, xiyobonlar, tirik yashil to'siq (izgorod)lar, yashil devorlar va o'rmon qatorlarini yaratishda qo'llaniladi; qatorda joylashgan o'simliklar oralig'ini o'zgartirib, siyrak, zanjir va zich qatorlar hosil qilish mumkin. O'simliklar qatorda tig'iz joylashsa, qator o'rniga yashil devor yoki himoya qatorlari shakllanadi (5.4.2-rasm);

5.4.2-rasm. Ritmik qatorlar:

1 – oddiy qator; 2 – siyrak qator; 3 – tutashgan qator; 4–5 – murakkab qator; 6 – daraxt va butalardan ishlangan murakkab qator; 7 – daraxt va lianlardan ishlangan murakkab qator; a – butalar; b – daraxtlar.

– *murakkab qator* balandligi har xil bo'lgan qatorlab ekilgan alohida daraxtlar yoki butalardan yoki daraxtlarning butalar va lianalar bilan aralashmasidan hosil bo'ladi;

– *aralash qator* o'simliklardan tashqari haykallar, mo'jaz me'moriy shakllar, park jihozlari elementlarini ham o'z tarkibiga oladi;

– *geometrik shaklli ritmik qator*, o'simliklarni kuzab-qirtishlab, ularga turli xil yashil geomerik sun'iy shakllar berish orqali hosil qilinadi;

– *aksentli, ya'ni urg'u berilgan qator*, oddiy qator tarkibiga muayyan masofadan so'ng boshqa xil yoki shakllardagi daraxtlar kiritilib, qatorga manzaraviy urg'u beriladi;

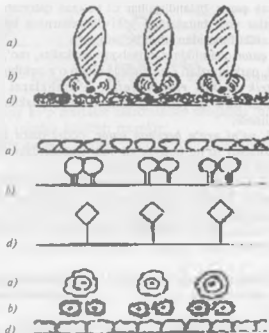
– *«akkordli», ya'ni turli o'simliklarning o'zaro mutanosib, hamohang qatori*. Bunday qator parterlarga va shaharning keng yashil eksplanadalariga xos bo'lib, ko'p qismli ritmik taktlarda, masalan, turli balandlik va shakllarga ega bo'lgan o'simliklarning uchtalik takrorlanuvchi taktidan iborat murakkab ritm (5.4.3-rasm);

– *fasliy dinamik qatorlar*, ya'ni doim yashil va bargi tushuvchi o'simliklarning qatorda davriy takrorlanishdan hosil bo'lgan ritm;

– *rejaviy kompozitsiyasi bo'yicha qatorlar* to'g'ri, yoy shakli va aylana shaklidagi ritmik qatorlar ko'rinishida bo'lishi mumkin;

– *vertikal (tik) yo'nalishdagi ritmlar* ham bo'lib, ular vaqt davomida o'simlikning o'sib, ulg'ayib borishi bilan archa, pixtalar, listvenitsalar va boshqa xvoy tipidagi daraxtlarning novdalarini g'uj barg qilib kurakcha shaklida o'stirib yoki daraxtlarni kuzab, ularga qandil, katta shamdon, chilchiroqlar shaklini berish orqali hosil qilinadi.

Kontrast – kompozitsiyada shakl, material, hajm, plastika, faktura yoki ranglar orasidagi yaqqol seziluvchi farq, holat, ko'rinish (5.4.4-rasm). Aynan ana shunday farq tufayli landshaft kompozitsiyasida yuqori manzarali samaraga erishish mumkinki, shu boisdan ham aksari o'simliklardan tuzilgan kompozitsiyalarda kontrast vositasidan keng foydalaniladi. Daraxt va butalar ko'rinishining majnuntol piramidasimon shakllari, ustunsimon ko'rinishdagi baland daraxtning tekis tom foniga kontrastligi, sharsimon

5.4.3-rasm. Uch qismlik murakkab ritm:

a — butalardan; b, d — daraxtlardan (yuqoridagi rasmda fasaddan ko'rinishi, pastda tarhdagi ko'rinishi).

yoki tuxumsimon ko'rinishidagi daraxtlar va butalarning gotik stilda qurilgan imoratlarning minoralari va shpillariga kontrastligini ko'rsatib o'tish mumkin.

Qoramtir yashil o'simlik oqishroq o'simlik fonida yaqqol seziluvchandirki, bu ham kontrastdir.

Qizil gul oq rangli gulga, to'q ko'kimtir binafsha gul sariq rangli gulga kontrast nisbat beradi.

Majnuntolning oqishroq barglari keng yaproqli to'q yashil lipaning barglariga, Matsuda majnuntolining iltos izli bo'toqlari beryozaning to'g'ri tik tanasiga kontrast bo'lsa, tuya daraxtining tik piradimasimon shox shabbalari tarqoq shox-shabbali mojjevelnikdan keskin farq qiluvchidir va hokazo.

5.4.4-rasm. Guruhlarni shakllantirishda kontrastdan foydalanish:

- 1 – shakli bo'yicha: gumbazsimon, ustunsimon, soyabonsimon shakllar kontrastda;
- 2 – shox-shabbalarining manzaraviy tuzilishi bo'yicha kontrast;
- 3 – balandligi bo'yicha kontrast;
- 4 – barglarining rangi bo'yicha kontrast.

Park yoki bog'da sayr qilish davomida turli-tuman kontrastlarni ko'rish mumkin: daraxtlar va butalar kontrasti, o'simliklarning baland-pastligi, shakl-shamoillaridagi farqlar, shox-shabbalarining tig'iz yoki siyrakligi, tuzilishi, barglarining fakturasi, katta-kichikligi va plastikasidagi farqlar kishiga zavq bag'ishlashi muqarrardir (5.4.6, 5.4.7-rasmlar).

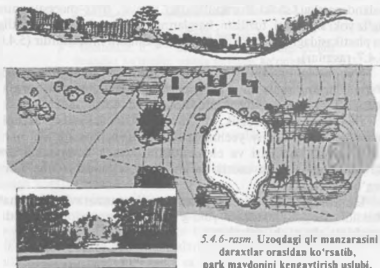
Nyuans-kontrastning teskarisi, landshaft kompozitsiyasida o'simliklarning shakllari, hajmi, plastikasi, fakturasi yoki ranglari orasidagi zo'rg'a seziluvchi farq, holat.

Dominant shaharsozlik, me'morchilik va landshaft arxitekturasida yuqori badiiy yechimga ega bo'lgan, boshqa me'moriy va landshaft shakllari va elementlarini o'ziga kompozitsiyaviy bo'ysundira oladigan asosiy me'moriy yoki landshaft-me'moriy urg'u.

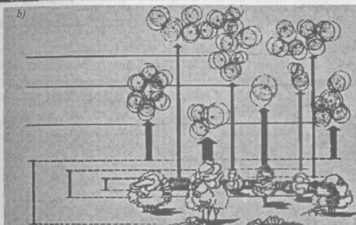
Dominant biror-bir me'moriy yoki manzaraviy landshaft shaklida, rangda, fakturada yoki g'oyaviy mazmundorlikda ifodalanishi va aks etishi mumkin.

5.4.5-rasm. Kontrast va nyuans vositasida shakllantirilgan yashil kompozitsiyalar.

5.4.6-rasm. Uzoqdagi qir manzarasini daraxtlar orasidan ko'rsatib, park maydonini kengaytirish uslubi.

d)

5.4.7-rasm. Bog'-park landshafti va peyzajlarini yaratish uslublari:
 a – parking aksentli elementlarini ajratib ko'rsatish; b – uzoqdagi daraxtlar guruhlarini oldinga ekilgan daraxtlar orqali ko'rsatish;
 d – bog'ning chiroyli «kartina»larini ramkalar uslubida ko'rsatish.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Landshaft arxitekturasida qanday rejaviy uslublar qo'llaniladi?
2. Landshaft arxitekturasida qo'llaniladigan me'moriy-rejaviy yechimlar va kompozitsiyalaraga izoh bering.
3. Daraxt va butalardan shakllantiriladigan yashil kompozitsiyalarning turlarini aytib bering.
4. Soliter kompozitsiyasi qanday kompozitsiya va ularga qo'yiladigan talablarni aytib bering.
5. Guruhlar nima, ularning turlarini aytib bering, ular qanday o'simliklardan tuzilgan?
6. Qatorlar kompozitsiyasiga qo'yiladigan talablar nimalardan iborat? Qatorlarning qanday xillari mavjud?
7. Yashil massiv nima va uning qo'llanish sohasini aytib bering.
8. Gulzorlarning qanday xillari bor, ularni bir-biridan farqlang.
9. Gulzorlar qanday qoidalar bo'yicha shakllantiriladi?
10. Maysazorlarning xillari va ularni shakllantirish usullarini tushuntirib bering.

VI bob

LANDSHAFT ARXITEKTURASI OBYEKTлари HUDUDLARINI ME'MORIY-REJAVIY VA LANDSHAFT TASHKIL ETISH

6.1. Umumshahar va qishloq tuman markazlarini landshaft tashkillashtirish

Qishloqlardagi hozirgi mavjud tuman markazlari aholisi 5–10 minggacha bo'lgan zamonaviy shaharchalar tarzida shakllantirilmoqda (6.1.1-rasm). Kelajakda ular egallagan maydonlar va aholi sonining oshib borishi kuzatilmoqda. Zamonaviy tumanlar markazlari hududini bog'lar, parklar, maydonlar, xiyobonlar, piyodalar ko'chalari va ayrim hollarda qirg'oq bo'ylari tashkil etsa, ushbu hududlardagi elementlarni yagona bog'-park tizimiga birlashtiruvchi va o'zaro bog'lovchi – bu piyodalar tizimining tashkil etilishidir (6.1.2-rasm).

6.1.1-rasm. Estoniya respublikasi qishloq pasyolkasining
jamoat markazi.

Tarxi va umumiy ko'rinishi.

Tuman markazlari landshaftini tashkil etishda markazdagi ochiq maydonlarni funksional zonalarga ajratish landshaftni loyihalashning muhim bosqichi hisoblanadi. Har bir funksional zonaning qay tarzda landshaft tashkil etilishi bu yerdagi piyodalar gavjumligi va harakatiga bog'liq. Shu boisdan ham tuman markazi hududini

piyodalar harakati bilan bog'liq tarzda quyidagi zonalarga ajratib loyihalash maqsadga muvofiq: ma'muriyat zonasi; tranzit harakat; rekreatsiya va bo'sh vaqtni o'tkazish; ovqatlanish; ommaviy tadbirlar (bayramlar, shou-konsertlar, diskotekalar) zonasi.

Tranzit zona piyodalarning faqat harakat davrida hududda qisqa vaqt davomida bo'lishiga mo'ljallangan. Tranzit harakatga mo'ljallangan ko'kalamlar bu to'g'ri chiziqli xiyobon va yo'laklar hisoblanadi. Hududda ularning rejali joylashtirilishi aholi tomonidan rekreatsiyaga sarflanadigan vaqtning davomiyligiga bog'liq. Tranzit harakat zonasi gulzorlar va boshqa landshaft kompozitsiyalari bilan mayda qismlarga bo'linmasligi kerak.

Rekreatsiya va bo'sh vaqtni o'tkazish zonalarini aholini markazga yaqinlashtirishning ijtimoiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Dam olish va bo'sh vaqtni o'tkazish zonalarini har tomonlama o'ylab tashkil etish aholi guruhlar orasida o'zaro muloqot qilish va axborot almashishi uchun sharoitlar yaratadi, jamiyat fuqarolarini jipslashtiradi.

Zonalarni tashkil etish uchun eng qulay tabiiy sharoitga ega hududlar — bu daryo yoki sun'iy yaratilgan havzalarning bo'ylari, ko'kalamzorlar, bog'lar, parklar hududi, maydonlar, xiyobonlar, bulvarlar va piyodalar yuradigan ko'chalardir.

Bu hududlarni landshaft tashkil etish aholi rekratsion faoliyatini tashkil etish ko'lamlari va tavsifiga bog'liq. Bog'-parklar, xiyobonlar, bulvarlar landshafti ularga qo'yiladigan talablarga muvofiq shakllantiriladi. Ammo maydonlar, piyodalar ko'chalari, daryo yoki ko'l sohillaridagi rekreatsion zonalar ushbu hududlarning landshaft xususiyatlariga muvofiq belgilanadi. Barcha rekreatsion hududlar boshqa zonalardan o'simliklar bilan ajratilishi mumkin.

Maydonlar va piyodalar sayrgohlari rekreatsion funksiyalarni tashkil etish uchun qulay zonalar hisoblanib, ular kunduz payti soyali yopiq yashil maydonlarda yoki yarimyopiq bulvarlarda, bog'larda, xiyobonlarda, yashil massivlarda amalga oshirilishi mumkin, kechki paytlarda esa aksincha-rekreatsion funksiyalar maydonlarning ochiq joylarida va ommaviy tadbirlar o'tkaziladigan ochiq yashil zonalarda amalga oshiriladi (6.1.3-rasm).

Sayrgoh zonalarning landshaft tashkil etilishida atrofda qurilishning me'moriy uslubi hisobga olinishi kerak, u loyihalanayotgan

6.1.2-rasm.

Qishloq landshaft arxitekturasini shakllantiruvchi tipologiyasi (A.5. Uralov ta'mini).

6.1.3-rasm. Qishloq markazlarining yopiq va ochiq yashil zonolari.

landshaft tabiiy muhitiga mos va munosib bo'lishi zarur. Shunga qaramay, yuqoridagi zonalarining landshaft kompozitsiyasi muntazam, peyzajli yoki aralash ko'rinishda amalga oshirilishi mumkin.

Landshaftni muntazam tashkil etishda, asosan, maydonlarning ochiq fazolarida joylashtiriladigan to'g'ri to'rtburchak, diagonal, aylana, oval va boshqa shakldagi yo'laklar, o'tloqlar, chamanlar, rabatkalar ko'proq bo'ladi.

Egri-bugri (ilon izi) shaklidagi yo'laklar esa ko'pincha erkin yoki peyzaj uslubida rejalashtirilgan rekreatsion — sayr qilish zonalarida, odatda, bog'lar, xiyobonlar, massivlar, daryo va ko'l bo'ylarining soyali joylarida shakllantiriladi. Manzarali maydonlarning piyodalar yuradigan qismlari bog'-park majmualari va suv havzasi sohillari bilan birlashtirilishi zarur.

Xiyobonni ko'kalamlashtirish uning o'lchamlari va kun mobaynida undan qanday foydalanishga, piyodalarning harakatiga tavsifiga (tranzit, sayr qilish) hamda xiyobon oriyentatsiyasiga bog'liq holda shakllantiriladi.

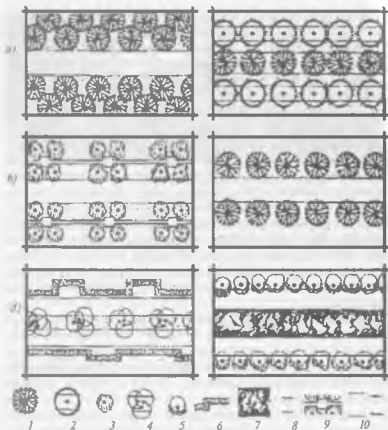
6.1.4-rasmda turli xil holatlar uchun xiyobonlarni rejali tashkil etish va ularni ko'kalamlashtirishga doir misollar ko'rsatilgan. Xiyobon qanchalik keng va uzun bo'lsa, uning chetlariga shunchalik shakli keng va tez o'suvchi o'simlik turlari qo'llaniladi. Qalin daraxtlar tez birikadi va soya beruvchi to'siq hosil qilib, piyodani quyosh nuridan himoya qiladi (6.1.4-a rasm).

Bir tur yoki har turli o'simliklar tarkibidan ochiq ritmik uzilishli xiyobonlarni yoki yarimberk turdagi landshaftni shakllantirishda foydalanish mumkin (6.1.4-b rasm). Mazkur usullar daraxtlarning yaxshiroq o'sishi, hududni shamollatish, landshaft fazoviy kompozitsiyasida aks etuvchi yorug'lik va soyalarning samarali bo'lishi uchun imkon yaratadi. Agar hududlar, asosan, kechki payt foydalaniladigan bo'lsa, u holda xiyobondagi harakatning tez yoki sekin bo'lishidan qat'i nazar, xiyobon landshaftini ochiq shakllantirish maqsadga muvofiqdir (6.1.4-d rasm). Mazkur holda o'simliklarning rejali joylashish holatini me'moriy-landshaftli kompozitsiyaning yo'nalishiga bog'liq holda «cho'ntak»lar (kurdoner), chiziqli yoki boshqa usullarni qo'llab, turlicha bo'lishligiga erishish mumkin.

Xiyobonlar orasiga markazda joylashgan ochiq muhitlarning salobatini ta'kidlovchi maysazorlar, gulzorlar, favvoralar, kichik me'moriy yoki badiiy shakllar joylashtirish mumkin. Ammo bu yerda salobatlilik yagona maqsad bo'lmasligi kerakligini ta'kidlash zarur. Markazdagi ko'kalamzor hududlar aholining shahar muhitida dam olishi va bo'sh vaqtini o'tkazishga bo'lgan ehtiyojlariga xizmat qilishi kerak.

Manzarali xiyobon va yo'laklar piyodalar maydonlarini bog'-park majmuasi yoki sohilbo'yi hududlari bilan bog'lashi zarur. Gulzorlar va maysazorlar markaziy ko'kalamzor maydonlar landshaft dizaynining eng ko'p tarqalgan elementlaridan hisoblanib, ular rejada muntazam geometrik yoki erkin peyzajli usullarda ishlanishi mumkin (6.1.5-rasm).

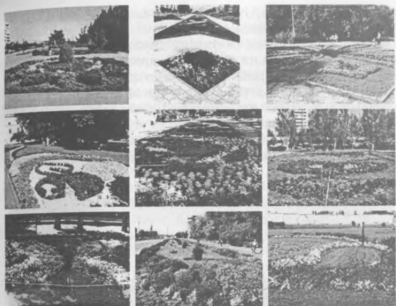
Odatda, bir, ikki turli gullar kishida oddiy erkin kompozitsiyali yirik parter gulzorlar juda kuchli taassurot qoldirishi ma'lum. Yirik maydonlarda landshaft yechimining bir xilligiga yo'l qo'ymaslik kerak. Bunday maydonlardagi gul ekinlarining asosiy turlari — bu gullab turgan maysazorlar, gul gilamlari, rangli dog'lar ko'rinishidagi maysazor yoki ochiq suv havzalari atrofiga o'tkazilgan gullar, nomuntazam shaklda yakka ekilgan soliter, bir xil yoki aralash guruhdagi gulzorlardir. Kompozitsiyada bir xillik bo'lmaslik uchun uning asosiy qismi qolgan qismlarga nisbatan kuchliroq ifodalangan bo'lishi kerak. Kompozitsiyaning bosh asosiy qismlarini ajratib ko'rsatishga uning detallarini yiriklashtirish va yorqin bo'yoqli baland bo'yi o'simliklarni qo'llash orqali erishish mumkin. Bitta

6.1.4-rasm. Tuman markazlari va qishloq parklaridagi xiyobonlar landshaftini tashkil etish usullari:

- a – berk turdagi xiyobon; b – yarimberk turdagi xiyobon;
d – ochiq turdagi fazo xiyobon: 1 – baland bo'yli daraxtlar;
2 – o'rta bo'yli daraxtlar; 3, 4, 5 – past bo'yli daraxtlar;
6, 7 – bordyur va gulzorlar; 8 – ariq va favvoralar;
9 – yo'l va yo'laklar. (L.A Adilova sxemasi).

asosiy markaziy klumba va bir nechta ikkinchi darajali klumbalari bo'lgan simmetrik kompozitsiyada bosh klumba qolganlariga ko'ra ancha kattaroq qilib loyihalanadi va uning naqshi ancha murakkab,

6.1.5-rasm. Tuman markazlarini gullar bilan bezatishning muntazam va erkin uslublarda yaratilgan landshaft kompozitsiyalari. Gulli klumbalar.
(L.A. Adilova fotomontaji.)

ranglari yorqinroq qilib ko'rsatiladi. Agar kompozitsiya o'lchamlari bo'yicha katta bo'lmasa va uni yaxlit idrok qilishga mo'ljallangan bo'lsa, ikkinchi darajali klumbalar mutlaqo bir xil bo'lishi mumkin.

Detallari izchil idrok qilinadigan keng kompozitsiyalarda (masalan, sayr qilish maydonlarida) shakli va kattaligi bo'yicha bir xil elementlar (klumbalar, rabatkalar) rasmi yoki rangiga ko'ra farq qilinishi kerak. Xiyobon va yo'lakchalarning ayrim qismlarida rabatkalarni gullar bilan bezatishda detallarning rangi xilma-xil bo'lishi, ammo bunda bezatishning bir turidan boshqasiga o'tish ketma-ketligini hisobga olish lozim.

Klumba, rabatka va boshqa gulzorlar shaklini aniqlashda «oltin kesim»ning qo'llanilishi yaxshi natija beradi. Shakllar tomonlarining nisbati «oltin kesim»da, masalan 2:3; 3:5; 5:8; 8:13 va shu kabi nisbatlarda bo'lgani ma'qul. Gulzorlarning chetki qismlariga past

hoshiyabop o'simliklar, o'rta qismiga esa baland bo'yli o'simliklar ekilsa, yaxshi samara berishi mumkin.

Suvli qurilmalar ham markazdagi maydonlarning landshaftini tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Kompozitsiyada salobatlilikni talab etuvchi maydonlarda, odatda, mumtoz shakldagi favvoralar va sharsharalar quriladi (6.1.6-rasm). Landshaft tashkil etishning zamonaviy an'analari suv mavzusini turlicha talqin qilishi, suv havzalarining maydonlar ochiq joylari va piyodalar maydonlarida o'rnatilishi bilan ajralib turadi. Mazkur usullar issiq quruq iqlimda muhitni sog'lomlashtirish va havo namligini oshirish uchun yaxshi natija beradi.

6.1.6-rasm. Shahar, tuman markazlari va maydonlarida qo'llaniladigan favvoralar.

6.2. Qishloq ko'chalari va xiyobonlarini landshaft tashkil etish

Qishloq ko'chalari va xiyobonlari joylashgan joyi hamda mavqeyiga qarab turlicha bo'ladi. Uning eni shunga mos ravishda belgilanib, ko'chalarni ko'kalamzorlashtirish va landshaft

arxitekturasi vazifalari ham ularning turi hamda oriyentatsiyasi va joylashgan o'rniga bog'liqdir. Ko'chalar va xiyobonlardagi ko'kalamzorlarning asosiy vazifasi — bu aholini changlar, shamollar, shovqin va quyosh nuri taftidan himoya qilishdir. Ayni paytda, ko'chalarning me'moriy-badiiy va landshaft yechimlarining saviyasi ham katta ahamiyatga egadir (6.2.1-rasm).

Ko'chalarni, asosan, ko'rinishi muntazam to'g'ri shakllarga ega bo'lgan baland o'suvchi dov-daraxtlar (lipa, topol, klyon, yasen va boshqalar) bilan ko'kalamlashtirish tavsiya etiladi. Ko'chalarni ko'kalamlashtirishning eng oddiy turi — bu ko'chaning harakatlanish chetki qismi va trotuar o'rtasidagi masofa, ya'ni yashil polosaga qatorlab, oralig'i teng daraxtlar o'tqazib chiqishdir. Ushbu yashil polosaga bir qator daraxtlar ekilganda uning eni 3 m, ikki qator daraxt ekilsa, 5 m olinadi. Ko'p qatnovli keng magistral ko'chalarda esa ushbu polosaning eni 7,5 metrgacha bo'lishi mumkin. Bunday hollarda ko'cha tomondan bir qator daraxt ekib qolgan hududni esa xili, o'lchamlari, bo'yi va shakllari turlicha bo'lgan daraxt va butalardan tuzilgan guruhlar yordamida ko'kalamzorlashtirish mumkin. Ayrim hollarda maysazor fonidan trotuar chetiga yaqin qilib gullar ham ekilishi mumkin (6.2.2-rasm).

Chorrahalari, ko'chaning burilgan joylari va piyodalar o'tadigan joylar oldiga ekilgan daraxt va butalar transport haydovchilari hamda piyodalarga yo'lni hamda harakatlanayotgan transportlarni ko'rishga halaqit bermasligi, svetoforlarni va yo'l ko'rsatkichlarini to'sib qo'yimasligi kerak.

Tashqi yoritish fonarlarining ustunlarini esa ko'cha o'rtasidagi harakatlanish yo'llarini ajratuvchi yashil polosada joylashtirish maqsadga muvofiq. Yo'llarni ajratuvchi yashil polosaga, odatda, yo'llar eni uncha katta bo'lmagan hollarda butalar va maysazor, yo'llarning eni katta (har tomonga 2–3 yo'nalish) bo'lgan hollarda daraxtlar va maysazorlar, transportlarning burilish joylarida esa pastqam butalar, maysazor va gulzorlar ekiladi.

Piyoda yo'llar va trotuarlarning eni katta bo'lsa, o'rta qismiga modulli maxsus yashil kompozitsiyalar, rabatkalar yoki alohida gullar guruhi, pastqam miksborderlarni shakllantirish mumkin. Ularni tuproqqa ekishning iloji bo'lmasa, sopol yoki beton vazalarga, maxsus qutichalarga ekib joylashtirish mumkin. Keng trotuar va

6.2. 1-rasm. Qishloq parklarida qo'llaniladigan ochiq va yopiq xiyobonlarga misollar.

piyoda yo'llarning bo'ylama o'qi bo'ylab tanasi tig'iz, soya-salqin beruvchi dov-daraxtlarni maxsus lunkalar bilan ekish tajribasi ham issiq iqlimli mamlakatlarda keng tarqalgan. Bunda lunka qoplamasini o'rnatishni unutmash kerak.

Ko'chani mashinalar harakatiga yaqin ariq bo'ylab butalarni yashil to'siq shaklida ekish tavsiya etilmaydi, chunki ular qishda qor ko'chkilaridan, yozda esa ko'cha axlatlaridan ozor chekadi.

Ko'chalarga ekiladigan butalarning bo'yi 1,5 metrdan katta bo'lmagan, yaproqlari tig'iz va yaxshi gullovchi turlari tanlanadi, chunki baland butalar haydovchilarning ko'rish imkoniyatlarini cheklab qo'yadi. Bunday butalarga spireya, tunberg barbarisi, xenomeleslarning turli xillari kiradi. Butalar qatorlab ekilganda yashil qatoming eni bir qator uchun 0,8 m, ikki qator ekilsa, 1,5 metrdan kam bo'lmashligi kerak.

Butalardan tuzilgan guruhlarini baland daraxtlar orasiga yoki qatorlar uzilgan joylarga, ya'ni ko'cha tomonga qaragan jamoat binolari oldiga ekish mumkin. Bunday hollarda butalar foniga ko'pyillik o'simliklarni ekish tavsiya etiladi. Bu ko'chalarni manzaraviy bezashga va bir xillikka barham berishga yordam beradi.

Agar ko'cha eni katta bo'lsa, ko'cha yo'lining cheti va trotuar o'rtasiga bulvar shakllantirsa bo'ladi. Uning minimal eni 10 m. O'rtadan piyodalar uchun yo'lak qilib, o'tirish uchun skameykalarga

joy va yo'lakni daraxtlar qatori bilan ko'kalamzorlashtirish mumkin. Agar bulvar eni katta bo'lsa, daraxtlar va butalardan tuzilgan guruh kompozitsiyalarini shakllantirsa bo'ladi. Ularning foniga esa ko'pyillik gullovchi o'simliklar ekish zarurki, ularning xillari turlicha bo'lsin (akvilegiya, gaylardiya, liliya, floks metelchatiy). Piyoda yo'lakchasi bo'ylab miksborder kompozitsiyasini qo'llash lozim.

Xiyobon va ko'chalar oriyentatsiyasiga, ya'ni ufq tomonlariga nisbatan joylashishiga qarab kengliklar yo'nalishida (o'qi g'arbdan sharqqa), meridional yo'nalishda (o'qi shimoldan janubga) va diagonal yo'nalishlarda (o'qi shimoliy-g'arbdan janubiy-sharqqa yoki shimoliy-sharqdan janubiy-g'arbga qarab) joylashgan xiyobon va ko'chalarga bo'linadi.

Kengliklar yo'nalishidagi xiyobon va ko'chalarning janub tomonidagi uylar fasadiga quyosh nuri tushmaydi va soyaga muhtoj emas. Bu yerda faqat trotuar soyalantiriladi. Janub tomonda joylashgan uylar ko'p qavatli bo'lganda ulardan tushayotgan soya trotuarni yopadi va trotuar soyalantirishga muhtoj bo'lmaydi. Biroq, ko'chaning shimoliy tarafidagi uylar va trotuarni soyalantirish zarur bo'ladi.

Meridional yo'nalishdagi ko'chalar va xiyobonlarda vaziyat boshqacha bo'ladi. Bunday ko'chalar va xiyobonlarning har ikkala tomonidagi trotuarlar va binolar ham quyosh nuridan himoyalaniishga muhtojlik sezadi.

Diagonal yo'nalishli ko'chalarning janubiy-g'arbga yoki janubiy-sharqqa qaragan binolari va trotuarlarini ham oftobdan himoyalash zarur. Ayniqsa o'qi bilan shimoliy-sharqdan janubiy-g'arbga qaragan ko'chalarda ahvol yanada og'ir bo'lib, tushdan keyin bu ko'chalar trotuarlarini ikki yoqlama qatorlab daraxtlar ekish yo'li bilangina jazirama quyosh nuridan saqlab qolish mumkin. Ko'chalar va xiyobonlarni ko'kalamzorlashtirishda bu holatlarni e'tiborga olmaslik jiddiy xatoliklarga olib kelishi mumkin.

6.3. Turarjoy hududlarini landshaft tashkil etish

Turarjoylar qishloq aholi punkti ommaviy turar joylarining birlamchi bo'lagi hisoblanib, bu yerda aholining maishiy, madaniy-ma'rifiy va rekreatsion ehtiyojlari qondiriladi.

Turi	Elementlarning nomi, o'simliklar tarkibi va joylashishi	Umumiy ko'rinishi
 	Gul o'stiradigan temirbeton guldondar. Manzarali gullar bilan almashtirib turiluvchi lolagul va atirgullar. Maydonlar, asosiy piyoda yo'llar, parklarda, agrosanoat korxonalarining kirish joylarida	
	Bargi manzarali, gullovchi o'simliklardan ishlangan tasmasimon arabeski. Maysazorlar, parklar, yo'llar va yo'laklar yoqasida	
	O'rtasida yumaloq toshlar yoki maysa joylashgan gullardan tuzilgan halqa. Yo'llar kesishuvida, ko'chalarda, xiyobonlar qoshida, parkning bosh yo'laklarida, katta maysazorlarda	
	Gullar va bargli manzarali gullovchi o'simliklardan tuzilgan halqa klumba. Maysazorlarda, yo'l yoqalarida, parklarda	
	Piyozsimon o'simliklardan tuzilgan kvadratlar (nargisgul, lolagul va boshqalar). Manzarali gullar bilan almashtirilib turiladi. Asosiy maydonlarda (maysazorda), jamoat va ma'muriy binolar oldida, yodgorliklar qoshida	
	Ninabargli butalar va manzarali gullardan tuzilgan to'liqsimon halqa. Xiyobonlar, parklar, memorial zonalarida, asosiy ko'chalarda	
	Ko'p yillik o'simliklar va manzarali butalardan (yoki ninabargli butalardan) tuzilgan aralash guruh. Keng ochiq maysazorlarda, parklarda	
	O'rtasida qorag'ay, tilog'och yoki zarang joylashgan ko'p yillik o'simliklar va manzarali butalardan tuzilgan aralash guruh. Parkda, asosiy maydonlarda, keng ochiq maysazorlarda	

6.2.2-rasm. Qishloq ko'chalari, maydonlari va xiyobonlarni bezatishda qo'llanadigan landshaft dizayni elementlari.
(A.S. Uralov montaji.)

Turarjoylar hududini me'moriy-landshaft va rekreatsion tashkil etishda sifatga erishish uchun turarjoylarni landschaft-rekreatsion tashkil etish bosqichlarining quyidagi ketma-ketligiga rioya qilinishi zarur:

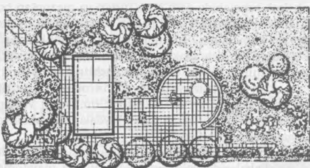
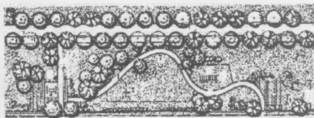
- loyihadan oldingi bosqichda, qurilishni tashkil etish va aholining ijtimoiy-demografik tuzilmasini (bolalar, yoshlar, kattalar va qariyalar) tarkibi va nisbatini tahlil qilish, aholining zichligi, dam olish turlari va shakllariga bo'lgan ehtiyojlarini, tabiiy sharoitlar xususiyatini, loyihalalanayotgan hududning sanitariya-gigiyenik holati va ekologiyasini hisobga olish;

- loyihalash bosqichida dam olish turlari va mezonlari bo'yicha hududni landschaft-rekreatsion zonalash va landschaft elementlaridam olish maydonchalari, suv qurilmalari, o'simliklar va tashqi muhitni obodonlashtirish shakllarini me'moriy-rejali tashkil etish masalalari yechilishi zarur. Ko'kalamlashtirishda o'simliklarni tanlash va ekish ochiq maydonlar muhitini shakllantirishning funksional, sanitariya-gigiyenik va estetik omillarini va landschaft tashkil etishning an'anaviy uslublaridan foydalanish imkoniyatlarini hisobga olgan holda bajarilishi kerak.

Masalan, shaxsiy dam olish hovlilardagi bog' hududida, xonadon ayvonchalarida yoki birlamchi uy oldi maydonlarining umumiy hovlilarida tashkil etiladi (odatda, bu yerda oila a'zolari va kichik yoshdagi bolalar kattalarning nazorati ostida dam oladi) (6.3.1-rasm); maktab yoshidagi bolalar va qariyalarning dam olishi uy oldidagi yarimjamoatchilik maydonlarida, o'smirlar va kattalarning dam olishi esa turarjoy jamoatchilik maydonida tashkil etiladi.

Yoshlar o'zlarining dam olish va bo'sh vaqtini turarjoylardan tashqarida (shaharcha, bog' yoki parklarida) o'tkazishni afzal ko'radi.

Landschaft-rekreatsion muhitlarning barcha sanab o'tilgan elementlari turarjoy qurilishi-landshaft muhiti yaxlitligini shakllantirishda, dam olish, muloqot qilish va bo'sh vaqtni o'tkazish, muhitning psixologik va fiziologik qulayligini ta'minlashda o'zaro bog'lovchi ahamiyatga ega. Landschaftni shakllantirishda o'simliklarni to'g'ri tanlash va yashil kompozitsiyalar tashkil etish yetakchi ahamiyatga ega bo'ladi.

6.3.1-rasm. Turarjoylar guruhlari hovllarini landschaft tashkil etish misol.

Turarjoylar muhitidagi aholi guruhlarining dam olishini ta'minlashda kichik yoshdagi (0–4 yosh) va maktabgacha yoshdagi bolalar (5–7 yosh), kichik yoshdagi (8–10 yosh) va o'rta yoshdagi o'quvchilar (11–14 yosh), o'qiyotgan (15–22 yosh) va ishlayotgan yoshlar (23–35 yosh), mehnat qilish qobiliyatiga ega aholi (36–60 yosh) va nafaqaxo'rlarning (60 va undan ortiq yosh) dam olish hududlarini funksional zonalarga ajratishni ko'zda tutish zarur, chunki aholining har bir guruhi o'z vaqt byudjetiga ega bo'lib, turarjoy tuzulmasi hududida dam olishning tarkibi va mazmuniga o'ziga xos talablar qo'yadi.

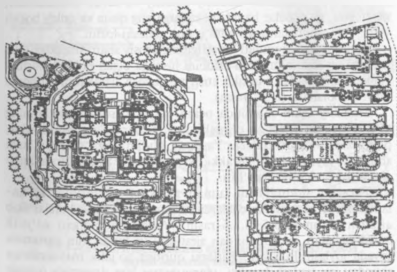
Ko'p seksiyali turarjoy guruhlari hududida aholi dam olishi uchun mo'ljallangan maydonchalardan tashqari har xil maqsadlarga yo'naltirilgan xo'jalik maydonchalarini ham loyihalash zarur (kirlarni quritish, gilam qoqish, axlat yig'ish qurilmalari).

Turarjoylar guruhlari hududlarining landshaftini tashkil etishga 6.3.2–6.3.3-rasmlarda misollar keltirilgan. Turarjoylar maydonchalarining me'yorlari 2-jadvalda berilgan.

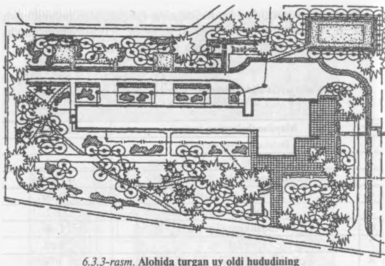
2-jadval

Turarjoylar hududidagi har xil maqsadlarga mo'ljallangan maydonchalar me'yorlari

T/r	Maydonchalarning tururi	Me'yorlar
1.	Bolalar maydonchalari	0,55–0,7
2.	Kichik yoshdagi o'quvchilar uchun	0,2
3.	Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun	0,35–0,5
4.	Sport maydonchalari	1,00
5.	Dam olish maydonlari	0,2
6.	Xo'jalik maydonlari	1,00
7.	Yo'laklar	10%
8.	Ko'kalamlashtirilgan maydonlar	30%

6.3.2-rasm. Turarjoy guruhlari hududlarini landshaft tashkil etish.

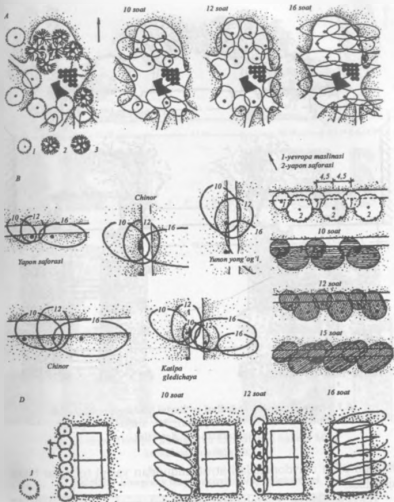
6.3.3-rasm. Alohida turgan uy oldi hududining
landshaftini tashkil etishga misol.

Turarjoy qurilishida madaniy-maishiy va savdo muassasalari, maktablar, bog'chalar hamda bekatlarga eng qisqa va qulay borish yo'li – transport tarmog'i ham o'rin egallashi lozim.

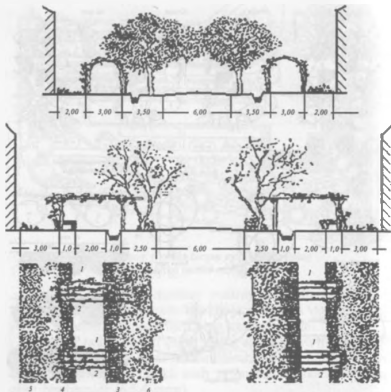
Turarjoy tashqi muhiti qulayligining asosiy sharti hududga soya tushishi va havo almashish tartibini hisobga olgan holda landshaft elementlarini fazoviy tashkil etish va quyosh harakatini e'tiborga olish hisoblanadi (6.3.4-rasm).

Mahalliy iqlim sharoitida ochiq va yopiq soya muhitlarining to'g'ri nisbati hisobga olinishi lozim (daraxtlar, soyabonlar, pergolalar va boshqalar). Yashash hududlariga o'simliklarni shunday joylashtirish kerakki, ko'kalamzor hududlarda havo almashish imkoniyati bo'lsin.

Turarjoy hududlarini tuman markazi yo'llaridan ko'kalamlashtirish va katta ko'chalardan quyuq daraxtlar va butalar ekib ajratish lozim (6.3.5–6.3.6-rasm). Axlat yig'iladigan xo'jalik maydonchalari atrof-muhitdan ajratilishi va butun kun davomida soyada joylashishi lozim. Kirlarni quritish xo'jalik maydonlariga shunday joy tanlash kerakki, ularga butun kun davomida quyosh tushishi va yaxshi havo aylanishi lozim. Bolalarning sport o'yinlari

6.3.4-rasm. Tararjoy hududlarini daraxtlar bilan soylashtirishda quyosh harakatini inobatga olish:
a – maydonchalar; b – yo'lakchalar;
d – sport maydonlari.

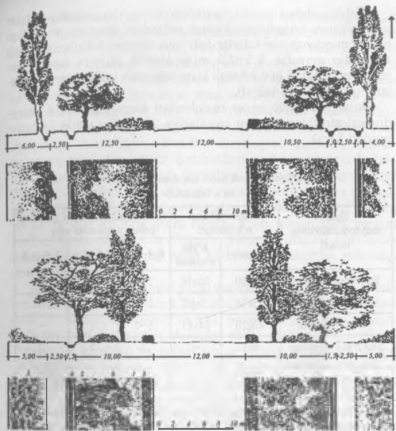
6.3.5-rasm. Turar joy bududlari yo'llarini landshafti tashkil etish:

1 – pergolalar; 2 – o'tirish joylari; 3 – ariqlar; 4 – gullar;
5 – gazonlar; 6 – daraxtlar.

va dam olish maydonchalari atrof-hududdan yashil to'siqlar bilan ajratiladi.

Ba'zi hollarda maktabgacha va kichik yoshdagi, ya'ni 9–13 yoshgacha maktab o'quvchilari uchun umumiy kompleks maydonchalar qo'llash mumkin.

Bunday maydonchalarning o'lchamlari 350–400 m bo'ladi (3-jadval).

6.3.6-rasm. Turarjoy hududlarini daraxtlar va butalar bilan ko'kalamzorlashtirish.

3-jadval

Bolalar kompleks maydonchalarining o'lchamlari

Bolalarning yoshiga ko'ra guruhi	1mg kishiga maydonlar soni	Maydonlarning o'lchami, m
Bog'cha va maktabgacha yoshdagi – 7 yosh.	2	150–200
Kichik maktab yoshidagi – 7 dan – 13 yosh.	3	200–250

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilari va bog'cha yoshidagi bolalar maydonlarini birlashtirish tavsiya etilmaydi. Bog'cha yoshidagi bolalar maydonchasini kattalar dam olish maydoni bilan birlashtirish maqsadga muvofiq. 1,5–2,5 ming kishilik alohida turarjoylar guruhlarida 22x25 m o'lchamli kompleks sport maydonlari loyiha-lanishi mumkin (4-jadval).

Bularga maktab sport maydonlari kirmaydi. Sport maydonlari atrofidagi binolar oynalariga 25 m dan yaqin joylash-masligi kerak.

4-jadval

Turarjoylar hududi sport maydonchalarining turlari
va o'lchamlari

Sport maydonchalarining turlari	Maydonchalar o'lchamlari		1000 kishilik turarjoy guruhlar uchun maydonlar soni		
	umumiy	o'yin maydoni	0,5–6,5	3,5–5,5	1,5–3,5
Basketbol maydoni	30x80	26x14	2–3	–	–
Voleybol maydoni	25x14	9x18	3–4	2–3	2–4
Tennis maydoni	40x20	24x11	1–2	1	–
Stol o'yinlari uchun	4x8	–	3	2	2
Gimnastika o'yinlari uchun	600m ²	–	1	1	–

Samarqand viloyatining deyarli barcha tumanlari markazlarida sobiq ittifoq davrida qurilgan kam va o'rta qavatli ko'p seksiyali turarjoylar mavjud. Ular, odatda, aholi punkti ichidagi ko'chalar chetlari va atroflari bo'ylab qurilgan turarjoylar me'moriy maskan-lari va guruhlarini tashkil qiladi. Yo'l chetidagi trotuarlar bo'ylab yursangiz ana shunday 2 va 4 qavatli ko'p seksiyali uylarni ko'rasiz. Bu uylar atroflaridagi joylarni ushbu uylarning birinchi qavatida yashovchilar o'zlariga an'anaviy ogorod, mevali yoki xo'jalik bog'i qilib olganlar. Har bir xonadon yonidagi bunday «bog'»lar bir-biriga qo'shilib, tartibsiz ko'kalamzor manzarani vujudga keltirgan. Ayrim holatlarda daraxtlar o'sib, yuqori qavatlarining derezalarini ham to'sib qo'ygan, xonalarga keraklicha yorug' tushmasligi sababli

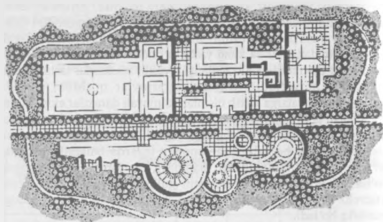
kunduz kunlarida ham elektr energiyasidan foydalanishga to'g'ri keladi. Xonadon xonalarini shamollatishning ham imkoni cheklangan. Bunday qo'lbola «bog'»larda na estetik tamoyillar, na manzaraviy landshaft kompozitsiyalari mavjud. Shunday ekan bunday turarjoylar qoshida o'zaro yashil to'siqlar-izgorodlar bilan to'silgan xususiy ogorodlar-«bog'»chalar emas, balki soyali manzaraviy daraxtlar va keng yashil o'tloqlar bilan shakllantirilgan va ijtimoiy dam olishga mo'ljallangan yashil maskanlar tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Bunday turarjoylar qoshida, ayniqsa uylarning seksiyalarga kirish qismlarida mevali daraxtlar ekish o'zini oqlamagan tajribadir. Mevali daraxtlarni uylarning orqasiga, aynisa, ularning janubga yoki ufqning quyoshli tomonlariga qaragan qismlariga eksa bo'ladi. Agar bunday uylarda balkonlar mavjud bo'lsa va ular ufqning sharq hamda g'arb tomonlariga qaragan bo'lsa, ularni chirmashib o'suvchi gullovchi lianalar yoki uzum soluvchi an'anaviy toklar bilan ko'kalamzorlashtirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Sobiq ittifoq davrida yoki yangi qurilgan qishloq mahallalarining landshafti va ko'kalamlarini loyihalashda barcha ko'chalar, piyodalar, trotuarlar, xiyobonlar va ichki proyezdlarga qatorlab ekilgan soya beruvchi manzaraviy daraxtlar ekilsa maqsadga muvofiqdir. Turarjoylar guruhleri va massivlaridagi jamoat hovlilariga ekilgan ko'kalamzorlar ulardan ijtimoiy tarzda foydalanish imkonini berishi zarur. Shuningdek, ulardagi ko'kalamzorlarda aholining barcha yoshdagi qatlamlari uchun xususiy va jamoat bo'lib dam olishlariga (kattalarning daraxt soyasida tinch dam olishlari, bolalarning ochiq maydonlardagi o'yinlari, o'smirlarning sport bilan shug'ullanishlari uchun) sharoit yaratilishi zarur.

Turarjoylar guruhidagi bog'lar va ulardagi maydonlarning ko'kamlari quyoshga nisbatan ochiq va yopiq yashil maydonlarni tashkil etishi zarur. Bino tarzlari bo'ylab cho'zilgan trotuarlar va xiyobonlar agar ular janub, g'arb va ufqning quyoshli tomonlariga qaragan bo'lsa, quyosh nurini to'sish maqsadida baland soyapar daraxtlar ekilishi zarur.

Gulzorlar va maysazorlar, yeryopar o'simliklar ekilgan maydonlar bunday hovlilarning ichki va markaziy qismlariga joylashtirilsa maqsadga muvofiqdir. Dam olish maydonlarining atroflariga

chetalari go'zal gullovchi butalar bilan aylantirilgan manzaraviy daraxtlardan tuzilgan tabiiy guruhlar kompozitsiyalari shakllantirilishi lozim (6.3.7-rasm).

6.3.7-rasm. Jismoniy tarbiya va sport, bolalar o'yinlari zonasini landshaft tashkilashtirish namunasi.

6.4. Jamoat binolari hududlarini me'moriy-landshaft tashkil etish

Dars rejasi

1. Ma'muriy binolar.
2. Bolalar bog'chalari va yaslilar.
3. Umumta'lim maktablari, kollejlari va litseylar.
4. Sport inshootlari va komplekslari.

Ma'muriy binolar. Ma'muriy va jamoat binolari oldilarida, odatda, bosh fasadlari tomonidan keng ochiq yashil muhit-parterli skver shakllantirish tavsiya etiladi. Agar buning uchun yetarlicha maydon bo'lmasa bosh fasad va binoga kirish yo'laklari oldida manzarali gulzor shakllantiriladi. Uning yechimi turlicha: parter usulida yoki klumba ko'rinishdagi gulzor bo'lishi mumkin (6.4.1-rasm).

Binoning otmostkasi va trotuar orasidagi ensiz, odatda, cho'zinchoq joyga 2-3 qator qilib bir yillik yoki ko'p yillik gullardan

ekiladi. Bino devoriga yaqin qatorga bo'yi balandroq, trotuarga yaqin qatorga esa pastroq bo'yli gullar, masalan, xushbo'y tabak, bir yillik astra va alissum yoki metelchatiy floks va arabislar ekiladi.

Yo'llar chetidagi kengroq hududlarga ko'p yillik o'simliklardan miksborder gulzor kompozitsiyasini yaratish mumkin. Agar buning uchun o'simliklar to'g'ri tanlansa, u erta bahordan to kech kuzgacha gullab turish imkonini beradi. Bunday gulzorning tarkibiga primula, floks shilovidniy, arabis alpiyskiy, iris gibridniy, floks metelchatiy, ko'p yillik astra o'simliklarini kiritishi mumkin.

Agar bino qirlikda, atrof-muhitdan teparoq joyda qurilgan bo'lsa, uning old qismiga tabiiy toshlar va o'simliklar bilan bezatilgan rokariy yoki tirgak devorlarni shakllantirish, zinapoyalar o'rnatish maqsadga muvofiqdir. Agar bino unga ajratilgan hududning quyi qismida, ya'ni qizil chiziqdan ancha ichkarida joylashgan bo'lsa, bino fasadi va trotuar orasidagi keng maydonga maysazor ustida 3—5 ta daraxtdan guruh kompozitsiyasi, chiroyli gullovchi butalar va ko'p yillik gullar ekiladi. Bu muhitda birorta dekorativ basseyn yoki favvara bo'lishligi unga yana ham samara beradi, muhitda yoqimli mikroiklim yaratadi.

Ma'muriy binolar oldilaridagi hududlarning yechimi ko'pincha muntazam rejaviy uslubda, simmetrik o'q atrofidagi, takrorlanuvchi yashil landshaft kompozitsiyalaridan tuzilishi mumkin. Bunday ko'kalamzor muhitlar ma'muriy binolar, magazinlar, maishiy xizmat ko'rsatish obyektlari va boshqa jamoat binolari oldilaridagi hududlarda bo'lishi zarur.

Agar bino oldidagi maydon yirik beton plitalar bilan qoplangan bo'lsa, uni ham manzarali gullar bilan bezatish imkoniyati mavjud. Buning uchun ko'chuvchi gullardan yoki vazalar hamda modulli tuvaklardan foydalanib, bir yillik gulzor vazalar yoki modulli bog'-chaman tashkil qilish mumkin. Bunda gullardan begoniya klubnevaya, salviya, maydagulli georginya, pelargoniya, lobeliyalarni qo'llash yaxshi samara beradi. Agar gultuvaklar katta bo'lsa, ularga ko'p yillik o'simliklarni ham ekish mumkin. Gul vazalari va tuvaklar bir xil yoki turli o'lchamlarda, biroq bir tip va rangdagi materialdan ishlanishi shart.

Jamoat binolarini ko'kalamzorlashtirishning yana bir oddiyroq, biroq samarali uslublaridan biri — tik ko'kalamzorlashtirishdir.

6.4. 1-rasm. Ma'muriy binolar hududlarini landshaft tashkil etishga amaliyotdan misollar.

Tirmashib o'suvchi lianalar tik tirgaklar yoki dekorlar bo'ylab ko'kka intilib, binolarga maftunkor manzara berishi mumkin. Tik ko'kalamzorlashtirishda amur toki, Berlande toki, devichiy vinograd pyatilistkoviy, Xitoy glitsinyasi, jimolost kaprifol, tekoma va boshqalarni qo'llash mumkin.

Bolalar bog'chalari va yaslilar. Bolalar bog'chalarining hududi funksiyasiga ko'ra, odatda bolalar zonasi guruhlar maydonlari, sport maydonchalari zonasi, xo'jalik va manzarali ko'kalamlar zonasiga bo'linadi (6.4.3-rasm).

Bolalar bog'chalari muassasalarining hududlarini atrofidagi ko'cha va hududlardan qatorlab tig'iz ekilgan, eni 5—6 metr bo'lgan daraxt va butalar bilan ajratish kerak. Bu bog'cha hududini tashqi shovqin hamda chang-to'zonlardan saqlash imkonini beradi va tashqi muhitdan xolilashtiradi.

Bog'cha binosi hududining ichki qismidagi ko'kalamzorlar mazkur hudud muhitini sog'lomlashtirish va hududdan qulay foydalanish imkoniyatini yaratishi kerak.

Bolalar bog'chalarida, eng avvalo, fitontsidga boy quyuq soya beruvchi o'rta kattalikdagi daraxtlar, masalan dala klyoni, yapon saforasi, virgin mojjevelnigi, tuya, bagryanik, lipa hamda chiroyli va uzoq gullab turuvchi tikoni hamda zahari yo'q butalar, ko'p yillik yorqin va xushbo'y gullarni ekish maqsadga muvofiqdir.

Bog'chalar hududidagi bolalar guruhlari va umumiy foydalanuvchi maydonlarni soya qilish maqsadida usti va yon tomonlari yovvoyi tok, puerariya, klematis, tekoma va boshqa chirmashib o'suvchi o'simliklar bilan qoplangan trelyaj va pergolalarni qo'llash ma'quldir (6.4.2-rasm).

Bolalar guruhlarining maydonchalari bir-biridan butalardan ekilgan yashil to'siqlar bilan ajratilishi kerak. Yashil to'siqlarga qirtirlash usulida geometrik shakllar ham berilishi mumkin.

Bolalar bog'chalaridagi gulzorlar, asosan, binoga kirish oldida, ota-onalar kutadigan joyda va bino atroflarida bo'lishi mumkin. Gulzorlar bir, ikki va ko'p yillik gullar hamda gullovchi butalardan shakllantirilib, ular o'zining chiroyli va qizg'in gullashi, gullarining yorqin ranglari, yoqimli hidi bilan ajralib turishi zarur.

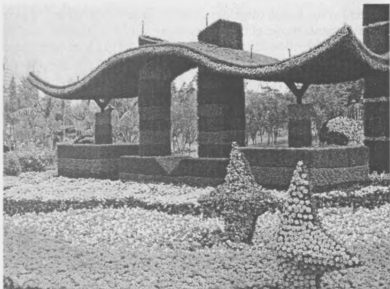
Bir yillik gullardan salviya, barxatsilar, petunya, astra, kalendula, xushbo'y tabaklarni qo'llash mumkin. Ikki yillik gullar ichida viola,

margaritka, nezabutkalarga ko'proq o'rin berilishi zarur. Ko'p yillik gullarni maysazorlar fondida manzarali butalar bilan birga ekish maqsadga muvofiqdir.

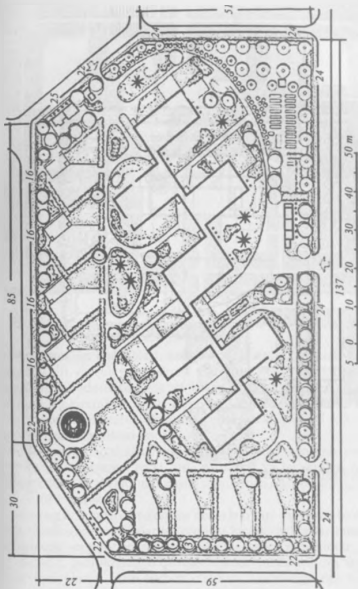
Buning uchun akvilegiya, liliya, delfinium, iris, pion, floks va ko'p yillik astralar tanlanadi. Trelyaj va pergolalar uchun tirmashib o'suvchi lianalar-klematis, jimolost, kaprifollarni, tik ko'kalamzorlashtirish va devorlarga soya berish maqsadida beshbargli devichiy vinograd, tekomalalar, drevogubetslarni qo'llash mumkin (6.4.4-rasm).

Bolalar guruhlarining maydonchalari atrofiga va ularga yaqin joylarga mevali daraxtlar ekish maqsadga muvofiq emas. Chunki bolalar ularni pishmasdan, chang holida uzib olishlari va payhon qilish mumkin. Mevali daraxtlarni alohida joylarga, jo'ya olib qatorlab ekish mumkin.

Daraxtlar va butalar ekiladigan joylar, gulzorlarning atrofi hamda bolalar maydonchalari va dam olish joylari maysazor bilan qoplanishi zarur (6.4.5-rasm).

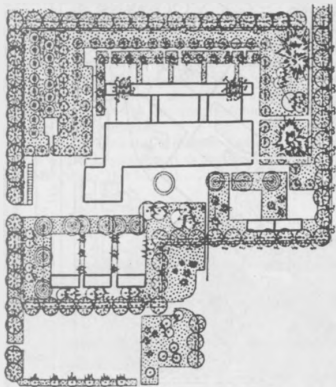

6.4.2-rasm. Bolalar bog'chalari hududining landshaft yechimi.

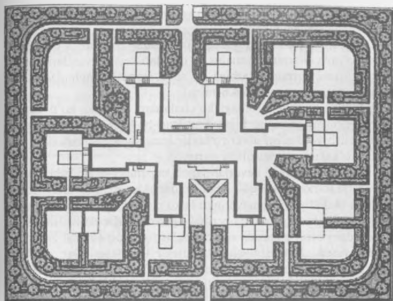

6.4.3-rasm. Bolalar bog'chasi hududini me'moriy-landshaft

tasvirlash

6.4.4-rasm. Bolalar bogʻchasi hududini koʻkalamzorlashtirish boʻyicha loyiha-taklif.
(L.V. Olevskaya boʻyicha).

6.4.5-rasm. Bolalar bog'chasi hududini
ko'kalamzorlashtirish.

Umumta'lim maktablari, kollejlari va litseylari. Maktab hududlarini to'g'ri va qulay funksional zonalarga bo'lib tashkillashtirish landshaft obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirishda muhim sanitariya-gigiyenik va o'quv-tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Aynan shu maqsadda maktab hududining yarmidan ko'p qismi (55–60%) ko'kalamzorlashtirilishi zarur.

Tanlanadigan o'simliklar assortimenti nafaqat manzaraviy estetik va biologik talablarga, balki turli xil daraxt va butalardan hamda o'quvchilarga O'zbekiston florasini tanishtirish imkoniyatlariga ham ega bo'lishi kerak.

Buning uchun yirik maktablar qoshida o'quv-tajribaviy biologiya va dendrologiya bog'chalarini, o'rta va kichik maktablar hududida mevali bog' va polizlar tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.

Bunday hududlarda o'quvchi-yoshlar manzarali va qishloq xo'jalik ekinlarini ekish hamda o'stirish tajribalariga ega bo'lishi

bilan birga tabiatga mehr qo'yish va uni ardoqlash ko'nikmalarini ham egallaydilar.

Maktablar hududi quyidagi funksional zonalarga bo'linishi zarur: o'quvchilarning tannafus va darsdan keyingi vaqtlarida dam olish zonasi, jismoniy tarbiya va sport zonasi, tinch dam olish zonasi, xo'jalik zonasi (6.4.6-rasm).

Maktab hududi atrofdagi ko'chalardan bir yoki ko'p qatorli tarzda ekilgan daraxtlar bilan ajratilgan bo'lishi kerak. Maktabga kirib kelish yo'llari va ichki yo'laklar keng shox-shabbali daraxtlar bilan ko'kalamzorlashtirilishi zarur.

Maktab binosining devorlari janub va janubiy-g'arb kabi quyosh tushuvchi tomonlardan qator ekilgan daraxtlar bilan to'silishi kerak. Boshqa hududlarda va maydonlarda ko'p sonli maktab bolalarining bo'lishi va harakatiga xalaqit bermaydigan daraxtlar ekilishi mumkin. Tinch dam olish zonasida esa daraxtlar tig'izroq ekilishi zarur.

Bu yerda chirmashuvchi o'simliklar va toklar bilan o'ralgan pergola hamda besedkalar o'rnatilishi ma'quldir (6.4.7-rasm).

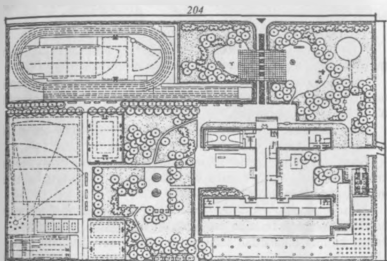
Maktab hududidagi dam olish zonasini ko'kalamzorlashtirish uchun quyuq soya beruvchi eniga keng o'suvchi, shox-shabbasi va bargi tig'iz daraxtlar tanlanadi. Darsxonalarning derazalari oldini to'sib qo'ymaslik uchun daraxtlar va baland butalarni binodan muayyan masofaga ekish kerak. Daraxtlar oraliq'i 5–10 m, butalar oras: 3–5 m bo'lishi kerak. Butalarni maysa ustuda alohida yoki guruhlab ekish zarur. Baland bo'yli butalarni (siren, jimolost, kalina, buldanej) maktab uchastkasi chegaralariga yaqin, o'rta va past butalarni (veygela, forzitsiya, grebenshchik, spireya) binolarga yaqin ekish tavsiya etiladi.

Maktabning old qismi va kirish joylaridagi hududlarni xvoy tipidagi daraxtlar (virgin mojjevelnigi, sharq biotasi, ko'k archa, magoniya) bezaydi. Maktab hududiga tikonli butalar (boyarishnik, barbaris), mevasi va barglari zaharli bo'lgan o'simliklar (dafna yoki volche liko, jimolostning ayrim turlari, sumaxlar)ni ekish man etiladi. Gulzorlarni, asosan, ko'p yillik o'simliklardan shakllantirish tavsiya etiladi. Maktab hududidagi dam olish zonasida miksborder gulzorlarini shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Uning tarkibidagi turli o'simliklar yil davomida uzluksiz gullab yaxshi manzara berishi muqarrardir. Ikki yillik va bir yillik o'tli

o'simliklar hamda gullarni maktab binosi fasadi oldidagi klumbalar va rabatkalarni shakllantirishda foydalanish mumkin. Maktab hududida bir yillik gullar tuxumi to'g'ridan-to'g'ri gulzor tuprog'iga ekiladi.

Shunda uning yoppasiga gullashi maktabdagi o'qishning boshlanish davriga to'g'ri keladi.

6.4.6-rasm. Maktab hududini ko'kalamzorlashtirish.

6.4.7-rasm. Maktabdagi jonli tabiat burchagi:

- 1 – yirik daraxtlar; 2 – basseyn; 3 – zooburchak; 4 – mahalliy flora o'simliklarining kolleksiyasi; 5 – alpinariyalari; 6 – skameykalar; 7 – toza havoda shug'ullanish uchun maydoncha; 8 – zinapoya

Sport inshootlari va komplekslari. Sport inshootlari va komplekslari hududlarini me'moriy landshaft loyihalash va ko'kamlashtirish ishlari ushbu inshootlarning hududda qanday joylashishi, hududning me'moriy-rejaviy yechimi, hudud relyefi, iqlimi, tuproq turi va atrof-muhit qurilishi va landshaftiga bog'liq holda amalga oshiriladi.

Hududga ekiladigan o'simliklarni tanlashda quyidagilarga e'tibor berish zarur:

- bargi yaltiraydigan daraxt va butalarni tanlamaslik;
- sport maydonlari atrofiga ekiladigan o'simliklarni ulardan maydonlarga soya tushmaydigan qilib joylashtirish;
- tikonli o'simliklarni, o'zidan havoga ko'p miqdorda tuxumi uchib yuruvchi, mo'l meva beruvchi va barglarini tez tushuvchi o'simliklarni qo'llamaslik;
- o'simliklarning manzaraviy imkoniyatlaridan atrof-chetdagi nobop ko'rinishlarni yopish uchun foydalanish.

Sport kompleks hududidagi shovqin kuchini pasaytirish, havo tarkibi va uning issiqli hamda namlik rejimini yaxshilash uchun maxsus o'simliklar ekiladi.

Masalan, ochiq sport inshootlari yer maydonining perimetri bo'ylab tashqi shamol va changlardan himoyalalanish maqsadida daraxt hamda butalardan tuzilgan ixota ekinlari shakllantiriladi. Uning enini mahalliy yo'l va ko'chalar tomonidan 5 m, magistral yo'llar tomonidan esa 10 metrgacha belgilanadi. Sport kompleksi ichidagi ochiq sport inshootlari atrofidan ham eni 3 m bo'lgan yashil polosa shakllantiriladi.

Sport komplekslar hududining balansini quyidagicha qabul qilish maqsadga muvofiqdir (% hisobida):

– hajmiy inshootlar	10–20;
– tekis inshootlar	15–25;
– royezd, piyoda yo'llar, ochiq maydonchalar	10–15;
– xo'jalik zonasi	2–5;
– yashil ko'kamlar	40–60.

Har bir sport inshootlari guruhining o'z yashil ko'kamlari bo'lishi kerak. Sport komplekslari hududini me'moriy-landshaft tashkillashtirishda maysazorlarning ahamiyati va o'rni katta. Ularning dinni yayratuvchi yam-yashil tekis yuzasi nafaqat imorat-

6.4.8-rasm. Mikrorayon jismoniy sport parkning modeli.

larga, balki maysalar ustiga ekilgan daraxt va butalar, gulzorlarga ham yaxshi manzaraviy fon bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, maysalar muhitning mikroiklimini yaxshilashga yordam beradi. Agar maysazorlar umumiy foydalanuvchi ko'kalamlar hududidan, odatda, 60% gacha joy egallasa, sport inshootlari va komplekslari hududining 90 % gacha yeri maysazorlar bilan band bo'lishi mumkin (6.4.8-rasm).

Sport maysazorlarini chim yotqizish yoki maysa tuxumini ekish yo'li bilan yaratish mumkin.

Sport kompleks hududi muntazam rejaviy yechimga ega bo'lsa, unda xiyobonlar va piyoda yo'laklarini shakllantirish mumkin. Xiyobonlarni ko'kalamlash ularning ufq tomonlariga nisbatan oriyentatsiyasiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

6.5. Qishloq parklarini me'moriy-landshaft tashkil etish

Dars rejasi

1. Qishloq parklarining funksional zonolari.
2. Park markaziy qismining rejasi.
3. Tinch dam olish va sayr qilish zonasi.
4. Bolalar zonasi.
5. Sport va xo'jalik zonasi.

Qishloq parklari odatda, shahar yoki shaharcha maqomini olgan tuman markazlari hududida joylashib, shaharcha markazidagi nufuzli jamoat binolari yonidagi yoki alohida hududdagi manzarali joyni egallaydi.

Qishloq parklari, odatda, ochiq landshaft muhitida ommaviy madaniy-ma'rifiy tadbirlar, konsertlar, navro'z va mustaqillik bayramlari, xalq sayillari, bolalar va sport o'yinlari, attraksionlar va boshqa ommaviy-madaniy dam olish funksiyalariga mo'ljallanadi (6.5.1-rasm). Aynan shu maqsadlarga moslab park hududi bir nechta **funksional zonalarga**: ommaviy-madaniy tadbirlar va attraksionlar, jismoniy tarbiya va sport, bolalar, tinch dam olish va boshqa zonalarga bo'linadi. Park hududida suv havzasi (tabiiy ko'l yoki prud) bo'lgan hollarda ushbu zonalar qatoriga akvatoriya zonasi ham qo'shiladi. Bu zonalar bir-biri va parkning bosh darvozasi bilan park xiyobonlari hamda sayrgoh yo'llari orqali bog'lanadi. Har bir zona o'z funksiyasiga mos tarzda park inshootlari, imoratlar, qurilmalari, mebellari va hududning tashqi obodonlashtirish jihozlari bilan ta'minlanishi zarur. Bu zonalarni manzaraviy landshaft yechimlari ham ularga mos tarzda shakllantiriladi. Masalan, parkning bosh darvozasi oldi va bosh xiyobon yashil parterlar hamda qatorlar bilan ko'kalamlashtiriladi. Buning uchun esa, odatda, to'g'ri geometrik shakllar (konus, ustun, piramidasimon) yoki boshqa manzaraviy siluetlarga ega doim yashil xvoyli va yaproq bargli daraxtlar, butalar va gullovchi o'simliklardan foydalaniladi. Darvozaga tutash maydonlarda parter tipidagi klumba gulzorlari, bosh xiyobon bo'ylab esa rabatka va bordyurlar shakllantiriladi.

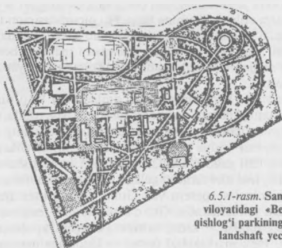
Park markaziy qismining rejasi ko'pincha muntazam stilda yechilib, shunga mos ravishda gulzorlar va xiyobonlar shakllan-

tiriladi. Doim yashil butalardan oddiy va kazasskiy mojievelniklarni ekish tavsiya etiladi. Ularning birinchisi piramidasimon tik shaklga ega bo'lsa, ikkinchisi yer bag'irlab sochilib o'sadi. Bunday guruhlar yam-yashil maysazor fonida yanada yaxshi manzara beradi, biroq kazasskiy mojievelnik yonida atirgullar ekilsa samara yanada oshadi (6.5.2-rasm).

Doim yashil tuya zapadnaya o'simligi ham ko'p turli va o'ta ko'rkam, uning daraxt shaklidan tortib, to yer ustida sharsimon shakl beruvchi pastqam buta turlarigacha mavjud, uning xvoy rangi esa turli-tuman yashil va sarg'ich tuslarga kiradi. Maysa fonida daraxt va go'zal gullovchi butalar ekiladi. Ularning shunday xillari tanlanadiki, toki ular turlicha gullash davriga ega bo'lsin. Farzisiya, mindal, kinomeles, spereya Van-Gutta, siren, gortenziya va boshqalar shular jumlasidandir. Gul o'simliklaridan eng manzarali va uzoq gullovchilar — kann, salviya, pelargoniya, alissum kabilar tanlanadi. Park markazidagi parter va klumbaga mavsumiy gullar — bahorda tyulpanlar, naritssa, viola, margaritka va boshqalar, kuzda esa bir yilliklar ekiladi.

Park markazidan uzoqlashgan sari daraxt va butalardan tuzilgan tabiiy landshaft tusidagi aralash hamda murakkab guruhlar kompozitsiyasini ko'paytirib borish zarur, ularning tarkibi kengayib ularga daraxtlarning mahalliy turlari ham kiradi (majnuntol, chinor va boshqalar). Gulzorlarning shakli va turlari ham o'zgarib, soni esa kamaytiriladi. Asosan, maysa foniga ekilgan ko'p yillik gullardan tuzilgan guruhlar (rudbekiya, astra, floks, iris) va butalardan shakllangan guruhlar miksborderlar qo'llaniladi (6.5.3-rasm). Bu yerlarda, ya'ni markazdan chetroq joylarda parkning *tinch dam olish va sayr zonasi* joylashgan bo'lib, yuqorida aytilgan ko'p yilliklardan tuzilgan landshaft kompozitsiyalari (guruhlar) park skameyakalari, pergola, voishlar yonlariga ekiladi. Bu zonani ko'kalamlashtirganda ochiq va yopiq yashil muhitlar tizimini shakllantirish maqsadga muvofiqki, buning uchun o'tloq maysazorlar, pastqam butalar va soya beruvchi daraxtlar massivini qo'llashni tavsiya qilish mumkin.

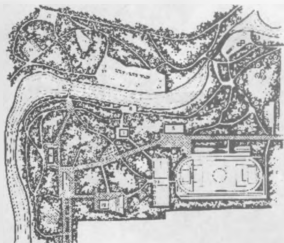
Bolalar zonasida uncha katta bo'lmagan modulli bog'lar yaratish maqsadga muvofiqdir. Ularda turli o'simliklar o'ichamlari 1x1 m yoki 1,5x1,5 m bo'lgan gul qutilarida o'stirilishi mumkin. Bu

6.5.1-rasm. Samarqand viloyatidagi «Besh bola» qishlog'i parkining me'moriy landshaft yechimi.

6.5.2-rasm. Qishloq parki landshaftining ko'rinishi.

6.5.3-rasm. Samarqand viloyatidagi qishloq parkining me'moriy-landshaft yechimi.

6.5.4-rasm. Parklardagi ochiq va yopiq yashil xiyobonlarning ko'rinishi.

bolalarning modulli qutilar orasidagi yo'laklardan quvishib faol va sho'x o'yinlari uchun qulay imkoniyat yaratishi mumkin. Bolalar attraksionlarini bir-biridan yashil to'siqlar yoki tirik devorlar orqali ajratish tavsiya etiladi.

Sport zonasiga, odatda, gulzorlar ekilmaydi. Daraxt va butalardan iborat qatorlar, yo'laklar hamda xiyobonlar ko'kalamlashtirishda qo'llaniladi. Qatorlar esa ko'proq maysa va yeryopar o'simliklar fonida shakllantiriladi.

6.5.5-rasm. Juma shahri «Yoshlar bog'i»ning bolalar zonasi.

Xo'jalik sektori (park inventarlari jihozlarini saqlash uchun saroy yoki shiypon)ni tirmashib o'suvchi butalar (lianalar) yordamida yopish tavsiya etiladi. Boyarishnikdan ishlangan baland yashil to'siq, qisqa bargli lox yoki oddiy barbarislar nobop xo'jalik imoratlarini to'sish, ko'zdan xolilashtirish imkonini beradi. Xo'jalik hovlisining devori, hojatxonalar va axlatxonalar yoniga yog'och panjaralar o'ratib, ularga vinograd devichiy pyatilstochkoviy, oddiy xmel kabi tirmashib va chirmashib o'suvchi o'simliklarni ekish mumkin (6.5.5-rasm).

Ana shunday manzarali o'simliklar bilan tinch dam olish zonasidagi trelyaj, pergola, voish, shiyponlarni ham bezash tavsiya etiladi. Eng manzarali lianalarini (pletistaya roza, klematis, jimolost, kaprifol brauna, goroshek dushistiy) parkning markaziy qismida metall yoki yog'ochlardan maxsus o'rnatilgan dekorativ tayanchlar oldiga ekish maqsadga muvofiqdir. Bunday tayanchlar tekis voishlar, konus, piramida, shar yoki soyabonsimon shakllarida bo'lish mumkin (6.5.6-rasm).

**6.5.6-rasm. Qishloq bog'lari «Bolalar zonasi»ning
landshaft yechimi.**

Qishloq parklarini tabiiy yoki sun'iy shakllantirilgan suv havzalari ham bezashi mumkin. Ular atrofidan aylanib yurish uchun yo'laklar o'rnatilishi lozim.

Suv havzalarining qirg'oqlarini maysalar bilan, daraxtlar, butalar va ko'p yilliklardan tuzilgan guruhlarini esa shunday joylashtirish kerakki, ular suv havzalarining chiroyli peyzajlarini to'sib qo'ymasin.

Aksincha, suv havzalari sohillariga majnuntol kabi manzarali va gullovchi butalardan ekish maqsadga muvofiqdir. Uncha katta bo'lmagan irmoqlar sohiliga esa toshlar va namlikni yoqtiruvchi turli xil ko'p yillik o'simliklar, shu jumladan veronika prostyortaya, nezabutka bolotnaya, paporotniklarni ekish mumkin.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Umumshahar va qishloq tuman markazlarini landshaft tashkillashtirishda qanday tamoyillarga asoslaniladi?
2. Qishloq tuman markazlari hududi qanday zonalarga bo'linadi?

3. Qishloq ko'chalari va xiyobonlarini landshaft tashkil etish qanday usul va tamoyillar asosida amalga oshiriladi?
4. Xiyobonlarning turlari va ularni ko'kalamlashtirish asoslarini tushuntirib bering.
5. Turarjoylar hududlarini landshaft tashkillashtirishning asosiy tamoyillarini aytib bering.
6. Ma'muriy binolar hududlarini landshaft loyihalashtirishda nimalarga e'tibor qaratilishi kerak?
7. Bolalar bog'chalari va yaslilar hududlarini landshaft loyihalashtirishda nimalarga e'tibor berilishi zarur?
8. Umumta'lim maktablari va kollejlarda hududlarini landshaft loyihalashtirishda qanday tamoyillarga asoslanadi?
9. Qishloq parklarining hududlarini landshaft tashkil etish va loyihalashda qanday talab va tamoyillarga asoslaniladi?
10. Qishloq parklari qanday funksional zonalarga bo'linadi?
11. Qishloq parklari hududining balansi deganda nimani tushunasiz?
12. Maxsus parklar va bog'larga qanday bog'-parklar kiradi?

VII bob

LANDSHAFT ARXITEKTURASINING ASOSIY ELEMENTLARI VA LANDSHAFT DIZAYNI QURILMALARI

Dars rejasi

1. Landshaft dizayni qurilmalarining tipologiyasi.
2. Yer relyefi bilan bog'liq landshaft dizaynining qurilmalari.
3. Suv havzalari bilan bog'liq landshaft qurilmalari.
4. Mo'jaz me'moriy shakllar bilan bog'liq qurilmalar.
5. O'simliklar bilan bog'liq landshaft qurilmalar.

Landshaft dizayni qurilmalarining tipologiyasi. Landshaft dizayn qurilmalari va ularning arxitekturasini landshaft arxitekturasining eng muhim estetik, foydalanishga qulay, manzaraviy va sog'lom funksional muhit yaratish bilan bog'liq sohalaridan biridir. Aynan ana shu soha hozirgi kunda qishloqlarimiz va shaharlarimiz muhitida, ayniqsa, bog'-parklar va xiyobonlarda yaxshi yechim va sifatlarga ega bo'lishga muhtojdir.

Landshaft arxitekturasini va landshaft qurilmalari. Bu ikki so'z orasida murakkab uzviy bog'lanishlar borki, landshaft arxitekturasining tarixi butkul landshaft qurilmalari bilan bisyordir. Landshaft arxitekturasini bu umumiy so'z bo'lsa, landshaft qurilmalari uni moddiy to'ldiruvchi, uning barcha obyektlariga sifat va mazmun bag'ishlovchi, landshaft bilan bog'liq mo'jaz me'moriy shakllar, tashqi muhitni obodonlashtirish, o'simliklar, yer relyefi, suv havzalari, bog'-park mebellari, me'moriy shakllar bilan bog'liq elementlar, bularning barcha-barchasi landshaftni shakllantiruvchi qurilmalardir.

Landshaft arxitekturasining qurilmalari shunchalar ko'p sonli va turli-tumanki, ularni o'rganish uchun mazkur sohani alohida mavzu sifatida qarab, masalaga chuqur va kompleks yondashish zarur.

Mazkur bobda landshaft qurilmalarining tasnif tizimi ilk bor ishlab chiqilgan bo'lib, ular to'rtta yirik guruhga: 1 — yer relyefi bilan bog'liq landshaft qurilmalariga; 2 — suv havzalari bilan bog'liq landshaft qurilmalariga; 3 — landshaft arxitekturasining mo'jaz

me'moriy shakllar bilan bog'liq qurilmalari; 4 – landshaft arxitekturasining o'simliklar bilan bog'liq qurilmalarga bo'lingan.

Birinchi guruhdagi landshaft qurilmalariga tirgak devorlar, zina-poyalar va panduslar, xiyobonlar, maydonlar va ularning to'shamalari, alpinariya va rokariyalar, chadarlar, chinixana, chabutralar, **ikkinchi guruhdagi landshaft qurilmalariga** esa hovuzlar va prudlar, dekorativ basseynlar, favvoralar, sharshara va shalolalar, sohillar va qirg'oqlar, ko'priklar, **uchinchi guruhga** to'siqlar va darvozalar, ko'shk (kioska)lar, pavilyonlar, rotondalar, bolyustradalar, park mebellari (o'rindiqlar, kursilar), dekorativ devorlar va nihoyat, **to'rtinchi guruhga** trelyajlar, pergolalar, shpalerlar, voishlar, bordyurlar, miksborderlar, yashil to'siqlar (izgorodlar), guldonlar, bosketlar, osib qo'yiladigan korzinkalar, konteynerlar va labirintlar kiritildi.

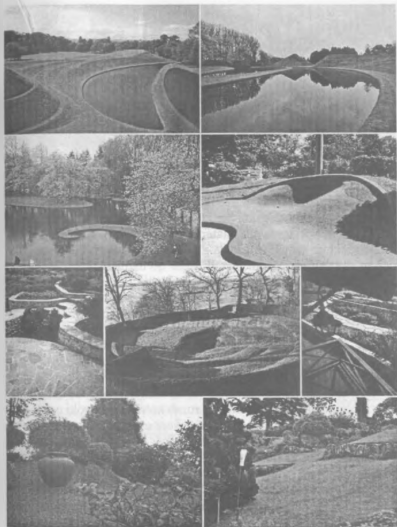
Mazkur bobda har bir guruhdagi landshaft qurilmalarining turlari va xillari, ularning o'lchamlari, parametrlari, shakllari, qurilish materiallari va ularning landshaft yechimlari bo'yicha tavsiyalar berilgan.

7.1. Yer relyefi bilan bog'liq landshaft qurilmalari

Tirkak devorlar. O'tmishda qiyaliklar, tog' etaklari va qirlik joylarda barpo etilgan bog'-parklar hududlari bir necha tekis pog'onalarga bo'lib chiqilib, bu sahnlar bir-biridan tirgak devorlar yordamida ajratilgan. Bunday tirgak devorlar, odatda, tuproq bosim kuchi va nurashiga yo'l qo'ymasligi uchun mustahkam ishlanishi zarur bo'lgan. Shu boisdan ular tabiiy toshlardan ishlangan. Tirkak devorlarni hozirgi paytda tarixiy bog'lar va zamonaviy parklarda ham ko'p uchratish mumkin (7.1.1-rasm).

Tirkak devorlar bog'-parklardagi notekis hududlarni chiroyli va manzarali tashkil etishda juda qo'l keladi. Ular joy landshafti yoki relyefining go'zal manzaraviy elementi yoki tarkibiy qismi bo'lib ham xizmat qilish mumkin. Ayniqsa, ularning yoniga «miksborder» gulzor, «osma bog'lar» yoki sharsharalar ishlansa, tirgak devorlar yanada go'zallashib ketishi mumkin (7.1.2-rasm).

Agar tirgak devorlar bog'-park hududida yoki yer relyefida juda cho'zilib ketsa, ularni boshqa dekorativ elementlar bilan, masalan

*7.1.1-rasm. Yer relyefi bilan bog'liq geoplastik
landshaft kompozitsiyalari.*

7.1.2-rasm. Miksborderlar bilan bezatilgan tirgak devorlar.

skameyka, zinapoya, pandus, ravoq, sharshara, tokchalar yordamida bo'lib, ularning bir xilligiga barham berish mumkin.

Tirgak devorlar uchun material tarzida tabiiy toshlar, beton, antiseptiklarga to'yintirilgan yog'ochlar, xay-tekk stilidagi bog'lar uchun esa yaltiroq yuzali metall listlar qo'llaniladi.

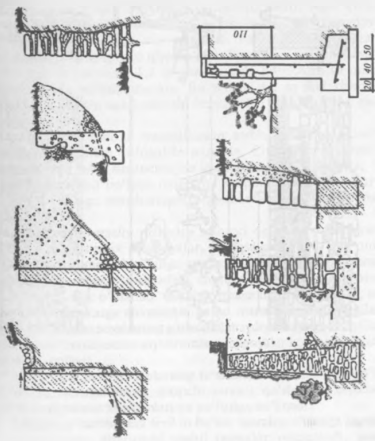
Tirgak devorlar balandligi turlicha bo'lishi mumkin. Balandligi 25–30 sm bo'lgan tirgak devorlar, odatda, poydevorsiz ishlanib, ularning materiali yerga 15–25 sm chuqurlikdan terib chiqiladi. Baland tirgak devorlar uchun esa poydevor bo'lish shart va u, odatda, devor balandligining 13 qismini tashkil qiladi.

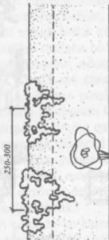
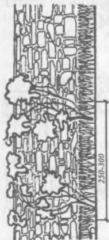
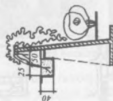
Tirgak devorlarni qurganda drenaj qatlamini unutmaslik kerak va buning uchun devor ichiga diametri 5–10 sm bo'lgan quvur qo'yilib ketiladi. Tirgak devorlar yuzasi turlicha: singan, burchakli, to'g'ri burchakli, chiqqan-kirgan, romb ko'rinishida yoki qobirg'ali bo'lishi mumkin. Tirgak devorlar devori asosidan yuqoriga qarab 10–15° qiyalikka ega bo'lish kerak.

Tirgak devorlar uch uslubda ko'kalamzorlashtirilishi mumkin: pastdan yuqoriga qarab tirmashuvchi o'simliklar bilan (7.1.3-rasm), yuqoridan pastga qarab osilib o'suvchi o'simliklar bilan va devor ichida ishlanadigan maxsus tokchalar yoki «kista»larga ekiladigan o'simliklar bilan.

Uchinchi uslub uchun qo'llanadigan o'simliklar qatoriga burchak skalniy, veronika sedaya, devyasil mechelstniy, ovsyaniya krasnaya, gvozdika peristaya, jivuchka polzuchaya, karlina besstebel'naya va boshqalarni kiritish mumkin.

7.1.3-rajam. Tirqak devorlarning turlari va ularning ko'klamzorlashtirish usullari.

7.1.3-rasmining
davomi.
Tirgak devorlarning
turhlari va ularni
ko'kalamzorlashtirish
ustubhlari.

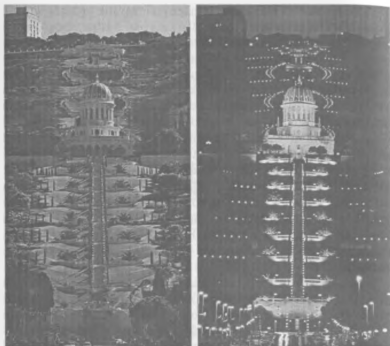
Zinapoyalar va panduslar. Zinapoyalar qiyalik joylarda maskan yoki landshaft muhitda balandlikka yoki pastga, pog'onadan pog'onaga (sahndan sahnga) qarab harakatlanishga mo'ljallangan qurilmalardir. Zinapoyalar vertikal va gorizontal yuzalardan iborat bo'lib, tik yuza ularning balandligini, odatda, 15–18 sm, gorizontal yuza esa ularning enini (60–65 sm atrofida) hosil qiladi. Paklar va bog'larda zinalar balandligi odatdagidan pastroq – 10–12 sm, eni – 40–45 sm bo'ladi. Murakkab relyefli joylarda (qiyaligi 10° dan katta), ya'ni 1 metrlik qiyalikda, past va balandning farqi 10 sm va undan ortsa zinapoyalar o'rnatilishi shart. Agar qiyalik bundan past bo'lsa, bunday relyefda harakatlanishi uchun zinapoyalar emas, balki «panduslar» ishlanadi. Panduslarda tik yuzalar bo'lmaydi. Ularning yuzi qiya bo'ladi. Panduslar eni zinapoyalar kabi bog' va parklarda 1,2 m dan boshlab 2,4–3,6 m va undan ham kengroq bo'lish mumkin. Bu yerdagi 1,2 m ikki kishining yonma-yon erkin harakatlanishi uchun talab etiladigan eng qisqa masofadir.

Zinapoyalar turli xil materiallardan: toshlar, g'ishtlar, betonlar yoki yog'ochlardan ishlanishi mumkin. Eng muhimi ularning yuzasi silliq, ya'ni sirpanchiq bo'lmasligi kerak. Zinapoyalar bir yoki ko'pmarshli bo'lishi mumkin. Ko'pmarshli zinapoyalarda marshlar orasiga maydonchalar (gorizontal sahnlar) ishlanadi (7.1.4-rasm).

Zinapoyalar amaliy vazifadan tashqari dekorativ ahamiyatga ham ega. Dekorativ zinapoyalar, ayniqsa, Yevropa Uyg'onish davrining italyancha bog'lariga xosdir. Zinapoyalarning dekorativ xususiyatini oshirish maqsadida ularning chetlari bo'ylab perila yoki balyasinalar o'rnatilib, ularning yoniga lianalar ekiladiki, ular ushbu balyasinalarga chirmashib go'zal manzaralarni hosil qiladi. Ko'pmarshli zinapoyalarning gorizontal maydonchalariga o'simliklar o'rnatilgan konteynerlar joylashtirilsa zinapoyalar ko'rinishi yanada samarali bo'ladi.

Bog'-park yo'llari va ularning to'shamalari. Xiyobon va yo'llar bir necha turlarga: asosiy, ikkinchi darajali, qo'shimcha piyodalar yo'llari, piyodalar xiyobonlari va yo'llariga bo'linadi.

Asosiy yo'llarning eni 6–9 m bo'lib, ularning o'rtasiga kengligi 2 m atrofidagi ajratuvchi yashil tasmalar yotqiziladi, yashil

7.1.4-rasm. Ko'p marsbli zinapoyalar va tirgak devorlarning me'moriv-landschaft yechimiga amaliyotdan misol.

tasmalarning har 25–30 m atrofida o'tish joylari bo'ladi. Ular o'zining asosiy kirish joylariga ega bo'lgan funksional zona va maydonlarni bir-biriga bog'laydi. Bu maydonlarda parkning ichki transporti o'tiladigan yo'llari o'tkaziladi. Agar xiyobon suv havzasi yoki qirg'oq yonidan o'tadigan bo'lsa, uning ko'ndalang kesimi turli pog'onalarda, qiyalik, devorcha va zinapoyalar bilan bog'langan holatda yechilishi zarur.

Ikkinchi darajali yo'laklar (eni 3–4,5 m) manzarali joylarda o'tishi trassalashtirilishi va egri chiziqli qirralarga ega bo'lishi mumkin. Ikkinchi darajali yo'laklarning kirish joylari va park obyektlari o'zaro bog'lanadi. Bunday yo'laklarda ekspluatatsion transport vositalarining harakatiga ruxsat beriladi.

7.1.5-rasm. Tabiiy toslardan shakllangan to'shama.

Qo'shimcha piyoda yo'laklari (eni 1,5–2,5 m) dam oluvchilarni parkning alohida joylashgan inshootlariga olib boradi. Bu yerda kichik tez-tez piyoda harakatlari amalga oshiriladi va transport vositalarining harakatlarini yo'l qo'yilmaydi. Kichik piyoda yo'laklari erkin trassirovkaga ega bo'lishi mumkin bo'lgan har bir qurilish obyekti bilan, park inshootlari, o'simliklarning yagona va guruhli massivlari bilan tutashtirilib bog'lanadi. So'qmoqlar (eni 0,75–1,0 m) tabiiy xarakterga ega bo'lgan landshaftda qo'shimcha sayr qilish yo'laklarini aks ettiradi. So'qmoqlar keskin qiyaliklar, changalzorlar, jarliklar, jilg'a bo'ylaridan trassirovka qilinishi mumkin. 7.1.5, 6, 7-rasmlarda zamonaviy piyoda yo'laklar va ularning qoplamalari bog' va park landshafti bilan bog'lanishi ko'rsatilgan.

Xiyobon, park maydonchalari va yo'llarning qoplamalari. Maydonchalar va yo'laklarning qoplamalarini yumshoq hamda toshli qoplamalardan yoki ularning qo'shilmasidan qurish maqsadga muvofiqdir. Klinker, parferit, g'adir-budur granit va marmarli qoplamalar uzoq muddatli, tejamkor va eng qulay tabiiy materiallardir. Ularning qimmat bo'lishiga qaramay, uzoq foydalanishga va yuqori yuklanishga mo'ljallangan maydonlarda hamda piyodalar yo'laklarida qo'proq qo'llanishi lozim, ularni qisqa muddatli va ekologik bo'lmagan beton plitalarga, bruschatka va, ayniqsa, asfalt qoplamalarga almashtirmaslik kerak.

7.1.6-rasm. Yog'och to'shama.

Bog' va parklarning eng muhim tarkibiy elementlaridan biri — bu asosiy yo'laklar va ularning to'shamalaridir. Ular bog'-parklarning turli qismlari va zinalarini bir-biri bilan bog'laydi hamda insonlarning erkin yurishi uchun xizmat qiladi.

Yo'laklar bir-biridan eni, yopmasi va to'shamasining turi, qo'llanilgan materiali va to'shamasidagi texnologiyasiga qarab farqlanadi. Imoratlarga eltuvchi asosiy yo'laklarning eni 1,2–1,5 m, ikkinchi darajali yo'laklarniki esa 1 m qilib olinadi. To'shamalar

7.1.7-rasm. Maysali to'shamalar.

turiga qarab plitali, toshli, blokli, beton, maysali bo'lishi mumkin (7.1.8-rasmlar).

7.1.8-rasm. Maysali shag'al-beton to'shama.

Alpinariya va rokariyalar. Ajdodlarimiz o'z tarixiy hayoti faoliyati davomida bog'larni bezash uchun suv va toshlarni ishlatgan. Keyinchalik toshlarni-yo'laklar, to'shamalar va bordyurlar uchun qo'llaganlar. Alishnariya tarixi Britaniyada boshlanib, XVIII asr

boshida tabiiy toshlarni dekorativ element sifatida bog'larga ishlatishgan. Bu davrda bog'larda toshlardan tepaliklar, grotlar va katta-katta tabiiy toshlar guruhlarini yaratilib, ular orasida o'simliklardan paporotniklar ekilgan.

Toshlar va suv jozibasini hisobga olgan holda, dala hovlilari va ularning atroflari ular yordamida bezatilib, shu tariqa hududning tabiiyligi ta'minlangan. Yaqin vaqtlargacha hududlarni sun'iy ravishda tosh va suv bilan bezash, faqat ta'minlangan boy kishilarning qo'lidan kelar edi. XIX asrda Angliya bog'larida tabiiy toshlardan ravoqlar va devorlar qurish urfga aylandi. XX asrga kelib esa bog'larda suv havzalari va favvoralarini qurish oddiy bog'bonlarning ham qo'lidan kelardi. XIX asr oxirida ulkan tabiiy toshdan yasalgan inshootlar urfdan chiqadi.

1772-yili fizik Garden o'zining o'simliklar kolleksiyasiga Shvetsariyaning Alp tog'laridan o'simliklar keltiradi. Ularning ekish joyiga island graviysi va bazalt lavasi toshlarini kiritib, ulardan alp tog'-toshlariga o'xshash kompozitsiyalar yaratdi. «Alpinariya» yoki «toshli bog» atamasi shu qurilmalardan kelib chiqadi. Toshlar orasida o'simliklarni o'stirish g'oyasi, Britaniyada asta-sekin rivojlana boshlaydi. 1860-yillarda alpinariyalar Britaniya bog'larida yetakchi o'rinni egallaydi. 1867-yili London yaqinidagi Kyu bog'larida alpinariyalar quriladi. 1870-yili U.Robinsonning «Britaniya bog'lari uchun alp o'simliklari» degan kitobi chop etiladi. Britaniya bog'larida alpinariyalar qurilishi uchun XX asrning boshlarigacha Boksborn (Xartfordsh) shahridan toshlar olinardi.

Alpinariyalarning rivojlanish davri va odamlarning ularga bo'lgan qiziqishi XX asrning uchinchi o'n yilligiga to'g'ri keladi. Bu davrga kelib Rejnald Firrerning «Mening toshli bog'im» degan kitobi chop etiladi.

XX asrning 20–30-yillari alpinariyalarning hamma bog'larida qo'llanish yo'lga qo'yiladi. Bu alpinariyalarning ommalashish davri deb hisoblanadi. Bu davrga kelib alpinariya o'simliklarini oddiy o'simliklar qatoriga yetishtirish va ko'paytirish g'oyasi oldinga suriladi. O'simliklar assortimenti oshib, hech qanday qiyinchiliklarsiz alp o'simliklarini yetishtirishi yo'lga qo'yiladi. Alpinariyalar va ularning o'simliklarini bog'-park hududlarida qo'llanilishi hozirgi kungacha davom etmoqda.

Alpinariyalarning hududda joylashishiga qarab, 6 xil turi mavjud: zinali tog' qiyaligi, stollar va tumbalar ko'rinishidagi tog' toshlari, yassi tog'li tosh, terassali tog', qoyatosh va toshloq vodiylar ko'rinishidagi alpinariyalalar (7.1.9-rasm).

Hozirgi kunda alpinariya yoki rokariyalarning 10 xil o'stirish usullari mavjud.

- osib (sochilgan degan ma'noni beradi) – bunday toshlar, asosan, mayda toshlardan tashkil topadi. Ichida ba'zan katta toshlar ham uchrab turadi;

- ko'tarilgan klumba (guldon) – devorlari toshlardan terilgan bo'lib, ekish yeri tepa guldonga joylashgan;

- rakovina yoki karito (chig'anoq yoki tog'ora) – bu uslub 1930-yildan boshlab qo'llanilmoqda, konteynerga ekilgan o'simlikni xohlagan joyga qo'yish mumkin;

- quruq toshli devor – bu toshli tirgak devorlardan foydalanish imkonini beradi;

- torfli klumba;

- tosh yo'lakchalar;

- sun'iy qoyalar;

- alp kichik maysazori;

- alp o'simliklari uchun (teplisa) issiqxona.

Alp o'simliklari deb tog'li hududlarda (Alp, Himolay tog'lari, qoyatoshli tog'lar, tog' cho'qqilari va o'rmonlar tizimidan ancha yuqorida) o'sadigan ko'p yillik o'tlar, butalarga aytiladi.

Alp o'simliklari guruhning birinchilaridan bo'lib, Edelveys o'simligi qo'llanilgan. Uni Shvetsariya Alp tog'laridan keltirib, alpinariyaga ekan. Bu o'simlik bo'yi past bo'lib, haddan ziyod yashovchan, quyosh nurlarini yoqtiruvchi, sovuqqa chidamliligi bilan ham ajralib turadi.

Alpinariyada faqat alp o'simliklari o'stirilmay dengiz qirg'oqlarida o'sadigan fronkeniya va o'rmonlarda o'sadigan o'simliklar (gaulteriya, vaksinum) ham qo'llanilib kelinmoqda. Sotuvda uchraydigan «alpinariyalalar uchun o'simliklar» deb nomlangan o'simliklarni tabiatda uchratmaysiz, bu sun'iy yo'l bilan yetishtirilgan gibridlardir.

Alpinariyalarni tashkillashtirishdan oldin, tog' toshlarini kerakli tekshirib tanlab, g'amlash zarur (granit, ohaktosh). Ustki

7.1.9-rasm. Rokariyalarning turlari.

qismi moxlar bilan qoplangan toshlar tavsiya etiladi. Hududga toshlarni o'rnatishdan oldin, sheben qatlami yordamida (qalinligi 15 dan 20 sm gacha) drenaj qatlami yaratiladi. Drenaj ustidan hosildor yer qatlami (qalinligi 30 dan 40 sm gacha) to'kiladiki, u gumus bilan (10 % gacha) bo'yitilgan bo'lishi kerak.

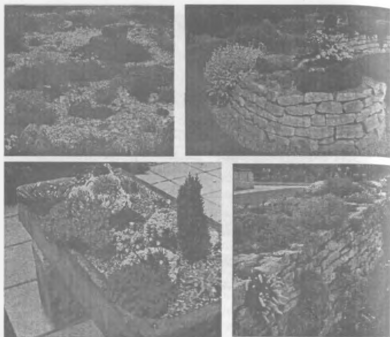
Toshlarni hosildor yerga joylashtirishda har bir toshning tabiiyligi ko'rsatilgan holda uchdan ikki qismi yerga cho'ktiriladi. Toshlar orasiga ekilgan o'simliklar past bo'yli va ko'p yillik bo'lishi lozim. Toshlardan ochiq qolgan joylarga o'ziga xos «gilam» ko'rinishli o'simliklar (timyan, ochitok, floks) ekiladi. Alpinariyalarda mineral o'g'itlarni qo'llash qat'iyan man etiladi. Yil davomida alpinariya yerlarini bir marta yumshatish va begona o'tlardan tozalab turishga ruxsat beriladi. Ba'zi holatlarda alpinariya o'simliklarini ta'mir jihatlaridan almashtirishga ruxsat beriladi.

Alpinariy va rokariylar — toshlik bog' hisoblanib, landshaftli, tog'li va boshqa tabiiy shakllanish ko'rinishida bo'ladi, badiiy, o'ylab topilgan yoki tog' hududining ideallashtirilgan obrazini yaratuvchi, kolleksion o'simliklarni yetishtiruvchi turlari mavjud. Rokariylar hudud manzarasining o'lchamlari va tuproq shart-sharoitlaridan qat'i nazar ixtiyoriy maydonchalarda vujudga keltiriladi. Ular parklar, bog'lar, skverlar, maydonchalar, dalahovlilar va boshqa notekis relyefli joylarda shakllantirilishi mumkin (7.1.10; 7.1.11-rasmlar).

7.1. 10-rasm. Alpinariya va rokariyalarga misollar.

Rokariy tepaliklar relyefini ajratib turishi yoki terassalarda va zinapoyalar joylashib, toshlar hamda o'simliklar bilan birga qo'shib barpo qilinishi mumkin. Toshlar past bo'yli daraxtlar va butalar, gullab turuvchi maysali hamda dekorativ bargli o'simliklar uchun ko'rinish — fan vazifasini o'taydi. Rokariylar hududini ko'kalam-

7.1.11-rasm. Rokariyalarning turlariga amaliyotdan misollar.

zorlashtirish uchun ko'pincha sedum, yukka, to'shama floks, paprotniklar, piyozli o'simliklar ekiladi. Rokariya hududining yoritilishiga qarab o'simliklarni — oftobgo'y, ya'ni quyoshni yoqti-radigan (semizak, floks bigizsimon, arteriya va boshqalar) yoki soyaga chidamli (kupena, suvjamlagich, vinka va h.k.) kabi turlarga bo'lish mumkin.

Toshdan ishlangan kompozitsiyalar. Toshlar va tog' jinslari bunday holatdagi jinslar tibbiy tarzda uchramaydigan joylarda qo'llaniladi. Bunday holatlarda kerakli toshlarning tanlanishi loyihalalanayotgan joyning relyefi bilan mutanosib bo'lishi hamda ushbu hududdagi shamol harakati jarayonlarining xususiyatlarini hisobga olish kerak (7.1.12-rasm).

Toshlardan ishlangan kompozitsiyalarning amaliy va estetik qadrigimmati shunda bilinadiki, agar ular loyihalashning umumiy

7.1.12-rasm. Katta rokariya toshloq bog'inining tarbi.

qonun-qoidalariga va tabiatda uchraydigan shakllardek to'g'ri ishlatilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Agar toshdan ishlanayotgan kompozitsiya loyihalanayotgan hududda yaratilayotgan bo'lsa va hududda asl holatdagi tog' jinslari mavjud bo'lsa, u holda bu qoyalarning holati loyiha oldidan yaxshilab o'rganib chiqilishi va ularni yaratilishda qo'llanilishi kerak. Toshdan ishlanadigan kompozitsiyaning asosiy mezonini, atrofidagi tabiiy landshaft bilan hamohang bo'lishligidir.

Yanada aniqlik kiritish uchun, bir emas bir necha o'zaro munosabatdagi toshloq kompozitsiyalarni aniq bir «mavzuli

chiziqlari» barpo etishda qo'llash mumkin. Misol uchun: toshlarni bir joyga monolit do'nglik ko'rinishida, boshqa variantda ixcham guruh shaklida, uchinchi esa har tarafga sochib tashlangan tasviriy guruh shaklida joylashtirish mumkin. Agar loyihalalanayotgan maydon o'ziga xos tabiatga ega bo'lib, uning manzarasi atrof-muhitdagi landshaft tabiatiga qarama-qarshi bo'lsa, u holda uni (me'moriy inshootlar, tayantirilgan devor, daraxtzorlar va h.k.) bilan chegaralash kerak. Toshli materiallarning qo'llanilishiga qo'yiladigan asosiy talablardan biri uning mustahkamligi, uzoq muddatga chidamliligi, kimyoviy tajovuzkorligidir.

7.2. Suv havzalari bilan bog'liq landshaft qurilmalari

Suv — bu eng boy va xilma-xilligi bo'yicha samarador bog'-park kompozitsiyalarni yaratish imkoniyatini beruvchi tabiiy materialdir. Suvning maftunkorligini ularning o'ziga xos dekorativ xususiyatlari va insoniyatga katta emotsional ta'sir ko'rsata olishi bilan tushuntirib berish mumkin. Har qanday suv qurilmasini turli xil ranglarga ega bo'lgan tasvir palitrasi bilan taqqoslab ko'rish mumkin. Bu xislatlar suvning tabiiy xususiyatlari bilan: oquvchanligi va rangsizligi, har qanday shaklga kirishi va rangini o'zgartira olishi, atrofidagi jismlarning tasvirini o'zida aks ettira olishi hamda ovoz chiqarishi bilan bog'langan. Suvni landshaft arxitekturasining badiiy kompozitsiyalarida element sifatida qo'llashda uning barcha tabiiy xususiyatlarini to'laligicha va eng yuqori estetik did bilan namoyon etishga harakat qilish lozim.

Suvning sovuqlik, oquvchanlik, o'zgaruvchanlik, aks qaytarish qobiliyati, sochilishi va ovoz chiqarishi kabi tabiiy xususiyatlaridan turli xildagi landshaft elementlarini barpo etishda foydalanish mumkin.

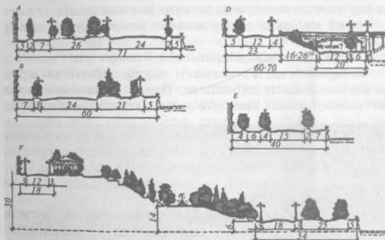
Bog' va parklarning landshaftini tashkillashtirishda suvning buloq, jilg'a, sharshara, basseyn, prud, favvara, shalola, daryo, ko'l va hovuz shakllari ishlatiladi.

Hovuzlar va prudlar. Suv havzalarining tabiiy yoki sun'iy turlari mavjud. Ular bilan bog'liq landshaft qurilmalari muhitga o'ziga xos estetik samara beruvchi va mikroiqlim yaratish imkoniyatiga

egadirlar. Ular aniq chegarali, to'g'ri geometrik shakllarda yoki erkin tabiat ko'rinishidagi silliq qirg'oqli kompozitsiyaviy shakllarda bo'lish mumkin (7.2.1; 7.2.2-rasmlar).

7.2.1-rasm. Bog'-park hovuzlari va prudlariga misollar.

7.2.2-rasm. Qirg'oqlar va sohillarning landshaft yechimlari.

Hovuz atrofini maysa bilan ajratish, suv yuzasini yorug'lantirish yoki uning qirg'og'i oldiga daraxt ekish bilan suv havzasini yanada jozibador qilish mumkin. Suv havzalari qishda muzlab qolmasligi uchun ularning chuqurligi 1,5 m dan kam bo'lmasligi kerak. Suv havzalari ulardagi suv harakatiga ko'ra quyidagicha turlarga bo'linadi:

– statik suv havzalari: basseynlar, ko'llar, prudlar, hovuzlar. Ulardagi suv tinch vaziyatda bo'ladi;

– dinamik suv havzalari: shalolalar, buloqlar, kanallar, ariqlar, sharsharalar, irmoqlar, favvoralar. Bu qurilmalarning suvi doim harakatda bo'ladi.

Prudlar. Tabiiy yoki sun'iy tarzda ishlangan, suvi tinch havzalar bo'lib perimetri bo'ylab suv o'simliklari bilan ko'kalamlashtiriladi.

Prudlar tarhda sof geometrik shakllarda – aylana, trapetsiya, to'g'ri burchakli yoki erkin silliq chiziqli rejalarda ishlanishi mumkin. Maydoni kichikroq bog'larda qirg'oqlari biroz ko'tarilgan yog'och, metall, tosh yoki g'ishtlardan ishlangan prudlar qo'llaniladi. Bunday prudlar peyzajli bog'larga juda yarashadi. Prudlar parklarda quyidagi funksiyalarni bajarishadi:

– markaziy holatni egallaydi va uning atrofida nafaqat binolar va bog'-park imoratlari, balki peyzajlar ham shakllanadi;

– park alohida qismining markaziy kompozitsiyasini tashkil qiladi;

– tabiiy ko'l vazifasini bajaradi (7.2.3-rasm).

Favvoralar – sun'iy bosim ostida yuqoriga otiluvchi suv oqimi va uni hosil qiluvchi inshootlardir. Dastlab favvoradan ichimlik suvi manbai sifatida ham foydalanilgan, keyinchalik ular shahar

7.2.3-rasm. Qirg'oq va sohil bo'ylarini landschaft tashkillashtirish.

maydonlari, saroy va bog'larni bezash, havoni salqinlashtirish, sog'lom mikroiklim yaratish vositasi sifatida qo'llanilgan. Favvorada me'morlar tomonidan suvning badiiy-estetik jihatlari va havoni sog'lomlashtirish jihatlari namoyon qilingan. Ellinizm davrida me'moriy ansambllar markazini belgilashda daraxt va haykallar bilan bir qatorda favvoralar ham muhim o'rin tutgan. Haykalta-roshlik asarlari bilan bezatilgan. Favvoralar Misrdagi Madinat-az Zahra saroy majmuasida, jez va tilladan ishlangan al-Xumro saroyi favvoralarida o'z aksini topgan. Eronda Shoh Abbos davrida Isfaxon shahrining xiyobonida qurilgan ko'pgina hovuzlarni favvoralar jonlantirib turgan (Xasht-Bihisht ko'shki o'rtasidagi 8 qirrali hovuzda qurilgan favvora, Chihel sutun ko'shkida hovuz burchak-laridagi poyustunga ishlangan sher shaklidagi marmar haykali favvoralar). Yevropada Uyg'onish va Barokko davrlarida bog'-saroy ansambllarida favvoralar muhim o'rin egallagan (masalan, Tivolidagi de Este villasi, favvorasi). Klassitsizmning serhasham favvorolari (Versaldagi Katta kanal, Appolon va Laton favvorolari, Petrod-vorestdagi Katta kaskad favvorasi kabilar) ulug'vorligi bilan ajralib turadi. Turkiyadagi favvora — chashmalar uy devoriga tutash peshtoqsimon yarimdoira shiypun yoki rotunda ichiga qurilgan. XVIII asrdan favvoralar ochiq maydonlarda kvadrat, ko'pburchak yoki doira tarhli qilib qurilgan, marmar, granit bilan qoplanib, bejirim ko'rinishga ega bo'lgan; sirlari ravoqlar, jez panjaralar bilan bezalgan (Turkiyaning Tuproqu saroyidagi favvora).

O'rta Osiyoda favvoralar qurilishi XIV–XV asrlarda keng rivojlangan. Amir Temur bog'lariga ishlangan favvoralar haqida yozma ma'lumotlar saqlangan. Bu favvoralariga suvlar maxsus moslamalar (sopol quvurlar)dan kelib, hovuzlarga tushib ariqchalar orqali tashqariga oqib chiqqan. Hovuz atrofi har xil rangdagi marmar toshlar, rang-barang gullar tasviri bilan bezatilgan. Hovuzlarga quyiladigan ariqchalarning qirg'oqlari ham marmar toshlar bilan qoplangan. Qo'lyozma kitoblar (masalan, Nizomiyning «Xamsa», Boburning «Bobirnoma» va boshqalar)ga ishlangan miniatyuralarda favvora namunalari aks ettirilgan.

O'zbekistonda favvoralar, asosan, madaniyat va istirohat bog'larida, shahar maydonlarida, jamoat binolari oldida bunyod etilgan (Toshkentdagi A. Navoiy teatri maydoni, 1947; Xadra

maydoni, 1952—1953; Navoiy shahridagi «Farhod» va «O'zbekiston daryolari», 1970 va boshqalar). Mustaqillik maydonidagi favvoralar katta texnik imkoniyatga ega bo'lgan, qator jo'mrakli, ajoyib manzarali murakkab muhandislik va me'morchilik inshooti hisoblanadi (7.2.4-rasm).

7.2.4-rasm. Favvoraning tundagi ko'rinishi.

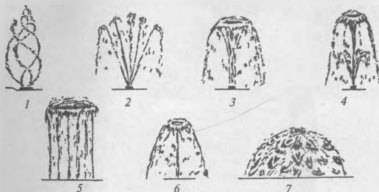
Hozirgi zamon favvoralari fan-texnika yutuqlari asosida bunyod etilmoqda. Oqshomlari ular harakatdagi rangli nurlar bilan yoritiladi. Suvning shovullash ovozi musiqiy ohanglar bilan muvofiq-lashtirilgan.

Favvoralarni tarhiy yechimiga, suv tizgilarining soni va otilish shakllariga, favvora qurilmasining hajmiy shakliga qarab xilma-xil turlarga bo'lish mumkin. Tarhiy yechimi bo'yicha kvadrat, olti va sakkiz burchakli, doira shaklli favvoralar, suv tizginining soniga ko'ra bir va ko'p tizginli favvoralar, suv tizginining otilish shakliga ko'ra vertushka, baliq dumi, tyulpan, Tiffani, doira, qo'ng'iroq, yarimshar (sfera) va boshqa ko'rinishlari mavjud. Favvora quril-masining hajmiy tuzilishiga qarab esa bir chashalik va ko'p chashalik xillari mavjud (7.2.5—7.2.6-rasmlar).

7.2.5-rasm. Favvora tizginining turlari:

1 – bir tizginli; 2 – ko'ptizginli;
3 – ko'p chashidan oqib tushuvchi favvora bir tirgichli yoy shaklli
(O.V. Shumaxer bo'yicha), 4 – tizginli yoy shaklli.

7.2.6-rasm. Favvora tizginlarining suvni sachratish bo'yicha turlari:

1 – vertushka; 2 – baliq dumi; 3 – tyulpan; 4 – Tiffani; 5 – doira;
6 – qo'ng'iroq; 7 – sfera (O.V. Shumaxer bo'yicha).

Favvoralar suv tizginining shakllari suvning otilishini belgilab beruvchi «nasadkalarga» bog'liq bo'lib, hozirgi vaqtda ularning yangi xillari ishlab chiqilmoqdaki, suvning qanday shaklda otilishi ularga bog'liqdir.

Hozirgi vaqtda favvoralarining tizginli tipi eng ko'p tarqalgan. Biroq, zamonaviy «nasadkalar» suvni ko'zni quvontiruvchi yupqa plyonkalar tarzida, turli-tuman jo'shqin shakllarda otiluvchi shaffof snakl tizgilarni hosil qila olish imkoniyatiga ega (7.2.5-rasm).

Insonga emotsional ta'sir etish darajasi suvning hajmi va qudrati, balandligi va tushish tezligi, suv oqimining harakatlanish

shakliga bog'liq (7.2.6-rasm). Favvoralar landshaft kompozitsiya larining eng ko'rimlilik va mas'uliyatli joylarida joylashtiriladi. Ular park, bog', maydon, skver, xiyobon, piyoda ko'chalarning va boshqa rekreatsion obyektlarning muntazam jihozidir. Ular haykaltaroshlik asari ko'rinishidagi fazoviy kompozitsiya shaklida yoki suv qurilmasi ko'rinishida ham ishlanishi mumkin. Favvoralarining me'moriy g'oyasi va kompozitsion-badiiy ishlanishi hamma vaqt va hamma yerda ijodiy masala bo'lib kelishi kerak.

7.2.7-rasm. Sharshara.

Sharshara — daryo o'zanidagi tik jarliklardan yoki bir nechta tabiiy pog'onalardan suvning pastga oqib tushishi sharsharalar qatorini hosil qilishi mumkin. Daryo yumshoq va qattiq jinslardan tarkib topgan joylardan o'tganda yumshoq jinsli joyni uyib kirib pog'ona hosil qiladi va shu pog'onalardan pastga otilib tushadi. Sharsharalar pog'onasi beto'xtov yemirilib turadi va sharshara oqimning yuqori tomoniga siljib boradi. Pog'ona tez yemirilib borgan joylarda sharshara o'rniga ostonalar hosil bo'ladi. Pog'onalaridagi tor vodiy va daralarning o'pirilib tushgan qattiq tog' jinslari bilan to'silishi oqibatida hamda tekisliklarda daryoning qattiq jinslar

7.2.8-rasm.
Mo'jaz shalola.

7.2.9-rasm.
Surxandaryo.
Sangardak sharsharasi.

yer yuzasiga chiqib qolgan joylardan o'tishida ham sharsharalar paydo bo'lishi mumkin (7.2.7–7.2.8-rasmlar).

O'rta Osiyo daryolarining tog'li hududlaridagi irmoqlari, soylar ba'zi joylarda uncha katta bo'lmagan tabiiy sharsharalar (masalan, Sangardakdaryo sharsharasi) hosil qilgan. Dunyoda sharsharalar soni ko'p. Ular ichida eng baland va haybatlilari mavjud, ularga Janubiy Amerikadagi Anxel (balandligi 1054 m), Afrikadagi Tugela (933 m) va Shimoliy Amerikadagi Yosemite vodiysida joylashgan Yosemite (727 m) sharsharalari kiradi.

Pog'onali sharshara va ayvonchalar ham borki, ular relyefi o'nqir-cho'nqir joylardan tushayotgan suv va o'simliklardan foydalanishda relyefga o'ziga xos ishlov berish uslubidir (7.2.9-rasm). Ular yaruslar va pog'onalardan tashkil topib, muntazam va erkin (manzarali yoki abstrakt) kompozitsiyalarga ega bo'lishi mumkin.

Ko'priklar. Ochiq hududlarda landshaft muhitini shakllantirishning o'ziga xos yo'nalishlaridan biri – bu tabiat va shahar muhiti quchog'ida yo'l va transport kommunikatsiyalari bilan bog'liq inshootlar hamda suv havzalari, daryolar sohillarini birlashtiruvchi ko'priklarni yaratishdir (7.2.10-rasm). Daryolar va kanallar ustidan o'tgan ko'priklar, yo'llar, relyefi notekis joylar ustidan o'tgan akveduklar, park va bog'lardagi ko'priklar shular jumlasidandir. Bu inshootlarning o'lchamlari va me'moriy tuzilishi ularning qayerda va qanday maqsad uchun qurilganligiga qarab turlicha ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Biroq, ularga xos umumiy xususiyat, bularning uzunligidir. Yo'l va transport magistrallari, kanal va daryolar, ko'priklari, akveduklar va bog'-park ko'priklarini qurish arxitektorlar ijodining yangi sohasi emas. Biroq, ular keng tarqalgan bizning hozirgi davrimizda ushbu yo'nalishning me'moriy landshaft dizayni va qurilmaviy yechimlariga qo'yilgan talablar keskin ortmoqda.

Tez yuriluvchi transport magistrallarining murakkab ostki-ustki chorrahaları shaharlar muhitiga yangi sifat baxshida eta boshladi. Ularga xos yirik ko'lam va silliq shakllar an'anaviy to'g'ri burchakli shahar qurilishi bilan nafaqat keskinlik yaratmoqda, balki yo'l ko'priklari tizimini shakllantirishning yangi tamoyillari shahar landshaftini rejalashtirish amaliyotiga sezilarli tarzda ta'sir ko'rsata boshladi. Transport inshootlarining keskin ko'lami bugungi kunda

o'ta katta o'lchovlarga ega bo'lgan keng hududlarda yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Ana shunday ulkan transport inshootlaridan biri Nyu-Yorkdagi Verazano bo'g'oziga 1964-yilda suv sathidan 70 metr balandlikka qurilgan, uzunligi 1300 metr bo'lgan osma ko'prikdir. 1980-yillarda bu rekorddan Yaponiya va Angliya ko'priklari o'tib ketgan bo'lsa-da, Verazano ko'prigi hozirda ham dunyoning eng taassurotli inshootlaridan biri bo'lib kelmoqda.

Bunday yirik ko'priklarda qo'llanilgan qurilmalar turiga ko'ra ular osma va ravoqli, qurilish materiallariga ko'ra esa toshdan va metallardan ishlangan bo'lishi mumkin. Bog'-park ko'priklari esa yog'ochdan ham ishlanishi mumkin. Parklarda «Quruq yo'l» ko'priklari ham ishlanishi mumkinki, ular odatda, notekis relyefli, past-baland, qirlik joylar ustidan o'tkaziladi yoki tekis yuzali joylar ustidan yotqizilib, bunda ular faqat manzaraviy rol o'ynaydi. Yassi yoki yoy shaklidagi kichik bog'-park ko'priklari esa suv yuzida akslanib go'zal manzarali «oyna» ko'rinishini oladi. Oq yoki suv tusli toshlardan ishlangan yapon bog'larining ko'priklari esa atrof-muhit manzarasiga nisbatan kontrast ko'rinish berishi bilan ajralib turadi. Bog'-park ko'priklari yoki ko'priklarining odatda, ikki yonidan panjaralar ishlansa yana ham jozibali ko'rinishga ega bo'ladi (7.2.10-rasm).

7.2.10-rasm. Alisher Navoiy nomli O'zbekiston milliy bog'idagi ko'priklar.

7.3. Mo'jaz me'moriy shakllar bilan bog'liq landshaft qurilmalari

«Landshaft arxitekturasining mo'jaz me'moriy shakllar bilan bog'liq qurilmalari»ga bog'-parklarga kirish darvozalari, ularni chegaralovchi to'siq va panjaralar, ko'shklar (kioskalar), voish, trelyaj, pergola va shpalerlar, galereya va shiypochalar, pavilyonlar, rotondalar, park mebellari (o'rindiqlar, kursilar) dekorativ devorlar kiradi.

Mo'jaz me'moriy qo'yiladigan asosiy talablardan biri, ushbu hududning yashil o'simliklari, relyef va landshaft kompozitsiyalarining shakllari bilan uyg'unligiga erishishdir. Ular atrof-muhitga nomutanosiblikni olib kirishi kerak emas, aksincha arxitekturaviy-landshaft kompozitsiyasi stilistikasiga to'la javob berishi kerak.

Mo'jaz me'moriy shakllar ixtiyoriy arxitekturaviy shakllarni darvozalar kirish qismidan, pavilyon (ko'shk), ratonda, galereya, supalar (besedka), bolyustradalar, favvoralar yoki ko'prikchalardan tortib to vazalar, fonarlar, panjarali to'siqlar, o'rindiqlar va boshqa ko'rinishlarda eks etirishi mumkin (7.3.1-rasm).

7.3.1-rasm. Yashil maysazorga o'rnatilgan ko'shk.

To'siqlar va darvozalar. Umumiy foydalanishga mo'ljallangan ko'kalamzorlar, hududlar va maydonlarini atrof-muhitdan ajratish maqsadida ularning atrofiga to'siqlar o'rnatish odat tusiga kirgan. Bundan tashqari barcha oliy va o'rta maxsus, ta'lim-tarbiya muassasalari, maktablar, bog'chalar, kollej va litseyalar, shifoxonalar, sanatoriyalar, ishlab chiqarish, sanoat va ma'muriyat binolari, sport inshootlari va maydonlari, omborxonalar va saqlash zonalarini ham to'siqlar bilan ajratiladi. Shunday ekan, ushbu masalaga ham jiddiy e'tibor qaratishimiz zarur bo'ladi. Ayniqsa, bog'-parklar va nufuzli jamoat binolari hududlarining to'siqlari va ularning me'moriy dizayn yechimlariga alohida e'tibor berishimiz zarur.

O'tmishda ham bunday qurilmalarga katta e'tibor berilgan. Bizgacha saqlangan bog'-parklarning to'siqlari va darvozalari bunga yorqin misoldir (7.3.2–7.3.3–7.3.4-rasmlar).

To'siqlarni balandligiga qarab uch turga: baland to'siqlar (3–5 m), o'rta bo'yli (1–1,2 m – odam belbog'i balandligida) va past to'siqlarga (0,3–0,5 m) ajratish mumkin.

Baland to'siqlar yirik parklar va hududi katta bog'lar, masalan, katta ko'rgazma bog'lar, botanika bog'lari, hayvonot bog'lari, dendroparklar, stadionlar va shunga o'xshash joylar hududini to'sish uchun qo'llansa, o'rta bo'yli to'siqlar skverlar, bulvarlar, sohillar va ayrim hollarda katta parklar ichidagi alohida ajratilgan joylar, shahar ko'chalari va yo'llar chetlarini ajratish uchun o'rnatiladi. Past to'siqlar esa chiroyli gulzorlar va ko'kalamzorlar hududlarini to'sish uchun ishlatiladi.

Baland va o'rta bo'yli to'siqlar, odatda, yuqori sifatli hamda uzoq saqlanadigan materiallardan ishlanadi. Ularning kursi qismi va tayanch ustunlari uchun granit, bazalt, peschanik va boshqa mustahkam tog' jinslaridan, panjaralari hamda darvozalari uchun esa metall, quyma chugun yoki yelimlanadigan po'lat materiallar ishlatiladi. Panjaralarning ornamentlari, odatda, quyma chugundan ishlanib boltlar bilan mustahkamlanadi.

Bog'-parklar va yirik jamoat binolari egallagan hududlarning darvozalari o'ta tantanavor hajmlar va shakllarda bo'lishligi talab etiladi (7.3.2–7.3.3-rasmlar). Ular uchun sifatli va mustahkam qurilmalar hamda pardo materiallari ishlatiladi. Tunda bu darvozalar, odatda qulflab qo'yiladi. Bunday darvoza uchun metall va

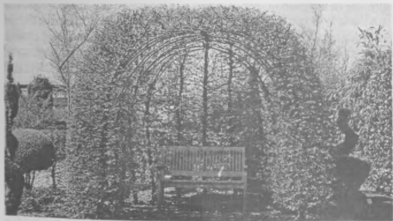
7.3.2-rasm. Park darvozalari va uning oldidagi favvoralar:

- 1 – Toshkent shahridagi «Bog'i eram»;
- 2 – Farg'ona shahrining markaziy bog'i.

toshlar, shaklli beton yoki sopol bloklar qo'llanadi (7.3.4-rasm). Pastkam to'siqlar uchun bobolarimiz o'tmishda pishiq g'ishtlardan foydalangan, «dandona» deb ataluvchi to'siqlar gulzorlar va yo'laklar chetlarini bezagan.

7.3.3-rasm. Dalabovlarning to'siqlari.

7.3.4-rasm. Bog'da tinch dam olish uchun qurilgan trelyaj.

Ko'shklar (kioskalar) — aholi ko'p yig'iladigan joylarda joylash-tiriladi. Ularning dizayni **landshaft stiliga mos kelishi**, **landshaft** kompozitsiyalarining ko'rinishiga esa atrof-muhitga monand bo'lib, unga bo'ysunishi kerak. Ularning arxitekturaviy dizayni zamonaviy an'analarga yoki antiqa dizayn stiliga yarasha bo'lishi, **landshaft** sharoitiga munosib ranglardan va yengil konstruksiyalardan bajarilishi lozim.

Ko'shkto'rt ustunli, tomi qubbali, asosan, yog'ochdan qurilgan yengil inshoot, evropacha nomi kioskdir. Kelib chiqish jihatidan oddiy o'tovga borib taqaladi. O'rta asrlar Sharq me'morchiligida keng tarqalgan. Dastlab qadimgi ko'chmanchi xalqlarning ko'chib yurishiga qo'lay uy (ko'chik) sifatida paydo bo'lgan. Arava ustiga o'rnatilgan ko'shklardan ham foydalanilgan. Keyinchalik ko'shklar badavlat kishilar, hukmdorlar uchun bezakdor qilib bog'lar ichida qurilgan. Tarixiy manbalarda ko'shk namunalari haqida ma'lumotlar saqlangan. Vizantiya elchisi Zemarx 568-yilda O'rta Osiyo ko'chmanchilarining hoqoni o'rdasida to'rt tovu haykalini ko'tarib turgan ko'shkni ko'rgani haqida yozgan. 738-yilda Termiz yaqinida arab sarkardasiga oltin va kumush bilan bezatilgan ikkita ko'shk taqdim etilgan. X—XV asrlarda ko'shklar arxitekturasida rivojlanib, aksari bog' ichkarisidagi sinchkori yengil qurilmalar tarzida ustunli, ayvonli va boloxonali, zeb-u ziynatli, hashamatli, ko'rkam imoratlar tarzida ko'zga tashlangan. Amir Temur bunyod etgan bog'lar ichidagi ko'shklar o'zlarining shakl-shamoyili va bezaklari bilan arxitektura va bog'-park qurilishi taraqqiyotida yangi davr ochgan. Samarqand atrofida bunyod etilgan (XIV—XVI asrlar) bog'-rog'lar ichidagi ko'shklar haqida tarixiy manbalar aniq ma'lumot beradi. Samarqanddagi Ko'ksaroy, Shahrisabzdagi Oqsaroyini Bobur ko'shklar qatoriga kiritgan. Ko'shk me'morligi Turkiya, Xitoy, Yaponiya va boshqa mamlakatlarda keng tadbiiq etilgan. Yevropaga ham Sharq orqali («kiosk» shaklida) kirib kelgan.

Pavilyonlar, rotondalar, bolyustradalar — atrof-muhit ansambliga monand bo'lishi yoki parkning yoxud boshqa obyektlarning **landshafti** muhitidagi erkin element bo'lishi mumkin (7.3.5-rasm).

Haykaltaroshlik asarlari san'at asari bo'lib, xuddi favvoralar, ko'kalamzorlashtirilgan joylarni bezatadi, ular muhitiga xilma-xillik kiritadi va boyitadi.

7.3.5-rasm. Park peyzajiga o'rnatilgan rotonda.

Ular yirik va kichik bo'lishi mumkin va kayfiyatga yaxshi ta'sir etishi, odamlarda qiziqish uyg'otib, ularga chiroyli his-tuyg'ularni ato eta oladigan bo'lishi kerak.

Haykaltaroshlik asarlari — antik, klassik, turli xil tematik va sahna asarlarini aks ettirishi, hattoki abstrakt holatlarda bo'lishi ham muhim. Abstrakt shakllardagi haykallarni dekorativ-amaliy san'at yoki erkin ijodiy yo'nalishga bog'lash mumkin.

Panjara devor (ixotalar) — perimetr bo'ylab haqiqatda zarur bo'lgan holatlarda qo'llaniladi, biroq ular yuqori badiiy qadriyatga ega bo'lishi kerak. Panjara devorlarni ishlaganda landshaftni mo'jaz me'moriy va dekorativ shakllar bilan haddan tashqari bezatilishiga harakat qilish shart emas, biroq katta ma'lumot yuklatilgan obyektlar bundan mustasno albatta, misol uchun tematik bog' va parklar (7.3.6-rasm).

Dekorativ devorlar. Dekorativ devorlar landshaft arxitekturasining bog'-park san'atida keng qo'llanilib kelgan.

Shpalerlar ham trelyajlar va pergolalar kabi tik ko'kalamzorlashtirishda qo'llanib, tirmashib o'suvchi o'simliklar uchun

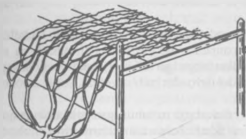
7.3.6-rasm. Bog'-park uchun mo'ljallangan to'siq.

tayanch qurilma — sinch vazifasini bajaradi. Ular alohida turishi, yo'laklar bo'ylab qo'yilishi, patiolar, ya'ni hovli bog'larini, terrasani va hatto to'siqlarni ham shakllantirishi mumkin. Shpalerlar dam oluvchilarni jazirama quyosh va shamoldan himoya qiladi, soya hosil qiladi. Ularning balandligi, odatda, 2 m dan oshmaydi va yog'och reykalardan (qirgimi 25x25 mm) ishlanadi. Reykalar bir-biriga xos shaklda biriktiriladi va tomonlari 10 sm kvadrat yoki romblar hosil qiladi. Agar bog'da suv havzasi bo'lsa, uning yoniga yengil bog' qurilmasi — *rotonda*, ya'ni aylana tarhdagi ustunlar o'rnatilib, usti gumbaz bilan yopilgan, yonlari qisman yopiq, kursi ustiga o'rnatilgan suhbatgoh ishlangani ma'qul. Rotondalar, odatda, katta bo'lmay, diametri 2,2–2,5 m umumiy balandligi 2,5–3 m, kursisining balandligi esa 35–40 sm bo'ladi.

Kursi (o'rindiq)lar — bog'-park maydoni, skverlar, xiyobonlar, maydonlar va boshqa obyektlarning zarur elementi. Ular alohida, guruhlar bo'lib, aylana bo'ylab yoki daraxt atrofida turishi mumkin. Kursilar odatiy geometrik shakllardan to' erkin shakllargacha bo'lgan kutilmagan ko'rinishlarga ega bo'ladi.

7.4. O'simliklar bilan bog'liq landshaft qurilmalari

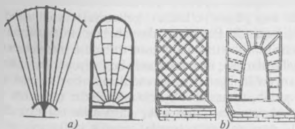
Trelyajlar, pergolalar, shpaleralar, voishlar. Trelyajlar O'rta Osiyo xalqlari bunday qurilmalarni «voish» deb ataladi. Voishlar o'tmishda hovli bog'lari va chorbog'larda keng qo'llanib kelingan. Jazirama issiq kunlarda voish ostida o'tirib dam olish o'rtaosiyoliklarda azaldan xush yoqqan odatdir. Voishlarda tirmashuvchi manzarali o'simliklar o'rniga uzum toklaridan keng foydalaniladi. Voishlarga qafasga solingan kakliklar osib qo'yilib, ajoyib jannatiy mikromuhit hosil qilinadi (7.4.1-rasm).

7.4.1-rasm. Voish.

Trelyajlar chirmashib yoki suyanib o'suvchi o'simliklar bilan bezatilgan, ko'p hollarda erkin turuvchi yengil tik qurilgan panjara — sinchlardir (7.4.2-rasm).

Trelyajlar aslida tokzorlar uchun mo'ljallangan an'anaviy voishlar yoki «shpalera»lardan boshlangan. Trelyajlarning bog'-park san'atidagi asosiy funksiyasi — bu o'simliklar uchun tayanch

7.4.2-rasm. Oddiy (a) va konteynerli trelyajlar (b).

vazifasini bajarish bo'lib, bunda trelyaj shaklidan ko'ra uning uchun qanday o'simlik tanlanishi muhim ahamiyatga egadir. Trelyajlar shuningdek binolarning devorlariga ham mahkamlanishi mumkinki, ular yordamida muhitning mikroiklimini yaxshilash, uni fazoviy bo'laklarga bo'lish vazifalarini ham bajarishi mumkin. Trelyaj qurilmalar metallardan, plastikdan, yog'ochdan, tayanch ramkalarga tortilgan arqon iplardan tayyorlanishi mumkin. Trelyajlarning oddiy va konteynerli turlari mavjud (7.4.3-rasm).

Trelyajlar va pergolalar landshaft arxitekturasining o'simliklar bilan bog'liq mo'jaz me'moriy shakllari hisoblanib, ular, asosan, rekreatsiya, ya'ni tinch dam olib hordiq chiqarish uchun mo'ljallanadi.

Trelyajlar, odatda, yog'ochlar va yengil metallardan qurilgan tayanch tik panjaralar bo'lib, ularga tirmashib va osilib o'suvchi o'simliklar bilan birga go'zal ko'rinishli yozgi soyapar dam olish joylarini: «yashil devorlar, suhbatgohlar, yopiq xiyobonlarni tashkil qiladi.

Trelyajlar devorlarga tutashtirilgan yoki alohida qurilgan bo'lishi mumkin. Har ikkala holda ham ularni atrof-muhitdagi daraxtlar, butalar, tirmashib o'suvchi o'simliklar va gulzorlar bilan uyg'un bog'lash talab etiladi. Shu boisdan ham bu qurilmalar oddiy va sodda ishlanishi zarur. Trelyajlarning eng muhim tarkibiy qismi — bu ularga tirmashib o'suvchi o'simliklardir.

Pergolalar trelyajlardan farqi o'laroq tik tayanch panjaralar ko'rinishida bo'lmay, balki ustunlar yoki sinchlar ustiga o'rnatilgan tekis yoki sferik shakllardagi yog'och yoki metall panjaralardir. Pergolalar ham trelyajlar kabi chirmashib va yoyilib o'suvchi o'simliklar uchun tayanch qurilmalar hisoblanib, bog' yoki parklarda usti yopiq yo'laklari, gallereyalar yoki suhbatgohlar vazifasini bajaradi. Pergolalar dastlab bog'larda tok navdalarini baland tutib turish va uzumlarni oson uzib olish maqsadida qurilgan. Keyinchalik ular issiq mamlakatlarda bog' xiyobonlari ustini yopish uchun ham qo'llanilgan. Hozirgi vaqtda ular bog' va park yo'laklari ustidan qurilib, tirmashib o'suvchi o'simliklar (devichiy vinograd pyatolistochkoviy, xmel, drevogub, chirmashuvchi atirgullar) bilan bezatiladi. Ayniqsa, yog'och yoki keramik kadkalarga o'rnatilgan yirik o'lchamli o'simliklar bilan bezatilgan pergolalar ajralib turadi.

Ularining shox-shabbalari bir-biriga pergola ustida qo'shilib ketib, chiroyli «yashil koridorlar»ni tashkil qiladi.

Pergolalar va barso — bular daraxtlarga, metall va boshqa sinchlarga chirmashadigan o'simliklardan tashkil topgan yopiq xiyobon. Pergolalarning tavsiya etilishi mo'tadil soyalarda hordiq chiqarish, bog' va parklarning turli xil maydonlarini bir-biriga bog'lashdir. Pergolalar, asosan, muntazam parklarning jihozidir. Chirmashib o'sadigan o'simliklar sifatida yovvoyi uzum, qumloq (xmetl), turk loviyasi, dukkakli ipomeya va boshqalar ishlatiladi.

Zamonaviy bog'larda hamda parklarda yengil dekorativ pergolalarni, yuk ko'taruvchi asosi temirbeton, metall yoki plastikdan ishlangan besedka va trelyajlarni ham uchratish mumkin. Har bir holatda ular chiroyli bo'lishi kerak va yashil qoplamga ega bo'lmashligi ham mumkin.

Bordyurlar, miksborderlar, yashil to'siqlar (izgorodlar). Bordyur deganda (bu fransuzcha so'z) biz, odatda, beton bordyurlarni, ya'ni yo'lak yoki yo'l chetlarini chegaralovchi to'g'ri chiziqli, ingichka, pastkam shakllarni tushunamiz. Biroq bordyurlar o'simliklardan ham ishlanishi mumkin. Ular parterlar, klumbalar, may-sazor, favvoralar chetlarini bezovchi, odatda, 1–2 qator qilib pastqam, balandligi 30–40 sm dan oshmagan gullovchi butalar yoki o'tli o'simliklardan qatorlab ekilgan yashil kompozitsiyalardir. Eni 10–50 sm dan oshmaydigan bordyurlar ramka yoki hoshiya deb ha ataladi. Ular, odatda, parter tipidagi gulzorlar chetini hoshiya tarzida ajratib turuvchi kuzaigan shamshoddan ishlangan yashil shakllardir.

Miksborderlar — aralash gulzorlar — bordyur yoki aralash rabatkalardir. Miksborderlarning tarixi, ya'ni mumtoz ko'rinishi — bu eni 2 dan 4 metrgacha shakli cho'zinchoq bo'lgan klumbadir. Unda o'simliklar yarussimon tarzda joylashadi: oldingi, ya'ni birinchi yarusda balandligi 30 sm gacha o'simliklar ekilsa, o'rtadagi yarusga 40 dan 70 smgacha, orqa yarusga esa balandligi 80 dan 120–150 sm gacha bo'lgan o'simliklar ekiladi. Birinchi yarusning odamlar yuradigan va miksborderlarga nigoh tashlaydigan tomonda bo'lishi, qolgan yaruslarning bo'yi esa birin-ketin o'sib borishi kerak.

Keyingi vaqtlarda miksborderlarga erkin tabiiy shakllar berila boshlandi. Ayniqsa, ular to'g'ri geometrik yashil shakllardan qancha

7.4.3-rasm. Trelyaj, pergola, shpale va volshlarga amaliyotdan misollar.

narida joylashsa, shunchalik erkin ko'rinishlar ola boshladi. Miks-borderlar, odatda, guruhlar yoki maysazor ichidagi jozibador «dog»-lar tarzida trapetsiya, assimetrik uchburchak, stillashtirilgan

kvadratlar, to'g'ri burchaklar yoki ovalar shaklida yaratiladi (7.4.4-rasm). Miksborder 2 ta asosiy talabga javob berishi, ya'ni:

- hamma tomondan yaxshi ko'rinib turishi;

- o'z jozibadorligi va manzaraviyligini iloji boricha uzoq saqlashi kerak. Uning asosiy yaratilish g'oyasi ham ana shunda.

Miksborderlarga o'simliklarni to'g'ri tanlash, ya'ni, ularning gullash davri, shakli, silueti, ayniqsa, barglari va gullarining shakli-shamoyili, rangi va o'lchamlariga qarab tanlash orqali erishiladi. Miksborderlarni yaratish uchun bir va ko'p yillik o'simliklar hamda ayrim xona o'simliklari, masalan, balzamin Uollera, xlorofitum xoxlatiy, setkreaziya purpurnaya, agova amerikanskaya, begoniya vechnosvetushchaya, koleus gibridniy, pelargoniya plyushchelistnaya, fuksiya izyashchnayalarni qo'llash mumkin.

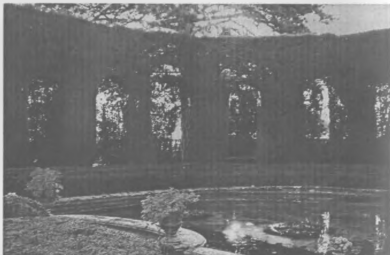
Miksborder gulzorlarni suv havzalari yoni, uy va binolarga kirish, dam olish maydonlari oldiga joylashtirish maqsadga muvofiqdir. Odatda, ular qiyalarga yoki erkin o'suvchi maysazorlar, tirik izgorodlar, tabiiy toshlar yoki g'ishtlardan terilgan tirgak devorlar foniga ekilsa samarali ko'rinadi. Miksborder, ayniqsa, yirik maysazorda daraxtlar guruxi fonida ekilsa, yaxshigina kompozitsiya aksenti bo'lishi ham mumkin (7.4.5–7.4.6-rasmlar).

7.4.4-rasm. Qush ko'rinishidigi miksborderlar.

**7.4.5-rasm. Bog'da ishlangan
erkin shakli miksborderlarning
ko'rinishi.**

7.4.6-rasm. Yashil devordan ishlangan ravoqli bosket ko'rinishi.

Guldonlar, bosketlar, vazalar ham haykaltaroshlik asarlaridir. Ular bolyustradalar, ayvonchalar, maydonchalar yoki maysazorning markaziga joylashtirish mumkin.

Parklarni bezatish uchun vazalarning yuqori badiiy namunalarni tanlash maqsadga muvofiq.

Bosket deganda tomonlari tig'iz etilgan, yuzasi tartibli qirtishlangan, daraxt yoki butalardan shakllantirilgan yashil devor bilan chegaralangan, geometrik chiziqli atrof-muhitdan holi bo'lgan yashil fazoviy muhit tushuniladi. Bosketlar ichida pavilyonlar, favvoralar, suv oynalari, haykallar va portretlar joylashishi mumkin (7.4.6—7.4.7-rasmlar).

Bosketlar, odatda, bog' ansamblari kompozitsiyasining asosiy ochiq qismlari yoki xiyobonlariga yondoshgan bo'ladi. Ayrim hollarda bosket qurilmalari uchun trelyajlardan foydalanilgan. Bosketlarning quyidagi asosiy turlari mavjud:

— yopiq bosketlar daraxt va butulardan ishlanib, sathi butkul qirtishlangan yashil devorlardan shakllantiriladi va bunday muhit, odatda, texnik yoki xo'jalik ehtiyojlariga mo'ljallangan;

— perimetri kuzalgan yashil devorlardan ishlangan bosketlar, ular daraxtlardan shakllantirilib joylashib, kirish joyi manzaraviy yashil darvozalar yoki ravoqlar bilan bezatilgan. Bunday bosketlar tinch dam olish, holilashgan tarzda vaqt o'tkazish, labirint ichida sayr qilish kabi maqsadlarga mo'ljallangan.

Bosketlarni shakllantirishda mayda bargli lipa, tikanli archa, sariq akatsiya, oddiy barbaris, ko'kimtir jimolost, turli xil boyarishniklar, yaltiroq kizilnik, tatar klyoni, tillarang smorodinalardan foydalaniladi.

Osib qo'yiladigan korzinkalar. Korzinkalar, odatda, devorga qoqilgan yoki o'rnatilgan maxsus temir qoziqlar yoki sterjenlarga ilgichlar yordamida osib yoki o'rnatilib qo'yiladi. Korzinkalar turli ko'rinishlar: kvadrat, uchburchak, aylana (shar), oval, voronka shakllarida bo'lishi mumkin. Korzinkalar metall sim, yog'och, turli plastik va boshqa materiallardan ishlanishi mumkin. Keyingi paytlarda pastki qismidan namlik tarqatuvchi, ya'ni suv beruvchi maxsus qurilmali korzinkalar paydo bo'la boshladi. Ushbu qurilmaga maxsus voronka yordamida suv quyib turiladiki, undagi suv mayda teshiklar orqali korzinkadagi substrat tuproqqa kapilyar yo'nalishida

7.4.7-rasm. Klumba, rabatka va miksborderlarga amaliyotda misollar:
a – arabeska ko'rinishidagi klumba; b – trotuar chetidagi rabatka;
d – klumba, rabatka va miksborderlardan tuzilgan gulzor majmuasi.

tarqaladi va o'simlik ildiziga etib boradi. Korzinkalar, binolarning kirish joylariga yaqin bo'lgan devorlarga o'rnatilgan qoziqlar, kronshteynlar yoki daraxtlarning shoxlariga, yorug'lantirish ustunlariga osib qo'yiladi (7.4.8-rasm).

Derazalar oldiga osib qo'yilgan va ichiga lianlar ekilgan qush qafaslari shaklidagi korzinkalar o'ta original ko'rinishga egadir.

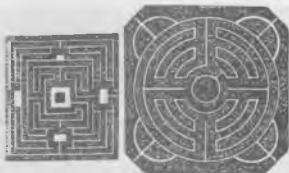

7.4.8-rasm. Devorlar va qurigan daraxtga osib qo'yiladigan korzinkalar.

Ayrim hollarda esa korzinkalar uchun maxsus badiiy ko'rinishli ustunlar ishlandi. Yoz paytlari xonalardagi korzinkalarda o'stiriladigan gullarni ham tashqariga bog' hududiga chiqarish mumkin.

Korzinkalarga, odatda, bir yillik o'simliklar, sharsimon yoki yarimsharsimon shaklli kompozitsiyalarga ega bo'lgan gullar ekiladi. Bitta kronshteynga bir vaqtning o'zida ikki yoki undan ko'p korzinkalar osib qo'yilishi mumkin.

Labirintlar. Labirintlarning ya'ni, kishini adashtiruvchi yashil tik devorli yo'laklar ilk bor Fransiyaning Uyg'onish davri bog'larida shakllantirilib, Yevropaga keng tarqalgan (7.4.9-rasm). Ular, odatda, o'simliklar (grab, lipa, lavr, tis)lardan qirtishlab ishlangan yashil baland to'siqlardan shakllantiriladi. Labirintlar XVII asrgacha xudoga intilish yo'lida uchraydigan azob-uqubatlar va shaytonga qarshi kurashish harakatlarini bildiruvchi ramziy ma'noga ega bo'lgan. Shuning uchun ham ularni ilk o'rta asrlarda ibodatxonalar va monastirlarning pollariga mozaika tarzida ishlashganki, xudoga sig'inuvchilarning ushbu murakkab yo'laklar bo'yicha emaklab o'tishi va xuddi yiroqdan kelgan, azob-uqubatlarni tortgan xudojo'ylarni eslatgan holda harakat qilishlari talab etilgan. Keyinchalik bunday murakkab yo'laklar sayr yo'laklari tarzida istirohat

7.4.9-rasm. Labirint bog'larining turlari.
(A.P. Vergunov va V.A. Goroxovlar bo'yicha.)

bog'lariga ko'chirilgan. Uncha katta bo'lmagan bog'larda ham labirintlar qurish sayr qilish yo'laklarini uzaytirish va ko'ngil ochish imkoniyatlarini tug'dirgan. Dunyodagi eng murakkab labirintlardan biri Angliyadagi Xempton-Kort istirohat parkida bunyod etilgan (7.4.10-rasm).

7.4.10-rasm. Angliyadagi Xempton-Kort istirohat bog'ining labirinti.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Landshaft dizayni qurilmalarining tasnifini keltiring.
2. Yer relyefi bilan bog'liq landshaft dizayni qurilmalariga nimalar kiradi?
3. Suv havzalari bilan bog'liq landshaft qurilmalariga nimalar kiradi?
4. Mo'jaz me'moriy shakllar bilan bog'liq landshaft qurilmalariga nimalar kiradi?
5. O'simliklar bilan bog'liq landshaft qurilmalariga nimalar kiradi?
6. Tirgak devorlar qanday materiallardan ishlanadi va ko'kalamlashtiriladi?
7. Zinapoya panduslardan qanday farq qiladi?
8. Maydonlar va xiyobonlar qanday to'shamalar bilan yopiladi?
9. Alpinariya rokariyalardan qanday farq qiladi?
10. Hovuzlar prudlardan qanday farq qiladi?
11. Favvoralarining qanday turlari amaliyotda keng tarqalgan?
12. Sohillar va qirg'oqlarni landshaft tashkillashtirish deganda nimani tushunasiz?
13. Pavilyonlar rotondalardan qanday farqlanadi va ular qayerda qo'llanadi?
14. Pergola tretyajdan qanday farq qiladi?
15. Bordyurlar miksborderlardan qanday farq qiladi?
16. Yashil to'siqalar qanday o'simliklardan ishlanadi?
17. Bosketlar deb nimaga aytiladi va ularning qanday xillari mavjud?

VIII bob

LANDSHAFT ARXITEKTURASI OBYEKTLARINI LOYIHALASH TARTIBI, TARKIBI VA ULARGA QO'YILADIGAN ASOSIY TALABLAR

Dars rejasi:

1. Loyiha oldi ishlari va materiallarining tarkibi hamda mazmuni.
2. Loyihalash jarayoni va uning chizmalari.

8.1. Loyiha oldi ishlari va materiallarining tarkibi hamda mazmuni

Arxitektura va shaharsozlik kabi landshaft arxitektura obyektlarini ham loyihalamasdan amalga oshirish mumkin emas. Respublikamiz Prezidenti Islom Karimov «qayerda arxitektura takomilga yetgan bo'lsa, uning atrof-muhiti, ya'ni binoni o'rab turgan ochiq muhitlar landshafti ham takomiliga yetgan bo'lishi kerak» deganlarida aynan ana shu talabni nazarda tutganlar. Darhaqiqat agar biz shahar va qishloqlarimiz jamolini fayzli hamda ko'rkam bo'lishini xohlasak, nafaqat ularda quralayotgan bino va inshootlar arxitekturasiga, balki ochiq muhitlar arxitekturasiga, ya'ni landshaft arxitekturasiga obyektlarining loyihalariga ham buyurtmalar berishimiz zarur.

Xo'sh, landshaft arxitekturasiga obyektlari deganda nima va qanday obyektlar tushuniladi? Bunday obyektlarga, eng avvalo, inson hayoti va faoliyati, uning yashashi, o'qishi, tarbiyalanishi, bilim va hunar, kasb egallashi, mehnat qilishi, hordiq chiqarishi va dam olishi, davolanishi va sog'lomlashuvi, ishlab chiqarish, madaniy-ma'rifiy va boshqa barcha ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog'liq obyektlar, bino va inshootlar, shu jumladan, davlat boshqaruvi, ma'muriy organlar ham egallab turgan hududlarning ochiq muhitlari kiradi.

Insonning yashashi bilan bog'liq landshaft arxitekturasiga obyektlariga xususiy uylarning hovli bog'lari, turarjoy guruhlarida ichidagi bog'lar, mikrorayonlar, turarjoy massivlarining bog'lari, ularga olib boruvchi ko'chalar, trotuarlar kirsa, insonning mehnat qilishi va

faoliyati bilan bog'liq landshaft arxitekturasini obyektlariga deyarli barcha jamoat binolari, shuningdek ta'lim-tarbiya, ilm-u fan, sport, davolanish hamda ishlab chiqarish va sanoat obyektlari egallab turgan hududlarning landshaft arxitekturasini, dam olish bilan bog'liq rekreatsion obyektlarga esa parklar, bog'lar, skverlar, xiyobonlar, dam olish uylari, pansionatlar egallagan hududlarning landshaft arxitekturasini kiradi. Landshaft arxitekturasini obyektlariga, shuningdek, shahar va qishloqlarning ko'kalamzorlashtirish tizimi, sanitariya-himoya va ixota zonalarini hamda suv havzalari bilan bog'liq landshaft arxitekturasini obyektlari: tabiiy va sun'iy prudlar, ko'llar, sohillar, plyajlar, akvo va gidroparklar ham kiradi.

Ko'rib turibmizki, landshaft arxitekturasini obyektlarini loyihalash mavzulari turli-tuman va ko'p qirralidir. Ularni umumlashtirgan holda quyidagicha guruhlariga bo'lish mumkin:

1) muayyan aholi punktining yaxlit ko'kalamzorlashtirish tizimini yaratish loyihasi (ko'kalamzorlashtirish sxemasi va ko'kalamzorlar tizimi);

2) landshaft arxitekturasining yangi obyektlarini (parklar, bog'lar, skverlar, xiyobonlar, turarjoy massivlari ichining ko'kamlari, jamoat binolarining hududlari, yo'llar, ko'chalar va boshqa ijtimoiy obyektlarni) yaratish loyihalari;

3) mavjud obyektlarni qayta tiklash va ta'mirlash loyihalari.

Loyihalash ishlari 2 qismga: loyiha oldi bosqichi va loyihalash bosqichi jarayonlariga bo'linadi. Loyihalash mavzusi va topshiriq mavqeyiga bog'liq holda loyiha oldi bosqichida o'rganiladigan dastlabki materiallar hamda loyihalash bosqichidagi loyiha ishlarining hajmi, tarkibi va mazmuni aniqlanadi.

Landshaft arxitekturasining muayyan obyektini loyihalashda loyiha oldi bosqichidagi ishlarga quyidagilar kiradi.

Buyurtmachi (shahar yoki tuman hokimligi, vazirlik va boshqa tashkilotlar) obyekt uchun hudud ajratilganligi haqidagi hokimlik qaroriga ega bo'lgach, mahalliy arxitektura-rejalashtirish bosh boshqarmasi (APU)ga hudud chegarasini ajratib, uni qizil chiziqda belgilab berishi va arxitektura-rejaviy topshiriq (APZ) ishlab chiqishga buyurtma beradi. APZ da obyektning loyihalash bo'yicha umumiy ko'rsatmalar, uning o'lchamlari, chegaralari, mavjud imoratlarni yo'qotish bo'yicha ma'lumotlar ko'rsatiladi.

Ayni paytda buyurtmachi loyihalash tashkiloti bilan loyiha tahlil ishlarni o'tkazish va loyihalashga topshiriq, ya'ni loyiha dasturini ishlab chiqishi uchun shartnoma tuzadi.

Loyiha-tahlil ishlari o'z tarkibiga quyidagi masalalar bo'yicha materiallar to'plash va ularni tahlil qilishni qamrab oladi:

1) toposyomka, unda joy relyefining gorizontallari ko'rsatilgan obyekt tarhi, suv havzalari, o'simliklar, yo'llar, yerosti muxandislik tarmoqlari, hududdagi mavjud bino va inshootlar ko'rsatilgan bo'ladi. Toposyomka maydoni 10 gektargacha bo'lgan obyektlar uchun 1:500 masshtabda, 10 gektardan katta obyektlar uchun 1:1000 va 1:2000 masshtabda va juda yirik obyektlarga (hududi 100 ga va undan ziyod) 1:2000 yoki 1:5000 masshtabda ishlanadi;

2) shahar yoki qishloq bosh rejasidan grafik ko'chirma (viko-pirovka). Unda loyihalanayotgan obyektga qo'shni joylashgan uchastkalar, yerosti kommunikatsiyalari ko'rsatilgan bo'ladiki, kelajakda loyiha obyektining mos kommunikatsiyalarini ularga ulash mumkin bo'lsin;

3) obyektga yaqin metostansiyadan olingan obyekt iqlimiy sharoitlari haqidagi ma'umotlar;

4) joy relyefi, uning holati tasnifi va tabiiy geoplastikasi, qiyaliklar va qirliklar bo'lsa ularning ufq tomonlariga oriyentatsiyasi;

5) tuproq holati: tuproq tipi, tuproqning farqlanishi va ularning hudud bo'ylab tarqalishi, tuproqning xillik va mexanik tarkibi;

6) gidrogeologik sharoitlar: tuproq suvlarining rejimi, botqoqlik mavjudligi, holati va uning joylashishi, mavjud suv havzalarining tavsifi, hududdagi gidrotexnik inshootlar tavsifi, suvning kimyoviy va bakteriologik tahlili;

7) yerosti inshootlari va qurilmalarining tarhi;

8) hududning obodonlashuv holati: yo'llarning konstruksiyasi va tiplari, suv ta'minotining manbalari, kanalizatsiya;

9) hududdagi mavjud ko'kalamzorlar va ekinlar tavsifi: ularning tabiiy tarkibi, yoshi, sanitar holati, o'simliklarning manzaraviylik darajasi. Mavjud barcha daraxtlar va guruhlar obyekt tarhiga tushiriladi. Ularni saqlab qolish zarurati va imkoniyatlari aniqlanadi. Odatda, yaxshi sanitar holatdagi va manzarasi chiroyli daraxt hamda butalar agar ular qurilish maydoni hamda yo'llar ustiga tushmasa, saqlab qolinadi va loyiha jarayonida e'tiborga olinadi.

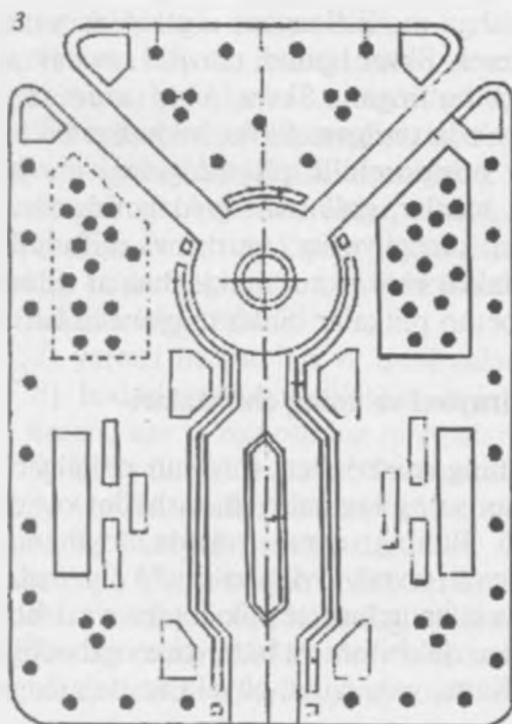
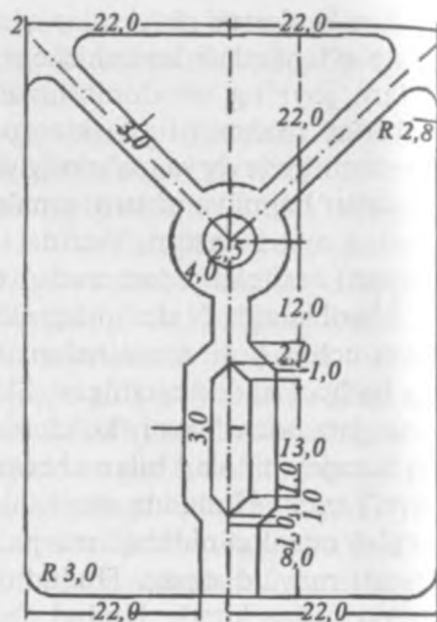
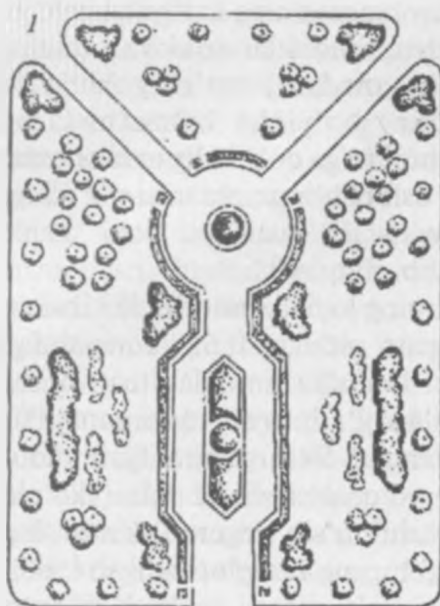
Loyiha dasturi obyektning qanday maqsadlarga mo'ljallanganligi, uning o'lchamlari hudud chegaralari, imoratlar soni va ularning turlari, joyning obodonlashtirilishi, madaniy-ma'rifiy ishlar va tadbirlar mazmuni (parklar uchun) bo'yicha ko'rsatmalarni; obyektning rejayiy va me'moriy yechimlariga qo'yiladigan talablarni; xarajatlar hajmi va ishlarni amalga oshirish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Loyiha dasturi, odatda, loyihalash tashkiloti yoki shahar (tuman) arxitektori tomonidan tuzib chiqiladi.

Misol tarzida N shahridagi skverning loyiha dasturini keltiramiz. Skver uchun yosh tomoshabinlar teatri oldidagi 0,62 ga maydonga ega bo'lgan hudud ajratilgan. Skver hududi shimoldan teatr binosi bilan, janubdan Navoiy ko'chasi bilan, g'arb va sharq tomonlardan esa turarjoy binolari bilan chegaralangan. Skverga ajratilgan hudud relyefi tekis. Hududda qurilishlar yo'q, o'simliklar ham (ko'cha bo'ylab maydon oldidagi mavjud yashil to'siq (izgorod)dan boshqa deyarli mavjud emas. Hududning tuprog'i sug'oriladigan oddiy tuproq turiga kiradi. Hudud chegarasida yerosti inshootlari yo'q. Navoiy ko'chasi bo'ylab suv quvuri tarmog'i o'tkazilgan.

Skver qisqa vaqt dam olishga mo'ljallangan, u atrofdan yashil to'siqlar bilan aylantirilishi kerak. Skver hududi mavjud suv havzasi bilan 2 simmetrik qismlarga bo'lingan. Skver rejasi muntazam geometrik uslubda bo'lishi ko'zda tutilgan. Skver hududini ko'kalamzorlashtirishda dekorativ bog'dorchilik pitomnigidagi mavjud bo'lgan manzarali daraxt va butalar, gullardan foydalanish zarur. Skver hududi sug'orish quvuri, kechg'i yorug'lantirish va o'rindiqlar bilan jihozlanishi kerak. Yo'laklar osti 15 sm qumli shag'al qatlam bilan, uning usti esa rangli beton plitkalar bidan qoplanishi zarur.

8.2. Loyihalash jarayoni va uning chizmalari

Loyiha oldi tahlil ishlarining materiallari o'rganib chiqilgach, loyiha dasturi tasdiqlangandan so'ng loyihalovchi tashkilot obyekt loyihasini ishlashga kirishadi. Buning uchun, odatda, loyihaning ikki bosqichli jarayoni belgilanadi: texnik loyiha va ishchi chizmalar. Uncha katta bo'lmagan obyektlar uchun texnik loyiha va ishchi chizmalar bosqichlari bir-biriga qo'shilishi va bitta «texnorabochiy» loyiha ishlanishi mumkin. Katta yoki yirik obyektlar uchun esa

**8.2.-rasm. Skver loyihasini
bajarish bosqichlari:**
1 – skver loyihasining
eskizi;
2 – loyihani hududga
ko'chirish chizmasi;
3 – ekinlarni ekish
chizmasi.

ikki bosqichli loyihalash jarayonidan tashqari yana loyihaviy takliflar va me'moriy-rejaviy yechimlar ishlab chiqiladi.

Birinchi bosqich loyiha jarayoni, ya'ni texnik loyiha obyektlarini rejalashtirishning asosiy masalalari va hududni muhandisona tayyorlash yechimlarini o'z ichiga olib, grafik materiallar va tushuntirish xatidan iborat bo'ladi. Texnik loyihaning grafik materiallariga obyektning bosh rejasi va dendroloyiha kiradi. Bosh rejada hudud tarhi (imoratlar, maydonchalar, yo'laklar, suv qurilmalari, haykallar joyi va boshqalar) hamda daraxtlar, butalar, gulzorlar o'rni shartli belgilash yordamida ko'rsatiladi.

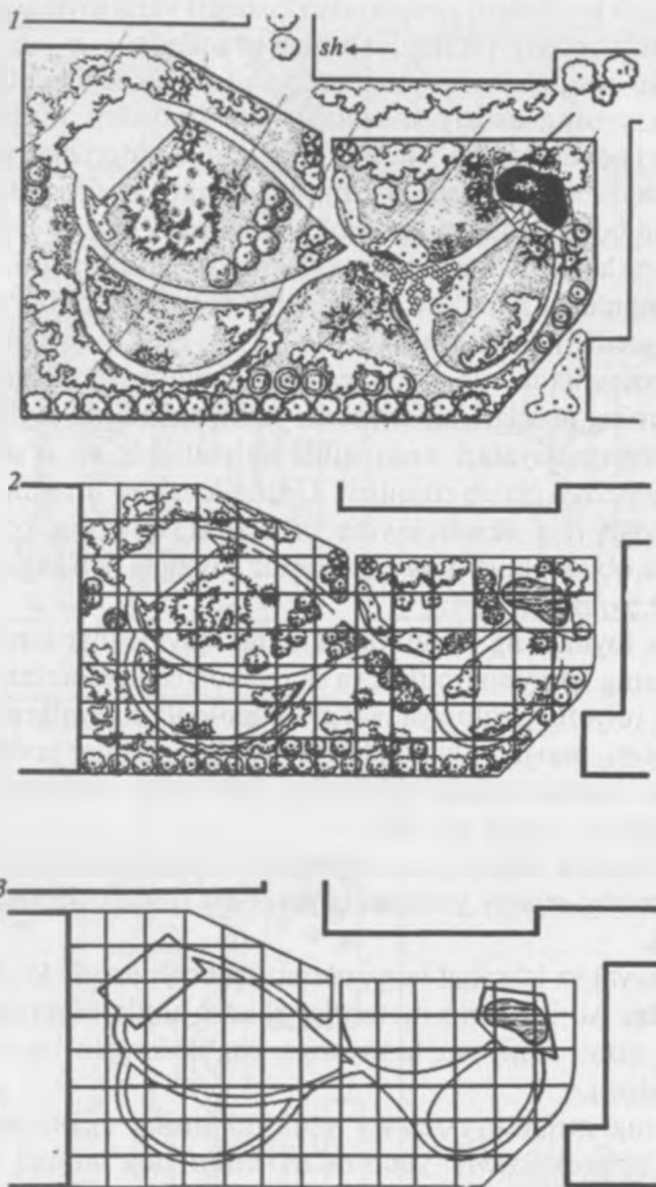
Dendroloyihada esa hududga ekish uchun tanlangan barcha o'simliklarning nomlari, xillari, soni, yoshi, ekiladigan joylari, ekilish yashil kompozitsiyalari aniq qilib ko'rsatiladi va o'simliklarga talabnoma jadvali ishlab chiqiladi. Uncha katta bo'lmagan obyektlar uchun bosh reja dendroloyiha bilan bitta chizma ko'rinishida ishlanib, u obyekt bosh rejasining eskiz loyihasi deb ataladi (8.2.1; 8.2.2; 8.2.3-rasm).

Texnik loyihaning tushuntirish xatiga quyidagilar kiradi: kirish; obyektlarning tabiiy sharoitlari va shaharsozlik elementlari (joylashgan joyi, relyefi, geologiya va gidrogeologiyasi, iqlimiy sharoiti tuproq holati, mavjud o'simliklar, mavjud qurilishlar tavsifi, yerosti va yerusti kommunikatsiyalarining yo'llari); me'moriy-rejaviy yechim bayoni va uni asoslash.

Misol tarzida Buxoro shahridagi Abu Ali ibn Sino nomli parkning me'moriy-rejaviy yechimi bayonining qisqartirilgan variantini keltiramiz.

Madaniyat va istirohat bog'i memorial bog' tarzida loyihalangan. Parkda Abu Ali ibn Sino memorial zonasi, unda olimning haykali va uning nomi ilmiy va faoliyatiga bag'ishlangan muzey binosi joylashtirilgan.

Parkning me'moriy-rejaviy yechimi uning atrofidagi mikro-rayonlar arxitekturaviy yechimlari bilan bog'langan va yaxlit me'moriy landshaft ansambli tarzida yaratilgan. Park me'moriy kompozitsiyasi uning asosiy kompozitsiyaviy markazi va rejaviy o'qlari bilan uzviy bog'langan holda yechilgan. Parkning bosh kirish darvozasi Navoiy bulvarining o'qi bilan bog'langan bo'lib, u park oldi maydoniga ega.

8.2.2-rasm. Skver loyihasi (dendroloyiha)ning texnik va ishchi chizmalari:

- 1 – texnik chizmasi; 2 – loyihani hududga ko‘chirish chizmasi;
3 – ekinlarni o‘tqazish chizmasi.

Park hududi quyidagi funksional zonalarga bo'lingan:

- 1) memorial zona — 3 ga (markaziy xiyobon);
- 2) ommabop tomosha tadbirlarining zonasi — 6 ga;
- 3) bolalar zonasi — 5 ga;
- 4) madaniy-ma'rifiy muassasalar zonasi — 1 ga (ko'rgazma zona);
- 5) sport zonasi — 2,5 ga;
- 6) tinch dam olish va sayr qilish zonasi — 22,5 ga;
- 7) xo'jalik zonasi — 2,5 ga.

Har qaysi zonaga mansub park imoratlari va inshootlarining ro'yxati keltiriladi.

Har bir zona parkning alohida ajratilgan hududlari hisoblanmasdan ular bir-birlariga xiyobonlar va o'simliklar orqali shunday bog'langanki, natijada parkning yaxlit manzaraviy kompozitsiyasi shakllantirilgan. Parkka kelganlarni zonalar bo'yicha taqsimlash maqsadida zonalararo asosiy maydon tashkil etilgan. U barcha zonalarni bir-biriga, ularni esa bosh darvoza bilan bog'lovchi vazifasini bajaradi va, ayni paytda, park umumiy kompozitsiyasining markazini tashkil qiladi.

Shundan so'ng har bir funksional zonaning me'moriy-rejaviy yechim bayonnomasi keltiriladi (biz bu yerda faqat bolalar zonasining bayonini keltiramiz).

Bolalar dam olish zonasini tashkil qilishga alohida talablar qo'yilgan. Zona bir nechta fazoviy-rejaviy qismlarga bo'lingan (ertaklar shaharchasi va attraksionlar, pleskatelniy basseyn, fizkultura sektori, harakat qoidalarini o'rganishga mo'ljallangan maydon, bayram paytidagi lineykalar maydoni, shaxmat pavilyonlari va ochiq estrada). Ular bir-biriga anfilad rejaviy uslubida bog'langan va o'zaro fazoviy qo'shib ketgan.

Bolalar zonasida qulay sharoit yaratishga katta ahamiyat berilgan: zonaga alohida qurish joyi belgilangan, hudud tegishli yo'laklar va maydonchalar, beton plitkalar va maysazorlar bilan qoplangan.

Texnik loyihaning tushuntirish xatida quyidagilar ko'rsatiladi:

— loyihalalanayotgan tadbirlar va ishlar hajmi (imoratlar, maydonlar, kichik me'moriy shakllarni joylashtirish bo'yicha takliflar, o'simliklarni ekish kompozitsiyasi va assortimenti, maysazorlar va gulzorlarning joylari va o'rni);

– agrotexnik tadbirlar (tuproqni zarur miqdordagi o'g'itlar bilan ta'minlash va madaniy tuproqlarni tayyorlash, ekish muddati hamda texnikasi, daraxt va butalarni parvarishlash, maysalar hamda gulzorlarni ekish uslublari);

– suv ta'minoti va sug'orish (suvga bo'lgan ehtiyoj va sug'orish texnikasining bayoni);

– mavjud va loyihalalanayotgan hudud balansining hisobi (yo'llar, maydonlar, imoratlar, suv havzalari, daraxtlar, butalar, maysalar, gulzorlar egallagan maydonlar hisobi).

Daraxtlarga shartli belgilar yoki har bir daraxt uchun unga mos keladigan shartli belgilar tanlanadi. O'simliklar assortimenti va soni o'sha shartli belgilar bilan jadval tarzida keltirilib ko'rsatiladi.

Hudud balansi quyidagi jadval shaklida tuziladi

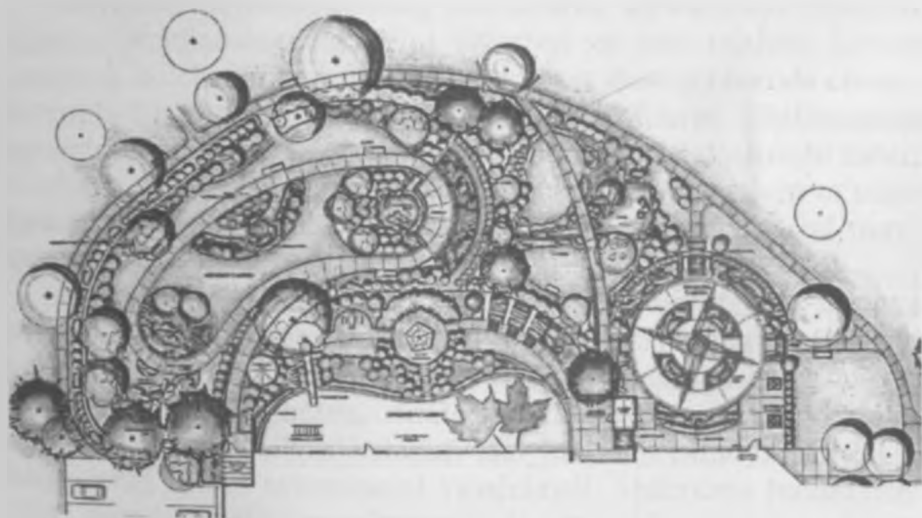
Hudud nomi	Maydoni			
	Hozirgi holati		Loyiha bo'yicha	
	20	%	20	%
Obyektning umumiy maydoni				
Shu jumladan:				
Daraxt va butalar, yashil maydonlar va maysazorlar egallagan maydon				
Sport maydonlari				
Suv havzalari				
Plyajlar				
Gulzorlar				
Yo'llar va yo'laklar, park maydonlar				
Imoratlar va qurilishlar maydoni				

Avval ko'kalamzorlashtirish sxemasi, so'ngra ko'kalamzorlashtirish loyihasi (dendroloyiha) ishlab chiqiladi. Obodonlashtirish va irrigatsiya sxemalari ham ko'kalamzorlar sxemasi masshtabida ishlanadi. Maydonlar, yo'llar, yo'laklar, xiyobonlarning to'shamalari, irrigatsiya tarmog'i shartli belgilar yordamida ko'rsatiladi. Bayonnomalarda barcha imoratlar va inshootlar, kichik me'moriy shakllar (masalan, kinokonsert zali, basseyn, haykallar, qahvaxona, kompyuter o'yinlari zali va boshqalar)ning nomlari keltiriladi.

Texnik projekt tarkibiga yana hududni vertikal rejalashtirish loyihasi, hududni muhandisona tayyorlash loyihasi, alohida uchastka detallarining chizmalari va moliya-smeta hisoboti kiradi.

«Ishchi loyiha» tarkibiga hududning razbivkasi va ekinlarni ekish chizmalari kiradi (8.2.1; 8.2.2; 8.2.3-rasmlar). Hudud razbivkasi chizmasida imoratlar, maydonlar, yo'llar, maysazorlar, gulzorlar, daraxt va butalar egallagan joylarning o'lchamlari ko'rsatiladi. Ulardan tashqari, barcha elementlar orasidagi masofalar, elementlar bilan asosiy nuqtalar, mavjud binolar va yo'llar o'qlari orasidagi masofalar ko'rsatiladi.

Ekinlarni ekish chizmasida tanlangan barcha daraxt va butalar-ning nomlari, ularning ekilish joylari, soni, ekin orasidagi masofalar hamda klumbalar, rabatkalar va boshqa gulzorlar turlari ko'rsatiladi. Bayonnomada barcha o'simliklarning ro'yxati, ularning soni va yoshi keltiriladi.

8.2.3-rasm. Rangda tugallangan loyiha ko'rinishi.

Ko'p hollarda razbivka va ekish chizmalari bir chizmada qo'shilgan bo'ladi (masshtabi 1:500). Gulzorlar uchun alohida chizma qilish tavsiya etiladi (masshtabi 1:20—1:10).

Ekish joylarida qora nuqtalar ko'rsatilib, uning ustiga ekiladigan o'simlikning o'simliklar assortimenti ro'yxatida keltirilgan nomer

soni qo'yiladi. Guruhlarning o'rni esa kasr bilan belgilanib, sur'atga o'simliklarning nomlari, maxrajda esa ularning soni qo'yiladi.

Mustahkamlash uchun savollar

- 1. Yer relyefi bilan bog'liq landshaft qurilmalariga qanday qurilmalar kiradi?***
- 2. Tirgak devorlarni ko'klamzorlashtirishning qanday usullari mavjud?***
- 3. Suv havzalari bilan bog'liq landshaft qurilmalariga misollar keltiring.***
- 4. Favvoralarning qanday turlari mavjud?***
- 5. Favvoralarni loyihalashda qanday tamoyillarga amal qilinadi?***
- 6. Mo'jaz me'moriy shakllar bilan bog'liq qurilmalarga nimalar kiradi?***
- 7. Mo'jaz me'moriy shakllar qanday turlanadi?***
- 8. Ko'shk nima va undan qanday maqsadda foydalaniladi?***
- 9. O'simliklar bilan bog'liq landshaft qurilmalariga nimalar kiradi?***
- 10. O'simliklar bilan bog'liq landshaft qurilmalarida qanday o'simliklardan foydalaniladi?***

IX bob

LANDSHAFT ARXITEKTURASI FANIDAN BAJARILADIGAN KURS LOYIHALARINING MAVZULARI VA ULARNI BAJARISH BO'YICHA USLUBIY KO'RSATMALAR

Dars rejasi

1. *Jamoat binosi hududini landshaft loyihalash.*
2. *Hovli bog'lari hududini landshaft loyihalash.*
3. *Ko'p funksiyali parkni me'moriy landshaft loyihalash.*

9.1. Jamoat binosi hududini landshaft loyihalash

Jamoat binosi tarzida qishloq davolash muassalari hududini landshaft loyihalash mavzusini olib qaraylik.

Davolash muassasalarining hududlarini ko'kalamzorlashtirish davolanuvchilarning sog'lig'ini tiklashni va dam olishini hamda atrofdagi ko'chalardan kelayotgan transport shovqini hamda chang-to'zonlardan saqlashni va ajratishni ta'minlashi zarur. Shifoxonalar egallab turgan hududning 70–80 % ko'kalamzorlashtirilishi zarur. Ko'kalamzorlarning deyarli barcha qismlarida soya-salqin ta'minlanishi kerak. Ko'kalamzor hududlar ochiq va yopiq yashil maydonlar tizimini yaratishi zarur (9.1.1-rasm).

Avvalambor shifoxona hududining chegarasi bo'ylab himoya maqsadida 2–3 qator keng va tig'iz shoxli daraxtlardan tuzilgan yashil tasma shakllantirilishi kerak. Yashil tasmaning ichki tarafidan unga yonma-yon tarzda, odatda kuzalmaydigan baland tig'iz o'suvchi butalar ekilishi kerakki, ular hududni himoyalashi bilan birga ichki muhit manzarasini yaxshilaydi. Shifoxona hududidagi ichki piyoda yo'laklar soya beruvchi daraxtlar bilan, binolarga kirish qismlari esa tashqi shovqin, chang va gazlardan himoyalalanish maqsadida tirik yashil to'siqlar bilan ko'kalamlashtiriladi. Shifoxonaning infeksiyon bo'limi hududini boshqa davolash bo'limlaridan, xo'jalik zonasini esa barcha bo'limlardan yashil o'simliklar yordamida ajratish zarur.

Ichki muhitni ko'kalamzorlashtirishda soliter, guruhlar, parter va kurtinalar kabi tabiiy landshaft kompozitsiyalarini qo'llash va

yaratish bemorlar uchun katta estetik va ruhiy ahamiyat kashf etadi.

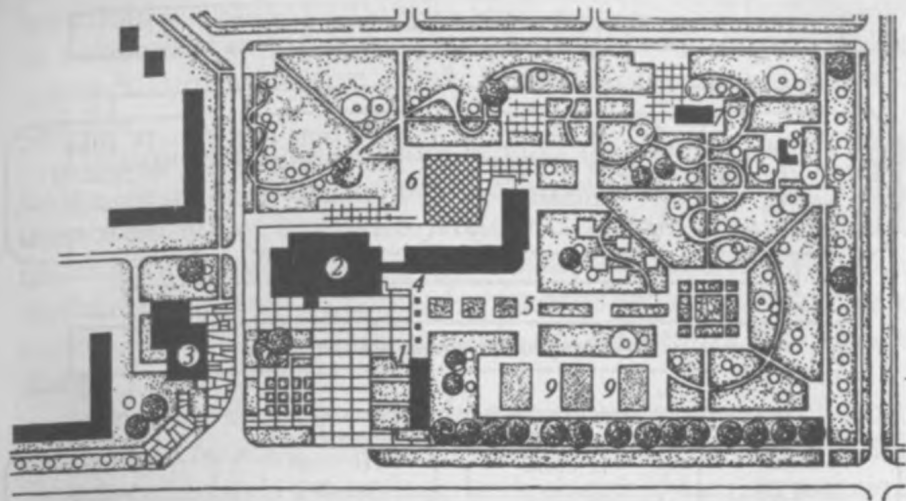
Shifoxonalar bosh korpuslarining oldilarida soya tushuvchi dam olish joylari va manzaraviy ochiq landshaftli ko'kalamzor maydon (parter va gulzorlar, favvoralar) tashkillashtirilishi zarur. Bemorlarni ko'rgani kelganlar uchun chirmashib o'suvchi o'simliklar – lianalar bilan o'ralgan voishlar o'rnatish ham yaxshi samara beradi. Shifoxona hududidagi ko'kalamlar ko'proq xvoy tipidagi, havo tarkibini fitonsid va ionlar bilan boyituvchi, xushbo'y hiddi navlarning tanlanishi maqsadga muvofiq.

Shifoxona palatalarining shimol va shimoliy sharq tomonlaridan daraxt hamda butalarni binolarga yaqin ekmaslik zarur. Bu joylarga yaxshisi maysazor, butalardan ishlangan guruhlar va ko'p yillik gulzorlarni shakllantirish kerak. Janub va janubiy-g'arb tomonlardan esa aksincha, binolarni quyoshning issiq oftobidan, palatalarning yozda haddan ziyod isib ketishidan saqlash maqsadida derazalar oldi soyalashtiriladi. Bino devoridan 5–6 metr masofaga quyuq soya beruvchi va baland o'suvchi daraxtlar (lipa, klyon, topol kabilar) ekiladi. Shifoxona hududida bemorlarning tinch dam olishi va ochiq havoda sayr qilishi uchun alohida yo'laklar va maydonlar yaratilishi kerak. Bu yo'laklar bo'ylab ochiq, quyoshli va soyali joylar tashkil etish maqsadga muvofiq. Yo'laklar bo'ylab daraxtlar va butalardan ekilgan erkin o'suvchi peyzajli guruhlarining yaratilgani ma'quldir.

Shifoxonalarda bemorlarda allergiya qo'zg'atuvchi o'simliklarni ekish man etiladi (masalan, tol va leshinalarning ayol navlari).

Shifoxona bosh binosi darvozasi va davolash korpuslarining kirish oldiga parter tipidagi yoki modullashtirilgan gulzorlar tashkil etish maqsadga muvofiq.

Gulzorlardagi gullarning rangi tinchlantiruvchi va yumshoq tonlarda bo'lgani ma'qul. Dam olish joylari oldiga esa hidi xushbo'y gullar (rezeda, mattiola, xushbo'y tabak) ekilishi zarur. Xvoy tipidagi daraxt va butalar shifoxona hududini nafaqat yozda, balki qish faslida ham yaxshi bezaydi. Palatalar derazalari oldiga sibir dereni va uning turli shakllarini ekish mumkin. Uning yorqin qizg'ich barglari qishgi peyzajlarga o'ziga xos tus berishi bilan ajralib turadi.

9.1.1-rasm. Qishloq san'at saroyi va jamoat markazi qoshidagi manzaraviy bog' loyihasi.

Umumiy maydoni — 2 ga, bog' — 1,5 ga, skver — 0,25 ga:

- 1 — ma'muriyat binosi, 2 — madaniyat saroyi, 3 — qahvaxona-oshxona, 4 — bayroq tribunasi, 5 — rozariya, 6 — raqslar maydonchasi, 7 — bolalar maydonchasi, 8 — kutubxona-pavilyon, 9 — sport o'yinlari maydoni.

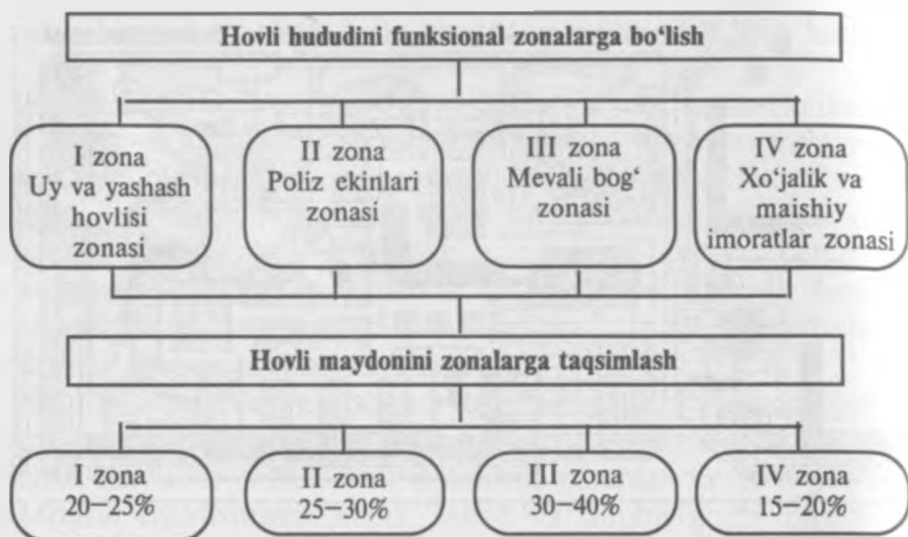
9.2. Hovli bog'lari hududini landshaft loyihalash

Hovli bog'iga misol tarzida qishloq uylari hovlisini me'moriy landshaft loyihalash mavzusini qarab chiqaylik.

Hovlini saranjom tutish, hovli ekinlari va xo'jalik imoratlarini o'rniga joylashtirib, hovlisini chiroyli va obod qilish hovlili uy qurgan har bir oilaning orzu-istagidir. Bu ishlar qancha to'la va sifatli bajarilsa oila hayoti shuncha fayzli, obod va shirin kechadi, hovlidan foydalanish oson va serunum bo'ladi.

Hovlini rejalashtirish hovli hududini funksional zonalarga bo'lib chiqishdan boshlanadi. Qishloq uylari hovlilarining hududi, odatda, quyidagi zonalarga bo'linadi.

Har bir zona uchun hovli yuzasidan maqsadga muvofiq va foydalanishga qulay bo'lgan joy tanlanishi kerak. Xo'jalik va maishiy imoratlar zonasiga, odatda, hovlining ichkari, to'r qismidan joy ajratiladi. Xo'jalik zonasi tarkibiga kiruvchi omborxona yoki kladvka, o'tinxona, molxona, yemxona va boshqa xonalar

bajaradigan xizmat turiga qarab joylashtiriladi. Bunda ular hovlining butun enini yoki bir qismini egallashlari mumkin. Xo'jalik va maishiy imoratlar, ularning tarkibi va hovlida joylashish tartiblariga alohida to'xtalib o'tamiz.

Poliz ekinlari uchun uchastkaning quyi tomonidan xo'jalik imoratlari yonida yoki uning atrof-chetlarida joy ajratish maqsadga muvofiqdir. Poliz ekinlarining suvga talabchanligini e'tiborga olib, ularni hovli yuzasidan nisbatan pastroqda ekan ma'qul. Bu, kuz paytlari yomg'ir suvlarining oqib tushishiga ham qulaylik yaratadi. Odatda, poliz ekinlari uchun hovli maydonining 25-30%, mevali o'simliklarga 30-40%, yashash uyi, xo'jalik va tirikchilik imoratlari hamda proyezdlar uchun 30-40% ajratiladi.

Dastlabki 5-10 yillar davomida poliz ekinlari mevali daraxtlar qator oralariga ekilishi mumkin. Bog'bonlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, olma bog'i vaqti-vaqti bilan qirqilib turiladigan maysazor yoki bedapoyada ham yaxshi yetilishi mumkin, chunki bedapoya tuproq tuzumini saqlashga va undagi biokimyo jarayonlarga sharoit yaratadi. Bundan tashqari, beda mollar uchun eng yaxshi qo'shimcha yemish sifatida ham foydalidir.

Uy va yashash hovlisi zonasi, ayvon, peshayvon, umumiy hovlining old qismi, uyga kiraverish joyi va uydan so'nggi hovli ichkarisiga chiqishdagi joylar gullar va manzarali daraxtlar bilan

bezatilishi maqsadga muvofiqdir. Qalin soya beruvchi baland daraxt va butalarni uyga yaqin masofaga ekmaslik kerak, chunki yashash xonalari kun bo'yi soya ostida qolib ketishi, uyni zax bosishi mumkin.

Gullarni tanlashda ularning ochilish mavsumiga e'tibor berish lozim. Umuman, gullarni shunday ekish kerakki, biri ochilib tugasa, ikkinchisi gullay boshlasin. Xalqimiz gullarni tanlab ekishda qadimdan an'anaga aylanib qolgan mahalliy va zamonaviy gullardan foydalanadi. Shunday gullardan ayrimlarini sanab o'tamiz: rayxon, atirgul, binafsha, namoshomgul, nargiz, gulira'no, nilufar, shabbo'y, gultojxo'roz.

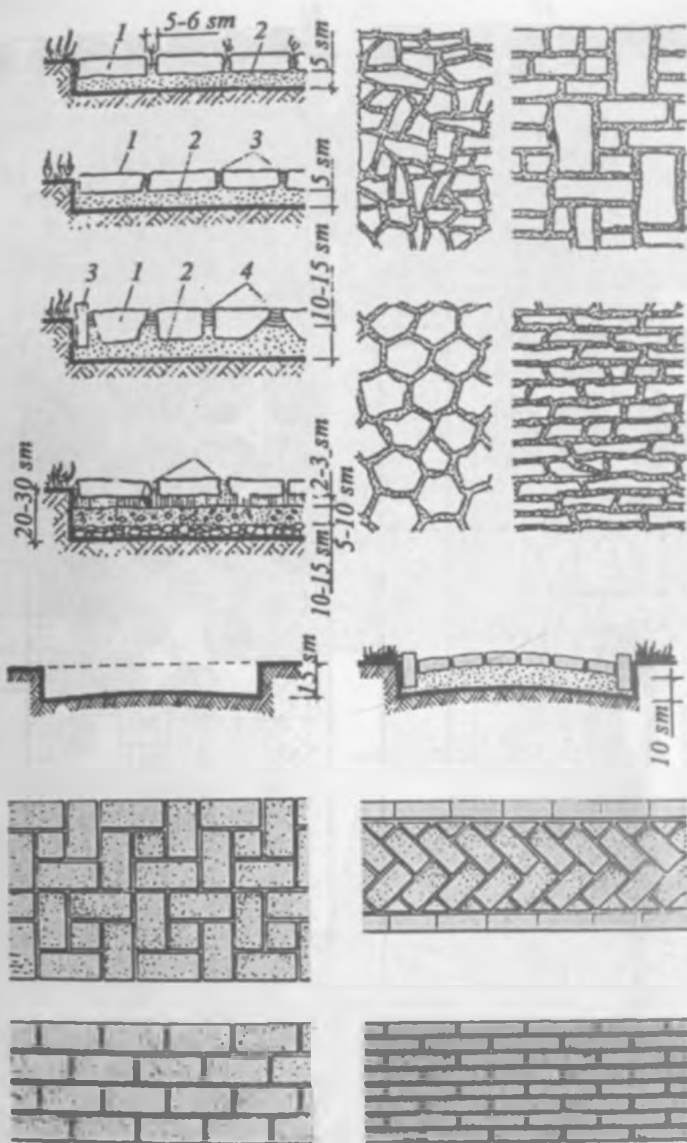
Manzarali daraxtlar orasida qishin-yozin ko'm-ko'k bo'lib o'suvchi archasimon ninabargli daraxtlar ham bo'lishi mumkin. Shunday qilinganda uy atrofidagi kirib-chiqish joylarining saranjom-sarishta, tartibli va manzarali bo'lishi ta'minlanadi. Ninabargli daraxtlar va gullar o'zlaridan xushbo'y hidlar chiqarib, havoni toza va sog'lom qiladi, uy-joy va hovli ko'rinishiga o'ziga xos go'zallik baxsh etadi. Qishloqda ko'p bolali oilalar yashashini e'tiborga olgan holda hovli ichida uyga yaqin joydan bolalar uchun maxsus maydoncha ajratilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday joy bolalarning yoz kunlari kunduz, ayniqsa, kechqurunlari hovlida ochiq havoda yayrab o'ynashlari uchun qulaylik tug'diradi. Bolalar maydonchasing usti yengil yopilishi, yonlari esa ochiq bo'lishi mumkin. Maydoncha janubiy-g'arbiy va g'arb tomondan soya beruvchi manzarali daraxtlar va butalar, qolgan tomonlardan esa yashil to'siqlar bilan to'silishi lozim.

Ayrim hovlilarda uy atrofidagi kirib-chiqish joylariga mevali daraxtlar zich ekilganligini ko'ramiz. Bunday hollarda yoz pishiqchiligida daraxtlar osti tagiga tushgan mevalarning bosilishi, ifloslanishi, har xil qurt-qumursqalar va besaranjomlik kuzatilishi mumkin. Bunday joyda yoz paytlari ochiq havoda chorpoyada o'tirib hordiq chiqarish ancha noqulay, qishda esa manzaradan ancha boy berilishi mumkin. Bundan tashqari, mevali daraxtlar bolalar ko'ziga yaqin bo'lmagani ma'qul. Shuning uchun ham mevali daraxtlar zonasining katta qismi hovlining tuprog'ida, poliz ekinlari bilan yashash hovlisi oralig'ida yoki ularga tutashib joylashganligi maqsadga muvofiqdir.

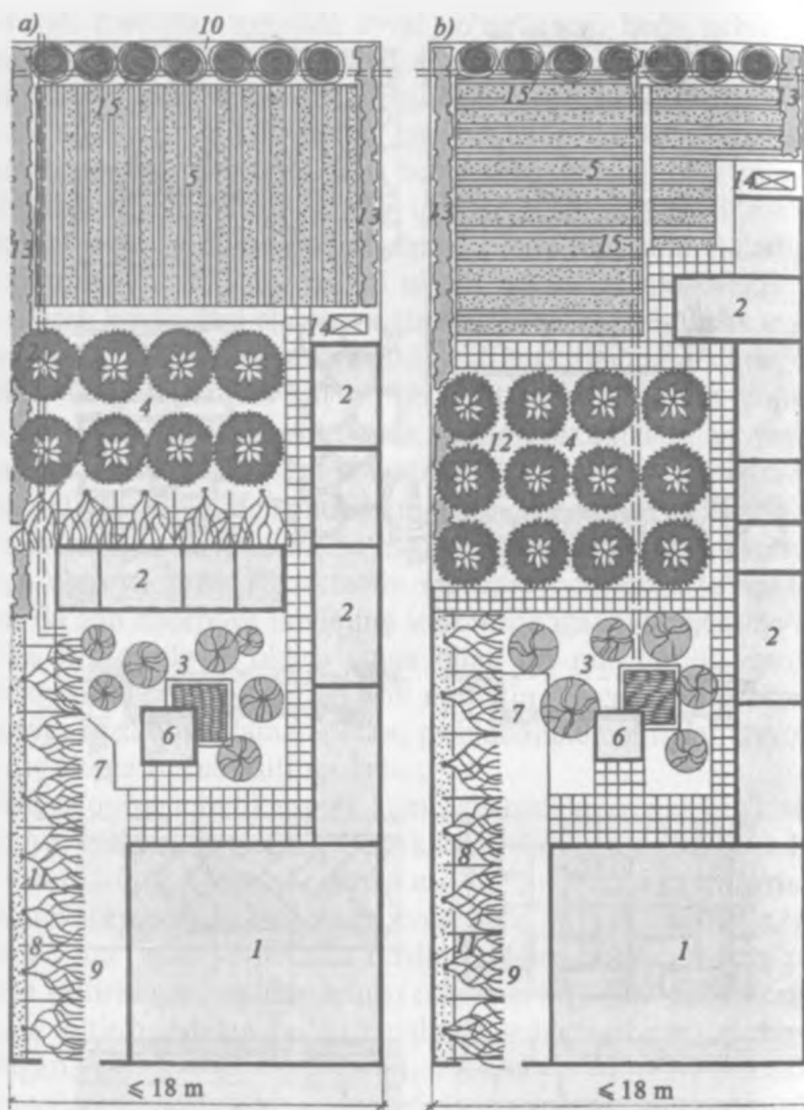
Mevali daraxtlar zonasida avval yo'ng'ichqa, beda uchun joy tayyorlanadi. Bedazordan alohida-alohida joylar ajratilib, ulardan biriga anor, ikkinchisiga behi, uchinchisiga shaftoli, to'rtinchisiga esa nok ekilishi mumkin. Yozda qish va bahor fasllariga nisbatan sabzavot, qovun, tarvuzlar ko'p bo'lganligi sababli ho'l mevaga talab kamroq bo'ladi. Shuning uchun ham hovlidagi mevali daraxtlar orasida ko'proq kechki olma, nok navlari jami ekiladigan daraxtlarning 70–80% ini tashkil qilishi maqsadga muvofiqdir.

Yashash hovlisidagi chorpoya atroflarini qator uzum ishkamlari bilan yopilganini ko'ramiz. Bunday uslub faqat shu chorpoya atroflari uchungina ma'qul bo'lib, uni bir tomondan yopishi mumkin. Uy atroflarini esa pastak qator ishkamlar bilan yopish yaramaydi, chunki ular yozda shamolni to'sib qo'yadi va manzarani oddiylashtiradi. Shuning uchun ham uzum ishkamlari chorpoyadan ancha ko'tarilgan va havodor bo'lishi kerak. Chorpoya va ayvondan hovliga chiroyli hamda soz tabiiy manzara ochilishini ta'minlash lozim. Ba'zan chorpoya hovlining ichkarirog'iga joylashgan bo'lib, atrofiga ariq qazilgan, oldiga quvur bilan suv olib borilib, mo'jaz shakldagi favvora ishlangan bo'lishi mumkin. Favvora va chorpoya atroflariga qizil olma daraxti ekilsa, pishiqchilikda olmalar favvora-dagi suv ustiga tushib taftini oladi.

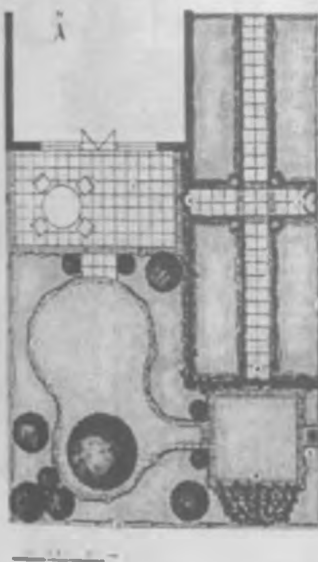
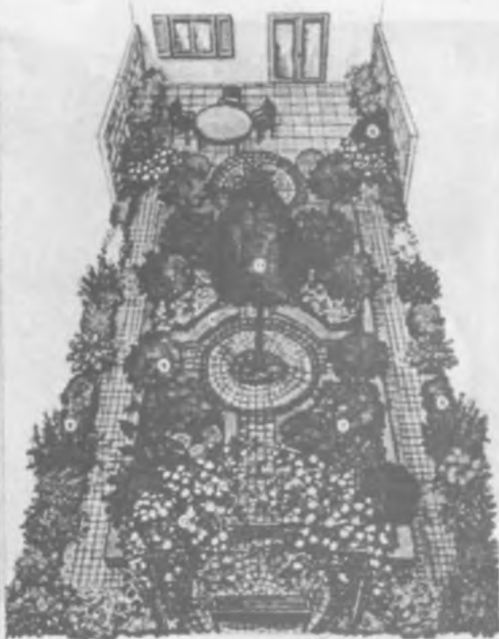
Issiq va quruq iqlimli respublikamiz sharoitida soya-salqin joylar, chorpoya, ishkamlar, hovuzcha va ariklar hovlining muhim elementlari hisoblanadi. Ana shunday mo'jaz hovli elementlaridan foydalanishni yaxshi bilgan ota-bobolarimiz, yozning jazirama issiq kunlarida ham ular yordamida hovlida salqin, bahavo mikroiklim vujudga keltirishgan, ostidan ariqlar o'tgan chorpoyalarda ishkamlar soyasida o'tirib, ishdan bo'sh paytlarda suhbatlashgan, mehmon kutishgan, miriqib dam olishgan. Hozirgi xalqimiz tajribasida chorpoyalar, asosan, ikki xil material: yog'och taxta va temirdan ishlangan. Yog'och va temir chorpoyalar ko'chma bo'lganligi uchun foydalanilishga qulay, ayniqsa temir supalar juda qulay bo'lib, ular qishda yig'ib qo'yilishi ham mumkin. Hovli ichi yo'laklarining soni iloji boricha kam bo'lgani ma'qul: ularni zarur joylardangina o'tqazib soya bilan ta'minlash kerak. Yo'laklar g'isht, g'isht siniqlari, tabiiy toshlar va shag'al qo'shilgan betondan ishlanishi mumkin (9.2.1-rasm). Ularning eni 1 metr atrofida bo'lishi kerak.

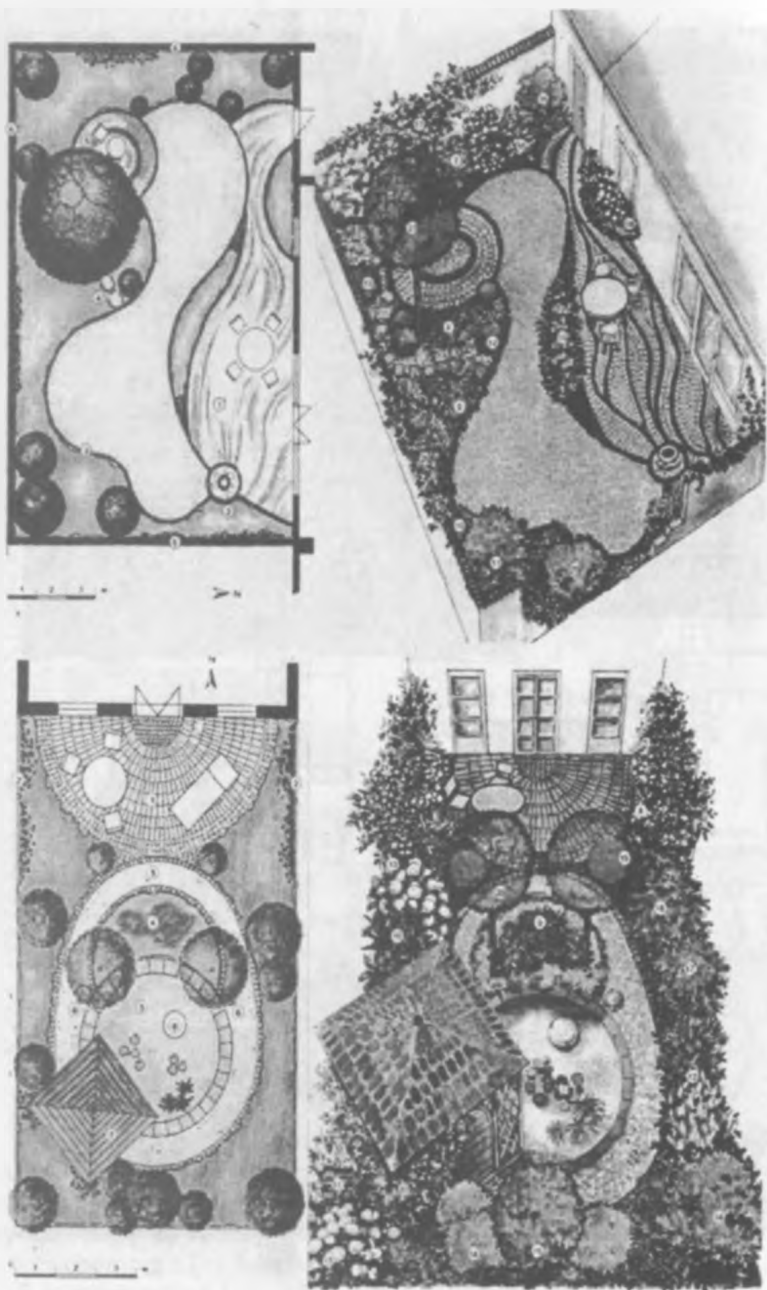
9.2.1-rasm. Tabiiy toshlar va pishiq g'ishtlardan ishlangan yo'laklar:
a – tosh oralariga maysa ekilgan yo'lak qirqimi: 1 – tosh; 2 – qum;
b – tosh oralariga qorishma solingan yo'lak qirqimi: 1 – tosh; 2 – qum;
3 – bir tekis qilib solingan qorishma; d – oralariga qorishma solingan
chag'irtosh yo'lak qirqimi: 1 – maydalangan chag'irtosh; 2 – qum;
3 – tekis tarashlangan tosh-bordyur; 4 – tekis solingan qorishma.

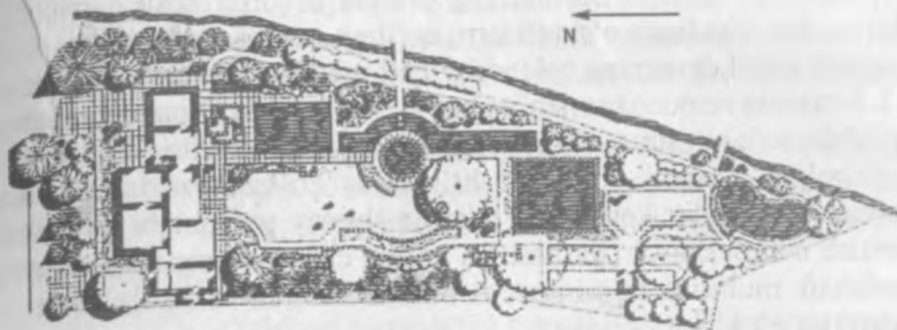
9.2.2-rasm. Hovli maydonini obodonlashtirish bo'yicha takliflar:
 a – cho'l va dasht zonasi uchun mo'ljallangan hovli; b – qulay iqlimli vodiya va tog' vohalariga mo'ljallangan hovli; 1 – turarjoy uyi; 2 – xo'jalik va maishiy imoratlar; 3 – hovli; 4 – mevali bog'; 5 – sabzavot va poliz ekinlari; 6 – chorpoya; 7 – bolalar o'ynaydigan joy; 8 – uzum ishkomi; 9 – avtomashina joyi; 10 – jiya, bodom va boshqa daraxtlar; 11 – berk devor; 12 – pastqam to'siq; 13 – yashil devor; 14 – go'ng saqlash joyi; 15 – ariq.

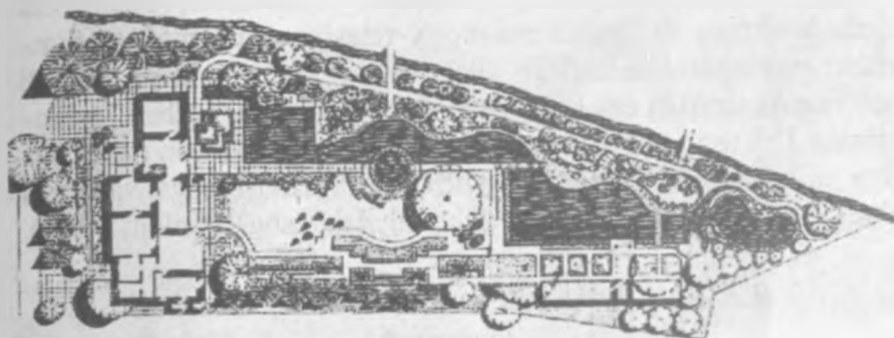
9.2.3-rasm. Hovli landshaftini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar.
(Xelga Gropper kitobidan olindi.)

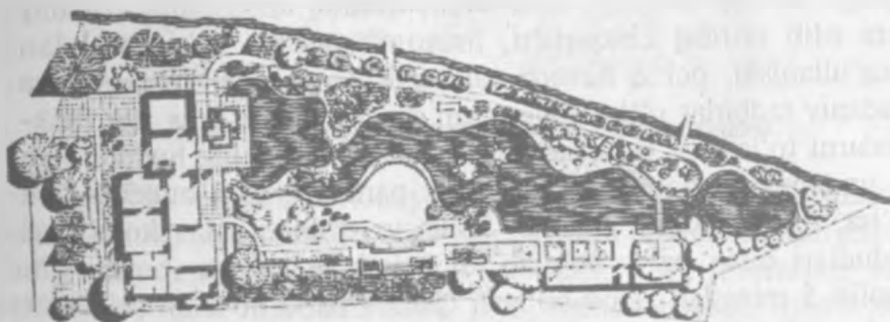
9.2.3-rasmning davomi. Hovli landshaftini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar.
(Xelga Gropper kitobidan olindi).

Hudud yechimining muntazam uslubi.

Hudud yechimining tabiiy uslubi.

Hudud yechimining aralash uslubi.

9.2.4-rasm. Hududi noan'anaviy shaklda bo'lgan hovlini landshaft loyihalashning 3 xil uslubi.

Bir-biriga qo'shni hovlilarning orasida devorlar hosil qiluvchi chirmashib o'sadigan o'simliklarni qo'llash yaxshi natijalar beradi. Bunday yashil devorning balandligi 1–2 metrdan oshmasligi kerak. 9.2.2-rasmda respublikamizning har xil tabiiy iqlim zonalariga mos ravishda xo'jalik imoratlariga ega qishloq uylari hovlisining qulay yechimlari, hovlini obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan. Ularda shaxsiy yordamchi xo'jalik yuritish uchun sharoit, yashash va hordiq chiqarishga estetik qulay landshaft muhitini ta'minlovchi omillar hamda mahalliy shart-sharoitlar e'tiborga olingan.

Hovlisida xo'jalik yuritishga vaqti bo'lmagan va hovlining sof manzaraviy tabiiy landshaft ko'rinishini xohlovchilar uchun esa quyida hovlining bir nechta me'moriy-rejaviy va landshaft yechimlaridan namunalar keltirilgan (9.2.3-rasm). 9.2.4-rasmda hududi noan'anaviy shaklga ega bo'lgan hovli maydonini landshaft loyiha-lashning 3 xil uslubi ko'rsatilgan. Yuqorida bayon qilingan takliflarga rioya qilish uy-joyi shinam, hovlini fayzli qilishga va hovli uchastkasidan serunum hamda qulay foydalanishga yordam beradi.

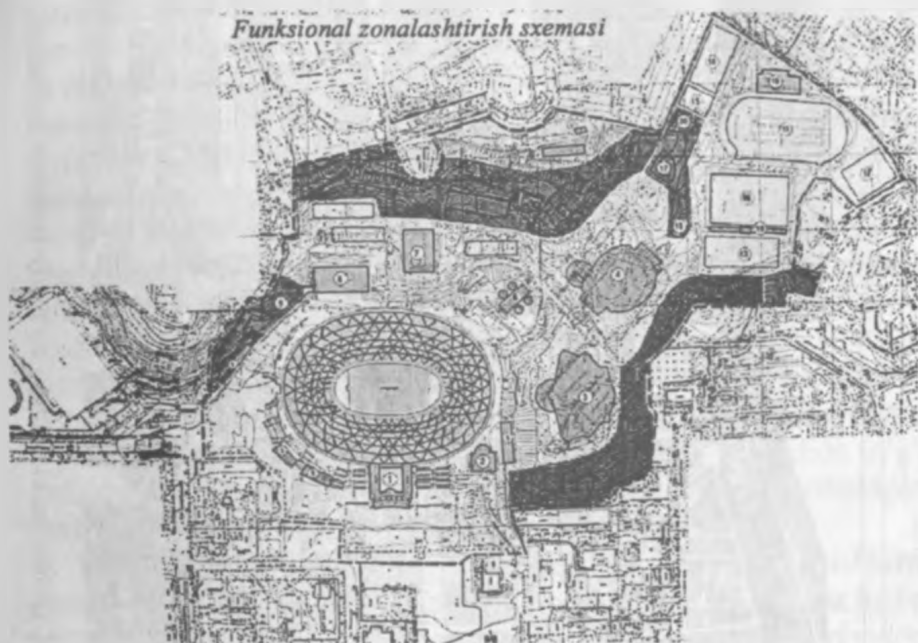
9.3. Ko'p funksiyali parkni me'moriy landshaft loyihalash

Park qishloq hududi ko'kalamlashtirish tizimining eng yirik rejaviy tarkibiy elementi hisoblanib, qishloq aholisining madaniy dam olib hordiq chiqarishi, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishi, ochiq havoda sayr qilishi, ommaviy tomosha va madaniy tadbirlar o'tkazishi uchun xizmat qiladi. Ana shu funksiyalarni to'laqonli bajarish uchun qishloq parkining hududi 5 ga va undan ko'p bo'lishi zarur. Agar park maydoni bundan kam bo'lsa, uni markaziy maktab, kollej va qishloq sport kompleksi hududlari bilan uzviy bog'lab loyihalash maqsadga muvofiqdir. Aholisi 5 mingdan ziyod bo'lgan qishloq parki qo'shni qishloqlar aholisi uchun ham xizmat qilishi mumkin.

Parkning funksiyasi, o'lchami, me'moriy-rejaviy va landshaft tashkillatirish uslubiga mahalliy xalqning turmush tarzi, dam olish vaqtini o'tkazishning an'analari, park uchun ajratilayotgan hudud relyefi, uning tabiiy-aqliy sharoitlari ham ta'sir qiladi.

Qishloq parkining rejaviy yechimida atrof-muhit qurilishi va berilgan hududning landshaft holatiga qarab muntazam simmetrik uslub, erkin peyzaj uslubi yoki ularning aralash ko'rinishi ham qo'llanishi mumkin.

Park hududini tegishli funksional zonalarga taqsimlash va ularni park hududida to'g'ri joylashtirish, parkni me'moriy-rejaviy va landshaft tashkillashtirish masalalari mazkur darslikning 6.5-paragrafida bayon etilgan.

9.3.1-rasm. Park hududini funksional bo'lib chiqish sxemasi.

9.3.1; 9.3.2-rasmlarda Rossiyaning Rostov viloyatidagi Vladimir posyolkasining parki va dam olish zonasi misol tarzida ko'rsatilgan. Unda parkning me'moriy-rejaviy yechimi, park imoratlari va qurilmalari, sport maydonchalari, plyaj hamda boshqa zonalarga doir inshootlar hamda parkni ko'kalamlashtirish va landshaft tashkil etish masalalari ko'rsatilgan.

Park hududiga ekiladigan daraxt va butalar, ularni tanlash tamoyillari, ulardan shakllantiriladigan yashil landshaft kompozitsiyalari, loyihalanadigan gulzorlar va maysazorlar, bog'-parklar

«O'rda» istirohat bog'ining bosh rejasi.

9.3.2-rasm. Qishloq parki hududini me'moriy-landshaft loyihalash.

peyzajlarini yaratishning badiiy-me'moriy va landshaft vositalari darslikning V bobida o'z aksini topgan. Shuning uchun ularga qayta to'xtalib o'tirmasdan quyida *park loyihasining ishlanish tartibini* ko'rib chiqamiz.

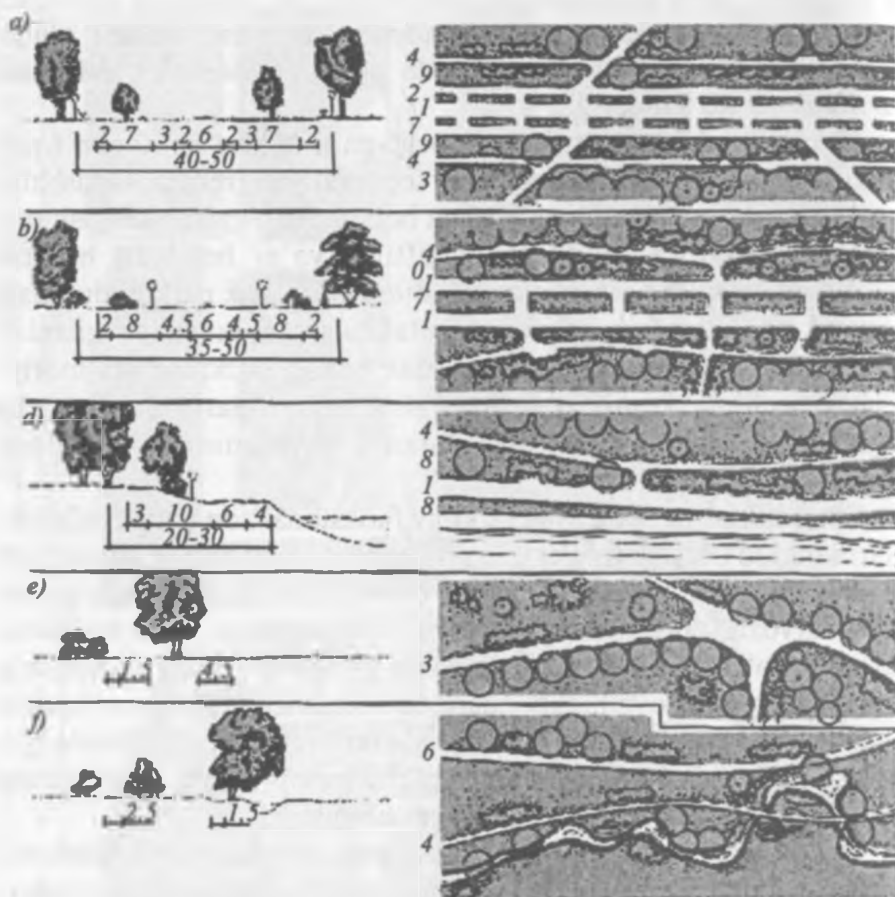
Bunda biz birinchi navbatda bog'-park uchun ajratilgan (qizil chiziq chegarasida) hudud va uning topografiyasi, relyefi, landshafti, suv bilan ta'minlanganlik va boshqa holatlarini o'rganib chiqishimiz kerak. Hudud va uning landshaftini, ya'ni berilgan holatni fotofiksatsiya qilib olishimiz zarur. Bunda bo'lajak park hududidagi mavjud suv havzalari, daraxt va butalar, go'zal landshaft qismlari va relyefning tuzilishiga alohida e'tibor berish, parkning me'moriy-rejaviy yechimi, kompozitsiyasini ishlanganda ularni iloji boricha teginmay saqlab qolishni, ulardan unumli foydalanishni o'ylashimiz kerak (9.3.3-rasm).

Shundan so'ng, bog'ning tarkibiy funksional zonalarini belgilab, ularni hudud bo'ylab to'g'ri va maqsadga muvofiq tarzda joylashtirib chiqishimiz zarur. Buning uchun bog' hududida bog'ning asosiy bosh darvozasi, qo'shimcha darvoza, bosh xiyobon, katta va kichik sayrgoh yo'llarining o'rmini belgilashimiz hamda bog' hududining tashqi transport shovqinidan, chang to'zonlardan muhofazasi haqida o'ylashimiz kerak. Barcha funksional zonalar bog' hududida to'g'ri joylashtirilib chiqilgandan so'ng bog' me'moriy-rejaviy tuzilishining eskizi, ya'ni me'moriy g'oyasi ishlab chiqiladi.

Bunda bog' funksional zonalar orasidagi qulay bog'lanishlarni, katta va kichik sayr qilish yo'laklarini, bog' imoratlari hamda inshootlarini, attraksionlar va xizmat ko'rsatish joylarini, tashqi obodonlashtirish elementlari, faol va tinch dam olish va sayr qilish zonalarini bog' tarhida aniqlab olishimiz kerak. Agar park hududi 20 gektargacha bo'lsa, uning loyihasi 1:500 masshtabda ishlanishi zarur.

Agar parkda suv havzalari, ya'ni akvatoriya zonasi mavjud bo'lsa, unga borish, undan samarali foydalanish funksiyalari, suvda cho'milish, plyaj tashkil qilish masalalari o'ylab ko'riladi va ular barcha talablarga mos holda loyihalanishi kerak.

Park relyefida sezilarli tarzda qiyaliklar, pog'onalar va sohillar bo'lsa ularni alohida texnik loyiha tarzida ishlab chiqish zarur, ya'ni tirgak devorlar, pandus va zinapoyalar, sohil va qirg'oqlar, sohil bo'ylab sayr xiyoboni ishlab chiqilishi lozim.

9.3.3-rasm. Park xiyobonlari va yo'laklarining turlari:

- a, b – asosiy xiyobonlar; d – sohil xiyoboni; e – xiyobonning veloyo'lakcha bilan kesishuvi; f – ot yo'lakchasi: 1 – bosh xiyobonning asosiy harakatlanish yo'li; 2 – qo'shimcha harakatlanish yo'li; 3 – ikkinchi darajali yo'lak; 4 – qo'shimcha yo'lakcha; 5 – veloyo'lakcha; 6 – ot yo'lakchasi; 7 – gulzor; 8 – maysazor; 9 – daraxt va butalar.

Shundan so'ng parkning to'liq me'moriy-rejaviy yechimi: attraksionlar, park imoratlari va qurilmalari, park maydonlari, yo'laklar hamda xiyobonlar, suv havzalari va ular egallagan joylar aniqlab chiqiladi. Ularni va park relyefini o'rganib chiqish asosida parkning landshaft loyihasi ishlab chiqiladi. Masshtab o'sha, ya'ni 1:500.

Buning uchun parkning funksional zonalariga mos tarzda park imoratlari va qurilmalari, daraxt va butalar, gulzorlar, maysalar, yeryopar o'simliklar park hududiga ekish uchun tanlanadi. Qanaqa daraxt va butalarning turlari, gullar va lianalar, qayerga va qancha, nima maqsadda, ular qanday yashil landshaft kompozitsiyalari (soliter, qator, guruh, massiv va h.k.) asosida ekiladi. Bularning barchasi uchun shartli belgilar tanlanib, loyihaga kiritiladi.

Daraxt va butalarni ekishda ularning tabiiy shakllari va sulieti, bo'y-basti, shox-shabbalarining tig'izligi va boshqa dekorativ biologik xususiyatlari, mazkur tuproq va tabiiy iqlimiy muhitga mosligi, park zonalarining mo'ljaldagi funktsiya va landshaft kompozitsiyalariga mos kelishligiga qarab tanlanadi.

Shundan so'ng tanlangan o'simliklar, ayniqsa daraxt va butalarning yoshi va turlari, mavjud pitomnik va o'rmon xo'jaliklarining imkoniyatlaridan kelib chiqib aniqlanadi. So'ngra bog'ning bosh xiyoboni, sayr yo'laklari va maydonlari uchun to'shamalar tanlanadi, ular ham loyihaga kiritiladi. Ayrim hollarda daraxt va butalarni, gulzorlarni ekish loyihasi, ularning joyi va o'rinlari, soni ko'rsatilgan loyiha chizmalari ishlab chiqiladi. Barcha yozuv, izoh va bayonnomalar yozib chiqiladi. Loyihaga tushuntirish xati va kerakli talabnomalar, smeta xarajatlari, bog' o'simliklarini sug'orish tizimining loyihasi, zarurat tug'ilganda tirgak devorlar konstruksiyasi kabilar ham kompleks tarzda ishlab chiqiladi.

Mustahkamlash uchun savollar

- 1. Jamoat binolari hududini landshaft loyihalashga qo'yilgan asosiy talablarni tushuntirib bering.*
- 2. Jamoat binolari hududida qanday landshaft kompozitsiyalarini qo'llash mumkin?*
- 3. Jamoat binolari hududini landshaft loyihalashda ketma-ketligini tushuntirib bering.*
- 4. Hovli bog'lari hududini landshaft loyihalashning asosiy tamoyillarini tushuntiring.*
- 5. Hovli bog'larini landshaft tashkil etish va rejalashtirishga nimalar kiradi?*
- 6. Hovli bog'larida qanday o'simliklar qo'llash tavsiya etiladi?*
- 7. Ko'p funksiyali qishloq parklarining funktsiya zonalarini tushuntiring.*
- 8. Qishloq parklari funksional zonalarining park hududida joylashish tamoyillarini tushuntiring.*
- 9. Qishloq parklari hududining balansini tushuntiring.*

ILOVALAR

Ko'kalamzorlashtirishda klumba va soliterlar kompozitsiyasini yaratish namunalari (A.E.Jonuzoqov takliflari)

TURLI DEKORATIV DARAXT VA BUTALAR YORDAMIDA KOMPOZITSİYALAR BAJARISH

KLUMBA MARKAZIDA DEKORATIV BUTA VA GULLARDAN SOLITER YARATISH

1-variant
ipli yukka ishtirokida

2-variant
yosh ipli yukka ishtirokida

3-variant agava
ishtirokida

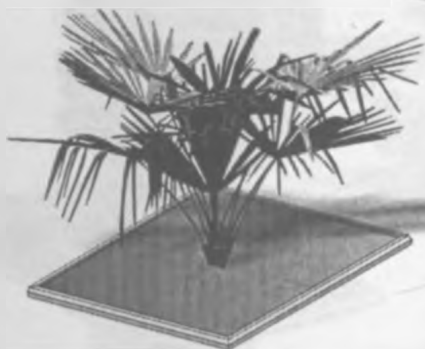
4-variant
yosh pal'ma ishtirokida

TURLI DEKORATIV DARAXT VA BUTALAR YORDAMIDA KOMPOZITSİYALAR BAJARISH

DEKORATIV BUTA VA GULLARDAN SOLITER YARATISH

*1-variant
ipli iukka ishtirokida*

*2-variant
yosh palma ishtirokida*

*3-variant
suriya gibiskusi ishtirokida*

*4-variant
agava ishtirokida*

TURLI DEKORATIV DARAXT VA BUTALAR YORDAMIDA KOMPOZITSİYALAR BAJARISH

YAPOLOQ BARGLI DEKORATIV DARAXTLARDAN SOLITER YARATISH

*1-variant
pissardo olchasi
ishtirokida*

*3-variant soxta kashtan
ishtirokida*

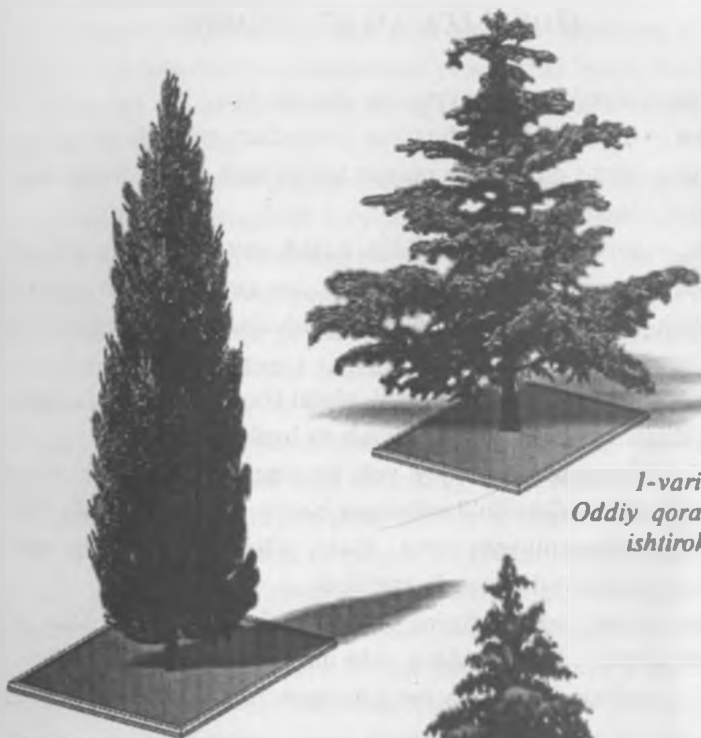
*2-variant
janub xurmosi ishtirokida*

*4-variant
majnuntol ishtirokida*

TURLI DEKORATIV DARAXT VA BUTALAR YORDAMIDA KOMPOZITSIYALAR BAJARISH

IGNABARGLI DEKORATIV DARAXTLARDAN SOLITER YARATISH

*1-variant
Oddiy qoraqarag'ay
ishtirokida*

*2-variant
shakl berilgan archa
(mojjevelnik) ishtirokida*

*3-variant
havorang qoraqarag'ay ishtirokida*

1. DARSLIKDA FOYDALANILGAN ATAMALARNING IZOHLI LUG'ATI (GLOSSARIY)

Ajursimon — siyrak bargli, to'rsimon shox-shabba.

Akvarium — baliq yoki boshqa suv jonzodlari va o'simliklari parvarish qilinadigan va tomosha qilinadigan maxsus shisha idish, sun'iy havza yoki shaffof devorli maxsus bino.

Akveduk — uzoq suv manbalaridan oqizib suv keltirishga mo'ljallangan inshoot, osma quvur yoki ravoqli suv ko'prigi. Suv quvuri ustidan ayrim hollarda odamlar uchun yo'l ham ishlangan. Oddiy akveduklardan bog'-saroylar hududini sug'orishda ham keng foydalanilgan.

Akvodizayn — suv inshootlari dizayni, ularni chiroyli, foydali va mustahkam, ayni paytda shinam va tejamli qilib ishlash va loyihalash.

Aksent — manzaraning biron joyi yoki detaliga urg'u berish, kishi e'tiborini alohida qaratish maqsadida qo'llaniladigan badiiy me'moriy uslub. Detal yoki muhitga alohida farq qiluvchi holat, shakl, o'lcham yoki rang berish, uni yorug'lantirish va bo'rttirish orqali erishiladi.

Alpinariya — bog' yoki parkning baland tog'larga xos o'simliklar o'stiriladigan maxsus qismi, odatda, toshloq yoki qir ko'rinishida ishlanadi.

Amfora — parklarni bezashga mo'ljallangan ko'zasimon qo'shquloq sopol idish.

Ansaml — yaxlit badiiy estetik shaklda yaratilgan majmua. O'zaro funksional bog'langan inshootlar, o'simliklar va boshqa landshaft elementlarining yaxlit bir uyg'unlashtirilgan me'moriy omuxtas.

Assortiment — muayyan joy yoki landshaft obyektini ko'kalamzorlashtirishda qo'llaniladigan turli xil daraxtlar, butalar va gullar to'plami.

Arabeska — bog'-parkchilik san'atida handasaviy shakllar, barg, gul, shoda va shu kabilarning tasviridan tarkib topgan murakkab naqshli gulzor, parter yoki to'shama. Dastlab arab arxitekturasiga xos bezak bo'lganligidan shunday nom olgan.

Aranjirovka — guldasta, guldon, savat, gul, marjon, gulchambarlardagi gullar va barglarni o'zaro moslab, uyg'un joylashtirish san'ati.

Arxitektura — qurilishda shakl va mazmun hamda hajmlar uyg'unligiga erishish san'ati. Jamiyatning moddiy madaniyati va san'atini o'zida yaxlit tarzda mujassamlashtira olgan inson ijodining mahsuli — me'moriy asar.

Arxitekturaviy bog' — bog' imoratlari va boshqa sun'iy yaratilgan inshootlar tabiat elementlariga ko'ra ko'plikni tashkil qilgan va muayyan kompozitsiya asosida yaratilgan bog'lar turi.

Atriy, atrium — qadimgi yunonlar yoki rimliklar uylarining o'rtalik qismida joylashgan va uy xonalaridan chiqiladigan yopiq ichki hovli. Atrium markazida hovuz (iplyuviy) va uning ustida yomg'ir suvlari oqib tushadigan tuynuk (komplyuviy) o'rnatilgan.

Axa — bog' yoki parkning atrof-muhit landshaftini ko'rishga to'siq bo'lmaydigan chegarasi: bog' chegarasi bo'ylab o'tib bo'lmaydigan chuqur qazish va uni ko'kalamzorlashtirish orqali erishilgan. XVIII–XIX asr bog'larida to'siq vazifasini bajargan uslub Angliyada «Xa-xa», Rossiyada «Ax-ax» yoki «axa» deb nomlangan. Bog' manzarasi go'zalliklaridan zavqlanib borayotgan kishilar ko'z oldida favqulotda sersuv kanal paydo bo'lganda, ular bexosdan «ax-ax» deb yuborishgan. Aytishlaricha, bu uslubning nomi shundan kelib chiqqan.

Banzay, bansay — mo'jaz daraxtlarni o'stirish san'ati. Ilk bor Yaponiyada vujudga kelib, mo'jaz bog'lar yaratishda keng qo'llanilgan.

Barokko — Italiyada keyinchalik G'arbiy Ovrupada XVI asr oxiridan to XVIII asr o'rtalarigacha keng tarqalgan serhasham badiiy uslub. U o'zining kontrastligi, shakllarning o'ynoqligi, harakatchanligi, hissiyotlarning qo'zg'atuvchanligi, serhashamliligi bilan ajralib turgan. Barokko uslubidagi bog'lar o'zining ana shu tomonlari bilan boshqa bog'lardan farq qilgan.

Berso, bindaj — yarimdoira shaklidagi ravoqli sinchlar yordamida usti daraxt shox-shabballari bilan yopilgan soyali xiyobon; ana shunday ravoqli yopiq xiyobon bilan aylantirilgan bog' va parklarda qo'llanilgan.

Bosket — tig'iz daraxtlar yoki butalardan tuzilgan va yashil to'siq bilan chegaralangan xolis keng joy. Barokko bog'lari ichidagi ana shunday yopiq yashil xolisona muhitlar «kabinet»lar yoki «yashil zal»lar deb nomlangan.

Bordyur — bog'lar va parklarda gulzorlar yoki parterlarni chegaralab turuvchi pastqam ingichka yashil hoshiya, jiyak.

Botanik bog' — botanika o'simlikshunoslik va ko'kalamzorlashtirish sohaslarini o'rganish, ilmiy tadqiqotlar o'tkazish, madaniy-oqartuv ishlarini olib borishga mo'ljallangan yashil massiv, bog'.

Boulingrin — «kegli» o'yiniga mo'ljallangan o'rtalik qismi yassi chuqurcha tarzida ishlangan maysazor. Barokko bog'lari va parklarida qo'llanilgan.

Bulvar — ko'chalarning yon tomoni yoki ikki yoniga, sohil bo'ylab piyodalar harakati, dam olishlari va sayr qilishlari uchun keng ko'kalamzor xiyobon.

Bo'stonsaroy — saroy atrofidagi obod bog', Samarqand qal'asidagi Ko'ksaroy, Shahrisabzdagi Oqsaroy tarkibidagi ajoyib bog'lar.

Viridariy — monastir yoki turarjoy ichida joylashgan ko'kalamzor ochiq hovli, mo'jaz bog'. U, odatda, to'g'ri burchakli handasaviy rejali klumba gullariga ega, markazida favvora yoki hovuz joylashgan.

Garmoniya — me'moriy shakllar yoki landshaft elementlarining o'zaro uyg'unligi, bir-biriga monandligi, muvofiqligi, badiiy jihatdan mosligi (handasaviy shakllar, ranglar, hajmlar garmoniyasi va hokazo).

Geoplastika — landshaft loyihasi yoki ko'kalamzorlashtirishga mo'ljallangan yer maydonini me'moriy va badiiy qayta ishlash maqsadida tekislash va tartiblashtirish.

Germa — boshchasi haykal yoki byust bilan tugallangan to'rt qirrali ustun. Park haykaltaroshligida keng qo'llanishga mo'ljallangan.

Gloriet — parklarda, odatda, tepalik yoki perspektivasi tugal joylarga qo'yilgan ustunli, ochiq pavilyon shaklidagi uncha katta bo'lmagan imorat. Ilk bor Fransiya XVII asrning ikkinchi yarmida vujudga kelgan.

Grot — qoyalardagi tabiiy g'orga yoki tabiiy toshlar o'ymasiga o'xshatib ishlangan, soya-salqinda dam olishga mo'ljallangan sun'iy park inshooti; parklarda kulgili qiziqarli joy.

Guruh — jozibador park manzarasining muhim kompozitsiyasi. Odatda, u soni juft bo'lmagan (11-tagacha) daraxt, buta yoki gul o'simliklarining turli shakllaridagi uyushmasidan tuzilgan bo'ladi.

Dendrarriy yoki dendropark — ochiq joyda aniq reja bo'yicha turli xil daraxt va butalardan tuzilgan maxsus bog' yoki botanik bog'ning bir qismi.

Dizayn — loyiha ma'nosini beradi. Landshaft arxitekturasida dizayn so'zi «me'moriy muhit dizayni» ma'nosida anglashilib, u ushbu muhitda badiiylilik asosida yaratilgan yashil o'simliklar, gulzorlar, suv havzalari, goyoplastika, tashqi obodonlashtirish elementlari, shu jumladan, mo'jaz me'moriy shakllar va to'shamalarni ham qamrab oluvchi ijodiy soha.

Kariatida — ustun sifatida foydalanilgan ayol qomatining haykali tasviri. Agar haykal ustunda erkak qomati tasvirlangan bo'lsa, u atlant deb atalgan.

Klumba — ochiq maysazorda doira yoki to'g'arak tarhda shakllantirilgan daraxtlar va butalar guruhi; XIX asr o'rtalaridan klumba deb muntazam rejali parklarning yo'laklari kesishgan, binolarning kirish joylari oldida, haykallar tagkursilari yonida ishlangan nisbatan kichik gulzorlarga aytila boshlangan.

Kompozitsiya — san'at asarining barcha element va qismlarini yaxlit bir garmonik tizimda tashkil etish va birlashtirish. Bog'-parkchilik kompozitsiyasi, asosan, ikki-rejaviy va hajmiy qismlardan tarkib topadi. Ranglar nisbati ham kompozitsiyaning muhim elementlaridan biridir.

Kontrast — shakl yoki ranglar orasidagi yaqqol seziluvchi farq, holat.

Kurdoner — saroy, ko'shk, qasrlarning bog' ko'rinishdagi hashamatli hovlisi, ko'cha tomonidan siyrak to'siq, qolgan tomonlaridan П-simon tarhlik binolarining qismlari yoki korpuslari orqali to'silgan.

Ko'shk, kiosk — to'rt ustunli, tomi qubballi yengil qurilma; pavilon; bog' ichidagi zeb-u ziynatli ayvon, koshona, saroy, qasr. Kiosk savdoga mo'ljallangan yengil mo'jaz me'moriy qurilma tarzida keng tarqalgan.

Labirint — o'rta asr bog'larida baland yashil to'siqlar tarzida qayin yoki jo'ka daraxt va butalardan kuzab ishlangan adashtiruvchi chalkash yo'laklar.

Landshaft — ochiq havoda ishlash va dam olish uchun yaratilgan, tarkibi tabiiy (o'simliklar, relyef, tuproq, suv, hayvonot dunyosi) va sun'iy (me'moriy muhandislik inshootlari) ishlanmalar bilan badiiy va ekologik qonuniyatlar asosida shakllantirilgan hudud.

Landshaft arxitekturalari — atrof-muhitni tabiiy va sun'iy me'morchilik qurilmalari va elementlari yordamida badiiy shakllantirish san'ati; me'moriy faoliyatning alohida turi; landschaft yaratish amaliyotining nazariy asosi.

Landshaft dizayni — turli xil landschaft obyektlarini yaratish uchun tuzilgan loyiha; landschaft obyektining sun'iy elementlarini badiiy estetik va ekologik qonuniyatlar asosida muayyan funksiyalarga moslab yaratishga qaratilgan ijodiy faoliyat turi.

Luna park — vazifasi turli xil tomoshalar va ovunmachoq o'yinlarga mo'ljallangan bog' yoki park.

Maysazor — bog'larda ko'p yillik boshqoli o'tlardan ekilgan yashil maydon. Vazifasiga ko'ra maysazorlarning sport o'yinlari maydoni, maxsus vazifalarga va manzarali maydonlarga mo'ljallangan xillari mavjud. Manzarali maysazorlarning parterli, oddiy va yaylovli turlari mavjud.

Mavritan maysazori — rang-barang gulli maysazor. Gulli o'simliklar yoki ulaming ko'p yillik o'tlar bilan aralashmasidan hosil qilinadi.

Massiv — bog'-park hududining parkni tashkil etuvchi o'simliklardan tuzilgan yirik elementi (1-4 gektardan bir necha gektargacha joyni egallaydi).

Me'morial majmua — buyuk tarixiy voqealar xotirasiga bag'ishlangan mahobatli inshoot va bog'-parkchilik san'atining yaxlit asari.

Miksborder — erta bahordan to kech kuzgacha gullab turuvchi turli o'simliklardan tuzilgan, odatda, yo'laklar, devorlar, yashil to'siqlar yoki pog'onalar bo'ylab ekilgan chiroyli va o'ziga xos gulzor.

Nimfeya — qadimgi Rim bog'larida cho'milishga mo'ljallangan basseynli, usti gumbazli, naqshinkor, go'zal bog' imorati. Yunoniston bog'larida esa o'rtadagi hovuz atrofida chiroyli o'simliklar qurshovida soyada dam olishga mo'ljallangan gumbazli imorat.

Nyuans — shakl yoki ranglar orasidagi zo'rg'a seziluvchi farq, holat.

Oranjereya — issiqxona, ochiq joyda o'smaydigan ekzotik o'simliklarni o'stirishga mo'ljallangan maxsus xona. Parklarda sitrus va boshqa ekzotik o'simliklarni o'stirishga qurilgan bir va bir necha zallik inshoot. XVIII asr Ovrupa parklarida oranjereyalar saroylar yonida qurilib, sayr-tomosha maqsadlarida ham foydalanilgan.

Oroyish — bezak, pardozi chiroy; bog'-istirohatchilik san'atida bog'lar dizayni ma'nosida anglanadi.

Pavilyon — bog' yoki parkdagi uncha katta bo'lmagan yopiq yengil imorat; ko'shkning suhbatbop mo'jaz bir turi; ko'rgazmalar ko'shki, ko'chada ro'znomalar sotiladigan ko'shklar va hokazo.

Palisadnik — atrofi aylantirilgan uy oldi gulzori.

Pandus — bog'larda zinapoyalar o'rniga ishlatiladigan qiyali yo'laklar.

Paradiz — Eron hukmdorlarining chir atrofi devor bilan aylantirilgan qadimda ov qilib dam oladigan bog'lari shunday nom olgan.

Park — bog'-parkchilik san'ati qonuniyatlari asosida shakllantirilgan va aholining dam olishi uchun mo'ljallangan yashil massiv. Parklar vazifasiga ko'ra sport, bolalar parki, zoopark, me'morial parklar va boshqa vazifalarga mo'ljallanishi mumkin.

Parter — skverlar, parklarning serhasham joylari, jamoa binolari oldilarini bezovchi manzarali tekis maysazor yoki gulzor maydonlar. Parterda hovuzlar va haykallar ham bo'lishi mumkin. Parterlar gullik, maysalik va jimjimador naqshli xillarga ega.

Peyzaj — joy yoki tabiat manzarasining umumiy ko'rinishi; hajm-fazoviy tuzilishi jihatidan ochiq, yarimochiq, yarimyopiq va yopiq manzaralarga bo'linadi.

«Peyzajli park» (manzaraviy park) — tabiat manzaralarini tomosha qilish va sayr qilish uchun mo'ljallangan park yoki uning bir qismi. Yo'llari, xiyobonlari, park elementlari va boshqa rejayiy landshaft yechimlarining erkin tabiat ko'rinishida tashkillashtirilgani bilan ajralib turadi. Katta suv havzalari, maysazorlar

va joy relyefining uyg'unlashtirilgan landshaft yechimi. «Peyzajniy park» atamasini ilk bor ingliz professori Repton (1752–1817) ishlatgan. U manzaraviy park yaratishning to'rt tamoyilini ishlab chiqqan:

1) tabiiy landshaftning go'zalligini to'liq namoyon qilish, bo'rttirish va uning kamchiliklarini yashirish;

2) park rejasining erkin bo'lishligi;

3) park peyzajlari shunday yaratilishi kerakki, go'yo ular tabiiy bo'lib tuyulsin;

4) barcha park elementlarini yaxlit manzaraviy g'oya, yechimga bo'ysundirish.

Pergola — chirmoviq'larga burkangan yassi panjarasimon yengil qurilmani ko'tarib turuvchi bir yoki ikki qator ustun, tingaklardan iborat bog'-park imorati.

Rabatka — xiyobon, yo'lak bo'ylab ekilgan uzun tasma ko'rinishidagi gulzor; bir yillik o'simliklarning bir yoki bir necha xillaridan ko'p qatorlab ekiladi.

Ritm-bog' — parkchilik san'ati obyektlarida turli qiyosiy elementlarning maromiy tarzda takrorlanishi, qaytarilishi.

Rozarium — atirgullarning har xil turlari ekilgan park, bog'ning alohida qismi yoki alohida hududi.

Rokariy — bog' yoki parklarda gullar va manzaraviy o'simliklarning tabiiy toshlar, suv jilg'alari bilan birgalikda maxsus ishlangan qismi.

Rosha — park manzarasining bir xil turdagi daraxtlar (masalan, beryoza, dubrava) ekiladigan yirik (1–1,5 ga) elementi. Rosha daraxt tanalarining orasi ochiq bo'lishi zarur.

Simmetriya — shakl yoki predmetlarning markazi yo'q chiziqqa, shuningdek tekislikka nisbatan aynan, muqobil joylashuvi, o'zaro o'xshashlik. Simmetriyaning teskarisi asimmetriyadir.

Skver — shahar ichida uncha katta bo'lmagan (to 1 gektargacha) qisqa vaqtli dam olish va ayrim me'moriy komplekslarni bezash uchun mo'ljallangan ko'kalamzor hudud.

Soliter — alohida o'suvchi chiroyli daraxt yoki buta kompozitsiyasi.

Trilyaj — tirmashuvchi o'simliklar uchun sinch vazifasini bajaruvchi yengil yog'och panjara yoki boshqa materiallardan ishlangan shunday qurilma.

Topiar san'ati — daraxt va butalarni chilpab va kuzab shakl berish san'ati.

Usadba — Rossiya me'moriy ansamblarining o'ziga xos turi. Ularda usadba hududi bog'-park ko'rinishida ishlangan. Usadbada hukmdor saroyi, xo'jalik imoratlari va bog', manzaraviy bog', pavilyonlar, suv havzalari, xiyobonlar bo'lgan.

Xiyobon — bog' qismlarini o'zaro ulaydigan bosh yo'l, ikki yoniga qator daraxtlar, gullar ekilgan, ariqlari yoki favvorolari bo'lgan sayrgoh yo'l. Xiyobon usti ochiq yoki yopiq bo'lishi mumkin.

Ekzotik o'simliklar — chetdan keltirilgan, mahalliy joyga xos bo'lmagan daraxtlar va o'simliklar.

Qishgi bog' — ekzotik o'simliklarni o'stirishga mo'ljallangan, usti oyna bilan yopilgan katta xona, zal yoki shunday zalning bir qismi. Hovuzlar, haykallar, favvoralar bilan bezalishi mumkin.

Chorbog' — to'rt tomoni devor bilan aylantirilgan darvozali tarhi kvadrat yoki to'g'ri to'rt burchakli muntazam handasaviy yechimga ega, markazida saroy-ko'shk, uning oldida yoki atrofida sarhovuz, undan to'rt tarafga ketgan ariqlar, darvozalardan saroygacha xiyobonlar, to'rt tarafda esa chorchamanlar va devorlar uzra yo'llar, manzarali va mevali daraxtlar, gulzorlar va favvoralar bilan bezalib ishlangan me'moriy sayrgoh bog'.

Chortoq — to'rt tomonida toq-ravoqi bo'lgan to'rt burchakli bog' imorati; to'rt tomoni ochiq ravoqli ko'shk.

Chorchaman — chorbog'larning muhim tarkibiy qismi, u to'rtta chamandan iborat bo'lib, har bir chaman markazida alohida mevali daraxtlar, ularning atrofida gullar, chaman chetlari bo'ylab esa yo'laklarga soya beruvchi manzarali daraxtlar ekilgan. Chorchamanlar markaziga hovuz, ayrim hollarda hovuz o'rniga ko'shk, shiypon joylashtirilgan.

Shiypon — atrofi ochiq, poydevori baland yozlik yengil qurilma, hovli yoki bog' imorati.

Ermitaj — odatda, parklarning to'rida joylashib, fikrlash, xayolotlarga cho'mish va dam olishga mo'ljallangan bino.

2. QISHLOQ TURARJOYLARI HOVLISIDA EKISH VA KO'KALAMZORLASHTIRISHGA TAVSIYA ETILGAN MEVALI VA MANZARALI DARAXT VA BUTALAR

Mevali daraxtlar. Olma navlari: Renet, Smerenko, Jonatan, Oq rozmarin, Delishes, Vaynsep, «Spur» tipi.

Nok navlari: Lastochka, Lyubimina, Klappa, Bere royal, Lesnaya krasavitsa, Olive de Serr, Qishki nashvati.

Behi navlari: Yirik quva behisi, Nok behi, Izobilnaya, Sovxoznaya.

O'rik navlari: Ko'rsodiq, Arzami, Zarya vostoka, Mirsanjali, Subhoni Isfarak, Xurmoy.

Shaftoli navlari: Vatan, Lola, Oq shaftoli, Start, Farhod, Elberta.

Olxo'ri navlari: Kurortnaya, Pioneer, Berton, Ispolinskaya.

Gilos navlari: Pushti napoleon, Volove serdse, Qora gilos, Drogana jeltaya.

Olcha navlari: Podbelskaya, Qora shponka, Samarqand olchasi.

Anor navlari: Qizil anor, Qozog'i anor, Oq dona (tuya tishi), Achchiq dona.

Anjir navlari: O'zbekiston sariq anjiri, Smirin qora anjiri, Chapla, Kadota.

Xurmo navlari: Tamonan, Zenji-Maru, O'zbekiston pioneri, Xiakume.

Yong'oq navlari: Gvardeyskiy, Ideal, Pioneer, O'zbekiston ertagi.

Bodom navlari: Kosonsoy, Bo'stonliq, Ugom, Chidamli.

Jiyda navlari: Mayda mevali nordon nav, Ta Yan-Szao.

Manzarali daraxtlar. Virgin archasi: ustunsimon va piramida shaklidagi turlari. G'ujanoq archa: past bo'yli turlari. Uchqur bargli zarang: shoxlab ketgan va shar shaklidagi turlari, Mirzaterak: piramida shaklidagi terak, Yapon saforasi, Qayrag'och.

Manzarali butalar: atirgul navlari, Yapon behisi, Veygela: oq, pushti, qizil gulli navlari. Do'lana, Deysiya izyashnaya: oq pushti, qizil gulli navlari. Shilvi: gullovchi uchqat, Bodzerak, Shamshod venger sireni: binafsha va oq gulli navlari, Ligustrum.

Chirmashib o'suvchi butalar va chirmoviq o'simliklar. Amur yovvoyi toki, Yapon toki, Devichiy vinograd pyatilistochkoviy. Klematis vitalba. Yapon shil-qisi. Kamrifol, pechak, Lomonosov jakmana, Lomonosov Vostochniy (ilonot), tekoma.

3. LANDSHAFT ARXITEKTURASI FANIDAN REYTING NAZORATI UCHUN TUZILGAN TEST SAVOLLARI

1. Landshaft so'zining lug'aviy ma'nosini to'g'ri ko'rsating:

- a) yer manzarasi;
- b) yer tuzilishi;
- d) yerdagi o'simliklar;
- e) yer geografiyasi.

2. Quyidagi javoblardan landshaftning turlarini to'g'ri ko'rsating:

- a) tabiiy va sun'iy landshaftlar;
- b) tabiiy va madaniy landshaftlar;
- d) shahar va qishloq landshafti;

e) cho'l va sahro landshafti.

3. Landshaft arxitekturasining tarkibiy qismlariga nimalar kiradi?

- a) o'simliklar, hovuz va favvoralar, tashqi obodonlashtirish elementlari;
- b) o'simlik va suv dunyosi, mo'jaz me'moriy shakllar;
- d) o'simlik dunyosi, suv dunyosi va uning qurilmalari, hudud relyefi va uning shakllari, tashqi obodonlashtirish elementlari;
- e) o'simliklar, hudud relyefi, mo'jaz me'moriy shakllar.

4. Landshaft arxitekturasining kasbiy yo'nalish (sobalari) ga nimalar kiradi?

- a) landshaft rejalashtirish, yangi obektlarni landshaft loyihalash, bog'-park san'ati yodgorliklarini ta'mirlash va tiklash;
- b) landshaft rejalashtirish, landshaft dizayni, flora va fitodizayn;
- d) landshaft rejalashtirish, buzilgan hududlar va landshaftlarni tiklash;
- e) landshaft rejalashtirish, landshaft arxitekturasini, landshaft dizayni, flora va fitodizayn.

5. Landshaft arxitekturasining qaysi kasb egalari ekologik muammolar bilan shug'ullanadi?

- a) landshaftni rejalashtiruvchilar va landshaft arxitektoralari;
- b) landshaft dizaynerlari;
- d) flora va fitodizaynchilar;
- e) dendrologlar.

6. Qadimgi Misrda qanday bog'lar shakllantirilgan?

- a) ulkan sfinkslar qoshidagi xiyobon bog'lar;
- b) fira'vnlar saroylari, zodagonlar hovlilari, ibodatxonalar qoshidagi bog'lar, xo'jalik bog'lari;
- d) shahar ma'muriy markazi atrofidagi bog'lar;
- e) hayvonot bog'lari.

7. Qadimgi dunyoning «Osma bog'lari» qaysi mamlakatda va qachon qurilgan?

- a) babil davlatida, eramizgacha VI–V asrlarda;
- b) qadimgi Eronda, eramizgacha V–VI asrlarda;
- d) qadimgi Misrda, eramizgacha IV–III asrlarda;
- e) yunonistonda, eramizgacha III–II asrlarda.

8. Italiyaning uyg'onish davri bog'-'parklariga xos xususiyatlarni to'g'ri ko'rsating.

- a) muntazam rejali, tekis sahnli bog'lar, haykallarning ko'pligi, asimmetrik bog' inshootlari;
- b) ko'ndalang o'q bo'ylab tuzilgan muntazam simmetrik kompozitsiya, tekis parterlar va klumbalarning ko'pligi;

- d) erkin rejali, peyzajli kompozitsiya, suv havzalarining ko'pligi;
- e) bo'ylama o'q bo'ylab simmetrik muntazam kompozitsiya, pog'onali relyef, tirkak devorlar va keng zinapoyalar.

9. Fransiyaning uyg'onish davri bog'-parklariga xos xususiyatlarni to'g'ri aniqlang.

- a) aralash stilda yechilgan bog' kompozitsiyalari, mahobat va salobat, naqshinkorlik, tantanavorlik;
- b) erkin rejali peyzajli kompozitsiya, relyefli hudud, tirkak devorlar va zinapoyalarning ko'pligi;
- d) bo'ylama o'qqa simmetrik joylashgan bog' elementlarining, suv havzalari va sharsharalarning ko'pligi;
- e) bo'ylama o'q bo'ylab simmetrik muntazam kompozitsiya, tekis sahnli parterlar, klumbalar, haykallar va favvoralarining ko'pligi, tantanavorlik.

10. Algambra va Grenada bog'-saroylariga xos xususiyatlarni to'g'ri ko'rsating.

- a) bog'-saroylarning ko'k va qora toshlardan qurilganligi;
- b) hovli landshaftining mevali va manzarali daraxt va butalardan tashkil topganligi;
- d) mo'jaz hovli-bog'larning ko'pligi, ularning o'zaro funksional bog'langanligi, bog'larning muntazam simmetrik kompozitsiyasi va suv qurilmalariga boyligi;

e) bog' ekinlarining ekzotik xillariga boyligi.

11. Yekaterina va Aleksandriya bog'lari Rossiyaning qaysi shahrida joylashgan?

- a) petrodvorets shahrida;
- b) pushkinskoye selo shahrida;
- d) sankt-Peterburg shahrida;
- e) suzdal shahrida.

12. Islom sharqi mamlakatlariga xos ideal bog'ni qanday tasavvur qilasiz?

a) to'rt tarafdin devor bilan chegaralangan, markazida ko'shk va «jannat bulog'i» hovuz joylashgan, mevali va manzarali daraxt va gullarga boy sayrgoh soyal bog'lar;

b) markazida «jannat qudug'i» qurilgan, atrofi devor bilan aylantirilgan darvozali bog';

d) markazida «jannat ko'shki» qurilgan, atrofi devorli darvozali bog';

e) o'rta hovuz, to'rtida «jannat ko'shki» qurilgan bog'.

13. Eron o'rta asr bog'-park san'atining ilg'or tajribalari uning qaysi obyektlarida o'z aksini topgan?

- a) hamadondagi Ibn Sino bog'ida;

- b) koshondagi Chehelstum bog'-saroyida;
- d) nishopurdagi Umar Xayyom maqbara bog'ida;
- e) Isfaxondagi «Maydoni shox» va «Shaharbog'» bog'-saroylari va bog' xiyobonlarida.

14. Chorbog' u-e-l-u-b-i-dat O'rta Osiyo tarixiy bog'larini quyidagi tavsiflarga ko'ra to'g'ri aniqlang:

- a) to'rtta alohida mo'jaz bog'lardan tuzilgan hovli bog'i;
- b) to'rt va undan ko'p qismlardan tuzilgan, tabiiy manzarali, erkin rejali istirohat bog'i;
- d) to'rt va undan ko'p qismlardan iborat muntazam simmetrik rejalangan, mevali va manzari o'simliklarga boy istirohat bog'-saroyi;
- e) to'rtta bog'dan tashkil topgan hayvonot bog'i.

15. Xitoy bog'-parklari qanday me'moriy-rejaviy uslubda qurilgan?

- a) muntazam geometrik rejaviy uslubda;
- b) tabiiy landshaft uslubida, ya'ni jonli peyzaj ko'rinishida;
- d) ko'ruk landshaft uslubida;
- e) parter ko'rinishidagi manzara uslubida.

16. Xitoydagi eng ulkan va mashhur tarixiy bog'larga qaysi bog'lar kiradi?

- a) imperator bog'lari;
- b) adabiyot bog'lari;
- d) ko'riqxonalar;
- e) choy ichish marosimi bog'lari.

17. Yapon milliy bog'i o'zida qanday sifatlarni mujassamlashtirishi zarur?

- a) badiiylilik va tabiiy ishonchlilikni;
- b) daraxtlarni kuzab, ularga sun'iy shakllar berishni;
- d) daraxtlarni mo'jaz ko'rinishlarga o'stirishni;
- e) suv havzalariga sun'iy shakllar berishni.

18. Yaponiya bog'-parklari qanday turlarga bo'linadi?

- a) xususiy bog'lar, xo'jalik bog'lari, monastir bog'lari;
- b) imperator bog'lari, monastir bog'lari, turarjoylar qoshidagi mo'jaz xususiy bog'lar;

- d) monastir bog'lari, imperator bog'lari, adabiyot bog'lari;
- e) imperator bog'lari, xo'jalik bog'lari, ma'muriy bog'lar.

19. Quyidagi qaysi javobda manzarali o'simliklar dunyosi to'g'ri ko'rsatilgan?

- a) daraxtlar, daraxt-butalar, buta-daraxtlar, lianalar, tikonli o'simliklar;
- b) daraxtlar, butalar, suv ostida va suv ustida o'suvchi o'simliklar;
- d) daraxtlar, butalar, lianalar, gullar, maysalar, yeryopar o'simliklar;

c) daraxtlar, butalar, maysalar, o'tlar, suv usti gullari va manzaralar.

20. Daraxtlar va butalarning dekorativ-biologik xususiyatlariga nimalar kiradi?

a) barg va gullarining tuzilishi va rangi, shox-shabbalarining tig'izligi;

b) tashqi shakli, sovuq va issiqlik, suvsizlikka chidamliligi, gaz va chang, shovqin ta'sirida bardoshlilik darajasi;

d) balandligi va hajmiy ko'rinishi, tuproqni tanlashi;

c) tashqi shakli, balandligi, bargi va gullarining tuzulishi, rangi, qachon va qancha vaqt gullashi, mevasining shakli va rangi, shox va butoqlarining tig'izligi.

21. O'zbekiston hududi daraxt va butalarning o'sish imkoniyatlariga qarab qanday zona va rayonlarga bo'linadi?

a) shimoli-g'arbiy, markaziy, janubiy, sharqiy zonalarga va 11 ta rayonga;

b) shimoliy, sharqi-janubiy zonalarga va ularga tegishli 11 ta rayonga;

d) shimoli-g'arbiy, markaziy, g'arbiy va sharqiy zonalarga va 14 ta rayonga;

c) markaziy, sharqiy, g'arbiy zonalarga va 12 ta rayonga.

22. O'simliklar shaharsozlikda qanday asosiy rol o'ynaydi? To'g'ri javobni ko'rsating.

a) shaharga manzara, chiroy beradi;

b) shaharni chang-to'zonlardan saqlaydi;

d) shahar ekologiyasi, manzarasi va mikroiqlimini yaxshilaydi;

c) rekreatsiya zonalarini yaratish imkoniyatini beradi.

23. Yashil to'siqlar, bordyurlar, yashil devorlar, bosketlar, labirintlar qanday o'simliklardan ishlanadi?

a) lianalaridan;

b) doim yashil daraxtlardan;

d) gullovchi butalardan;

c) doim yashil butalardan.

24. Labirantlar o'tmishda qanday vazifani bajargan?

a) ochiq yashil muhitda xudoga pinhona sig'inish uchun;

b) yakka yoki juft tarzda ochiq yashil muhitda ov qilib dam olish uchun;

d) ochiq yashil muhitda do'stlar bilan ovqatlanish va muloqot qilish uchun;

c) yakka yoki juft tarzda yashil manzarali, pinhona, usti ochiq tabiiy muhitda sayr qilish va dam olish uchun.

25. Landschaft loyihalashda qo'llaniladigan gullarning turlarini to'g'ri ko'rsating.

a) mevali va mevasiz gullar;

b) bir yillik, uch yillik, o'n yillik gullar;

d) bir yillik, ikki yillik, ko'p yillik gullar;

e) tabiiy va sun'iy gullar.

26. Gullardan shakllantiriladigan landshaft kompozitsiyalarini to'g'ri ko'rsating:

a) klumbalar, segmentlar, freskalar, rozariyalar;

b) soliter, klumbalar, rabatkalar, miksborderlar, massivlar;

d) miksborderlar, guruhlar, buketlar, kurtinalar;

e) massivlar, rabatkalar, kurtinalar, freskalar.

27. Klumbalar rabatkalardan qanday farq qiladi?

a) klumbalar maydonlar, chorrahalar, yo'llar, xiyobonlar ichida, rabatkalar esa yo'llar atrofida, xiyobonlar, trotuarlar chetida shakllantiriladi;

b) rabatkalar — bu kvadrat, aylana, uchburchak shakllarda bo'lsa, klumbalar cho'zinchoq tasmasimon yoki yoysimon shakllarda bo'ladi;

d) klumbalar daraxtdan, rabatkalar esa gullardan shakllantiriladi;

e) klumbalar butalardan, rabatkalar esa daraxtlardan shakllantiriladi.

28. Miksborderlar gul massivlaridan qanday farq qiladi?

a) miksborderlar gul massivlaridan tik ko'kalamzorlashtirishda qo'llanishi bilan farq qiladi;

b) miksborderlar gul massividan deyarli fark qilmaydi;

c) miksborderlar gul massivlaridan egallagan maydonining kattaligi bilan farq qiladi;

d) miksborder bu aralash bordyur yoki aralash rabatkadir, gul massivi esa bir yoki ikki xil tonli parter ko'rinishli yirik gulzorlar hisoblanadi.

29. Miksborderlar qanday o'simliklardan tashkil qilinadi?

a) oddiy plyuo', tekoma, agava, viola;

b) buzina, buzilnik, molochay;

d) agava, palma, doimiy gullovchi begoniya, plyushsimon pelargoniya, fuksiya;

e) xrizantema, xind dyusheneyasi, georginiya.

30. Klumbalarning tarkibiy qismlari nimalardan tashkil topadi?

a) gullardan, toshlardan, suv havzasidan;

b) gullardan, maysalardan, bordyurlardan, toshlardan;

d) gullardan, g'ishtlardan, butalardan;

e) gullardan, bordyurlardan, haykallardan.

31. Maysalar qanday shakllantiriladi?

a) maysa yoki yeryopar o'simligining urug'ini ekib, chimlashtirish usuli bilan, sun'iy yo'l bilan;

b) maysa yoki yeryopar o'simliklarning ko'chatini ekib, chimlashtirib;

d) chimlashtirib, georginiya va xrizantemalar ekib;

e) faqat yeryopar o'simliklar bilan.

32. Dekorativ parter maysazorlar qanday o'simliklardan shakllantiriladi?

a) raygras pastbishniy, qizil sovyannitsa, myatnik, lugoviy, katta va kichik barvinok, verbeynik, dyuyeneya;

b) oddiy plyush, xitoy glinitsiyasi, beda, floks;

d) raygras pastbishniy, oq beda, timofeyevka lugovaya, jivuchka;

e) oqbeda, oddiy grebennik, timofeyevka, agava, viola.

33. Daraxtlardan tuziladigan landshaft kompozitsiyalarini to'g'ri ko'rsating.

a) katorlar, klumbalar, massivlar, bosketlar;

b) guruhlar, rabatkalar, miksborderlar, soliterlar;

d) guruhlar, soliterlar, qatorlar, massivlar, kurtinalar;

e) rabatkalar, qatorlar, kurtinalar, bosketlar.

34. Ko'kalamzorlarni loyihalashning asosiy tamoyillarini to'g'ri ko'rsating.

a) tuman bog'i, shahar bog'i, zavod bog'i va shahar cheti bog'-parklarini shakllantirish;

b) mikrorayon bog'i, tuman bog'i va umumshahar bog'-parklarini shakllantirish;

d) ko'kalamlarni shahar hududi bo'ylab teng taqsimlash, ularning uzviyligini ta'minlash, shahar ichi va shahar cheti ko'kalamzorlar tizimini yaratish va o'zaro bog'lash;

e) xiyobonlar, skverlar, bulvarlar, bog'-parklar tizimini shakllantirish.

35. Ochiq yashil muhitlar ko'rsatilgan qatorni to'g'ri belgilang.

a) guruhlar, qatorlar, maysazorlar;

b) xiyobonlar, rabatkalar, maysazorlar, guruhlar;

d) bulvarlar, klumbalar va miksborderlar;

e) klumbalar, rabatkalar, rozariyalar, miksborderlar, dekorativ maysazorlar.

36. Yopiq yashil muhitlar ko'rsatilgan qatorlarni aniq belgilang:

a) guruhlar, xiyobonlar, massivlar, qishki bog'lar, o'rmonlar;

b) soliterlar, kurtinalar, rabatkalar, parterlar;

d) klumbalar, rabatkalar, maysazorlar, qishgi bog'lar;

e) o'rmonlar, miksborderlar, rabatkalar, parterlar.

37. Ko'kalamzorlar foydalanishi va vazifasiga ko'ra qanday guruhlarga bo'linadi?

a) chang-to'zonlar va shamollar oldini to'suvchi ko'kalamzorlar;

b) umumiy foydalanuvchi, foydalanishi cheklangan va maxsus ko'kalamzorlar;

d) sanitariya-gigiyenik zonalaridagi ko'kalamzorlar;

c) xo'jalik va manzarali ko'kalamzorlar.

38. Landshaft loyihalashda qo'llaniladigan rejaviy usullarni to'g'ri va to'liq ko'rsating:

- a) muntazam, pog'onali, assimmetrik;
- b) modulli, simmetrik, peyzajli;
- d) regular (muntazam), erkin peyzajli, aralash;
- e) erkin peyzajli, pog'onali, modulli.

39. Daraxt va butalar qanday tamoyillarga asoslanib tanlanadi?

- a) chang-to'zon, gaz, tutunlarga chidamliligiga;
- b) suvsizlikka, issiq va sovuqqa chidamlilik darajasiga ko'ra;
- d) tuproqning holati va hosildorligiga ko'ra;
- e) funksional vazifasiga, badiiy-dekorativ, sanitariya-gigiyenik, biologik xususiyatlari va sifatlariga ko'ra.

40. Shahar parklarining quyidagi keltirilgan qaysi klassifikatsiyasi to'g'ri?

- a) tematik va notematik parklar;
- b) ko'ngilochar attraksion parklar, sport parklari;
- d) botanik parklar, madaniyat va istirohat parklari;
- e) ko'pfunksiyali, monofunksiyali va maxsus parklar.

41. Monofunksiyali parklar uchun keltirilgan quyidagi misollardan qaysi biri to'g'ri?

- a) dendroparklar va gullar bog'i;
- b) madaniyat va istirohat parklari;
- d) tematik parklar, botanik parklar;
- e) disneylendlar va bolalar parki.

42. Shaharning magistral ko'chalarini ko'kalamzorlashirishda qanday daraxtlar tanlanadi?

- a) shovqinga, shamolga chidamli, baland o'suvchi daraxtlar;
- b) gazga, changga, shovqinga chidamli hamda trotuarga soya beruvchi daraxtlar;
- d) suvsizlikka va gazga chidamli baland o'suvchi daraxtlar;
- e) soya beruvchi, chiroyli gullovchi daraxtlar.

43. Qaysi oriyentatsiyali xiyobonlar O'zbekistonda yopiq xiyobon ko'rinishida ko'kalamzorlashtirilishi kerak?

- a) shimoli-janub, janubi-g'arbiy oriyentatsiyali;
- b) janubi-sharqiy oriyentatsiyali;
- d) shimoli-g'arbiy oriyentatsiyali;

c) sharqi-g'arbiy oriyentatsiyali.

44. Yopiq xiyobonlar qanday daraxtlardan shakllantiriladi?

a) sosna, archa, terak, tuya;

b) zarang, majnuntol, sarv, archa;

d) tol, chinor, qayin, biota;

e) safora, kashtan, chinor, dub, zarang.

45. Ochiq xiyobonlar qanday daraxtlardan shakllantiriladi?

a) chinor, magnoliya, qayin, tuya;

b) kashtan, zarang, dub chereshchatiy, safora;

d) piramidasimon dub, archa, mojjevelnik, kiparis;

e) yasen, kanada bagryannigi, lipa, kashtan.

46. Ko'pfunksiyali parklar hududi qanday funksional zonalarga ajratiladi?

a) ommaviy o'yinlar, tomoshagohlar, sayrgohlar va xo'jalik zonalari;

b) ommaviy tadbirlar va attraksionlar, sport, bolalar tinch dam olish va sayr qilish, xo'jalik zonalari;

d) ommaviy o'yin va tomoshalar zonasi, attraksionlar sport va sayr qilish zonasi;

e) ma'naviy dam olish, sayr qilish, bolalar va xo'jalik zonasi.

47. Ko'pfunksiyali parklar hududining balansi qanday bo'lishi kerak?

a) ko'kalamzorlar — 70–75%, yo'laklar, xiyobonlar, maydonlar — 20–25%, bino va inshootlar — 5–10%;

b) ko'kalamzorlar — 80%, yo'lak, xiyobon, maydonlar — 15%, bino va inshootlar — 5%;

d) ko'kalamzorlar — 60–70%, yo'lak, xiyobon, maydonlar 30%, bino va inshootlar — 20%;

e) ko'kalamzorlar — 85%, yo'lak, xiyobon, maydonlar 10%, bino va inshootlar — 5%.

48. Madaniyat va istirohat parki ichida qanday binolarni joylashtirish man etiladi?

a) mehmonxonasi, sirk binosini, bank binosini;

b) teatr binosi, yoshlar markaziy binosi, restoranni;

d) stadion, suv basseyini, ko'rgazmalar zalini;

e) to'yxona, amfiteatr, raqslar zalini.

49. Vertikal (tik) ko'kalamzorlashtirishda qo'llaniladigan o'simliklar qatorini to'g'ri ko'rsating:

a) vinograd amurskiy, buksus, beresklet, magoniya;

b) devichiy vinograd, tekoma, puyerariya, plyushch;

d) glitsiniya kitayskaya, ligustrum, forzitsiya;

e) deysiya, jasmin, ayva yaponskaya, buzina.

50. Yozin-qishin ko'm-ko'k bo'lib o'suvchi lianalar qatorini ko'rsating.

a) puyerariya, xitoy glitsiniyasi;

b) jimolost, kaprifol, virgin, lomonosi;

d) oddiy plyush, yapon jimolosti;

e) tekoma, yapon jimolosti.

51. Shaharning landshaft rekreatsion tizimi deganda nimani tushunasiz?

a) transport yo'llarini qum va qorlardan muhofazalovchi landshaft tizimini;

b) sport bilan shug'ullanish maydonlari va suv havzalari;

d) shaharni kuchli shamollar chang-to'zonlardan muhofaza qilish landshaft tizimi;

e) dam olish zonalari va bog'-parklar, plyajlar tizimini.

52. O'zbekiston bog'-parklarida soya-salqin hosil qilish uchun 1 gektar hududga qancha daraxt ekilishi maqsadga muvofiq?

a) 350–400 daraxtgacha;

b) 200–250 daraxtgacha;

d) 250–300 daraxtgacha;

e) 50–200 daraxtgacha.

53. Plyaj maydoni qanday normativlar asosida loyihalalanadi?

a) shahar aholisining 5–6 % olinib, bir kishiga 8 kv.m. joy hisob qilinadi;

b) shahar aholisining 10–12 % olinib, har bir plyajga keluvchi uchun 5,5–6 kv.m. joy hisob qilinadi;

d) shahar aholisining 10–12 % olinib, bir kishiga 16–20 kv.m. joy hisob qilinadi;

e) shahar aholisining 5,5–6 % olinib, bir kishiga 10–12 kv.m. joy hisob qilinadi.

54. Bog'-parklar kompozitsiyasini shakllantirishda qanday tarixiy milliy stillar mavjud?

a) gollandcha, nemischa, turkcha, ispancha stillar;

b) yunoncha, misr, eron, hindcha bog' stillar;

d) fransuzcha, italyancha, inglizcha bog' stillari, yaponcha, xitoycha stil, Chorbog' stili, ispan-mavritan stili;

e) ruscha, fincha, estoncha, arabcha bog' stillari.

55. Park ssenariyalari deganda nimani tushunasiz?

a) park inshootlari va qurilmalarining istiqbolli ko'rinishlarini;

b) park hududi uchun tanlangan daraxtlar manzarasini;

- d) park hududidagi mavjud suv havzalari va akvazona ko'rinishlarini;
- e) park hududining manzara va peyzajlari, ularning bir-biridan farqlanib, o'zgarib turishini.

56. Landshaft arxitekturasida qo'llaniladigan suv qurilmalarining klassifikatsiyasi-ni to'g'ri ko'rsating.

- a) hovuzlar, ariqlar, prudlar, ko'llar;
- b) ko'llar, prudlar, kanallar, ariqlar;
- d) sharsharalar, chadarlar, ko'llar;
- e) favvoralar, shalola, sharasharalar, hovuzlar.

57. «Artlandshaftlar» deganda nimani tushunasiz?

- a) landschaft arxitekturasida yaratilayotgan gulzorlarning umumiy nomini;
- b) landschaft arxitekturasida qo'llanilayotgan sun'iy bog'larning umumiy nomini;
- d) landschaft arxitekturasida shakllantirilayotgan eng yangi bog'larning umumiy nomini;
- e) landschaft arxitekturasida daraxt va butalarni kuzab, turli sun'iy yashil shakllar berish san'ati.

58. «Artlandshaftlar»ni shakllantirishda qo'llanilayotgan zamonaviy ijodiy-badiiy yo'nalishlarni to'g'ri ko'rsating:

- a) texnik bog'lar, haykallar bog'i, sun'iy bog'lar;
- b) kinetik bog'lar, bog'-artafetlar, bog'-instalatsiyalari;
- d) texnologik bog'lar, san'at bog'lari, amaliy san'at bog'lari;
- e) amaliy san'at bog'lari, haykallar bog'i, muzlar bog'i.

59. Landshaftlar arxitekturasida obyektlarining loyihasi, odatda, qanday qismlardan tashkil topadi?

- a) obyekt hududini funksional zonalarga ajratish, obyekt hududining me'moriy-rejaviy kompozitsiyasi;
- b) hududning dendro (landshaft) loyihasi tanlangan o'simliklarning shartli belgilari va ularga talabnoma;
- d) hudud ssenariyalaridan fragmentlar, o'simliklarning vertikal yoyilmasi va panoramasidan ko'rinishlar, to'shamalar, sug'orish qurilmalarining chizmalari;
- e) eskiz va klauzuralardan.

60. O'zbekiston sharoitida shaharlar hududining ko'kalamzorlashtirilgan qismi necha foizdan kam bo'lmasligi kerak?

- a) 70 %;
- b) 60 %;

d) 65 %;

e) 55 %.

61. Shaharni landshaft rejalashtirish deganda nimani tushunasiz?

a) shahar hududini ko'kalamzorlashtirish uchun o'simliklarni yetishtirib beruvchi ta'minot;

b) shahar hududi bo'ylab rekreatsion obyektlarni to'g'ri rejalashtirishni;

d) shahar hududi bo'ylab landshaft obyektlarini to'g'ri taqsimlash va tashkillashtirish, ular orasidagi uzviylikni ta'minlash;

e) pitomniklar va o'rmon xo'jaliklarini loyihalashning obyektlarini rejalashtirishni.

62. Landshaft dizayni obyektlariga nimalar kiradi?

a) hududni muhandislik obodonlashtirish va yorug'lantirish qurilmalari;

b) hududni tashqi obodonlashtirish elementlari, mo'jaz me'moriy shakllar va bog'-park mebellari, toshloq bog'lar;

d) «Tasviriy oyna» obyektlari va shahar dizayni elementlari;

e) gulzorlar, maysazorlar, relyef bilan ishlash — geoplastika.

63. Ko'kalamzorlashtirish loyihasida tanlangan o'simliklarga yoziladigan talabnomada nimalar ko'rsatiladi?

a) o'simliklarning nomlari, yoshi, soni, shartli belgilari;

b) o'simliklarning balandligi va yoshi, soni;

d) o'simliklarning biologik xususiyatlari va soni;

e) o'simliklarning tashqi ta'sirlarga chidamlilik darajasi.

64. Dendrologiya deb nimaga aytiladi?

a) tanlangan daraxt va o'simliklar, ularning joylashish va ekilish tartibi ko'rsatilgan loyiha;

b) sug'orish suv ta'minoti tarmoqlari ishlab chiqilgan loyiha;

d) yer arxitekturasi ishlab chiqilgan loyiha;

e) tashqi obodonlashtirish jihozlari ishlab chiqilgan loyiha.

65. Landshaft loyihalash fanining asosiy maqsadini ko'rsating.

a) ishdan chiqqan va buzilgan ko'klamnlarni qayta loyihalash, egasiz va tashlandiq joylarni ko'rkam qilish va fayz berish;

b) shahar va qishloqlarda parklar, bog'lar, skverlar va xiyobonlar yaratish, ularni ta'mirlash, qayta tiklash;

d) shahar muhitiga tabiat manzaralari va ko'kalamzorlarni kiritish, buzilganlarini ta'mirlash, muhitni landshaft elementlariga uyg'unlashtirish, ekologiyani va dam olish sharoitlarini yaxshilash;

e) asosiy maqsad — bu ko'kalamzorlashtirishdir.

66. Istirohat bog'larining qancha foiz hududi ommaviy tadbirlar va attraksionlar zonasiga ajratiladi?

- a) 30–35 %;
- b) 45 %;
- d) 20–25 %;
- e) 40 %.

67. Quyidagi daraxt va butalarning qaysi birlari yozin-qishin ko'm-ko'k bo'ladi?

- a) kiparis, samshit, tuya, biota, mojjevelnik, qrim qarag'ayi;
- b) mojjevelnik, chinor, zarang, kashtan, yasen;
- d) kashtan, qayin, bagryannik, tuya, yasen, dub;
- e) biota, safora, gledechiya, jimolost, lipa, dub.

68. Soliter kompozitsiyasini yaratish uchun quyidagi daraxtlarning qayerlaridan foydalanish zarur?

- a) qrim qaragayi (sosna), kumush archa, tuya, kashtan, dub, biota;
- b) gledechiya, mojjevelnik, chinor, qayrag'och, tuya, majnuntol, tut, olma;
- d) Yapon saforasi, barbaris, siren, terak, akatsiya, tol;
- e) majnuntol, akatsiya, dub, samshit, mojjevelnik.

69. Shabada samarasi nima?

- a) sun'iy ravishda iliq havo oqimini hosil qilish va undan foydalanish;
- b) ochiq va yopiq yashil muhitlar orasida tabiiy ravishda sovuq havo oqimini hosil qilish va undan foydalanish;
- d) tabiiy ravishda iliq havo oqimini hosil qilish va undan muhitni sog'lomlashtirishda foydalanish;
- e) sun'iy ravishda sovuq havo oqimini hosil qilish va undan foydalanish.

70. Umumiy foydalanishga mo'ljallangan ko'kalamzorlar soni O'zbekiston shaharlarida aholi boshiga qanchadan kam bo'lmasligi zarur?

- a) 30 kv.m;
- b) 15 kv.m;
- d) 24 kv.m;
- e) 40 kv.m.

71. Barcha ko'kalamzorlarning umumiy sathi O'zbekistonda har bir shahar aholisiga qanchadan kam bo'lmasligi zarur?

- a) 90 kv.m;
- b) 30 kv.m;
- d) 75 kv.m;
- e) 60 kv.m.

72. Klumbalarga ekiladigan gullarning nomini ko'rsating:

- a) iris, romashka, gvozdika, forzitsiya, jasmin;
- b) xrizantema, ayva yaponskaya, pion, georgina;
- d) tyulpan, kann, gladios, nartsiss, margaritka;
- e) shalfey, astra, viola, kasluzsa, sedum, salviya.

73. Soliter kompozitsiya uchun ekiladigan butalarning nomlarini ko'rsating:

- a) forzitsiya, floks, kann, alternater;
- b) jimolos, kalina, lox, plyush;
- d) siren, chibushnik, shipovnik, atirgul;
- e) qizil kalina, sudum, tillarang fuksiya.

74. Quyidagi daraxtlardan qaysilari transport gazlari, chang va shovqinga qarshi magistral ko'chalar chetiga ekishda foydalaniladi?

- a) yasen, majnuntol, klyon;
- b) virgin mojjevelnigi, tuya, sosna, yel;
- d) saragach, vyaz, dub, lipa;
- e) chinor, safora, klyon, terak.

75. Tashqi ko'rinishi ustunsimon shaklga ega bo'lgan daraxtlarning nomlarini ko'rsating.

- a) virgin mojjevelnigi, sharq biotasi, kiparis;
- b) sosna, dub, pixta, jimolost, lipa;
- d) archa, qarag'ay, zarang, tol, tuya zapadnaya;
- e) chinor, archa, dub, kashtan konskiy, akatsiya.

76. Quyidagi o'simliklardan qaysi biri tikonli butalardir?

- a) smorodina alpiyskaya, qizilnik, jasmin;
- b) vyaz kustoviy, chibushnik, spireya, akatsiya joltaya;
- d) floksiya, xrizantema, gibiskus;
- e) boyarishnik, gladichiya, maklyura, shipovnik, lox.

77. Alpinariya deganda nimani tushunasiz va u qanday muhitda qo'llaniladi?

- a) bir xil gulning turli navlaridan tuzilgan gulzor, tashqi muhitda qo'llaniladi;
- b) turli xil gullardan tuzilgan gulzor, ochiq yashil muhitda qo'llaniladi;
- d) tabiiy toshlardan va baland tog' o'simliklaridan tuzilgan mo'jaz bog', ichki va tashqi muhitda qo'llaniladi;

e) tosh va suv sharshalaridan iborat mo'jaz kompozitsiya, faqat tashqi muhitda qo'llaniladi.

78. Tabiiy futbol maydonlarini hosil qiluvchi maysa turini ko'rsating:

- a) polevitsa belaya;
- b) osvyanitsa lugovaya, myatnik lugoviy;

d) ovsyanisa krasnaya;

e) raygras pastbishniy.

79. Landshaft arxitekturasini shakllantirish vositalariga nimalar kiradi?

a) o'simliklar, toshlar, suv qurilmalari, badiiy to'shamalar, tashqi obodonlashtirish elementlari;

b) mo'jaz me'moriy shakllar, bino va inshootlar, transport;

d) geoplastika, dekorativ-amaliy san'at elementlari, yorug'lantirish elementlari, «tasviriy oyna» elementlari;

e) shahar dizayni, badiiy to'shamalar.

80. Landshaft arxitekturasida «gurub» deb nimaga aytiladi?

a) manzaraviy park peyzajining muhim kompozitsiyaviy elementi, odatda, toq sonli (2 ta gacha bo'lgan) daraxtlar, butalar yoki gul o'simliklaridan tashkil bo'ladi;

b) faqat daraxtlar va butalardan tashkil topgan landshaft kompozitsiyasi;

d) faqat buta va gullardan tashkil topgan landshaft kompozitsiyasi;

e) faqat gullardan tashkil topgan landshaft kompozitsiyasi.

81. Landshaft obyektlarini shakllantirishda qanday kompozitsiyaviy vositalar va usullar qo'llaniladi?

a) kompozitsiyaviy markaz, bosh va yordamchi o'qlar va aksentlarni bo'rttirish;

b) muhit va uning elementlari masshtabiga rioya qilish, kontrast, nyuans, metr, ritm va mutanosiblik qoidalarini qo'llash;

d) ranglar yaxlitligi va koloristik uyg'unlikka erishish;

e) landshaft dizayni va fitodizayn elementlari.

82. Maxsus parklarga qanday parklar kiradi?

a) sport parklari, ko'rgazmali xususiyatga ega bo'lgan park-muzeylar, milliy parklar;

b) zooparklar, qo'riqxonalar, madaniyat va istirohat parklari;

d) madaniy-ko'ngilochar, madaniy oqartuv, bolalar parki, gidroparklar;

e) madaniyat va istirohat parklari, disneylendlar.

83. Ishkom, valish, so'ri, pergola, trilinj, balkon va to'siqlarni ko'kalamzorlashtirishda tokdan tashqari yana qanday soya beruvchi manzaraviy o'simliklar qo'llaniladi?

a) jasmin, jimolost, deren beliy, deysiya;

b) barbaris obiknovenniy, ayva yaponskaya, jasmin;

d) smorodina, siren, samshit, boyarishnik;

e) vinograd devichiy pyatilistkoviy, vinograd amurskiy, plyush obiknovenniy, jimolost.

84. Quyidagi nomlari keltirilgan o'simliklardan har doim yashil bo'lib o'suvchi butalarni ko'rsating:

- a) samshit, bresklet yaponskiy, magnoliya;
- b) bryuchina obiknovennaya, tekoma, grebenshik;
- d) siren, boyarishnik obiknovenniy;
- e) kalina obiknovennaya, kizilnik blestyashiy.

85. Quyidagi o'simliklardan qaysi birlari tikanli butalardir?

- a) vyaz kustoviy, chibushnik, speriya, akatsiya jeltaya;
- b) boyarishnik, glyadichiya, makklyura, shipovnik, lox;
- d) floksiya, xrizantema, gibiskus;
- e) smorodina alpiyskaya, kizilnik, jasmin.

86. O'zbekiston sharoitida qanday o'tlardan manzaraviy maysazorlar hosil qilinadi?

- a) polovitsa obiknovennaya, ovsyannitsa ovechya, kleyer beliy;
- b) raygras pastbishniy, klever beliy, timofeyevka lugovyaya;
- d) raygras pastbishniy, ovsyannitsa, palchatnik, myatlik lugovoy;
- e) klever beliy, grebennik obiknovenniy, timofeevka lugovaya.

87. Maysazor o'rnida yashil manzarali tekis o'tzor hosil qiluvchi ko'p yillik o'simliklarni to'g'ri ko'rsating.

- a) makklyura, gledichiya, spireya, xrizantema, alternatera, astra, mojjevelnik kazaskiy;
- b) jimolost, mojjevelnik kazaskiy, astra;
- d) plyush obiknovenniy, glinitsiya kitayskaya, vinofad amurskiy;
- e) veronika polzuchaya, sedum yedkiy, floks dernistiy, plyush, alternatera.

88. Parter va skver muhitining bir-biridan farqini, asosan, nimada ko'rasiz?

- a) parter va skver orasida deyarli farqi yo'q;
- b) parter bu, asosan, yopiq yashil muhit bulib, skverlarda esa ochiq yashil muhit ham mavjuddir;
- d) parter bu ochiq yashil muhit bo'lib, skverlarda esa yopiq yashil muhit ham mavjuddir;

e) parter skverning ochiq maysazor va gulzorlardan iborat qismidir.

89. Arabeska deganda nimani tushunasiz?

- a) aralash bordyurning bir turi;
- b) o'rtasida yumaloq tosh yoki maysa joylashgan halqasimon gulzor;
- d) parter va klumbalarda qo'llaniladigan manzarali barglar va gullovchi o'simliklardan yoki mayda toshlardan terib ishlangan geometrik naqsh;

c) rabatka tipidagi gulzorlarning bir ko'rinishi.

90. Geoplastika deganda nimani tushunish zarur?

a) panno, zinapoyalar, panduslar, tirgak devorlar, terassalar yaratish san'ati;

b) zinapoyalar, panduslar, tirgak devorlar, terassalar, otkoslar va joy relyefiga badiiy ishlov berish san'ati;

d) panduslar, pannolar, tasviriy oyna elementlari, hovuzlarni badiiy yaratish;

e) tirgak devorlar, yer arxitekturasini ishlash svetilniklarini o'rnatish.

91. «Modulli bog» deb nimaga aytiladi va u nimalardan tashkil topadi?

a) bu geometrik to'g'ri shaklli elementlardan tashkil topgan gul kompozitsiyasi — gullar bog'i;

b) bu o'simliksimon naqshli shakllardan tuzilgan butalar kompozitsiyasi;

d) bu geometrik to'g'ri shaklli elementlardan tuzilgan butalar bog'i;

e) bu o'simliksimon shaklli elementlardan tuzilgan gullar kompozitsiyasi.

92. Parterlarning qanday xillar mavjud?

a) butali, gulzorli va aralash;

b) maysali, butali va toshloq parterlar;

d) gulzorli, maysali, chirmoviq o'simlikli parterlar;

e) maysali, gulzorli va aralash parterlar.

93. Bolalar bog'chalarini ko'kalamzorlashtirishda qaysi butalarni ekish man etiladi?

a) virgin mojjevelnigi, qrim qarag'ayi, yapon aylanti;

b) sayrag'och, archa, tuya, beresklet, safora;

d) gledichiya, lox, suzam, jenskiye porodi topolya, klyon ostrolistniy;

e) dub chereshchatiy, beryoza, sharq biotasi.

94. Piyajdagi asosiy funksional zonalarini ko'rsating:

a) solyariya, bolalar zonasi, cho'milish zonasi, xo'jalik zonasi;

b) solyariya, ayerariya, akvatoriya, fizkultura va sport zonasi, xo'jalik zonasi;

d) akvatoriya, ayerariya, fizkultura va sport zonasi, solyariya;

e) akvatoriya, ayerariya, cho'milish zonasi.

95. Landshaft arxitekturasini obyektlarining landshaft loyihalari qanday masshtablarda chizilishi kerak?

a) 1:500, 1:400, 1:200, 1:100;

b) 1:1000, 1:500, 1:200;

d) 1:2000, 1:1000, 1:500;

e) 1:10, 1:25, 1:50, 1:100.

96. Maysazorlarning qanday xillari mavjud?

a) sport maysazori, maxsus maysazorlar, dekorativ;

- b) dekorativ maysazor, sport maysazori, park maysazori;
- d) parter maysazor, gulli maysazor, oddiy maysazor;
- e) maxsus maysazorlar, gulli maysazor, park maysazori.

97. Tashqi ko'rinishi ustunsimon ko'rinishga ega bo'lgan daraxtlarning nomlarini ko'rsating.

- a) archa, qarag'ay, zarang, tol, tuya;
- b) virgin mojjevelnigi, sharq biotasi, kiparis;
- d) sosna, dub, pixta, jimolost, lipa;
- e) chinor, archa, dub, soxta kashtan, kiparis.

98. Yaponiya bog' parklariga xos bo'lgan asosiy-me'moriy landshaft uslubini ko'rsating.

- a) muntazam rejali simmetriya kompozitsiya;
- b) tog'-u toshlardan tuzilgan assimetrik kompozitsiya;
- d) maftunkor manzara uslubidagi erkin rejali kompozitsiya;
- e) parter ko'rinishidagi manzara usuli.

99. Madaniyat va istirohat bog'larining asosiy funksional zonalarini to'g'ri ko'rsating:

- a) ommaviy o'yin va tomashalar zonasi, ma'naviy dam olish va sayr qilish zonasi;
- b) ommaviy o'yinlar, tomashagohlar, sayrgohlar, xo'jalik zonolari;
- d) ommaviy o'yin va tomashalar zonasi, attraksionlar zonasi, sport zonasi, sayr zonasi;
- e) tinch dam olish va sayr qilish, ommaviy tadbirlar va attraksionlar, sport, bolalar va xo'jalik zonolari.

100. Shaharlarni ko'kalamzorlashtirishning asosiy prinsiplarini to'g'ri sanang.

- a) ko'kalamlarni hamma yerga baravar joylashtirish, ularning uzluksizligi va tizimli bo'lishini ta'minlash, funksionallilik prinsiplari;
- b) ekologik, funksionallik, mutanosiblik;
- d) uyg'unlik, ekologik, funksionallilik;
- e) tizimli bo'lish, samaradorlik, funksionallilik.

101. Parklarda tuzilishi jihatidan qanday ko'rinishdagi ko'kalamzorlar bo'lishi lozim?

- a) gulzorlar, maydonlar va maysalar;
- b) yopiq, yarimochiq va ochiq;
- d) daraxtlar va butalar;
- e) umumiy foydalaniluvchi va qisman foydalanuvchi ko'kalamzorlar.

102. Parklarning ommaviy madaniy tadbirlar zonasida qanday bino yoki inshootlar bo'lishi kerak?

- a) attraksionlar, favvoralar, ochiq maydonlar;
- b) yozgi teatr, kinoteatr, attraksionlar;
- d) ko'rgazma zallar, ochiq estrada, raqslar maydoni;
- e) ochiq maydonlar, raqs maydoni, yozgi teatr.

103. Parklarda bino va inshootlar egallagan maydon necha foizdan oshmasligi kerak?

- a) 5 % dan;
- b) 15 % dan;
- d) 20 % dan;
- e) 10 % dan.

104. Qanday parklarga «Luna park» deb aytiladi?

- a) tomosha qilishga mo'ljallangan ko'chib yuruvchi parklarga;
- b) attraksion parklarga;
- d) osmon sayyoralarini o'rganishga mo'ljallangan parklarga;
- e) peyzajli parklarga.

105. Madaniyat va istirohat bog'larida qanday xiyobonlar va yo'laklar mavjud?

- a) to'g'ri chiziqli va yoy shaklidagi xiyobonlar;
- b) ochiq va yopiq xiyobonlar va yo'laklar;
- d) bosh xiyobon, katta va kichik sayr qilish xiyobonlari va yo'laklari;
- e) asosiy, yordamchi xiyobonlar va yo'laklar.

106. Parklar va skverlarda gullarni ranglari bo'yicha tanlab ekishda qanday qoidalariga rioya qilish lozim?

- a) xromatik ranglar mutanosibligiga;
- b) axromatik ranglar uyg'unligiga;
- d) ranglar kontrasti, nyuansi va neytral tonlar qoidalariga;
- e) arxromatik va xromatik ranglar uyg'unligiga.

107. Amir Temur Samarqand va uning atroflarida qancha bog' bunyod etgan?

- a) 15 ta;
- b) 14 ta;
- d) 12 ta;
- e) 13 ta.

108. Amir Temur bunyod etgan bog'ning eng kattasini to'g'ri ko'rsating.

- a) dilkusho bog'i;
- b) naqishjahon bog'i;
- d) bog'i Maydon;

e) davlatobod bog'i.

109. O'rta Sharq mamlakatlarida islom davrigacha qanday bog'-parklar bo'lgan?

a) otashkadalar qoshidagi madaniyat bog'lari;

b) chorbog'lar va hayvonot bog'lari;

d) bog'-qo'riqxonalar, bog'-saroylar, chorbog'lar, shahar ichi ibodatxonalari qoshidagi mo'jaz bog'lar;

e) otashkadalar hovlisida qurilgan saylgoh bog'lar.

110. Islom mamlakatlari o'rta asr bog'lariga xos an'anaviylik, asosan, nimada ifodalanadi?

a) bog'larning muntazam simmetrik rejada ishlanganligida;

b) bog'ning tabiat manzaralariga boy yorqin rejada bo'lganligida;

d) bog'ning shahar hududida joylashganligida;

e) bog'ning, asosan, xo'jalik maqsadlariga mo'ljallanganligida.

111. Bobur Hindistonda qurgan bog'lariga qanday yangilik kiritilgan?

a) bog'da cho'milib dam olish uchun hovuzli hammomlar qurgan;

b) bog'lar ichida gul ko'rgazmalarini tashkil qilgan;

d) bog'larda sport mashqlarini o'tkazishni tashkil qilgan;

e) bog'larda islom bayramlarini o'tkazgan.

112. Shalimar va Nishat bog'lari qaysi Sharq mamlakatlarida qurilgan?

a) movarounnahr va Afg'onistonda;

b) qobul va Hirotda;

d) Eron va Iroqda;

e) Hindiston va Pokistonda.

113. Xitoyda hozirga qadar qaysi bog'-park ansambli yaxshi saqlangan?

a) Szinshan;

b) Yuanminyuan;

d) Ixeyuan;

e) Vanshiyuan.

114. Xitoydagi Suchjou shahri nimasi bilan mashhur?

a) Imperator bog'-saroylari bilan;

b) Adabiyot bog'lari bilan;

d) Bog'-qo'riqxonalari bilan;

e) Hunarmandlar bog'lari bilan.

115. «Ban-say» san'ati deganda nimani tushunasiz?

a) daraxtlarni mo'jaz ko'rinishlarda o'stirishni;

b) daraxtlarga kuzab sun'iy shakllar berishni;

- d) sun'iy yashil daraxtlar yaratish san'atini;
- e) daraxtlarni kechasi yoritish san'atini.

116. «Rean-dzi» monastirining dunyoga mashhur toshloq bog'i qaysi shahar va mamlakatga taalluqli?

- a) Yaponiyaning Kioto shahriga;
- b) Xitoyning Sichjou shahriga;
- d) Yaponiyaning Sansuki shahriga;
- e) Shri Lankaning Shri Lanka shahrida.

117. Yaponiyaning sathi tekis va suv havzalarisiz mo'jaz hovli bog'lari, asosan, qanday uslubda ishlanadi?

- a) «Toshloq bog'» uslubida;
- b) Quruq peyzaj uslubida;
- d) Gulzor bog' uslubida;
- e) Choy bog'i uslubida.

118. «Quruq peyzaj» uslubida ishlangan yapon mo'jaz bog'i nimalardan tashkil topadi?

- a) Toshko'prik va to'shamalardan;
- b) Qum, tosh va suv havzalaridan;
- d) Qum, tosh va mayda shag'allardan;
- e) Basseyin, maysa va toshlardan.

119. Sarv daraxtlarini kuzalib, turli xil hayvonlar shakli berilgan sun'iy «yashil hayvonot bog'i» O'rta Osiyoning qaysi shahrida va qachon bunyod etilgan?

- a) Marvda, XI asrda;
- b) Buxoroda, XVI asrda;
- d) Urgenchda, XVII asrda;
- e) Samarqandda, X asrda.

120. Otma suv tizginli ulkan marmar favvorolari bo'lgan bog' O'rta Osiyoning qaysi shahrida va qachon qurilgan?

- a) Shahrisabzda, Oqsaroy bog'ida, XIV asrda;
- b) Samarqandda, Bog'i Safetda, XVII asrda;
- d) Buxoroda, Oqsaroy bog'ida, XVI asrda;
- e) Termizda, Gulisyon bog'ida, XIV asrda.

121. Landshaft arxitekturasini tarixi qanday ma'lumotlarga asoslanib o'rganiladi?

- a) tarixiy qo'lyozmalar va san'at asarlariga asoslanib;
- b) qadimiy qo'lyozmalar, tasviriy san'at naqsh-u bezaklari va arxeologik topilmalarga asoslanib;

- d) arxeologik qazishmalarda topilgan ashyolarga asoslanib;
- e) xalq og'zaki ma'lumotlariga asoslanib.

122. Hududi pog'onasimon ko'p sahqli bog'lar dastlab qayerda vujudga kelgan?

- a) mesopotamiyada, Dajla daryosi sohillarida;
- b) qadimgi Eronda, tog'lik hududlarda;
- d) qadimgi Misrda, Nil daryosi sohillari qirliklarida;
- e) qadimgi Yunonistonda, qirlik hududlarda.

123. Qadimgi Misr bog'larining rejaviy yechimlari qanday me'moriy kompozitsiyaga asoslangan?

- a) aralash rejaviy kompozitsiyalarga asoslangan manzara ko'rinishlariga;
- b) muntazam assimetrik rejaviy kompozitsiyaga;
- d) sug'orish tizimiga asoslangan yaxlit asimmetrik rejaviy kompozitsiyaga;
- e) muntazam simmetrik rejaviy kompozitsiyaga.

124. Qadimgi Misr bog'larida qanday o'simliklar ekilgan?

- a) mevali daraxtlar va uzumlar;
- b) manzarali daraxtlar va gullar;
- d) sabzavotlar, gullar, maysalar;
- e) mevali va manzarali daraxtlar, uzumlar, gullar, sabzavotlar.

125. Qadimgi dunyoning qaysi mamlakatida shahar arxitekturasini shakllantirishda ko'cha va xiyobonlar landshafti muhim rol o'ynagan?

- a) qadimgi Misrda;
- b) qadimgi Rimda;
- d) qadimgi Yunonistonda;
- e) Eronda.

126. Bog'larni turli xil ekzotik o'simliklar va mevalar bilan bezash dastlab qaysi mamlakatlarda rusm qilingan?

- a) qadimgi Rimda;
- b) Misr va Ossuriyada;
- d) qadimgi Yunonistonda;
- e) qadimgi Eronda.

127. Qadimgi Bobil (Ossuriya) bog'larida qanday o'simliklar o'sgan?

a) mevali va manzarali daraxtlar, uzumlar, xushbo'y gullar, sarv va palma daraxtlari;

- b) manzarali daraxtlar va butalar;
- d) mevali daraxtlar, bir va ko'p yillik gullar;
- e) bir, ikki va ko'p yillik gullar, yer yopar o'simliklar.

128. Bobil «Osma bog'lari»ning tashqi ko'rinishi qanday bo'lgan?

- a) qiyalikda joylashgan pog'onasimon bog' ko'rinishida;
- b) daryo ustiga qurilgan osma bog'lar ko'rinishida;
- d) to'rt ayvonlik pog'onasimon bog' ko'rinishida;
- e) to'rt pog'onali piramidasimon ko'rinishda.

129. Markaziy Osiyoning shahar tashqarisidagi qadimgi bog'lari qanday maqsadlarga mo'ljallangan?

- a) harbiylarning jang mashqlarini o'tkazishga;
- b) xorijiy elchilarni rasmiy qabul qilishga;
- d) hukmdorlarning ov qilishlari va dam olib hordiq chiqarishlariga;
- e) bayram marosimlarini o'tkazishga.

130. Sug'diyonadagi qadimgi ov qilib dam olishga mo'ljallangan ulkan bog' qaysi shaharga yaqin joylashgan?

- a) Buxoroga;
- b) Samarqandga;
- d) Shahrisabzga;
- e) Qarshiga.

131. Panjikent hokimi Devashtichning bog'i qanday maqsadga mo'ljallangan?

- a) ov uchun mo'ljallangan bog'-qo'riqxonaga;
- b) mehmonlarni qabul qilishga mo'ljallangan bog';
- d) harbiy mashqlarni o'tkazishga mo'ljallangan bog';
- e) hayvonot bog'i bo'lgan.

132. Buxoro hukmdori Shams al-Mulkning bog'i qanday vazifani bajargan?

- a) turli hayvonlar va parrandalar saqlanadigan qo'riqxona;
- b) xotin-qizlar uchun mo'ljallangan istirohat bog'i;
- d) islom bayramlari o'tkaziladigan bog';
- e) harbiy jang mashqlarini o'rganish bog'i.

133. XII–XIII asrlarda Xorazmdagi Jend, Vazir va Shoxsanam nomli bog'-parklar qanday maqsadlarga mo'ljallangan va rejalarda ishlagan?

- a) ov mashqlarini o'rganishga mo'ljallangan, muntazam rejali;
- b) shohlarning oilalari bilan yoz paytlari yashash va dam olishga mo'ljallangan, muntazam rejali bog'lar;
- d) jang mashqlarini o'tkazishga mo'ljallangan, erkin rejali bog'lar;
- e) islomiy bayramlarga mo'ljallangan, erkin rejali.

134. Amir Temurning qaysi bog'lari ov qilish va vaqtinchalik dam olishga mo'ljallangan?

- a) bog'i Nav, Bog'i Chinor, Bog'i Shamol;
- b) bog'i Taxti Qoracha, Bog'i Buldu, Bog'i Zag'on;
- d) bog'i Jahonnamo, Bog'i Behisht, Bog'i Taxti Qoracha va Davlatobod bog'lari;

e) bog'i Dilkusho, Bog'i Shamol, Bog'i Behisht.

135. X asr oxirida sarv daraxtlaridan kuzalib ishlangan ajoyib «Yashil zoopark» Movarounnahrning qaysi shahrida bo'lgan?

- a) Ko'nga Urgench;
- b) Termiz;
- d) Buxoro;
- e) Samarqandda.

136. «Chorbog'»lar dastlab qachon va qaysi mintaqalarda vujudga kelgan?

- a) eramizgacha VI–IV asrlarda, Eron va Markaziy Osiyoda;
- b) eramizgacha VI–V asrlarda, Afg'onistonda;
- d) XIV–XV asrlarda, Markaziy Osiyoda;
- e) VI–V asrlarda, Markaziy Osiyoda.

137. «Chorbog'» uslubining ilk kelib chiqish asoslarini to'g'ri ko'rsating:

- a) qur'oni Karimdagi bog'lar sifatiga asoslangan;
- b) «Chor unsur» falsafasi va bog' hududini tejimli sug'orish tizimiga asoslangan;

d) bir yo'la to'rtta bog'ni vujudga keltirish fikriga asoslangan;

e) «Chor unsur» falsafasiga asoslangan.

138. Qadimgi Hindistondagi bog'lar dastlab qayerlarda vujudga kelgan?

- a) Hindiston podshohlarining saroylari qoshida;
- b) Podshoh saroylari hovlilari ichida;
- d) Budda monastirlari – «vixara»lar qoshida;
- e) Budda ibodatxonalari qoshida.

139. Qadimgi Xitoyda qanday bog'lar keng rivoj topgan?

- a) milliy bog'lar;
- b) ibodatxonalar qoshidagi bog'lar;
- d) imperatorlarning ovga mo'ljallangan bog'-qo'riqxonalar;
- e) imperator oilalariga mo'ljallangan bog'-saroylar.

140. Sharq mamlakatlarining o'rta asrlar bog'-parklarini nechta va qanday guruhlariga ajratish mumkin?

a) to'rtta: Yaqin Sharq, O'rta Sharq, O'rta Osiyo va Uzoq Sharq bog'-parklari;

- b) uchta: Yaqin Sharq, O'rta Sharq va Uzoq Sharq bog'-parklari;
- d) uchta: Islom Sharqi, buddizm sharqi, xristian sharqi bog'-parklari;
- e) ikkita: Islom sharqi mamlakatlari bog'lari va buddizm tarqalgan Uzoq Sharq mamlakatlari bog'lari.

141. Yaqin va O'rta Sharq bog'-park san'atidagi alohida e'tiborga loyiq va tansiq narsa nima?

- a) daraxtlar va hayvonot dunyosi;
- b) yer va daraxtlar;
- d) suv va soya;
- e) suv va hayvonot dunyosi.

142. Boburiylar bog'-park san'atiga qanday yangilik kiritgan?

- a) bog'larda chortoqlar qurgan, hayvonlar saqlagan;
- b) chorbog'ni shahar tashqarisidan shahar ichkarisiga me'moriy obidalar turkumiga olib kirgan, maqbar bog'lar yaratgan.
- d) bog'larda jang mashqlarini o'tkazgan;
- e) ko'ngilochar o'yinlar tashqil etgan.

143. Agradagi Toj-Mahal maqbara bog'-saroyining qurilishida an'anaviy «Chorbog'» uslubiga qanday o'zgartish kiritilgan?

- a) bog'-saroyi, ya'ni maqbara an'anaviy tarzda bog' markazida emas, balki bog' to'rida qurilgan;
- b) bog'-saroyga tashqi devorlar qurilmagan;
- d) bog'-ichiga karvonsaroy qurilgan;
- e) chorbog' to'rt bog'dan emas, olti bog'dan tarkib topgan.

144. Lahordagi Shalimar bog'iga xos xususiyatlarni aniqlang.

- a) erkin rejali ko'l bo'yida joylashgan pog'onasimon bog';
- b) erkin rejali pog'onasimon bog'-saroyi;
- d) ko'ndalang o'qli, to'rtburchakli asimmetrik rejadagi istirohat bog'i;
- e) bo'ylama o'qli to'g'ri to'rtburchakli muntazam simmetrik rejadagi, uch qismdan iborat pog'onali chorbog' ko'rinishidagi istirohat bog'i.

145. «Maydoni shoh» xiyoboni qanday maqsadlarda qurilgan?

- a) islom bayramlarini nishonlash uchun;
- b) harbiy mashqlar o'tkazish maydoni uchun;
- d) jamoa markazi — park, milliy marosimlar, tantanalar o'tkazishga, dam olish uchun;
- e) harbiy g'alabalarni nishonlash uchun.

146. «Shahar bog'» qayerda va qaysi asrda qurilgan?

- a) Sherozda, XV asrda;

- b) Isfaxonda, XVII asrda;
- d) Mashhadda, XV asrda;
- e) Koshonda, XVII asrda.

147. «Shahar bog'», «Maydoni shoh»dan qanday farq qiladi?

- a) o'zining g'aroyib bog'-saroylari, muntazam rejali sayrgohlari bilan;
- b) shahar-bog' bu xiyobon, Maydoni-shoh esa bog';
- d) bog' bog' tarzida, Maydoni-shoh esa xiyobon tarzida qurilgan;
- e) shahar-bog' shahar ichida, Maydoni-shoh esa shahar tashqarisida qurilgan.

148. Eron o'rta asr bog'-park san'atining ilg'or tajribalari uning qaysi obyektlarida o'z aksini topgan?

- a) Isfaxondagi «Maydoni-shoh» va «Shahar-bog'» bog'-saroylari va xiyobonlarida;
- b) Koshondagi Chehel stum bog'-saroyida;
- d) Nishopurdagi Umar Xayyom maqbara bog'ida;
- e) Hamadondagi Ibn Sino bog'ida.

149. O'rta asr Eron bog'larida qaysi manzarali daraxt va gul alohida e'tiborga loyiq hisoblangan?

- a) tol daraxti va nargizgullar;
- b) sarv daraxti va atirgullar;
- d) chinor daraxti va lolagullar;
- e) majnuntol va gulxaynilar.

150 Arab geografi Ibn Xaukal X asrda Samarqand bog'-park san'atiga doir qanday narsani ko'rgan?

- a) bog'larda sayr qilish uchun maxsus fillar saqlanganligini;
- b) bog'lar «Chorbog'» uslubida shakllanganligini;
- d) daraxtlarga kuzalib turli xil hayvonlar shaklining berilganligini;
- e) bog'larda favvoralar ishlanganligini.

151. Amir Temur yaratgan bog'lar avvalgi Samarqand bog'laridan qanday farq qilgan?

- a) bog' o'simliklari bilan;
- b) bog'lardagi hammomlari bilan;
- d) bog'ni sug'orish tizimi bilan;
- e) shahar tashqarisida joylashgan ulkan bog'-saroylari bilan.

152. Amir Temur va Temuriylar Samarqand shahri atrofida nechta bog'lar yaratgan?

- a) 14 ta;
- b) 15 ta;
- d) 12 ta;
- e) 13 ta.

153. «Bog'i Dilkusho» bog'-saroyining devorlariga qanday mavzudagi tasvirlar ishlangan?

- a) Ulug'bekning Mo'zg'ulistonga qilgan yurishlari;
- b) Amir Temurning Hindiston yurishiga doir jang manzaralari;
- d) Amir Temurning o'zi va oilaviy portretlari;
- e) Amir Temurning Turkiyaga qilgan jang manzaralari.

154. Amir Temur qurdirgan «Bog'i Bo'ldu» bog'ining nomi nimani anglatgan?

- a) bog' hududining o'ta kattaligini;
- b) bog'ning allomalar, olimlar bilan uchrashuvga mo'ljallanganligini;
- d) Amir Temur davlatining farovonligini;
- e) bog'ning mo'jaz hududga ega bo'lganligini.

155. Hirotidagi qaysi bog' saroy tasviriy san'at asarlari bilan bezatilgan?

- a) bog'i Dilkusho ko'shki;
- b) bog'i Baland saroyi;
- d) bog'i Murg'oniy ko'shki;
- e) bog'i Safet saroyi.

156. Tillodan ishlangan sun'iy daraxt Temurning qaysi bog'ini bezagan?

- a) davlatobod bog'ini;
- b) Samarqanddagi «Bog'i Dilkusho» bog'ini;
- d) naqshijahon bog'ini;
- e) Shahrisabzdagi Oqsaroy majmuasi qoshidagi bog'ini.

157. Temur bunyod etgan «Bog'i Dilkusho» va «Bog'i Nav» bog'larining o'lchamlarini aniqlang.

- a) 1500x2000 gaz;
- b) 1500x1500 gaz;
- d) 1000x1500 gaz;
- e) 2000x2500 gaz.

158. Temuriylar bog'-saroylariga qanday mahalliy manzarali daraxtlar xos bo'lgan?

- a) majnuntol, archa, qayrag'och, tol, qayin;
- b) tol, chinor, sarv, archa, majnuntol, mirzaterak;
- d) chinor, qayrag'och, tut, zarang, terak, shumtol;
- e) mirzaterak, chinor, qayin, dub, tut.

159. Bog'lardagi ochiq yashil muhit deganda nimani tushunasiz?

- a) bog'lardagi gulzorlar, yashil maydonlar va maysazorlarni;
- b) bog'lardagi butazorlar va qo'riqxonalarni;
- d) bog'lardagi yashil massivlar, daraxtzorlarni;
- e) bog'lardagi hovuzlar va ariqlarni.

160. Temur bog'laridagi saroylar qanday joylarga qurilgan?

- a) bog' darvozalariga yaqin bo'lgan joylarga;
- b) ko'l yoki suv havzalariga yaqin joylarga;
- d) manzarali daraxtzorlar va butazorlar ichiga;
- e) tabiiy yoki sun'iy tepaliklar ustiga.

161. Allomalar yoki adabiyotlar bog'lari qaysi mamlakatga xos bog'lardir?

- a) Eronga;
- b) Yaponiyaga;
- d) Xitoyga;
- e) Koreyaga.

162. Bog'larni me'moriy-kompozitsion tuzilishiga emas, balki lirik xususiyatlariga qarab turlarga bo'lish qaysi mamlakatlarga xos xususiyat?

- a) Yaponiyaga;
- b) Xitoyga;
- d) Koreyaga;
- e) Eronga.

163. Xitoyning qaysi shahri imperator bog'-saroylari qurilishining eng yirik markazi hisoblanadi?

- a) Pekin;
- b) Suchjou;
- d) Shanxay;
- e) Guyling.

164. Xitoyda hordiq chiqarib tinch dam olish, o'yinga cho'mish, aql-zakovat, erkin tafakkur bilan shug'ullanishga mo'ljallangan bog'lar qanday nom bilan atalgan?

- a) adabiyot bog'lari;
- b) hovlili bog'lar;
- d) Imperator bog'lari;
- e) hunarmandlar bog'lari.

165. Qavariq ko'priqli mo'jaz ko'llar, sopol tomli mo'jaz shiypolar, pagadalar, tabiiy toshlardan ishlangan kompozitsiyalar, sokin bog' muhiti Xitoyning qaysi bog'lariga xos xususiyatlardir?

- a) xususiy mo'jaz bog'lariga;
- b) Imperator bog'lariga;
- d) adabiyot yoki allomalar bog'iga;
- e) ibodatxonalar qoshidagi bog'larga.

166. Xitoyda «dunyoning eng go'zal joyi» deb nomlanuvchi manzaraviy so'lim bog'ning nomini ko'rsating.

- a) Liyang;
- b) Ixeyuan;
- d) Guylin;
- e) Lyuyuan.

167. Yaponiya bog'-parklariga xos bo'lgan asosiy me'moriy-landshaft uslubini ko'rsating.

- a) parter ko'rinishdagi manzara usuli;
- b) tog'-u toshlardan tuzilgan asimmetrik kompozitsiya;
- d) muntazam rejali simmetrik kompozitsiya;
- e) maftunkor manzara uslubidagi erkin rejali kompozitsiya.

168. Yapon milliy bog'ining go'zalligi qanday g'oyalarga asoslangan?

- a) muhitni miniatyuralashtirish va timsol (simvol)lashtirish g'oyalariga;
- b) yashil dunyoning jozibador manzarasini bo'rttirish g'oyasiga;
- d) suv dunyosining jozibalarini ko'rsatish g'oyasiga;
- e) tog'-u toshlardan turli xil kompozitsiyalar yaratish g'oyasiga.

169. «Ban-say» san'ati ilk bor qaysi mamlakat bog'larida shakllanib vujudga kelgan?

- a) Vyetnam;
- b) Xitoy;
- d) Koreya;
- e) Yaponiya.

170. Eski toshlardan turli kompozitsiyalar, chiroqlar, bog' o'rindiqlari va boshqa tashqi muhit bog'-pokr elementlari dizaynlarini yaratish san'ati qaysi mamlakat bog'lariga xos xususiyatdir?

- a) Xitoy;
- b) Vyetnam;
- d) Yaponiya;
- e) Koreya.

171. Yaponiyaning qaysi tarixiy shahri mamlakat bog'-parkchilik san'atining yirik markazi hisoblanadi?

- a) Osaka;

- b) Yokohama;
- d) Tokio;
- e) Kioto.

172. «Suki» nomli yapon xususiy bog'lari qanday maqsadlarga mo'ljallangan?

- a) choy ichish marosimlariga mo'ljallangan bog'.
- b) ichki ro'zg'or ehtiyojlari uchun mo'ljallangan bog'.
- d) an'anaviy milliy marosimlar o'tkazishga mo'ljallangan bog'lar;
- e) estetik funksiyalarga mo'ljallangan nafosat bog'lari.

173. Zamonaviy Yapon bog'lari relyefining holatiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?

- a) qirlik va tekis bog'larga;
- b) qirlik va past-baland bog'larga;
- d) qirlik, tekis va past-baland bog'larga;
- e) tekis va past-baland bog'larga.

174. Yapon bog'lari kompozitsion tuzilishi va tarkibiy qismlariga ko'ra qanday xillarga bo'linadi?

- a) to'liq va qisqargan xillarga.
- b) to'liq, yarimqisqargan va qisqargan xillarga.
- d) yarimqisqargan va qisqargan xillarga.
- e) ochiq va yopiq xillarga.

175. Yaponiyada mo'jaz bog'larning qanday yangi turlari mavjud?

- a) bino tomlari ustidagi bog'lar, balkon va erker bog'lari, piyodalar ko'chalari bog'lari, xususiy hovli bog'lari;
- b) bolalar bog'lari va oranjereyalar;
- d) hayvonlar bog'lari va gidroparklar;
- e) akvarium va okeanirum bog'lari.

176. Yaponiya bog'lariga xos asosiy o'simliklar turini ko'rsating.

- a) Yapon bereskleti, mojivelnik, kedr, palma;
- b) kiparis, dub, safora, klyon, yapon bereskleti;
- d) kedr, klyon, bambuk, iva plakuchaya, shelkovitsa;
- e) Yapon sosnasi, klyon, sakura, kameliya, azaliya, magnoliya, safora, bambuk, banan.

177. Yevropaning uyg'onish, barokko va klassitsizm davri bog'lariga qanday me'moriy-rejaviy va landschaft yechimlari xarakterlidir?

- a) aralash (muntazam va peyzajli erkin) rejaviy kompozitsiya;
- b) erkin peyzajli tabiiy manzaraviy kompozitsiyalar;
- d) muntazam rejaviy, muntazam simmetrik va terrasali kompozitsiyalar.

c) muntazam assimetrik rejaviy kompozitsiya.

178. Angliya va Germaniyaning peyzaj uslubidagi romantik parklari qaysi asrlarda yaratilgan?

- a) XIV–XV asrlarda;
- b) XVIII–XIX asrlarda;
- d) XVI–XVII asrlarda;
- e) XVIII asrda.

179. Maqbara bog'-saroylar bunyod etish qaysi mamlakatlarda keng rivojlangan?

- a) Hindistonda;
- b) Afg'onistonda;
- d) Eronda;
- e) Xurosonda.

180. Landshaft arxitektorlari maktabi ilk bor qayerda, qachon va nima maqsadda tashkil etilgan?

- a) AQSHda, 1901-yilda, mutaxassislarni maqsadga muvofiq tarzda tayyorlash maqsadida;
- b) Angliyada, 1988-yilda, xalqaro miqyosdagi ko'rgazma parklarni yaratish maqsadida;
- d) AQSHda, 1975-yilda, xalqaro miqyosdagi ko'rgazma parklarni yaratish maqsadida;
- e) Italiyada, 1978-yilda, mutaxassislarni maqsadga muvofiq tarzda tayyorlash maqsadida.

181. Xalqaro landschaft arxitektorlari federatsiyasi – IFLA qachon va qayerda tashkil etildi?

- a) 1950-yilda AQSHning Xarvard universitetida;
- b) 1948-yilda Angliyaning Kembridj shahrida;
- d) 1948-yilda Fransiyaning xalqaro texnik universitetida;
- e) 1950-yilda Angliyaning Kembridj shahrida.

182. Landshaft arxitekturasining asosiy vazifalariga nimalar kiradi?

- a) aholi punktlarini arxitektura loyihaviy tashkil etish;
- b) shahar bog'-parklarini yaratish, ko'kalamzorlar tizimini shakllantirish;
- d) insoniyatning ekologiya ta'siridan muhofaza qilish, muhitni o'zgartirish yoki qayta yaratish, yangi landschaftlarni yaratish;
- e) landschaft dizaynini shakllantirish va aholi punktlarini rejalashtirish.

183. Landshaft maydonlarini tashkil etish darajalarini to'g'ri ko'rsating:

a) bog'-parklar, skverlar, xiyobonlar, piyoda ko'chalarini landshaft tashkil etish darajalari;

b) viloyat va tuman markazlarini, muassasalar hududini landshaft tashkillashtirish darajalari;

d) seliteb hududlar, sanoat va ishlab chiqarish hududlarini landshaft tashkillashtirish darajalari;

e) mamalakat (region)ni, shaharni, mahalliy hududni va mikromaydonlarni landshaft tashkil etish darajalari.

184. Maxsus maqsadlarga mo'ljallangan ko'kalamzorlar hududi qanday me'yorlanadi?

a) shaharsozlik normalari va qoidalariga qarab;

b) maxsus obyekt yoki inshoot egallagan maydonga qarab;

d) qurilish me'yori va qoidalariga qarab;

e) bunday maqsadlarga mo'ljallangan ko'kalamzorlar uchun me'yorlar yo'q.

185. Ko'kalamzorlar vazifasiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?

a) yashil massivlar, o'rmonzorlar, xiyobonlar, maysazorlar;

b) tabiatni qo'riqlash, madaniy meros, umumiy foydalanuvchi foydalanishi cheklangan va maxsus vazifalarga mo'ljallangan turlarga;

d) madaniy meros, vazifasi cheklangan va cheklanmagan turlarga;

e) umumiy foydalanuvchi va xususiy foydalanuvchi hamda yashil massivlarga.

186. «Patio» deganda nimani tushunasiz?

a) mexiko hovli-bog'ini;

b) fransuz hovli-bog'ini;

d) ispan hovli-bog'ini;

e) yapon choy bog'ini.

187. Ekzotik o'simliklar deb qanday o'simliklarga aytiladi?

a) ko'p yillik uzoq gullovchi o'ta nafis gul o'simliklarga;

b) mahalliy sharoitlarda yaxshi o'sadigan, o'ta nafis manzaraviy o'simliklarga;

d) o'zga yurtlardan keltirilgan, odatda, faqat mevali o'simliklarga;

e) yuksak manzaraviy dekorativ sifatlarga ega bo'lgan, odatda, o'zga yurtlardan keltirilgan va mahalliy sharoitlarda yovvoyi holda o'smaydigan o'simliklarga.

188. Ko'kalamzorlarning elementlariga nimalar kiradi?

a) daraxtlar, butalar, suv havzalari va ochiq maydonlar;

b) toshloq maydonlar, daraxtlar, qir va adirlar, butalar;

d) yo'laklar, xiyobonlar, maydonlar, gulzorlar, maysalar;

c) daraxtlar, butalar, lianalar, gulzorlar, maysazorlar.

189. Qanday gulzorlar erkin tabiiy kompozitsiyalarga ega bo'ladi?

a) miksborderlar, rokariyalar, klumbalar;

b) rabatkalar, klumbalar, parterlar;

d) miksborderlar, guruhlar, rokariyalar;

e) rabatkalar, guruhlar, parterlar.

190. «Topiar bog'» deb qanday bog'ga aytiladi?

a) toshloq, gullar, yeryopar o'simliklar va butalardan tuzilgan bog'larga;

b) daraxt va butalar qirtishlanib sun'iy shakllar berilgan dekorativ kompozitsiyalarga boy bog'larga;

d) suv havzalari va ko'llarga, qirg'oqlardagi bog'larga;

e) landshafti buzilgan va qayta tiklangan bog'larga.

191. Me'moriy landshaft tuzilishi bo'yicha muntazam stilidagi bog' fransuz stilidagi bog'dan qanday farq qiladi?

a) hech qanday farq qilmaydi;

b) relyefiga ko'ra farq qiladi;

d) suv havzasining borligi yoki yo'qligiga qarab;

e) muntazam stilda topiar san'ati bor, fransuz stilida esa yo'q.

192. Bog' maydonining kattaligi park maydonidan qanday farq qiladi?

a) bog' maydonining kattaligi park maydonidan farq qilmaydi;

b) bog' maydoni 1 gektardan oshmaydi, park esa 100 gektardan;

d) bog' maydoni 0,5 gektardan oshmaydi, park esa 50 gektardan;

e) bog' maydoni, odatda, 2 gektargacha bo'lsa, eng kichik park 5 gektardir.

193. Rabatka gulzorining eni qanday o'lchamlarda bo'lmaydi?

a) 1 dan 4 metrgacha;

b) 0,1 dan 1 metrgacha;

d) 0,5 dan 3 metrgacha;

e) 0,5 dan 2 metrgacha.

194. Rus tilidagi bog'larga xos bo'lgan xususiyatlarni ko'rsating:

a) faqat muntazam rejaviy landshaft yechimida ishlanishi, bog'larda olma, nok va qaroli daraxtlarining bo'lishligi;

b) muntazam va peyzaj tipidagi rejaviy landshaft kompozitsiyalarining uyg'unlashuvi, mevali xo'jalik bog'larining mavjudligi;

d) faqat peyzaj tipidagi landshaft yechimida ishlanishi, mevali xo'jalik bog'larining bo'lishligi;

e) bog'larda suv havzalarining ko'pligi, rejasining peyzaj usulida ishlanishi.

195. Dekorativ maysazorlarning turlarini to'g'ri ko'rsating.

a) parter maysazorlar, ommaviy maysazorlar, lugoviy maysazorlar, mavritan maysazori;

b) bir yillik va ko'p yillik maysazorlar;

d) gulli va gulsiz maysazorlar;

e) aralash va toza maysazorlar.

196. Maysazorlarni yaratish usullarini to'g'ri ko'rsating.

a) tuxumini ekish, chimlashtirish, ajrig'idan ko'paytirish, gidroposev usullari;

b) gidroposev usuli, chatishtirish usuli, tuxumini ekish usuli;

d) ajrig'idan ko'paytirish, chatishtirish va ko'chirib o'tqazish usullari;

e) ko'chirib o'tqazish, tuxumdan va gidroposiv.

197. Bolalar bog'chalari va umumta'lim maktablari hududidagi qanday o'simliklarni ekish man etilgan?

a) veygela, forzatsiya, grebenshik, speriyalarni;

b) boyarishnik, barbaris, mojjevelnik kazaskiy, davna, sumax, shipovniklarni,

d) siren, kalina, buldencj, shipovniklarni;

e) floks, iris, barbaris, forzitsiya, dafnalarni.

198. Maktablar hududining qancha foizi ko'kalamzorlashtirilishi kerak?

a) 60–70 %;

b) 43–50 %;

d) 53–55 %;

e) 65–75 %.

199. Parklarda 1 kishiga qancha ko'kalamzor yuza to'g'ri kelishi kerak?

a) 10–12 m²;

b) 6–7 m²;

d) 8–9 m²;

e) 4–5 m².

200. Bolalar bog'chalari hududining qancha foizi ko'kalamzorlashtirish kerak?

a) 60 %;

b) 65 %;

d) 70 %;

e) 75 %.

4. TALABALAR BAJARADIGAN MUSTAQIL ISH MAVZULARI

Talabalarining mustaqil ish olib borishlari uchun quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- fanni o'zlashtirish uchun tavsiya etilgan o'quv adabiyotlarining alohida boblari bo'yicha o'quv materiallarini o'rganish;
- ma'ruza qismlari bo'yicha tarqatiladigan materiallarni o'zlashtirish;
- ta'lim va nazoratning avtomatlashtirilgan vositalari bilan ishlash;
- mazkur darslik mavzularida berilayotgan masalalar bo'yicha zamonaviy axborot texnologiyalaridan obyektlarning rangli rasmlarini yig'ish, ularni boblar bo'yicha umumlashtirish, grafik-albomlar tuzish, tarqatma materiallar to'plash;
- landshaft arxitekturasini fani bilan bog'liq o'quv uslubiy va ilmiy amaliy adabiyotlarni o'rganish;
- internet tarmoqlarida joylashtirilgan landshaft arxitekturasiga oid materiallarni to'plash va tahlil qilish.

Mustaqil o'rganish uchun tavsiya qilinadigan mavzu va bo'limlar ro'yxati:

- landshaft arxitekturasining zamonaviy muammolari va vazifalari;
- landshaft arxitekturasining zamonaviy obyektlari sifatida qishloqlarda yashil zonalar, o'rmon-parklar va milliy bog'lar yaratish;
- landshaft arxitekturasining zamonaviy yo'nalishlari yerni qayta ishlash va noqulay yerlarni o'zlashtirish;
- qishloq turarjoy hududini landshaft-rejaviy tashkil etish. Turarjoy mavzelarining umumiy tuzilishi. Tabiiy omillar, bino va inshootlarning turlaridan kelib chiqqan holda landshaft tashkil etishning xususiyatlari. Turarjoy mavzelari ko'kalamzorlarining tuzilishi va turlarini o'rganish;
- qishloq bog'lari va parklari, maydonlar, ko'chalar, xiyobonlar, saylgohlar, qirg'oq bo'ylari, qishloqlardagi piyodalar fazoviy muhitlarining landshaft yechimlarini rivojlantirish;
- issiq iqlimli hududlarda landshaft tashkil etishga ta'sir etuvchi shart-sharoitlar va omillarni o'rganish;
- landshaft dizayni asoslari. Arxitekturaviy inshootlar va jihozlar. Yo'l qoplamalari, ularning turlari, bezash usullari. Bezakli qurilmalar, axborotlar, reklamalardan tuzilgan va kompozitsion aksentlar, suv havzalari elementlarining dizayni.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Karimov I.A.* Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-tom. — T.: 1999.
2. *Karimov I.A.* Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — T.: 2007.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 29-dekabrda tasdiqlangan 322-sonli «2011–2015-yillarda madaniyat va istirohat bog'larining moddiy texnika bazasini mustahkamlash va ularning faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari dasturini tasdiqlash» to'g'risidagi Qarori. — T.: 2010.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning «Zamonaviy uy-joy qurilishi — qishloq joylarini kompleks rivojlantirish va qiyofasini o'zgartish hamda aholi hayotining sifatini yaxshilash omili» mavzuida xalqaro konferensiyaning ochilish marosimidagi nutqi. //O'zbekiston arxitekturasi va qurilishlari, №3, 2013.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 13-avgustda tasdiqlangan 223-sonli «O'zbekiston Respublikasida landshaft dizaynini rivojlantirish Dasturini tasdiqlash to'g'risida»gi Qarori. — T.: 2013.
6. *Адилова Л.А.* Ландшафтное планирование. Учебное пособие. — T.: 2007.
7. *Adilova L.A.* Landshaft arxitekturasi. O'quv qo'llanma. — T.: 2009.
8. *Вергунов А.П., Денисов М.Ф., Ожегов С.С.* Ландшафтное проектирование. Учебное пособие. — M.: 1991.
9. *Виншу И.А.* Архитектурно-планировочная организация сельских населённых пунктов. Учебник. — M.: 1986.
10. *Гарнизоненко Т.С.* Справочник современного ландшафтного дизайнера. Ростов-на-Дону, 2005.
11. *Горохов В.А.* Городское зеленое строительство. — M.: 1991.
12. *Дормидонтова В.В.* История садово-парковых стилей. — M.: Архитектура, 2004.
13. *Забелина Е.В.* Поиск новых форм в ландшафтной архитектуре. — M.: 2005.
14. *Isamuxammedova D.U., Adilova L.A.* Shaharsozlik asoslari va landshaft arxitekturasi (II-qism). — T., 2010.
15. *Камилова Х.Х., Саттарова К.Д.* Проектирование многофункционального парка города. Учебное пособие. — T.: 2007.
16. *Кузьмичев И., Печеницын В.* Озеленение городов и сел Узбекистана. — T.: 1979.

17. *Киреева М.Ф., Грязева В.П.* Цветоводство в сельской местности. — М.: 1989.
18. *Курбатов В.Я.* Всеобщая история ландшафтного искусства. Сады и парки мира. — М., 2007.
19. Озеленение населённых мест. Справочник. — М., 1987.
20. *Ожегов С.С., Уралов А.С., Рахимов К.Ж.* Landshaft arxitekturasini va dizayni. O'quv qo'llanma. — Samarqand, 2003.
21. *Raximov K.J., Uralov A.S.* Sharq mamlakatlarining bog'-park san'ati. — Toshkent, 2013.
22. *Славкина Т.И., Подольская О.Ч.* Декоративное садоводство. Озеленение населенных мест. — Т.: 1987.
23. *Ташходжаева М.С.* Рекомендация по проектированию зеленых насаждений общего пользования в городах Узбекистана. — Т.: 1973.
24. *Теодоронский В.С., Сабо Е.Д., Флорова В.А.* Строительство и эксплуатация объектов ландшафтной архитектуры. — М.: 2008.
25. *Тюдор Е.К.* Ландшафтный дизайн и обустройство сада. Харьков — Белгород, 2012.
26. *Uralov A.S., Hamidova D.A.* Landshaft arxitekturasini va dizaynining yer relyefi bilan bog'liq qurilmalarini shakllantirish bo'yicha uslubiy qo'llanma. — Samarqand, 2012.
27. *Uralov A.S., Sadikova S.N.* O'rta Osiyo an'anaviy «Chorbog'» uslubi va zamonaviy bog'-park san'ati. — Т.: 2012.
28. *Uralov A.S.* Bog'-park san'ati fanidan ta'lim texnologiyasi. — Samarqand: SamDAQI, 2009.
29. *Хелга Гроннер.* Планы садов для начинающих садоводов. Москва, 2009.
30. ShNQ 2.07.04-06. «Qishloq xo'jalik korxonalari hududlarini rejalashtirish va tashkil qilish» shaharsozlik normalari va qoidalari. — Т.: 2006.
31. ShNQ 2.07.01-03. «Shahar va qishloq aholi punktlari va hududlarini rivojlantirish va qurilishni rejalashtirish» shaharsozlik normalari va qoidalari. — Т.: 2009.
32. *O'rollov A., Nozilov D., Farmonov A., Matyazov S.* Qishloq uylarini rejalashtirish va qurish asoslari. — Т.: 1994.
- Internet saytlari
[http:// www. Landstyle.ru](http://www.Landstyle.ru)
sad@sad.ru
[http:// www.sadtorg.ru](http://www.sadtorg.ru)
www-uznature-uz.hiv
www.Gardener.ru
<http://landscape.design.ru>
<http://en.wikipedia.org/wiki/Garden-of-Cosmic-Spucalation>
<http://alldayplus.ru/design-art-photo/arch/3467-garden-of-cosmic-spucalation-proizvedenie-landshaftnogo-dizayna-charlza-dzhenksa.html>
<http://www.etoday.ru/2012/2014/the-garden-of-cosmic-spucalati.php>

MUNDARIJA

Kinsh.....	3
------------	---

I bob. Landshaft arxitekturasining ilk shakllanish asoslari. Obyektiv va subyektiv omillar

1.1. Landshaft arxitekturasining dastlabki ildizlari (genezisi) va va shakllari. Ilk bog'dorchilik va bog'-park madaniyatining yuzaga kelish sabablari.....	8
---	---

II bob. Bog'-park san'ati va landshaft arxitekturasining tarixi

2.1. Qadimgi davrning bog'dorchilik va bog'-park san'ati.....	16
2.2. O'rta asrning bog'dorchilik va bog'-park san'ati.....	37
2.3. Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarining o'rta asrlardagi bog'-park san'ati.....	50
2.4. Uzoq Sharqning bog'dorchilik va bog'-park san'ati.....	72
2.5. Yevropaning uyg'onish, barokko va klassitsizm davrlari bog'-park san'ati.....	89
2.6. Yevropaning XVIII–XIX asrlar peyzaj va romantik uslubdagi parklari.....	107

III bob Landshaft arxitekturasining zamonaviy yo'nalishlari

3.1. XX asrdagi va XXI asr boshi landshaft arxitekturasining taraqqiyot yo'llari.....	120
3.2. Mustaqil O'zbekiston va hamdo'stlik mamlakatlarining zamonaviy landshaft arxitekturasini.....	133

IV bob. Landshaft arxitekturasining shaharsozlik asoslari

4.1. Qishloq aholi punktlari landshaft arxitekturasiga qo'yiladigan asosiy talablar.....	147
4.2. O'simliklarning shaharsozlik va landshaft arxitekturasidagi roli va o'imi.....	154
4.3. Shahar va qishloqlarning ko'kalamzorlashtirish tizimi va me'yorlari.....	157
4.4. Aholi yashash joylarini landshaft rejayiv tashkil etishning asosiy tamoyillari va vazifalari.....	165

V bob. Landshaft arxitekturasining nazariy asoslari

5.1. O'zbekiston sharoitida landshaft arxitekturasida qo'llaniladigan o'simliklar va ularni tanlash tamoyillari.....	167
---	-----

5.2. Daraxt va butalardan shakllantiriladigan yashil kompozitsiyalar.....	180
5.3. Gulzorlar va maysazorlar.....	196
5.4. Bog'-park kompozitsiyalari va peyzajlarni yaratishning badiiy-me'moriy va landshaft vositalari.....	212

VI bob. Landshaft arxitekturasini obyektlari hududlarini me'moriy-rejaviy va landshaft tashkil etish

6.1. Umumshahar va qishloq tuman markazlarini landshaft tashkillashtirish.....	221
6.2. Qishloq ko'chalari va xiyobonlarini landshaft tashkil etish.....	228
6.3. Turarjoylar hududlarini landshaft tashkil etish.....	231
6.4. Jamoat binolari hududlarini me'moriy-landshaft tashkil etish.....	242
6.5. Qishloq parklarini me'moriy-landshaft tashkil etish.....	254

VII bob. Landshaft arxitekturasining asosiy elementlari va landshaft dizayni qurilmalari

7.1. Yer relyefi bilan bog'liq landshaft qurilmalari.....	262
7.2. Suv havzalari bilan bog'liq landshaft qurilmalari.....	278
7.3. Mo'jaz me'moriy shakllar bilan bog'liq landshaft qurilmalari.....	288
7.4. O'simliklar bilan bog'liq landshaft qurilmalari.....	295

VIII bob. Landshaft arxitekturasini obyektlarini loyihalash tartibi, tarkibi va ularga qo'yiladigan asosiy talablar

8.1. Loyiha oldi ishlari va materiallarining tarkibi hamda mazmuni.....	306
8.2. Loyihalash jarayoni va uning chizmalari.....	309

IX bob. Landshaft arxitekturasini fanidan bajariladigan kurs loyihalarining mavzulari va ularni bajarish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar

9.1. Jamoat binosi hududini landshaft loyihalash.....	317
9.2. Hovli bog'lari hududini landshaft loyihalash.....	319
9.3. Ko'p funksiyali parkni me'moriy landshaft loyihalash.....	328
Ilovalar	
1. Darslikda foydalanilgan atamalarning izohli lug'ati (glossariy).....	338
2. Qishloq turarjoylari hovlisida ekish va ko'kalamzorlashtirishga tavsia etilgan mevali va manzarali daraxt va butalar.....	344
3. Landshaft arxitekturasini fanidan reyting nazorati uchun tuzilgan test savollari.....	345
4. Talabalar bajaradigan mustaqil ish mavzulari.....	379
Foydalanilgan adabiyotlar.....	380

**AXTAM SINDOROVICH URALOV
LUDMILA AXMEDOVNA ADILOVA**

LANDSHAFT ARXITEKTURASI

Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik

Muharrir Xudoyberdi Po'latxo'jayev

Badiiy muharrir Sardor Kurbanov

Texnik muharrir Yelena Tolochko

Musahhih Umida Rajabova

Kompyuterda sahifalovchi Gulchehra Azizova

Litsenziya raqami AI № 163. 09.11.2009. Bosishga 2014-yil 24-sentyabrda ruxsat etildi. Bichimi 60×84¹/₁₆. Ofset qog'ozi. Tayms garniturası. Shartli bosma tabog'i 22,32. Nashr tabog'i 22,97. Adadi 300 nusxa. Shartnoma № 74—2014. Buyurtma № 840. Bahosi kelishilgan narxda.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 100129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.
Telefon: (371) 244-10-45. Faks (371) 244-58-55.

«TOSHKENT TEZKOR BOSMAXONASI» mas'uliyati cheklangan jamiyati bosmaxonasida chop etildi. 100200, Toshkent, Radialniy tor ko'chasi, 10.

***Cho'lpon nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy uyi***

ISBN 978-9943-05-683-1

9 789943 056831